Jean-Paul Roux

Istoria războiului dintre islam şi creştinătate 622-2007

Un conflict teribil

EDITURA ARTEMIS

UN CONFLICT TERIBIL

ISTORIA RĂZBOIULUI DINTRE ISLAM ŞI CREŞTINĂTATE

Coperta de: Cristian NEGOI
Tehnoredactare: Veaceslav RAILEAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ROUX, JEAN-PAUL
Un conflict teribil / Jean-Paul Roux; trad.: Lucia Postelnicu Pop. – Bucureşti : Artemis, 2007
Bibliogr.
Index
ISBN 978-973-566-160-8

I. Postelnicu Pop, Lucia (trad.)

2

Jean-Paul Roux
UN CHOC DE RELIGIONS.
La longue guerre de l'islam et de la chrétienté 622-2007
© Libraire Arthème Fayard, Paris, 2007.

Tehnoredactare computerizată
Editura ARTEMIS
Piaţa Presei Libere nr. 1, sector 1,
corp B1, C.P. 33-120,
cod 013701, Bucureşti
tel/fax: (021) 310.74.59

Difuzare: (021) 311.49.36
(021) 310.74.59
web: http://www.semne.home.ro
E-mail: semneartemis@b.astral.ro

Tiparul executat la S.C. SEMNE '94 S.R.L.
Tel.: 667.08.20

Niciun material din acest volum nu poate fi preluat sau reprodus, parţial sau integral, fără acordul explicit al **Editurii Artemis**

JEAN-PAUL ROUX

UN CONFLICT TERIBIL

ISTORIA RĂZBOIULUI DINTRE ISLAM ŞI CREŞTINĂTATE (622-2007)

Traducere din limba franceză de
Lucia Postelnicu Pop

ARTEMIS - 2007

Lucrări apărute la Editura Artemis,
în domeniul istoriei, al istoriei culturii şi civilizaţiilor:

I. şi N. Şarambei	– *99 personalităţi. Lumea antică*
Arthur Weigal	– *Alexandru Macedon* – *Istoria Egiptului Antic* – *Nero*
Indro Montanelli	– *Istoria Grecilor* – *Roma, o istorie inedită*
François Chamoux	– *Istoria lui Marc Antoniu şi Cleopatrei*
George Hart	– *Dicţionarul zeilor şi zeiţelor Egiptului Antic*
Gwendolyn Leick	– *Dicţionarul de mitologie a Orientului Apropiat Antic*
P. Vernus şi J. Yoyotte	– *Dicţionarul faraonilor*
Herodot	– *Istoria*
Philippe Walter	– *Mitologia creştină*
Nathalie Mahé	– *Mitul lui Bachus*
Jesús Pardo	– *Eu, Marcus Ulpius Traianus*
Thomas a Kempis	– *Urmarea lui Iusus Hristos*
Al. Lascarov-Moldovanu	– *Vieţile sfinţilor (7 volume)*
Patrick Rivière	– *Sfântul Graal*
François Brune	– *Noul mister al Vaticanului*
Marcel Granet	– *Religia chinezilor*
Warren Treadgold	– *O scurtă istorie a Bizanţului*
Marie-Françoise Baslez	– *Biblie şi istorie*

Tot ce am făcut în viaţă, bine sau rău, întreaga mea operă, ca şi această carte, le dedic lui Dumnezeu.

Vă las pacea, vă dau pacea mea.

Ioan, XIV, 27

Toţi cei care scot sabia, de sabie vor pieri.

Matei, XXVI, 52

Porniţi la război şi luptaţi cu toată fiinţa voastră.

Coranul, IX, 41

Cei care au murit pentru calea lui Allah [...] vor ajunge în paradis.

Coranul, XLVII, 4-6

Pentru a fi legitimă, apărarea trebuie organizată în aşa fel încât să cauzeze cât mai puţine pagube şi mai ales să cruţe, pe cât se poate, viaţa adversarului.

Ioan-Paul al II-lea

Cuvânt înainte

În acest prim deceniu al secolului al XXI-lea, nu-i zi în care să nu se vorbească despre atentatele comise de cei pe care îi numim în chip ciudat „integrişti" sau „islamişti" şi care sunt de fapt musulmani ce ucid în virtutea a ceea ce consideră a fi drepturile, libertatea, tradiţiile şi credinţa lor. În aceşti primi ani ai secolului al XXI-lea, europenii şi americanii au ocupat cel puţin două ţări musulmane, Afganistanul şi Irakul, unde luptele continuă. Sub acoperirea ONU şi NATO, ei au angajat forţe în Liban, în Kosovo, în Cecenia şi au instalat baze militare în diverse alte ţări. Ameninţă Iranul şi Siria, intervin aproape peste tot. Fie că recunoaştem sau nu, Occidentul se află în stare de război cu musulmanii, cu islamul. Şi totuşi, în toate discursurile oficiale, în media, în opinia publică nu încetează să se proclame respectul faţă de religia şi lumea islamică, ca şi efortul de a le face cunoscute şi admirate. Sunt în măsură să fac aceste aprecieri întrucât mi-am consacrat o parte din viaţă predând arta şi scriind istoria lumii islamice. Din ce în ce mai mulţi cetăţeni ai acestei lumi vin în ţările bogate unde, asimilaţi sau nu, se spune că sunt bine primiţi. Un număr deloc neglijabil de creştini se convertesc la islam. Această coabitare, aceste relaţii paşnice, amicale, disimulează o altă relitate: oameni pe care nu mai îndrăznim să-i numim creştini sunt în conflict cu oameni care se numesc musulmani.

Să privim Istoria. Trecutul scoate la iveală evenimente importante: bătălia de la Poitiers, cruciadele, cucerirea Constantinopolului, războiul din Algeria şi câteva alte episoade. Să le privim de aproape. Este vorba de acel conflict armat care a început în anul 632 şi care, din deceniu în deceniu, până în zilele noastre, a fost marcat de evenimente cărora presa mondială, de când există ea, le-a acordat prima pagină. Să privim mai îndeaproape: nu este an, nu este lună, nu este săptămână chiar în care să nu fie vărsat sânge de creştin

sau de musulman. E oare de prisos să mai amintim, să le arătăm contemporanilor noştri că evenimentele care stăpânesc actualitatea, care îi bulversează – intervenţia sovietică în Afganistan, războiul din Golf, distrugerea turnurilor gemene din World Trade Center, atentatele din Londra sau Madrid, răsturnarea regimului Saddam Hussein şi ocuparea Irakului – se înscriu într-o lungă serie începută cu 1375 de ani în urmă, că cele mai mărunte fapte (dar moartea unui om nu echivalează cu moartea întregii rase umane?) despre care nu se vorbeşte decât o zi sau două – o patrulă atacată, un kamikaze care piere în explozia provocată de el însuşi, un soldat ucis în Caucaz sau la Bassra, un terorist doborât sau arestat au avut mereu, timp de 1375 de ani, echivalentele lor? Declarat şi deschis, generator de mari confruntări în urma cărora oraşele sunt luate de inamic, provinciile cucerite, ţările ocupate, populaţia exterminată sau adusă în stare larvară, războiul între islam şi creştinătate este o realitate, în pofida prieteniei îndelung evocată şi care a fost adesea reală, în pofida relaţiilor dintre Bizanţ şi califatul de Cordoba sau între Carol cel Mare şi Harun al-Raşid, în pofida tratatelor de alianţă precum cel dintre Francisc I-ul şi Soliman Magnificul, în pofida perioadelor de armistiţiu pe un front sau altul, în pofida înţelegerilor mutuale între creştini şi musulmani, în pofida admiraţiei pe care ar fi putut să o aibă unii faţă de alţii, este un război care n-a încetat cu adevărat niciodată. „Islamul n-a încetat să se afle în război cu lumea creştină sau considerată astfel" (Jean Pierre Valognes).

Confruntările n-au fost nici permanente nici simultane. Au existat ofensive şi contraofensive, victorii şi înfrângeri, adversarii au fost alternativ dominatori şi dominaţi, dar bilanţul conflictului atârnă greu pentru creştinătate.

Lumea musulmană s-a format pe teritorii care au fost cândva mazdeene sau budhiste, precum Iranul şi India, dar şi pe teritorii creştine, ca Asia Mică, Siria şi Palestina, Egiptul şi Nubia, Africa de Nord, teritorii a căror populaţie s-a convertit fie în totalitate, fie în mare parte. Lumea creştină, cea anterioară secolului al VI-lea, nu se putea constitui pe pământ musulman, iar recreştinarea nu a reuşit decât în trei teritorii cucerite de ultima născută dintre religiile monoteiste: în Sicilia, în Spania şi în Crimeea.

Musulmanii s-au impus extrem de rar prin cuceriri directe – fapt subliniat de Bernard Lewis în repetate rânduri – dar s-au hrănit din teritoriile cucerite, mai ales din cele bogate, luând tot ce li se oferea, edificând marea lor civilizaţie şi, element esenţial, rămânând ei înşişi. Când se stabileau pe un

anumit teritoriu, nu aveau decât limba şi credinţa, iar unii din ei, ca yemeniţii, de pildă, ceea ce rămăsese din tradiţiile Arabiei Fericite, ale vechiului regat din Saba, pe care însă le percepeau destul de puţin. Se instalau ca stăpâni pe cele mai bogate pământuri, pe Valea Nilului, a Tigrului şi Eufratului, a Indului, pe podişurile înalte ale Anatoliei şi Iranului, în Palestina sau în Fenicia, teritorii care au lăsat umanităţii o mare cultură şi care i-au văzut născându-se pe Zaratustra, Moise, Buddha, Isus, dar şi pe Homer, Aristotel şi Platon, teritorii pe care dăinuia încă arta greco-romană... Iar aceste teritorii le-au oferit tot ce aveau. Cuceritorii musulmani au mistuit acest imens aport şi l-au transmis Evului Mediu european, în mare parte prin canalul reprezentat de Spania, vehiculând chiar până în Occidentul extrem multe din cele descoperite în India sau China. Au fost transmiţători, iar creştinătatea, care a pierdut cu atâta uşurinţă achiziţiile Antichităţii, le datorează mult. Dar nu au fost numai transmiţători, cum, pe nedrept, se afirmă uneori, întrucât au preluat ceea ce au primit şi au oferit, la rândul lor, roadele efortului. Mai târziu, când au obosit, când n-au mai creat, printr-o justă întoarcere a lucrurilor, au primit, la rândul lor, ceea ce împrăştiaseră înainte. Colonizarea europeană i-a trezit, aducându-le ştiinţa şi gândirea modernă. Fără îndoială, au avut mult de suferit de pe urma acestei invazii, dar suferinţa a fost izbăvitoare. Orice coabitare generează schimburi şi este la fel de absurd să spui că prezenţa britanică în India şi Egipt sau prezenţa franceză în Maghreb nu le-a adus nimic indienilor, egiptenilor şi maghrebienilor, pe cât este să spui că prezenţa arabilor şi berberilor în Spania sau Sicilia nu le-a adus nimic spaniolilor şi sicilienilor. Războiul îi împinge pe oameni unii împotriva altora, dar le permite, după lacrimi şi morţi, să se întâlnească unii cu alţii.

Principalele câmpuri de luptă au fost Asia Mică şi Spania, în mai mică măsură Siria şi Palestina, mai târziu Balcanii şi Europa Centrală şi, bineînţeles, Marea Mediterană unde corsarii nu încetau decât rareori să se hărţuiască reciproc. Dar au mai fost şi altele, deloc neglijabile, precum Franţa, Italia şi mai ales Sicilia, Africa de Nord, unde creştinii încercau să se reinstaleze, Egiptul, Nubia, Etiopia, India, Indonezia, Iranul, Afganistanul şi stepele euroasiatice, pe scurt, toate zonele în care islamul şi creştinătatea au intrat în contact. Spun „războiul dintre islam şi creştinătate". Fără îndoială, ar fi mai nimerit să spun „războiul islamului cu creştinătatea şi civilizaţia post-creştină", dar ar fi fost un titlu prea lung. Ştiu foarte bine că astăzi creştinătatea nu mai este la putere, că americanii, europenii, ruşii, apoi

sovieticii nu se mai bat în numele Domnului şi nu mai revendică decât formal moştenirea creştină. De fapt, ce importanţă are? Ei sunt descendenţii celor care au înfăptuit *Reconquista*, celor care au fost crucificaţi, celor care au apărat Constantinopolul şi Viena, ei sunt descendenţii colonizatorilor. Se poate obiecta că războiul a existat întotdeauna, că fiecare popor s-a luptat împotriva vecinului său, că fiecare comunitate religioasă a cunoscut conflicte sângeroase între membri săi. Pentru a cita doar un exemplu din ambele tabere, ne vom referi la conflictul din sânul creştinătăţii, între protestanţi şi catolici, iar în sânul islamului – în pofida recomandării formale a Coranului (X,9) – la conflictele dintre otomanii sunniţi şi persanii şiiţi: fiecare din aceste războaie a avut momentele sale, iar dacă au existat şi alte conflicte, la fel de îndelungate şi la fel de constante, acest fapt nu adaugă nimic celui pe care ne-am propus să-l evocăm.

S-ar mai putea obiecta şi că, în ambele tabere, credinţa nu a fost unicul motor al acestei epopei interminabile. Obiecţie îndreptăţită. Dar, ori de câte ori s-au manifestat naţionalismul, spiritul de aventură sau cupiditatea care au pus oamenii în mişcare, motivaţiile au fost disimulate adesea sub pretexte pioase. M-am gândit mereu că eliberarea mormântului lui Cristos nu a fost raţiunea profundă a cruciadelor, dar, în epocă, astfel a fost prezentată, iar oamenii s-au bătut atunci în numele credinţei. Chiar dacă a fost vorba despre altceva, războiul la care ne referim s-a considerat a fi unul religios.

Religiile poartă în ele germenele războiului? Nu, sigur, pentru că există conflicte şi în afara religiei, iar dacă islamul practică un război propriu, el nu este decât excepţia care confirmă regula. Religiile pot servi însă ca pretext de război, pot să recurgă la război pentru supravieţuire. Ele n-au fost capabile să anihileze instinctele războinice ale oamenilor. Nu este deci inutil să examinăm modul în care religiile pregătesc pacea sau războiul.

Suntem îndreptăţiţi să credem că adepţii unei anumite religii urmează învăţătura acesteia şi se supun poruncilor sale. În general, toţi, în mare măsură, procedează astfel, iar societăţile pe care le edifică reflectă unele principii fondatoare. În anumite puncte totuşi credincioşii se îndepărtează uneori de aceste principii, fie pentru că doctrinele antrenează şi tradiţii anterioare (creştinii nu se gândesc niciodată la Dumnezeul oastei lui Israel?), fie pentru că un motiv sau altul îi determină să se abată de la drumul drept. Când începi să studiezi anumite comportamente de-a lungul istoriei, trebuie aşadar să iei în consideraţie învăţătura celor care au întemeiat aceste religii, bineînţeles în situaţii în care au un fondator, ceea ce nu este cazul întotdeauna, dar este

specific pentru câteva doctrine importante: buddhismul, taoismul, mazdeismul şi, implicit, pentru cele de care ne ocupăm, creştinismul şi islamul.

Creştinismul şi islamul sunt amândouă religii cu vocaţie universală care tind să atragă toată omenirea, fiind larg răspândite de la un capăt la altul al lumii, după cum li s-a poruncit dealtfel să fie. În momentul în care îşi părăseşte discipolii pentru a se ridica la cer, Isus le spune, potrivit apostolului Matei (XXVII, 19-20): „Duceţi-vă şi faceţi ucenici din toate neamurile, botezându-i în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, şi învăţaţi-i să păzească tot ce v-am poruncit", iar potrivit apostolului Marcu (XVI, 15-16): „Duceţi-vă în toată lumea şi propovăduiţi Evanghelia la orice făptură. Cine va crede şi se va boteza va fi mântuit, cine nu va crede va fi osândit". Faptele Apostolilor (I, 8) reproduc cuvintele lui Cristos: „Voi îmi veţi fi martori în Ierusalim, în toată Iudeea, în Samaria, şi până la marginile pământului". Coranul afirmă şi mai clar vocaţia universală a islamului: „El este Cel care l-a trimis pe Trimisul Său cu îndreptare şi cu religia Adevărului pentru ca să o facă să triumfe asupra întregii religii" (XLVIII, 28); „El este Cel care l-a Trimis pe Trimisul Său cu buna călăuzire şi cu religia Adevărului, pentru ca ea să fie biruitoare asupra oricărei alte religii" (IX, 33).

Există puţine texte neo-testamentare menite să indice mijloacele prin care trebuie realizată această expansiune. Când Isus îşi trimite discipolii în misiune, le spune: „Iată, vă trimit ca pe nişte miei în mijlocul lupilor" (Matei, X, l6; Luca, X, 3), iar în a doua Epistolă a lui Pavel către Timotei (II, 26), putem citi cum se cuvine să se poarte un „slujitor al lui Dumnezeu": „Trebuie să înveţi şi să rabzi, îndreptându-i cu blândeţe pe potrivnici, în nădejdea că Dumnezeu le va da pocăinţa, ca să ajungă la cunoaşterea adevărului". Din lectura Evangheliilor reiese că Isus îşi îndeamnă discipolii să-i câştige pe necredincioşi prin puterea cuvântului, prin miracole împlinite, prin sacrificiu. După cum vom vedea mai departe, Coranul afirmă că această expansiune trebuie făcută cu forţa armelor. În realitate, creştinismul a recurs adesea la război religios, la intoleranţă, la persecuţie, în timp ce islamul s-a răspândit prin apostolat, mai mult prin atragere decât prin constrângere. În orice caz, ambiţia comună a celor două religii de a-i atrage pe toţi oamenii poartă în ea germenii unui conflict care nu putea să rămână la nivelul controversei şi care trebuia să izbucnească în confruntări militare, cu atât mai mult cu cât, geografic, credincioşii erau vecini.

Este important să mergem mai departe şi să luăm în consideraţie două chestiuni esenţiale. În primul rând, trebuie să ne amintim ce au însemnat

viaţa şi personalitatea lui Isus, pe de o parte, a lui Mahomed, pe de alta, să vedem cum au perceput musulmanii personalitatea lui Isus şi cum au perceput creştinii personalitatea lui Madomed (1). Apoi, vom încerca să definim poziţia creştinătăţii şi a islamului faţă de război în general şi faţă de războiul lor în particular.

Contrastul este total nu numai între imaginea pe care o avem despre Isus şi Mahomed, ci şi între mediul social în care au trăit, între personalităţile şi acţiunile lor. Isus, om adevărat, este fiul lui Dumnezeu, Dumnezeul adevărat. Mahomed este, de asemenea, om, bineînţeles, dar, deşi exemplar, este doar un om, acel om ales de Dumnezeu pentru a-i fi Profet, ultimul dintr-un lanţ întreg. Isus este născut în Palestina sub dominaţie romană, în *Pax Romana*. Mahomed este născut în Arabia, ţară independentă şi subiect al conflictelor frecvente dintre triburi. Isus a fost tâmplar, a rămas celibatar, nu s-a folosit niciodată de sabie, a predicat o perioadă scurtă, evaluată între unul şi trei ani, a fost arestat, condamnat la moarte şi crucificat când avea puţin peste treizeci de ani. Doctrina lui este cunoscută din cele patru cărţi adesea repetitive, Evangheliile, ca şi din tradiţia orală, transmisă parţial în Epistole, tradiţie pe care Biserica afirmă că a conservat-o. Mahomed a fost păstor, apoi caravanier şi, în final, a exercitat funcţia unui şef de stat; s-a căsătorit de mai multe ori, a avut copii, a predicat timp de douăzeci şi unu de ani, a făcut războiul şi a murit în urma unei maladii când avea în jur de şaizeci de ani (62 de ani). Învăţăturile lui s-au păstrat tot prin tradiţia orală, puse pe hârtie în secolul al IX-lea (2) şi cuprinse într-un volum, Coranul, considerat ca fiind Cuvântul lui Dumnezeu, cuvânt adus credincioşilor de îngerul Gabriel. Aceste mari diferenţe sunt suficiente pentru a explica deosebirile care există între religia creştină şi cea musulmană, provenite totuşi amândouă din iudaism şi pretinzând că nu îl anulează ci, pentru a relua un termen din Evanghelie, îl „desăvârşesc". Reprezentarea pe care o au musulmanii despre Cristos şi elementele care deosebesc această reprezentare de cea a creştinilor, o aflăm din Coran (3), în care se spune că este un mare profet, aproape de Dumnezeu care l-a chemat la el. S-a născut din Fecioara Maria, o femeie foarte venerată. A înfăptuit miracole, dar el nu este nici Dumnezeu nici Fiul lui Dumnezeu, iar dogmele Întrupării divine şi ale Treimii nu sunt decât grozăvii. Închis mai târziu în trufia sa, în convingerea că deţine adevărul, islamul n-a încercat să ştie mai mult şi a ignorat toate civilizaţiile străine lui, cu toate că a suferit influenţa acestora şi nu şi-a ascuns admiraţia pentru ceea ce a primit. În general, islamul s-a mulţumit să aibă cel

mai desăvârşit dispreţ faţă de celelalte religii. Uneori a traversat chiar perioade de ură, mai ales împotriva creştinilor. Un mare scriitor ca Al-Djahiz (776-868) s-a crezut dator să compună o *Risala* (Epistolă) pentru a demonstra că cei ce cred în Cristos ar trebui detestaţi întrucât „ţara noastră n-a fost persecutată [de cine altcineva] decât de ei"

Lumea creştină a acordat islamului mai mult interes, împărţit între teamă, ură şi admiraţie pentru cultura şi succesele lui militare. Convinsă, la rândul ei, că este deţinătoarea adevărului, lumea creştină nu a eziat să vadă în islam doar o erezie ca atâtea altele, o invenţie grosolană a unui fals profet (4), „autor de fabule imorale şi nesăbuite", după cum afirmă Teofan (mort în 817), a unui ticălos vândut lui Satan - Dante îl plasează pe Mahomed în fundul infernului (*Infernul, XXVII, 35*) - sau o doctrină încropită de idei iudaice şi creştine incomplete, prost înţelese şi, în consecinţă, plină de erori. A trebuit să apară Pierre de Cluny care a tradus Coranul (1141) şi Raymond Lulle care să-l combată cu motive întemeiate: în lucrarea sa *Cartea Păgânilor* (1272-1273), marele misionar respinge războiul care, în opinia lui, a împiedicat prea multă vreme dialogul între doctrine...Să recunoaştem că acest dialog a fost uneori un smochin încărcat de fructe, dar, de cele mai multe ori, doar un copac steril, numai bun de tăiat. Evocând, în 2006, controversa din 1391 între *basileus* Manuel a II-lea Paleologul şi un cleric iranian, papa Bonifaciu al XVI-lea a provocat un imens val de indignare în lumea musulmană hipersensibilă care a interpretat textul papei ca pe o declaraţie agresivă căreia i s-a replicat tot prin acte agresive. Este relativ simplu pentru un credincios să dialogheze, argumentat, cu un necredincios, dar aproape imposibil să aibă argumente în faţa unui om de altă credinţă. Cunoaştem prea puţine cuvinte rostite de Isus Cristos şi doar unul singur în care apare noţiunea de „război". Când evocă pacea - „Vă las pacea mea. Vă dau pacea mea" (Ioan, XIV, 27) - se referă la pacea sufletească nu neapărat la pacea trupească, după cum, într-o altă afirmaţie ce pare în contradicţie cu precedenta, se referă la un război spiritual: „Nu am venit să aduc pacea, ci războiul" (Matei, X, 34): Luca XII, 51). Una din frazele sale - „Toţi cei care scot sabia de sabie vor pieri" (Matei, XXVI, 52) - poate fi considerată şi ca interdicţie de a ucide, dar ea aminteşte mai degrabă faptul că moartea atrage după sine moarte şi că nimeni nu poate să verse sângele aproapelui său dacă nu este pregătit să plătească apoi cu propriul sânge. Refuzul violenţei, voinţa de a îndura răul făcut de alţii nu ar putea fi mai bine exprimate decât sunt în porunca: „Dacă cineva te loveşte pe obrazul drept, întoarce-l şi pe celălalt"

(Matei, V, 39). Cuvântul lui Dumnezeu, descris în Apocalipsă (XIX, 13) ca războinic „îmbrăcat într-o haină muiată în sânge", ţinând „o sabie ascuţită în gură", este evident metaforic. Dar cine ştie dacă n-au fost alţii care l-au înţeles ad litteram. În învăţăturile lui Cristos, războiul este condmanat atât în numele iubirii faţă de aproape, cât şi al obligaţiei de a ierta. Se poate porni la război cu iubire în suflet? Da, vor răspunde unii, şi poate fi adevărat în anumite cazuri, dar este totuşi paradoxal. Se poate ierta şi ucide totodată? Cel care ucide poate fi absolvit de vină, dar suntem îndreptăţiţi să credem că ar fi fost iertat cu mai multă uşurinţă, că ar fi fost mult mai iubit dacă-şi lăsa duşmanul în viaţă.

Iubirea este însăşi temelia creştinismului, adică învăţătura lui Isus: „Iubeşte-l pe aproapele tău ca pe tine însuţi" (Marcu, XII, 31). S-a spus, de multe ori, dar parcă nu s-a spus destul, că Isus voia ca iubirea între oameni să fie asemeni iubirii lui Dumnezeu: „Vă dau o poruncă nouă: să vă iubiţi unii pe alţii, cum v-am iubit eu pe voi, aşa să vă iubiţi unii pe alţii" (Ioan, XIII, 34); „Cum m-a iubit pe mine Tatăl, aşa v-am iubit şi Eu pe voi. Rămâneţi în dragostea Mea" (Ioan, XV, 9). Isus i-a iubit pe oameni fără nicio rezervă, s-a întrupat şi a murit pentru ei. Ca şi El, omul trebuie să ajungă până la sacrificiul suprem, întrucât „nu este dragoste mai mare decât să-ţi dai viaţa pentru cei pe care îi iubeşti" (Ioan, XV, 13). Este suficient să iubeşti. Numai dragostea şterge păcatele, aşa cum Isus a şters păcatele Mariei Magdalena: „De aceea îţi spun: păcatele ei, care sunt multe, sunt iertate, fiindcă a iubit mult" (Luca, VIII, 47). Această lecţie a fost bine înţeleasă de discipoli, iar Ioan o reia, la rândul său, într-o pagină superbă: „Prea iubiţilor, să ne iubim unii pe alţii, căci dragostea vine de la Dumnezeu. Şi oricine iubeşte este născut din Dumnezeu şi cunoaşte pe Dumnezeu. Iar cine nu iubeşte n-a cunoscut pe Dumnezeu, pentru că Dumnezeu este iubire. [...] Dumnezeu este iubire şi cel care rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu şi Dumnezeu rămâne în El" (Prima Epistolă, IV, 7-16).

Acest sentiment, poate încă ignorat, asupra căruia nu s-a insistat suficient niciodată, implică ideea că îi dorim aproapelui nostru – care nu trebuie să fie neapărat o fiinţă apropiată, ci pur şi simplu o altă fiinţă – tot binele pe care ni-l dorim nouă înşine şi nu păstrăm niciun fel de duşmănie faţă de el. „Tot ceea ce voiţi să facă oamenii pentru voi, faceţi şi voi la fel pentru ei" (Matei, VII, 12). Dacă nu vrem să fim pedepsiţi de oameni pentru că am fost nedrepţi faţă de ei, dacă nu vrem să fim pedepsiţi de Dumnezeu pentru greşelile pe care le-am făcut, trebuie să iertăm noi înşine. „Tatăl

Nostru", principala rugăciune a creştinilor, spune clar: „Ne iartă nouă greşelile noastre, precum şi noi iertăm greşiţilor noştri"(5), iar comentariul care însoţeşte rugăciunea în Evanghelie este şi el foarte explicit: „Dacă iertaţi oamenilor greşelile lor, şi Tatăl nostru ceresc vă va ierta greşelile voastre. Dar dacă nu iertaţi oamenilor greşelile lor, nici Tatăl nostru nu vă va ierta greşelile voastre" (Matei, VI, 14-15; Marcu, XI, 25-26).

Dacă în fiecare secol au existat creştini admirabili care au trăit aşa cum le-a cerut Cristos, creştinătatea în ansamblul ei nu a procedat astfel. Luptând cu arma în mână, şi când se apăra, şi când se implica într-un război drept – dacă se poate vorbi despre un asemenea război – târându-i pe oameni în sclavie, masacrându-şi cu ferocitate duşmanii, creştinii au ignorat porunca lui Cristos de a-şi iubi aproapele. N-au rămas fideli religiei lor. Chiar am îndrăzni să spunem că au trădat-o cu totul.

Ar fi inexact să afirmăm că noţiunile de iubire şi de iertare sunt străine Coranului, dar este adevărat că ele se cam pierd în mulţimea de texte şi par neconsistente în comparaţie cu îndemnurile la violenţă şi răzbunare. Iubirea care iartă greşelile este menţionată o singură dată: „Religia nu constă [în una sau alta], ci în meritele dobândite prin iubirea de Dumnezeu" (Coranul, XXVI, 90). Este păstrată şi legea talionului, legea lui Israel: „V-a fost prescris talionul" (II, 178), dar este mai bine să ierţi decât să te răzbuni: „Răul săvârşit va fi răsplătit cu un rău pe măsură, dar pe cel care iartă [...] Allah îl va răsplăti" (XCII, 40); „Să fii îndurător şi iertător, aceasta este marea împlinire a vieţii" (XLII, 43); „Dumnezeul vostru este iertător [...] cu cei care îi iartă pe alţii" (III, 134).

Nu se poate spune nici că musulmanul nu aspiră la starea de pace, dar este obligat să renunţe la aceasta pentru a răspunde datoriei sale de a face război. Pe acest pământ, el trebuie să lupte cât poate; dacă depune armele înseamnă că nu mai are nicio speranţă că va învinge: „Nu faceţi pace când voi sunteţi cei puternici" (Coranul, XLVII, 28). Pacea este, înainte de toate, pentru profeţii Mahomed, Abraham, Ioan, Iosif... - iar când se pronunţă numele lor este invocată. Aşadar, pacea se află mai mult în cer decât pe pământ, ca recompensă de care cei drepţi se vor bucura după moarte. Raiul este „locaşul păcii" (X, 25). Când ajungi în rai, păzitorii porţilor acestuia spun: „Pacea să coboare asupra voastră, cei care aţi făcut fapte bune" (XXXIX, 73), iar odată intraţi înăuntru „ei nu vor auzi nicio vorbă deşartă ci numai cuvântul Pace" (XIX, 63). Beatificarea cerească şi-o doresc musulmanii unii altora, când se salută cu formula rituală *as-salam aleikum*,

„pacea să fie cu voi". Iar când se spune „Împăcarea este cea mai bună" (IV,22) sau „Dacă duşmanii înclină spre pace, înclină şi tu spre pace" (VIII, 61) se are în vedere prefigurarea terestră a beatificării. Precizăm că primul text se referă la armonia familială, iar cel de-al doilea nu defineşte nici starea de spirit a adversarului nici condiţiile ce trebuie acceptate pentru ca „înclinaţia" acestuia să fie luată în consideraţie.

În Coran nu sunt mai puţin de două sute cincizeci de versete care glorifică războiul sfânt, *jihad*-ul. Chiar dacă unele din ele au fost interpretate, mai ales sub influenţa misticii, începând cu secolul al IX-lea, ca fiind îndemnuri la străduinţă asupra propriei persoane, la luptă cu sine, (ceea ce se spune că ar fi „marele *jihad*"), este incontestabil faptul că în imensa majoritate a cazurilor versetele au ca obiect lupta armată (care va fi „micul *jihad*"). În cele mai multe dintre aceste texte nu există nicio ambiguitate. Ele nu se pot referi decât la război – război împotriva idolatrilor la început, dar şi împotriva celor asimilaţi lor, creştinii făuritori de imagini şi care au trei dumnezei (6), evreii care au trădat pactul cu Dumnezeu (7) şi alţii: „Luptaţi pe calea lui Allah împotriva acelora care se luptă cu voi" (Coranul, II, 190); „Porniţi la război şi luptaţi cu averile şi sufletele voastre" (IX, 41); „Omorâţi-i pe idolatri oriunde îi veţi afla. Prindeţi-i. Împresuraţi-i. Înhăţaţi-i. Întindeţi-le orice cursă pentru a-i captura" (IX, 5).

Aceste chemări la luptă, la moarte, la convertire par în contradicţie cu versetul care declară: „Nu este silire la credinţă" (II, 256). Singularitatea acestui verset a atras atenţia şi a provocat comentarii. Nu este totuşi un verset cu totul izolat, fiindcă şi în altă parte se poate citi: „Cine vrea, să creadă; cine nu vrea, să nu creadă!" (XVIII, 28); „Dacă Domnul tău ar fi vrut, toţi cei cu trăire pe pământ ar fi fost credincioşi. Oare tu îi sileşti pe oameni să fie credincioşi?"(X, 99). Orice s-ar întâmpla, *jihad*-ul rămâne lege şi trebuie dus la bun sfârşit: „Luptaţi cu ei până când [...] credinţa va fi numai în Allah!" (II, 193); „Luptaţi-vă cu ei până când vor deveni musulmani" (XLVIII, 15). Ceea ce nu l-a împiedicat pe unul din marii gânditori musulmani moderni, Raşid Rida (1865-1935), să termine opera sa apologetică şi revoluţionară (*Revelaţia musulmană*, apărută în 1933) printr-o chemare adresată popoarelor lumii de a îmbrăţişa islamul, religia umanităţii şi a păcii.

Să mori în luptă, să-ţi sacrifici viaţa pentru triumful islamului înseamnă să-ţi asiguri mântuirea eternă, să intri imediat în paradis: „Nu spuneţi că cei care sunt ucişi pe calea lui Allah sunt morţi. Dimpotrivă, ei sunt vii" (Coranul, II, 154); „Pe cei care au fost ucişi pe calea lui Allah [...] El

[Dumnezeu] îi va face să intre în rai" (XLVII, 5-7). Asupra acestui punct ca şi asupra celor precedente, aş putea înmulţi citatele, dar îmi permit să fac trimitere la cartea mea *Poruncile lui Allah*. Să notăm că renunţarea la viaţa pe pământ în favoarea celei din cer nu este o idee străină creştinismului. Accepţiunea este însă total diferită, întrucât Isus spune: „Oricine va vrea să-şi scape viaţa, o va pierde; dar oricine îşi va pierde viaţa pentru Mine, o va câştiga" (Matei, XVI, 25).

Coabitarea musulmanilor cu non-musulmanii este posibilă, dar aceştia din urmă nu au voie să se apropie de Mecca (Coranul, IX, 28) şi nu trebuie să intre în moschei (IX, 17). Prima interdicţie este respectată şi toţi necredincioşii au fost daţi afară din Arabia printr-un ordin de expulzare din 640 şi un decret de aplicare sub califatul lui Abd al-Malik (685-705). În ceea ce priveşte a doua interdicţie, ea este respectată sau nu în funcţie de regiuni şi perioade de timp.(8). Această coabitare poate avea loc pe pământ aflat sub stăpânire musulmană sau non-musulmană – să spunem creştină, pentru a rămâne aproape de subiectul nostru – şi, de-a lungul istoriei, cele două situaţii s-au întâlnit adesea.

Este greu de apreciat punctul de vedere al Coranului asupra relaţiilor pe care musulmanii le pot întreţine cu credincioşii altor religii pentru că, în multe versete, acelaşi cuvânt are atât sensul de „stăpân" cât şi de „prieten". Trebuie citit: „O, voi cei care credeţi, nu-i luaţi pe iudei şi pe creştini ca stăpâni", sau mai bine: „Nu-i luaţi ca prieteni" (V, 51)? În alte texte, ambiguitatea dispare: „O, voi cei care credeţi, dacă vă supuneţi unei părţi dintre aceia cărora li s-a dăruit Cartea, aceasta vă va îndepărta de credinţa voastră, făcându-vă din nou necredincioşi" (III, 100). Iar concluzia este una formală: „Nu da ascultare necredincioşilor şi luptă împotriva lor cu toată puterea" (XXV, 52). Este şi mai greu să găseşti în Noul Testament aluzii la legăturile ce se pot stabili între creştini şi cei care nu le împărtăşesc credinţa. Sfântul Pavel te pune în gardă împotriva lor: „Nu vă înhămaţi la acelaşi jug cu cei necredincioşi [...] Ieşiţi din mijlocul lor şi despărţiţi-vă de ei, zice Domnul" (II, Corinteni, VI, 14-17).

În realitate, cei pe care islamul îi numeşte oameni ai Cărţii (*Ahl al-Kitab*), evrei şi creştini, odată supuşi autorităţii musulmane, aveau voie să-şi păstreze religia şi beneficiază de *dhimma* („protecţie contra unui preţ de răscumpărare"). Aceştia erau protejaţi, *dhimmis*, în schimbul unei contribuţii substanţiale (*djizya*, „capitulaţie"), dar, după cum scria mai demult Gustave E. von Grunebaum, erau supuşi unei „inegalităţi

permanente". Această inegalitate, însoţită de măsuri jignitoare, răspundea unei porunci din Coran: „Luptaţi [...] împotriva oamenilor Cărţii [...] până ce ei vor plăti tributul şi vor fi supuşi" (Coranul, IX, 29). Aşa se face că ţările creştine cucerite de arabi (nu de turci) au devenit musulmane într-un secol sau două.

Sub autoritate creştină, cu excepţii remarcabile, musulmanii n-au beneficiat de aceeaşi indulgenţă înaintea epocii contemporane. Preveniţi de primele secole ale expansiunii arabe şi de consecinţele acesteia (aservire, convertire, asimilare), statele creştine nu au acceptat niciodată prezenţa comunităţilor islamice pe teritoriul lor. Spania, ca şi Bizanţul, când a recucerit Creta, i-a expulzat pe musulmani. La fel, ba chiar într-o manieră mult mai radicală, a procedat Rusia, obligându-i să se convertească sau persecutându-i. În schimb, colonizarea n-a fost însoţită de creştinare.

Am spus că, de-a lungul timpului, creştinii nu au aplicat întotdeauna doctrina lui Cristos. Musulmanii, dimpotrivă, fără a respecta întotdeauna îndemnurile la moderaţie au rămas fideli învăţăturilor cuprinse în Coran şi lecţiilor oferite lor de viaţa lui Mahomed. S-ar putea crede că înfrângerea creştinismului decurge în parte din piedica pe care a reprezentat-o conştiinţa încărcată de această infidelitate faţă de învăţăturile lui Cristos.

CAPITOLUL I

Înainte de război

CREŞTINISMUL ÎN SECOLUL AL VII-LEA

În primii ani ai secolului al VII-lea, când apare în Arabia islamul predicat de Mahomed, creştinismul ieşise demult din grote, triumfase asupra persecuţiilor şi văzuse trăind şi murind pe cei mai veneraţi şi poate pe cei mai importanţi dintre apologeţii săi, iar Justinian celebrase victoria ridicând la Constantinopol unul dintre cele mai frumoase sanctuare din lume, cel dedicat Înţelepciunii divine - *Haghia Sofia*, Sfânta Sofia (532-537). În marea sa expansiune, creştinismul a beneficiat de larga răspândire a limbilor greacă şi aramaică (1), de existenţa vechilor colonii greceşti dinaintea lui Alexandru cel Mare, colonii al căror număr a crescut în perioada helenistică, precum şi de coloniile evreieşti care au apărut după izgonirea din Babilon (597 şi 587), apoi, din nou, după ce Titus a cucerit Ierusalimul (70): şi unele şi altele erau omniprezente în cel ce fusese Imperiul Roman, atât la Alexandria cât şi la Roma şi în majoritatea marilor oraşe, ca şi dincolo de vechile frontiere, mai ales în Iran unde, potrivit mărturiei lui Maqdisi, numărul lor nu s-a redus nici în vremea sassanizilor. Dar propagarea creştinismului se datora mai ales mesajului cu totul nou pe care îl transmitea – mesaj de iubire, de fraternitate, un mesaj cu totul spiritual – şi activităţii aspostolilor, a tuturor celor care veneau după ei şi care erau animaţi de o credinţă profundă, de o inepuizabilă generozitate. Pe vremea aceea, credinţa nu se impunea niciodată prin război, niciun suflet nu era cucerit prin violenţă.

Creştinismul domnea ca stăpân aproape absolut în Asia Mică, în Cornul Abundenţei, în Georgia şi în Armenia, prima ţară care, sub influenţa Sfântului Grigore Iluminatorul, a făcut din creştinism religie de stat, în anul

301, înainte ca edictul de la Milano (313) să decidă libertatea cultului creştin în Imperiul Roman. În Iran şi în Asia Centrală s-au instalat comunităţi creştine puternice, sortite să dispară de-a lungul vremii, dar a căror prezenţă este atestată încă în secolul al XIII-lea şi, ici-colo, chiar mai târziu. Dacă ar fi să dăm crezare tradiţiilor şi creştinilor din Malabar – care îl revendică şi astăzi ca strămoş pe fostul discipol al lui Cristos – creştinismul a pătruns în India odată cu sfântul apostol Toma şi tovarăşii săi. A înflorit uluitor şi în Africa: în Egipt, în Nubia, în Etiopia, în teritoriile care se vor numi Tunisia şi Algeria. Dacă în Europa Centrală progresele sale au fost ceva mai mici (teritoriile slave, româneşti, germanice nu sunt atinse încă), creştinismul a câştigat totuşi Balcanii, Italia, Galia, unde s-au convertit la început populaţiile galo-romane, cel puţin de prin secolul al III-lea, apoi francii, care l-au adoptat odată cu Clovis, în 498 (probabil), câteva popoare germanice, printre care goţii, convertiţi de Ulfila în secolul al IV-lea, şi burgunzii care îi urmează o sută de ani mai târziu. Vizigoţii îl vor impune în Spania unde, după izgonirea lor din Franţa meridională (507), au întemeiat un regat înfloritor. În perioada de care ne ocupăm, creştinismul se instala în Insulele Britanice (595), unde s-a impus definitiv în 685.

Creştinismul are sau a avut mari centre culturale, mai ales asiatice şi africane, în special helenistice, în pofida Părinţilor latini. Primul care a folosit limba lui Virgiliu a fost africanul Tertulian, în pofida marilor figuri, ca sfântul Ambrozie din Milano (340-397), sfântul Ieronim Dalmatul (347-420), sfântul Ilarie din Poities (315-367) sau ultimul Părinte al Bisericii din Occident, Isidor din Sevilla (560-636). În Asia Mică sunt sau au fost oraşele marilor concilii, Niceea, Efes, Calcedonia, Cappadocia, unde, urmând expresia lui Jacques Lacarriere, mişunau acei „oameni îmbătaţi de Dumnezeu", unde, în 366, erau peste cincizeci de episcopi, unde străluceau Părinţii cappadocieni, un Vasile din Cezareea (330-379), un Grigore din Nyssa (335-395) şi un Grigore din Nazianz (330-390). Mai sunt oraşele din Siria şi, bineînţeles, Ierusalimul, dar mai ales Antiohia, chiar dacă oraşul a fost zguduit de cinci cutremure mari, între 526 şi 636, oraşul în care s-a distins figura strălucită a sfântului Ioan Gură de Aur (344-407). În Africa este incomparabila Alexandria în care au trăit un Anastasie (295-373), un Clement (150-211/215), un Origene (185-254), un Denis (mort în 263), dar mai sunt Cartagina şi Hippon, cu Tertulian (156-222), sfântul Ciprian (mort în 251), sfântul Augustin (354-430)... Vom remarca, riscând să anticipăm poate chiar în chip supărător, că toate aceste centre mari şi importante vor

ajunge, în cea mai mare parte, sub dominaţie musulmană. Sub Şapur al II-lea (310-373), Yazdegirt al II-lea (438-457) şi Khosro I-ul (531-573), creştinii iranieni au suferit persecuţii a căror amploare este puţin cunoscută, dar care, ca şi în Occident, le-au stimulat credinţa. Cei din Hira au fost mai puţin agresaţi, dovada fiind, după cum vom vedea, loialitatea lor faţă de Persia. Mai mult au avut de suferit, din partea bizantinilor, ghassanizii monofiziţi, consideraţi eretici, care, deşi supuşii lor, n-au dat dovadă de aceeaşi loialitate.

În Iran, creştinii ocupau un loc important, aveau, se pare, optzeci de episcopi, îşi trimiteau reprezentanţi în concilii, au fost convocaţi la conferinţa din 529 care condamna mazdeismul (2); aveau acces la curtea imperială, multe fete s-au căsătorit cu prinţi, iar una din ele, Chirin, a fost eroina unui roman de dragoste cu Khosro al II-lea, roman ce va deveni celebru în literatura musulmană (3). După cum ne aminteşte Arnold Toynbee, un mare număr de nestorieni bizantini şi-au găsit refugiu în Iran în secolul al IV-lea. Pătrunderea în lumea iraniană i-a obligat pe creştini să organizeze o Biserică naţională supusă unui catolicos instalat la Seleucia-Ctesiphon. Când acesta a fost acuzat de pactizare cu duşmanii bizantini ai sassanizilor, s-au rupt orice relaţii cu ţările străine şi, în 424, singura autoritate admisă a fost cea autohtonă. Cu totul alta era situaţia celorlalţi creştini care adimiteau, cel puţin în principiu, autoritatea politică a împăratului Bizanţului şi chiar autoritatea spirituală a episcopului de la Roma, papa.

Din păcate, creştinismul n-a rămas unit. Întemeiată pe tradiţia orală şi pe un corpus de texte foarte scurte, adesea repetitive – Evangheliile, Epistolele, Faptele Apostolilor, Apocalipsa – doctrina creştină s-a stabilit cu dificultate. În special raportarea la misterul Întrupării divine şi la personalitatea lui Mesia a dat naştere unuor poziţii diferite, considerate mari erezii. Discipolii lui Cristos care propovăduiseră cu ardoare unitatea fraternă s-au divizat în comunităţi distincte, de cele mai multe ori ostile, comunităţi energice şi active în secolul al VII-lea, care n-au dispărut dealtfel nici astăzi, la începutul mileniului al III-lea. Ortodoxia, catolicismul afirmă că Isus Cristos este „Fiul lui Dumenzeu, care din Tatăl s-a născut mai înainte de toţi vecii [...] născut, iar nu făcut, Cel de o fiinţă cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut. Care pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire, S-a pogorât din Ceruri şi S-a întrupat de la duhul Sfânt şi din Maria Fecioară şi S-a făcut om".

Pentru a se ajunge la această profesiune de credinţă, pe care mulţi au respins-o, au fost necesare lungi dezbateri. Foarte curând, oameni cultivaţi

care, în momentul convertirii aveau deja ideile lor despre lume, despre origini, despre viaţă, despre divinitate, despre bine şi rău au considerat ideile creştine prea simple şi totodată prea complicate şi au găsit de cuviinţă să le explice, să le îmbogăţească apoi cu datele ştiinţei şi mai degrabă ale filosofiei. Aceasta a fost gnosa (de la grecescul *gnosos* – cunoaştere), gnosticismul care, foarte activ în secolele al II-lea şi al III-lea, a dat avânt unor nenumărate şcoli. Ele s-au dizolvat treptat, fără ca spiritul care le-a dat naştere să se stingă cu totul.

Marile erezii au fost mai puţin fluctuante, mai bine ancorate într-un anumit punct. Prima – dacă lăsăm de-o parte marcionismul (4) din secolul al II-lea, de fapt, o gnosă – este arianismul care îşi datorează numele întemeietorului său, Arius (256-336), preot din Alexandria şi aristotelian. Acesta credea că Isus Cristos, „autorul" lumii, a fost creat de Dumnezeu şi nu este aşadar identic cu El, din aceeaşi substanţă cu El. Doctrina arianistă a fost condamnată în 325 de Conciliul de la Niceea, care a instituit Crezul (simbolul Niceei), adoptat imediat de germani. Convertirea la catolicism a francilor, sub Clovis, şi a vizigoţilor, sub Reccared, în 589, au dat arianismului lovitura de graţie.

A doua mare erezie, nestorianismul, a fost predicată de Nestorius (380-481), patriarhul Constantinopolului. Nestorianismul afirma că Isus Cristos nu are o dublă natură, umană şi divină, ci două, distincte. Sfânta Fecioară a zămislit omul, nu însă şi fiinţa divină, ea nefiind aşadar „mama lui Dumnezeu". În 431, Conciliul din Efes va proclama că Isus Cristos este una şi aceeaşi fiinţă în care există atât o natură divină cât şi una umană şi, în consecinţă, va afirma materialitatea divină a Mariei. Persecutat în Imperiul Bizantin, nestorianismul va înflori acolo unde acesta nu se putea atinge de el, în Iran şi în Asia Centrală. Am văzut cum se va despărţi de comunitatea creştină în 424. Acestei rupturi, care a fost una politică, i se va adăuga, după predicile înflăcărate ale lui Narsai (mort în 507), o ruptură ideologică. Sub dominaţia musulmană, nestorianismul va exercita o influenţă culturală considerabilă, mai ales în domeniul medical prin şcoala lui Djundi-şapur, dar nu numai prin ea, întrucât savanţii au fost neobosiţi traducători ai texetelor Antichităţii clasice în arabă. Nestorianismul va fi destul de apropiat de califatul abbasid pentru ca, la apariţia acestuia, în 750, catolicosul să-şi părăsească reşedinţa şi să se instaleze la Bagdad, capitala acestei noi dinastii.

A treia erezie, monofizitismul, care nu-şi poate revendica un singur fondator, dar care datorează mult gândirii lui Eutyches (378-454), este, într-un fel, o reacţie împotriva nestorianismului. Da, Isus Cristos a fost o singură

fiinţă, dar n-a avut decât o singură natură, cea divină, natura umană fiind în întregime topită, dizolvată în ea. Succesul monofizitismului a fost uluitor, iar persecuţiile nu l-au urmărit până la capăt. A fost doctrina dominantă în secolul al VII-lea în Egipt, în Siria, în Palestina, în Armenia, în Etiopia. Este încă doctrina copţilor egipteni, a etiopienilor şi a Bisericii ortodoxe siriene, numită adesea iacobită. În 451, coniliul din Calcedonia a condamnat monofizitismul.

IMPERIUL BIZANTIN ŞI IMPERIUL PERSAN SASSANID

Până la moartea sa, în 565, Justinian reconstituise în jurul Mediteranei, aproape în întregime, unitatea Imperiului Roman, repliat astfel pe fracţiunea orientală. Imperiul cuprindea Asia Mică, până la cursul superior al Eufratului, disputându-şi cu iranienii regiunile situate la est de fluviu; îngloba astfel Siria, Palestina, Balcanii, la sud de Dunăre, Italia şi insulele mediterane – Balearele, Corsica, Sardinia, Sicilia, Creta, Rodos, Cipru – Egiptul şi toată Valea Nilului, până la Phile, actuala Tunisie, aproape în totalitate, coastele Libiei, Algeriei şi chiar sudul Spaniei. Această restaurare era totuşi incompletă pentru că excludea Mauritania, cea mai mare parte a Spaniei, Galia; era, pe cât de nouă, pe atât de fragilă.

Când Heraclius I-ul a ajuns pe tron, în 610, după ce l-a răsturnat pe uzurpatorul Phocas, situaţia imperiului era dezastruoasă. Finanţele erau la pământ, economia muribundă, armata dezorganizată. Avarii se pregăteau să atace Constantinopolul (pe care l-au asediat în 619), iar lombarzii se îndreptau spre Italia. Tot atunci reîncepea războiul îndelungat cu Iranul (5). Sassanidul Khosro al II-lea (590-628) obţine la început rezultate pe care Iranul nu le mai cunoscuse: s-ar putea crede că apăruse un nou Darius. El ocupă Cappadocia, cucereşte Antiohia (611), Damascul (613), Ierusalimul (614), Egiptul şi urcă pe Valea Nilului până în Etiopia (618). Dar, prins în vârtejul cuceririlor, nu-şi dă seama că trebuie să lase trupe de apărare pe teritoriul naţional, iar Heraclius profită de această neglijenţă. Eliberează Constantinopolul, îi respinge pe sassanizi până la Eufrat (623), intră în Armenia (624-625) şi în Gandzah (Tabriz), apoi, după o pauză, determinată de necesitatea de a evita atacurile avarilor, revine pe câmpul de luptă, cucereşte, în 627, rezidenţa imperială de la Dastagert, se îndreaptă spre capitala Iranului, Ctesiphon, dar, când ajunge aproape de ea, renunţă la asediu, nu se ştie din ce cauză – poate pentru că simte vechile ameninţări, poate pentru că, după cum crede Charles

Diehl, „se descurajează la fel de repede pe cât se entuziasmează" – şi bate în retragere. Pe drumul de întoarcere află de moartea lui Khosro, asasinat de fiul pe care l-a avut cu prinţesa creştină Maria (628). Putem spune, odată cu Corneille, că „lupta a încetat din lipsă de combatanţi". Noul rege al Iranului se grăbeşte să ceară pacea.

Cele două imperii care şi-au împărţit lumea la vest de India şi China s-au vlăguit reciproc şi se aflau într-o stare de slăbiciune pe care nu o cunoscuseră până atunci. Bizanţul, în principiu învingător, a plătit prea scump victoria şi părea la fel de slăbit ca şi adversarul său. Nefiind totuşi în întregime distrus, va supravieţui în viitorul apropiat, în timp ce Iranul va sucomba. Dar nici Bizanţul n-a ştiut să înveţe ceva din încercările la care a fost supus. În loc să împace populaţiile de pe teritoriile cucerite, le-a asmuţit împotriva imperiului ruinat de război, copleşindu-le cu impozite. Evreii care se aliaseră cu perşii au fost pedepsiţi pentru trădare. Considerând necesar să realizeze unitatea imperiului, impunându-i una şi aceeaşi măsură, Bizanţul i-a persecutat pe monofiziţii din Siria şi Egipt pentru a-i întoarce la ortodoxie. Nu s-a dovedit a fi cel mai bun mijloc pentru a-i determina să se iubească unii pe alţii şi să rămână fideli imperiului. Bizanţul n-a reuşit decât să semene şi mai multă ură, să stimuleze neîncrederea.. Când vor sosi, arabii musulmani vor fi primiţi ca eliberatori. Chiar aşa vor fi, cu atât mai mult cu cât vor căuta să şi-i apropie pe indigeni, vor suferi influenţa lor culturală într-atât încât arta musulmană va fi una siro-bizantină, foarte puţin marcată de imperativele religiei islamice - eliminarea figurilor din mozaicul edificiilor culturale, schimbarea axei în planul bazilical al moscheelor (6) - vor încredinţa administrarea statului nou creat acestor proaspăt aliaţi de la care vor împrumuta organizarea politică, socială şi militară, garantându-le libertatea religioasă cu condiţia să-şi recunoască statutul de vasali şi să plătească un impozit aproape echivalent cu cel pe care îl plăteau Bizanţului. Legea musulmană, *chariat*, prevedea ca oamenii Cărţii (*Ahl al-Kitab*), adică evreii, creştinii şi, printr-o extensie oportunistă, mazdeenii, să fie „protejaţi", *dhimmis*, ceea ce însemnă nu chiar egali, ci inferiori privilegiaţi ale căror drepturi (începând cu dreptul la viaţă), credinţe şi obiceiuri trebuie respectate.

ARABII

Imensă peninsulă a cărei suprafaţă este de aproape cinci ori cât a Franţei, Arabia este scăldată la vest de Marea Roşie, la sud de Marea Oman

şi Oceanul Indian, la est de Golful Persic. Nu este despărţită de Asia şi Africa, cu care se învecinează la nord, decât prin două strâmtori, cea de la Bab al-Mandeb, lată de aproximativ 25 de kilometri, spre Somalia, şi cea de la Ormuz, de aproape 60 de kilometri, spre Iran. Locuitorii săi, al căror număr n-a fost mare niciodată, arabii, provin din familia semită şi se împart în două ramuri principale. Una, cea din sud-vest (care descinde din Adnan, kalbiţii), ocupa regiunile irigate şi fertile Yemen şi Hadramaut, ţinut care se numea în Antichitate *Arabia Felix*. Cealaltă, numită de Nord (copiii lui Qahtan, qahtanizii), ocupa tot restul peninsulei, oamenii trăind în stepe aride sau în deşerturi dintre cele mai neospitaliere din lume, în care cursurile de apă, uedurile, sunt subţiri şi rare, în care apar din loc în loc oazele cu palmierii şi curmalii lor, un fel de grădini care, pentru nomazi, beduinii, evocau paradisul (7).

Primii erau citadini şi ţărani care nu cultivau numai câmpurile ci şi platourile înalte pe care construiau diguri şi amenajau pante în terase. Nu practicau nomadismul, iar organizarea lor socială şi politică se baza pe unităţi teritoriale regrupate adesea în state mici conduse de preoţi sau de regi, mai rar sub autoritatea unor monarhii puternice. Pe pământul bogat, udat din plin şi irigat prin baraje – cel mai important, de la Marib, a fost construit, fără îndoială, în secolul al VIII-lea înainte de Cristos – care a împrumutat Arabiei Fericite numele său arab *Khadra* (Cea Verde), oamenii cultivau tot ce le trebuia pentru viaţa de zi cu zi şi, în plus, plante aromate, smirnă şi tămâie, cele care dau ţinutului al treilea său nume, *Arabia Odorifera* (Arabia Parfumată). Sunt plantele pe care lumea întreagă le cumpără la orice preţ (smirna şi tămâia nu sunt puse pe acelaşi plan cu aurul de magii care le aduc lângă leagănul lui Cristos?). Nemulţumiţi doar cu ceea ce produceau, ei importau din Africa vecină şi chiar din India îndepărtată mirodenii şi fildeş, sclavi negri – deja! – pentru că erau şi marinari, singurii, alături de omanezi, între toţi arabii, şi pentru că dispuneau de două sau trei porturi bune, între care şi cel care va fi mai târziu Aden. Îşi vindeau atât produsele lor cât şi pe cele importate din Cornul Abundenţei şi mai departe, prin intermediul conducătorilor de caravane recrutaţi dintre nomazii deşertului. Aceştia, pentru a satisface necesităţile unui comerţ lucrativ şi a mai scăpa de sărăcie, alegeau, pe cât posibil, drumuri în apropierea cursurilor de apă sau oazelor, care se vor transforma din grădini înfloritoare în caravanseraiuri, antrepozite, adevărate centre de afaceri. Ruta principală pleca din Nadjran, în nordul Yemenului, trecând prin Taif, Yathrib, Khaibar, Tayma, Tabuk

şi prin alte câteva oraşe, între care Mecca, cel mai important dintre toate.

În negura vremii, poate de prin secolul al XI-lea, înainte de Cristos, Yemenul ajunsese la un înalt nivel cultural în regatul Saba. Sabeenii s-au bucurat de un renume extraordinar întrucât Biblia (Cronici II, IX) menţionează faptul că una din reginele lor a venit la Ierusalim să-l vadă pe regele Solomon (970-930), fiind ea însăşi o persoană importantă care „a întemeiat, se pare, regatul Abisiniei" (Bernard Lewis). În orice caz, acesta va revendica o ascendenţă solomoniană şi sabeeană. După o îndelungată istorie, Saba este anexat, prin 118-115, de vecinii săi, himiariţii, a căror clasă conducătoare va adopta iudaismul pe care, mai târziu, regele Dhu Numas va încerca să-l impună tuturor supuşilor săi. Când creştinii din Nadjran vor refuza să-şi renege credinţa, vor fi persecutaţi, iar etiopienii vor interveni pentru a-i proteja. Ei vor ocupa Arabia Fericită, din 521 până în 575, şi o vor jefui. S-ar putea ca ei să fi fost responsabili de distrugerea barajului de la Marib şi de exodul care a provoat această distrugere. În orice caz, ei sunt responsabili de apariţia perşilor, chemaţi de yemeniţi. Aceştia vor debarca la Aden, în 575, îi vor izgoni pe africani, vor întemeia o satrapie şi vor încerca să impună mazdeismul, fără a reuşi, întrucât prezenţa lor va fi de scurtă durată.

În timp ce Arabia meridională trăia aceste clipe măreţe, arabii din deşert, adică din nord, duceau o viaţă obscură, fără nicio realizare importantă, în afara unei creaţii poetice remarcabile. Organizaţi în triburi şi clanuri întemeiate pe legături de sânge, sub conducerea unui bătrân, şeicul (8), care participa la consiliul şefilor de familie, ei trăiau pe un pământ ingrat, cu cizezile lor de cămile (cămile cu o singură cocoaşă sau dromaderi), rătăceau în căutarea păşunilor, erau supuşi rigorilor climatice, dormeau în corturi, se hrăneau cu lapte de cămilă şi curmale. Doar caravanele care cărau produse din Yemen spre Siria şi Irak le aduceau câte un strop de bucurie şi uneori de belşug. Adesea, complet înfometaţi, erau constrânşi, pentru a supravieţui, să-i jefuiască pe locuitorii oazelor şi pe vecinii sedentari. Din secolul al II-lea, când creşterea cailor – pe care îi călareau cu o măiestrie fără pereche – a devenit o ocupaţie permanentă, s-au schimbat şi condiţiile lor de viaţă, cămila n-a mai fost regina şeptelului, raziile de pradă au devenit din ce în ce mai numeroase şi eficiente, iar triburile au intrat tot mai des în luptă unele împotriva altora. Confruntările erau dure, dar se evita vărsarea de sânge ocolindu-se astfel şi legea talionului. Nu lipseau nici remuşcările întrucât toţi aveau sentimentul că aparţin aceleiaşi rase, că vorbesc aceeaşi limbă - erau foarte sensibili la magia cuvântului – şi că au aceleaşi afinităţi religioase. Dacă fiecare trib avea propriile pietre adorate,

betyle, şi zei proprii, toate împărtăşeau aproape aceeaşi credinţă, aceleaşi practici şi acceptau divinităţile celorlaţi. Mecca era pentru toţi oraşul sanctuarului comun, Ka'aba, despre care se spunea că a fost întemeiat de primul om, Adam, că a fost reconstruit de Abraham şi care avea într-unul din ziduri piatra neagră picată din cer. Sanctuarul adăpostea efigiile tuturor zeilor, aproape trei sute cincizeci de idoli, între care icoana Fecioarei Maria. Fără existenţa acestui templu comun poate că islamismul n-ar fi existat (9).

APARIŢIA ISLAMULUI

Mahomed s-a născut la Mecca, oraş condus atunci de tribul caraişiţilor, pe la 570. A văzut lumina zilei într-o familie puternică, cea a şefului clanului haşemit, dar tatăl i-a murit înainte de naşterea sa. La vârsta de şase ani şi-a pierdut mama, fiind crescut de bunicul său, care a murit şi el curând. Atunci a fost luat de Abu Talib, unchi din partea tatălui, negustor bun şi curajos, dar împovărat cu o familie numeroasă, greu de întreţinut.

Prin 595, Mahomed a intrat în servicul unei văduve bogate, Khadidja, care se ocupa de import-export. O ajuta în afacerile comerciale călătorind pe contul ei în Siria şi în alte locuri, iar mai târziu s-a căsătorit cu ea. Până la moartea soţiei, în 619, lui Mahomed nu i-a trebuit o altă femeie şi se pare că a rămas fidel memoriei acesteia şi mai târziu când, în mare parte din raţiuni politice, şi-a făcut un harem cu douăsprezece soţii. Niciuna nu-i va dărui un fiu care să rămână în viaţă, ci numai fiice, situaţie dezonorantă pentru un arab. Îl va adopta pe mai tânărul său văr, Ali, viitorul soţ al mult iubitei sale fiice, Fatima, şi viitor îndrumător, *imam* (10) al şiiţilor. Îl va mai adopta pe un oarecare Zaid, sclav din tribul Kalb, trib convertit la creştinism. Obişnuia să se retragă, singur, într-o grotă de pe muntele Hira, situat la câţiva kilometri nord-est de Mecca. Acolo va avea şi prima revelaţie, într-o noapte din anul 611, când i-a apărut în vis îngerul Gabriel care i-a spus: „Tu eşti Trimisul lui Dumnezeu, Profetul lui Allah". Înspăimântat, zguduit până în adâncul sufletului, acest om care ajunsese la vârsta de 40 de ani, sfârşeşte prin a accepta misiunea încredinţată de arhanghel şi începe să propovăduiască întoarcerea la monoteimul lui Abraham, pe linia căruia se înscrie, supunerea totală în faţa Creatorului, Dumnezeu unic – în arabă, *islam*. Pe măsură ce avea noi revelaţii, care în timp au sporit şi n-au încetat până la moartea sa, Mahomed recita, în faţa tuturor celor care voiau să-l asculte, soţie, copii,

rude şi, fără îndoială, în faţa celor care nu voiau, textele pe care mesagerul lui Dumnezeu - al lui Allah - îi poruncise să le propovăduiască.

Toate aceste texte, fie lungi, fie foarte scurte, erau memorate imediat de noul Profet şi de cei care îl asultau şi notate pe rând. Ele vor fi adunate, cuvânt cu cuvânt, dar într-o mare dezordine, de califul („succesorul") Othman (644-656), puţin după moartea lui Mahomed şi sfârşitul revelaţiei divine - ultima în Istorie, spun musulmanii - pentru alcătuirea unei lucrări care cuprinde o sută paisprezece capitole (surate), compuse dintr-un număr inegal de versete (*ayat*), Coranul. Pentru că prezintă Cuvântul etern şi necreat al lui Dumnezeu, această carte, coborâtă din Cer, este de neatins. Trebuie primită aşa cum este. Tot ce s-a spus în această carte, toate poruncile exprimate la începutul secolului al VII-lea sunt valabile şi astăzi şi astfel vor rămâne în vecii vecilor. Ea stă la baza legii musulmane, *chariat*-ul. Deşi se ocupă de tot şi de toate, Coranul nu spune chiar totul, iar musulmanii nu găsesc răspunsuri la toate întrebările pe care şi le pun sau care li se pun. Pentru a răspunde totuşi, ei se întorc la spusele şi faptele Profetului, model perfect ale cărui cuvinte şi formulări sunt impecabile şi reprezintă *hadith*-ul (tradiţiile), pe care ei toţi le păstrează cu pioşenie în memorie. Acestea au căpătat putere de lege, aproape în aceeaşi măsură precum Coranul însuşi, şi constituie a doua sursă a *chariat*-ului, iar ansamblul lor formează *Sunna* (Tradiţia) pe care noi o numim sunnism. Întrucât aceste istorioare despre viaţa Profetului au fost transmise pe cale orală, într-un lanţ de personaje din vremea lui Mahomed până în secolul al IX-lea, perioadă în care au fost consemnate în scris, ele nu prezintă garanţiile pe care le prezintă Coranul şi pot fi eventual nerecunoscute, în pofida exigenţei care a precedat adoptarea lor şi a verificării asigurate de onorabilitatea transmiţătorilor (11).

Mahomed reuşeşte să convertească destul de repede câteva persoane apropiate şi câţiva locuitori de vază ai oraşului Mecca, între care se află Omar, dar provoacă indignarea şi chiar ura majorităţii concetăţenilor săi, mai ales a celor care îşi duceau viaţa în pelerinaje păgâne la Ka'aba şi a căror existenţă era ameninţată de poziţia Profetului împotriva politeismului şi a idolatriei. Este luat în zeflemea. Este considerat poet, ghicitor, vrăjitor. Este insultat. Este ameninţat cu moartea. Poziţia sa devine atât de insuportabilă încât este obligat să-şi părăsească locul natal şi să se refugieze în Yathrib, oraşul vecin, unde ajunge în 24 septembrie 622 şi unde câştigă câţiva prozeliţi. Yathrib devine oraşul Profetului, *Medinat al-Nabi*, Medina. Această emigrare poartă numele de Hegira (*Hidjra*), iar anul 622 va fi ales pentru a

inaugura era musulmană, a cărei primă zi a fost fixată la 16 iulie, dată ce nu corespunde celei în care a plecat din Mecca, ci este prima zi din anul lunar al arabilor care cuprinde 354 de zile.

Ajuns şef al comunităţii musulmane, *Umma*, Mahomed îşi schimbă viaţa în mod radical, şi chiar dacă rămâne înainte de toate Profetul, Trimisul, devine, în acelaşi timp, conducător politic, organizator al societăţii, comandant al armatei, într-un cuvânt, şef de stat. Revelaţiile divine, care continuă, pun în evidenţă noul său statut. În comparaţie cu cele care i-au apărut la Mecca, noile revelaţii se referă mai puţin la chestiunile spirituale şi mai mult la cele pământeşti. Ele reglează raporturile dintre oameni, conturează un anumit ideal uman foarte elevat, un cod de politeţe, de bună-purtare (*adab*), dictează conduite în funcţie de împrejurări, făcând din islam o religie „globală", care nu acceptă separarea puterilor, în care toate acţiunile omeneşti, chiar cele mai profane, devin religioase.

Pentru că îşi abandonaseră averile la Mecca şi nu puteau să trăiască numai din bunăvoinţa medinezilor, emigranţii reiau, în decembrie 623, tradiţia beduină a raziilor de pradă. Locuitorii Meccăi şi comunităţile evreieşti nu-şi ascund ostilitatea – primii asediază Medina, în martie 627 – iar emigranţii sunt obligaţi să treacă la război, un război care va deveni imediat sfânt, *jihad*, şi va avea un final fericit: Mahomed va intra învingător în oraşul său natal, pe 11 ianuarie 630, şi va suspune provinciile arabe. Ar fi vrut să meargă mai departe? Pe 26 mai 632, îi încredinţează unuia din ofiţerii săi comanda unui raid asupra Transiordaniei. Moare pe 8 iunie, la Medina, în braţele tinerei lui soţii Aişe, pronunţând cuvintele: „Tovarăşul cel mai înalt..."

Cu toate că noua religie, care se voia o întoarcere la izvoarele abrahamice, s-a adresat la început arabilor, popor ales de Dumnezeu după cum fusese odinioară poporul lui Israel, cu toate că revelaţia s-a produs în arabă, proclamată limbă sacră, ea va tinde să se adreseze tuturor oamenilor şi să devină universală.

Toţi „păgânii" trebuie să se convertească, fără excepţie, cu toate că „oamenii Cărţii" (*Ahl al-Kitab*), cei care primiseră o revelaţie anterioară, ar fi putut, la rigoare, s-o păstreze, supunându-se islamului. Nu ştim dacă Mahomed şi-a propus ori nu să cucerească lumea. Oricum, cuceritorii, câteva milioane de arabi din Yemen şi din deşert se vor răspândi în Spania şi Iran. Având ca arme doar Coranul, *hadith*-ul, limba, poezia şi credinţa lor, bazându-se pe curajul şi cavalerismul lor, arabii vor realiza o operă gigantică.

EVREII ŞI CREŞTINII ÎN ARABIA

Înconjurată de imperii mari şi puternice, cu o civilizaţie superioară, Peninsula Arabică este, cu excepţia Yemenului, un pământ puţin ospitalier care nu prea atrage vizitatori. Nu este totuşi izolată. Locuitorii săi întreţin relaţii comerciale active cu toţi vecinii, iar străinii care vin aici sunt mai numeroşi decât s-ar putea crede. Fără să-i socotim pe sclavi, majoritatea negri, întâlneşti aici egipteni, bizantini, iranieni. Sunt cei veniţi în tentative de invazii, capturaţi în cursul diverselor razii, refugiaţi politici sau simpli aventurieri. Mulţi au nume cunoscute, iar unul din ei, un persan care a imigrat din nu se ştie ce motive, Selman-i Pak, Selman cel Pur, este unul din apropiaţii lui Mahomed, unul din primii trei convertiţi non-arabi. El a jucat un rol destul de important în preajma Profetului pentru ca ismaeliţii (12) să vadă în el, sub numele convenţional al îngerului Gabriel, pe adevăratul transmiţător al Coranului.

În peninsulă trăiau şi foarte mulţi evrei, palestinieni sau indigeni convertiţi, profund arabizaţi cu toţii, şi care ţineau în mână o mare parte din economie. Se instalaseră în toate oraşele, mai puţin, se pare, la Mecca, unde prezenţa lor era neînsemnată. La Khaibar erau mult mai numeroşi decât arabii, iar la Yathrib (Medina), formau aproape jumătate din populaţie. Primele lor relaţii cu Profetul au fost, cu siguranţă, bune, dacă ar fi să judecăm după faptul că Ierusalimul a fost ales ca *qibla* (direcţia în care trebuie să te întorci când îţi faci rugăciunea), după numărul mare de povestiri din Istoria sfântă pe care le conţine Coranul (puţin modificate) sau după elogiile adresate evreilor în Coran. Nu spune el: „O, fii ai lui Israel, aduceţi-vă aminte de binele ce vi l-am făcut şi că v-am preferat înaintea altor lumi" (II, 122); „I-am înzestrat pe fiii lui Israel cu bunuri şi i-am ales înaintea altor lumi" (XLV, 16)? Fricţiunile care apar între musulmanii emigranţi din Mecca sau convertiţi la Medina (13), pe de o parte, şi evrei, pe de altă parte, se datorează, în ceea ce îi priveşte pe musulmani, faptului că israeliţii nu înţelegeau să rupă relaţiile cu „păgânii", beduini sau cetăţeni din alte oraşe, care refuzau să se convertească şi nu recunoşteau că Mahomed se înscrie pe linia profeţilor Vechiului Testament. În ceea ce îi priveşte pe evrei, iritarea provine din pretenţia musulmanilor, semiţi ca şi ei, monoteişti ca şi ei, de a îndrepta şi îmbogăţi credinţele şi legile lor cu noi revelaţii. Din acest moment, Coranul îi va acuza pe evrei că refuză evidenţa, că ignoră faptul că Dumnezeu continuă să se exprime de data aceasta prin textul său – „Ei nu

cred în semnele lui Allah" (II, 58) – apoi că falsifică mesajul pe care l-au primit odată cu Biblia: „Ei au stricat Cuvântul lui Dumnezeu după ce l-au înţeles" (II, 78); „Nenorocire pentru cei care au scris Scriptura cu mâinile lor şi pe urmă au zis: Aceasta vine de la Dumnezeu" (II, 70).

Ruptura între cele două religii abrahamice, cea veche şi cea nouă, s-a produs la nouă luni după Hegira, când au izbucnit primele incidente, a doua zi după lupta de la Badr, prima în care s-au angajat musulmanii (624). Ea s-a concretizat prin schimbarea *qibla*: direcţia rugăciunii va fi Mecca, nu Ierusalimul (14). Confruntarea ideologică s-a transformat repede în conflict armat. Mai multe triburi de evrei sunt izgonite din Medina. Acuzat de complicitate cu cei din Mecca şi de trădare, tribul lui Banu Qurazya este masacrat în aşa-numitul „război din prăpastie". În 629 este ocupată cetatea Khaibar. Poporul ales devenise poporul exclus, iar judecata Coranului împotriva evreilor este fără drept de apel: „Noi i-am blestemat pentru că au rupt alianţa cu Noi" (IV, 151).

Creştinii erau departe de a ocupa în Arabia locul pe care îl ocupau evreii, fapt ce ne poate surprinde când ştim cât de înflăcărat a fost apostolatul lor şi cât de puternică a fost prezenţa lor în alte locuri. Ideea că ar fi putut să întâlnească prea mulţi rivali în cei din care proveniseră şi ai căror urmaşi se considerau vine în contradicţie cu cea general admisă, potrivit căreia diaspora evreiască încuraja răspândirea creştinismului. Nu s-ar putea spune despre creştini că erau total absenţi, dar nicăieri, cu excepţia Nadjranului, nu se vorbeşte despre coloni, despre mănăstiri, despre comunităţi. Dacă luăm în consideraţie textele coranice care ne trimit cu gândul uneori la Evangheliile apocrife, ne dăm seama că primii musulmani vedeau în majoritatea creştinilor fie gnostici, fie sectanţi, fie oameni simpli, neinstruiţi în chestiunile religioase. Aceştia din urmă erau probabil aşa-numiţii *hanif*, cei „familiarizaţi cu concepţia despre o Fiinţă supremă şi recunoaşterea acesteia" (William Montgomery Watt), chiar dacă respectiva concepţie nu se raporta la tradiţia iudeo-creştină. În schimb, la Nadjran, în nordul Yemenului, creştinii întemeiaseră o puternică Biserică monofizitistă formată de cei care fuseseră persecutaţi de Justinian. Am spus deja că aceştia fuseseră persecutaţi de regele evreu al himyariţilor, răzbunaţi apoi de etiopieni care, în timpul scurtei lor prezenţe (521-575), i-au protejat şi le-au stimulat apostolatul. Îi vom regăsi în epoca Profetului, plini de vigoare, supravieţuind până în vremea califului Omar (630-644).

Creştinii au primit mai bine decât evreii revelaţia mahomedană (ei nu vor fi persecutaţi niciodată întrucât musulmanii îi vor face să dispară din

Nadjran). Unii s-au convertit la islam. Cel puţin aşa lasă Coranul să se înţeleagă când spune: „I-ai auzit strigând: Doamne, noi credem! Socoteşte-ne pe noi printre cei care depun mărturie" (V, 83).

Evident, islamul care îl consideră pe Isus un mare Profet - înfăptuitor de miracole, înzestrat cu puterea de a învia morţii (III, 49) – pe care mahomedanii îl numeau Messia fără să cunoască exact sensul acestui cuvânt, islamul care îi acorda o mare importanţă Fecioarei Maria, mama lui Isus, se ridică violent împotriva Sfintei Treimi şi a divinităţii lui Cristos, condamnându-i pe cei care au aderat la această credinţă: „Creştinii spun: Messia este fiul lui Dumnezeu [...] Allah se războieşte cu ei, pentru că sunt mincinoşi" (CXII, 1); „Necredincioşi sunt şi aceia care spun: *Dumnezeu este treimea din trei*, căci nu există altă divinitate în fară de [Allah] cel Unic şi de nu vor înceta să vorbească astfel, îi va atinge şi pe cei necredincioşi dintre ei chinul dureros"(V,73). Cu toate acestea, islamul îi tratează cu indulgenţă pe creştini. Nu se înregistrează niciun conflict major între cele două religii, iar în 631, Mahomed încheie cu delegaţia sosită din Nadjran un acord care „reînnoit şi modificat de succesori, este prototipul *capitulaţiilor* care au asigurat, timp de o mie trei sute de ani, în schimbul unui tribut, supravieţuirea comunităţilor creştine supuse statului musulman" (Louis Massignon). A fost un eveniment de o importanţă capitală din toate punctele de vedere.

MIŞCĂRILE ARABE DIN NORD

Nimic nu desparte cu adevărat Peninsula Arabică de ţinuturile care alcătuiesc, în nordul său, Mesopotamia inferioară, Palestina şi Siria. Aşa se face că, foarte curând, în pofida asirienilor care au încercat zadarnic să se opună instalării lor, arabii au pătruns în aceste regiuni. S-au stabilit şi mai temeinic ceva mai târziu, profitând de slăbiciunea seleucizilor, urmaşii lui Alexandru cel Mare, aşa încât, la apariţia romanilor, ei erau adevăraţii stăpâni ai Siriei.

Nu se ştie exact când au devenit stăpâni ai Iordaniei actuale nabatienii veniţi din Hadramaut, poate în secolul al VII-lea î.e.n., poate în secolul al VI-lea. În secolul al IV-lea prezenţa lor este incontestabilă, deoarece, în 312, au făcut să eşueze expediţia organizată împotriva lor de seleucizi, cea despre care vorbeşte Diodor din Sicilia. Atunci au început să ridice uimitoarea şi practic impenetrabila cetate Petra, în acel magnific stil arhitectonic care va da adevărate capodopere, între secolul al II-lea î.e.n. şi secolul I e.n., capodopere pe care le

admirăm şi astăzi. Această forţă creatoare decurge din geniul lor, dar mai ales din bogăţia pe care le-a asigurat-o comerţul cu plante aromate provenite din Yemen, comerţ pe care l-au monopolizat cu totul în Cornul Abundenţei, la Roma, în Iran... Despre primul lor suveran, menţionat în 169 î.e.n., Aretas I-ul (Harithas), nu ştim mare lucru, dar îi vedem pe urmaşii lui, care se vor afla mai întâi în relaţii cordiale, apoi ostile, cu dinastia evreiască a asmoneenilor. Acţiunile lor militare au fost încununate de succes. În 93, Obodas I-ul (96-84) îl învinge pe marele preot şi suveran evreu Alexandru Janne (103-76), iar în 84 Aretas al III-lea (84-62) este numit „rege al Damascului", oraş pe care mai mult îl controla decât îl stăpânea. Dar elanul nabateenilor va fi tăiat curând. În 65, după ce îşi stabilesc reşedinţa lângă Ierusalim, sosirea lui Pompei îi forţează să se retragă. Din acest momet, Roma îi domină şi îi obligă să colaboreze. În 25-24, Augustus, fascinat de bogăţia Yemenului, foloseşte Petra drept cap de pod pentru expediţia pe care o organizează şi care eşuează lamentabil. În pofida semnelor de decadenţă ivite sub Obodas al II-lea (mort în anul 8 î.e.n.), dominaţia romană nu împiedică avântul cultural al nabateenilor, care ajung la apogeu în secolul I î.e.n., când regele Aretas al IV-lea (9 î.e.n.-40 e.n.) stăpâneşte o vastă regiune ce cuprinde Sinai, Edom, Moab, Hauran şi o parte din Transiordania. Prăbuşirea lor va fi cu atât mai brurală. În 106, Traian le anexează teritoriile, din care face provincia Arabia, iar marinarii apuseni, care au învăţat în sfârşit să se folosească de regimul musonilor, se năpustesc în Arabia Fericită, în Somalia, poate chiar în India, pentru a cumpăra, direct de la sursă, mărfurile pe care arabii le aduceau cu caravanele.

Decăderea oraşului Petra va fi profitabilă pentru marea oază din deşertul sirian, Palmira (Thadmor), punct de trecere obligatoriu pentru caravanele care făceau legătura între Mesopotamia şi Iran, pe de o parte, şi ţările mediteraneene, pe de altă parte, dacă nu voiau să facă un lung ocol cerut de ruta care urma cursul Eufratului. Arabii frecventau de multă vreme oraşul Palmira. Mulţi se instalaseră aici şi dobândiseră poziţii atât de favorabile încât una din familii ajunsese la tron şi întemeiase, în secolul al III-lea, un regat independent. Sfâşiată între Roma şi Iran, resimţind influenţa culturală a celor două imperii, aliată întâi cu Roma, apoi cu Iranul, Palmira, care a avut inspiraţia să-l sprijine pe împăratul Gallien (251-268) în lupta împotriva sassanizilor, îşi vede recunoscută suveranitatea, iar prinţul său îşi arogă titlul de Rege al regilor, ceea ce îi va irita pe romani... şi nu-l va împiedica să moară asasinat. La câţiva ani după moartea prinţului, văduva sa, Zenobia, care voia să ajungă stăpână absolută în Siria, ocupă Antiohia şi o parte din Asia Mică.

Roma, în persoana lui Aurelian, se nelinişteşte, îi pune la punct pe palmireeni, le capturează regina, le ocupă şi le ruinează capitala (272-273).

Nabateenii şi palmireenii sunt două mari popoare arabe din Cornul Abundenţei înaintea islamului, dar mai există încă două care au fost chemate să joace un rol în istoria Orientului Apropiat la începutul erei noastre cu ocazia invaziei arabe, lakhmizii şi ghassanizii.

Lakhmizii s-au instalat, la sfârşitul secolului al III-lea înaintea erei noastre, la sud de Mesopotamia, pe toată lungimea ţărmului meridional al Eufratului, şi-au stabilit capitala, probabil în 110, la al-Hira (aproape de actualul oraş Kufa) şi au intrat sub dominaţia Persiei, căreia i-au rămas fideli: i-au fost alături în conflictele frecvente cu Imperiul Bizantin şi cu ghassanizii. Vor dispărea puţin înainte de apariţia islamului, la începutul secolului al VII-lea. Ghassanizii, care au venit, ca şi nabateenii, din Hadramaut, îşi vor părăsi ţara după distrugerea digului de la Marif, într-un moment despre care se discută, pentru că digul a fost distrus de două ori, prima dată parţial şi a doua oară, prin 570, în întregime. Ghassanizii s-au instalat pe vechile posesiuni nabateene şi au stăpânit un teritoriu imens în Palmirena şi Palestina. Şi-au stabilit capitala la Bosra, au făcut din Sergiopolis (Rusafa) centrul lor religios, nomadizând între Sinai şi Eufrat. Influenţaţi de atmosfera bizantină aşa cum lakhmizii erau influenţaţi de atmosfera iraniană, l-au văzut pe regele lor Aretas (529-569) primind titlul de patrician, în 530, dar nu s-au arătat la fel de ataşaţi de Bizanţ cum au fost lakhmizii faţă de Seleucia Ctesiphon. Evanghelizaţi de Iacob Baradee, ghassanizii au adoptat monofizitismul (după cum lakhmizii, de asemenea convertiţi, au optat pentru nestorianism) şi au fost antrenaţi în marele conflict de după condamnarea ereziilor.

Lakhmizii şi ghassanizii şi-au păstrat limba, dar vorbeau la fel de bine greaca şi aramaica. Au păstrat relaţii strânse cu fraţii de aceeaşi rasă rămaşi în Arabia. Primeau caravanele acestora, şi Mahomend însuşi, în timp ce era în slujba Khadidjei, a mers la ei. Suportau raziile de pradă ale acestor fraţi năbădăioşi, ultima, mai importtantă, având loc în 610.

Dar, după câte ştim, înainte de a muri, Profetul pregătea o nouă razie pentru a răzbuna execuţia unuia din misionarii săi şi crucificarea, din ordinul împăratului Heraclius, a guvernatorului din Maan (Amman), vinovat numai pentru că se convertise la islamism. Bilingvismul şi relaţiile pe care le cultivau vor face din lakhmizi şi ghassanizi intermediari preţioşi între ocupanţi şi ocupaţi în momentul în care se va constitui Imperiul arab.

CAPITOLUL II

Invazia arabă

Mahomed n-a mai avut timp să vadă plecarea expediţiei pe care intenţiona să o trimită în Siria pentru a răzbuna execuţia guvernatorului din Amman din ordinul lui Heraclius, dar socrul şi succesorul său în fruntea comunităţii islamice, Abu Bakr, s-a grăbit, în pofida confuziei care domina atunci, să îndeplinească ultima dorinţă războinică a Profetului. O trupă mică a jefuit şi incendiat regiunea Abel, întorcându-se după şaptezeci şi două de zile. Muhammad Hamidullah spune că atât moartea guvernatorului cât şi răzbunarea au avut „consecinţe grave", care „s-au prelungit de-a lungul ultimelor paisprezece secole". Altfel spus, au fost declaraţia marelui război între islam şi creştinătate.

INVADAREA SIRIEI ŞI A PALESTINEI

După moartea lui Mahomed, nu i-a trebuit nici un an întreg lui Abu Bakr (632-634), care fusese ales calif (*khalifa*), locotenent sau succesor al Profetului în fruntea comunităţii musulmane (*Umma*), pentru a înăbuşi revolta beduinilor şi a orăşenilor care acceptaseră islamul fără a se converti cu adevărat, pentru a-i pedepsi pe falşii profeţi apăruţi peste tot, pentru a se asigura de fidelitatea populaţiei din Bahrein, Oman, Hadramaut, Yemen, pe scurt, pentru a realiza unitatea Arabiei. Ţara părea calmă aşadar când a început iureşul cuceritor al arabilor care au pornit să se reverse în lume ajungând, în puţin mai mult de un secol, până în inima Franţei, la Autun, la Poitiers, şi până în inima Asiei Centrale, unde China, care se afla pe punctul de a-şi impune dominaţia, a fost eliminată pentru un mileniu după marea înfângere pe care a suferit-o, în 741, la Talas.

Parcă totul a început din întâmplare. Un trib puternic din Bahrein, cel al lui Bakr, superficial islamizat, a fost scânteia care a aprins focul. Tribul a pus la cale câteva jafuri pe teritoriul persan şi i-a cerul califului să-i mai trimită câţiva oameni în ajutor. Abu Bakr nu putea să refuze niciodată o solicitare venită din partea noilor supuşi. Nu numai că acceptă, dar chiar se grăbeşte să-l trimită pe cel mai bun dintre generalii săi, Khalid ibn al-Walid. Acesta, împreună cu şeful tribului, al cărui nume merită să fie reţinut, al-Muthanna, se năpustesc în Hira. Oraşul era bogat. Va plăti foarte scump pentru a nu fi fejuit. Armata persană a guvernatorului provinciei va fi învinsă la Buwaid. Se spune că arabii s-au ales cu o pradă substanţială. Războiul sfânt, *jihad*-ul, aducea beneficii încurajatoare pentru a fi continuat.

În timp ce se desfăşura această operaţiune, mai multe bande compuse din maximum câteva mii de beduini nomazi, pe care Abu Bakr ar fi preferat să-i alunge, s-au îndreptat spre nord. Două au intrat în Transiordania, una în Palestina. O grupare era comandată de Yazid, membru al familiei omeyade care va avea fericitul destin de a întemeia un califat ereditar la Damasc. Cealaltă îl avea în frunte pe Amru ibn al-As, care se va remarca prin cucerirea Egiptului. S-ar putea crede că era vorba doar de nişte razii obişnuite. Patriciul Sergius, guvernatorul Cezareei, a încerat să se apere, a fost înfrânt la al-Arabi, aproape de Marea Moartă, apoi la Dakhina unde a şi murit. În loc să plece cu prada, învingătorii s-au împrăştiat în toată provincia. O banală incursiune cu scop de jaf căpăta caracter de război, începea să se transforme în ocupaţie. Bizanţul va ridica o armată. Plăcut surprinsă de succes, Medina va trimite întăriri şi îi va ordona lui Khalid ibn al-Walid care, după cum spuneam, era angajat în Irak, să străbată urgent deşertul pentru a se alia cu armata din Palestina (iarna 633-634). Arabii îi vor întâlni pe bizantini la Adjnadain, în iulie sau august 634, îi vor spulbera şi îi vor constrânge să abandoneze toată Palestina. Câteva săptămâni mai târziu, Abu Bakr moare şi Omar (634-644) ajunge calif. El va fi adevăratul artizan al izbânzii.

Luptele continuă. Câţiva greci şi câţiva sirieni încearcă să reziste, dar nu reuşesc să-i oprească pe invadatorii care primeau tot timpul întăriri. Împăratul bizantin, *basileus*, Heraclius (612-640) este obligat să recruteze o nouă armată. Când aceasta se pune în mişcare, arabii abandonează ţinuturile jefuite şi se regrupează, apoi se repliază pentru a-i aştepta pe bizantini la sud de râul Iarmuk, un afluent al Iordanului. Fără a fi imense, forţele bizantine erau impresionante, de ordinul a 30000 de soldaţi, dar erau formate din tot

felul de oameni pe care nu-i unea nimic. Au atacat la 15 august 636. Arabii care se aflau în rândurile lor au dezertat sau au trecut la fraţii lor musulmani. Bizantinii s-ar fi putut aştepa la aşa ceva! Pe câmpul de luptă, armenii s-au hotărât să-şi aleagă un împărat. Acţiune imprevizibilă şi cât se poate de inoportună! În asemenea condiţii, grecii nu mai puteau spera să-i respingă pe arabi. N-au rezistat în faţa mulţimii de călăreţi care îi asaltau. Generalul lor a fost ucis. Au luat-o la fugă, au fost urmăriţi, prinşi din urmă şi trecuţi prin sabie. După ce pierduse Palestina, Heraclius pierdea şi Siria. În pofida unei epidemii de ciumă care încetineşte operaţiunile, oraşele cad unele după altele. Damascul, care suferise deja un asediu de vreo cinci luni şi mai fusese cucerit în septembrie 635, se prăbuşeşte din nou. Alep şi Antiohia capitulează în 637, Ierusalimul în 638, iar Omar porneşte imediat în pelerinaj: nu era Ierusalimul, după Mecca şi Medina, al treilea oraş sfânt al islamului? Acolo va fi construit, în 691, chiar pe esplanada tempului lui Solomon, primul monument musulman (în realitate, tot bizantin), Qubbat al-Sakhra, care se va numi moscheea lui Omar, în memoria sacrificiului lui Abraham şi a călătoriei lui Mahomed la Cer – *Miradj* (1). În sfârşit, ultimul oraş din Siria, Cezareea, s-a predat în 640. Munţii Amanus vor împiedica înaintarea spre nord.

În schimb, arabii vor continua să înainteze spre est. Trupele aflate în Siria se întâlnesc pe cursul mijlociu şi superior al Eufratului cu cele care operau în Mesopotamia (în Irak) şi puseseră stăpânire pe Mossul (640). Coloana care asediase fostele posesiuni ale lakhmizilor din Hira primeşte întăriri şi, în timp ce lupta împotriva Imperiului Bizantin era în plină desfăşurare, arabii încep, cu o îndrăzneală încununată de succes, asaltul împotriva perşilor sassanizi. În 636, îi învinge la Qadisya şi îşi deschid drumul spre Irak, unde pun bazele celor două tabere, Basra şi Kufa, care vor rămâne cei doi poli ai administraţiei lor. În 642 învinge din nou, la Nehavend, şi încheie astfel cucerirea Iranului (655). În 654 vor ajunge până la Indus, în 671 până la Oxus (Amu-Daria), în pragul Asiei Centrale. Dar această măreaţă aventură, care s-a dovedit plină de consecinţe, depăşeşte subiectul nostru.

Reuniţi pe malul Eufratului, arabii atacă Armenia, prima ţară din lume care făcuse din creştinism religie oficială (301) şi care, sfâşiată de multă vreme între lumea persană şi cea romană, se întindea atunci pe 300000 de kilometri pătraţi între lanţurile muntoase Pont şi Taurus, din Cappadocia la Marea Neagră. Arabii intră în provincia ei persană (Persarmenia), Dwin, în 642, şi

ajung la regatul caucazian Georgia în 646. Graniţa între bătrânul Imperiu Bizantin şi foarte tânărul Imperiu arab se întindea de la Marea Mediterană la Marea Neagră, iar posesiunile greceşti din Asia Mică puteau fi atacate dinspre est şi dinspre sud-est.

Puteau fi atacate şi dinspre sud sau vest, prin Marea Mediterană şi Marea Egee. De fapt, Bizanţul era complet încercuit. La cererea lui Muawiya, guvernatorul Siriei, califul autorizează construirea unei flote. Deşi familiarizaţi cu marea, arabii nu erau marinari. Dar sirienii – între care se aflau moştenitori ai Tyrului şi ai Sidonului – erau. Iar egiptenii, la rândul lor buni marinari, nu duceau lipsă nici de şantiere navale nici de tehnicieni dispuşi să-i servească pe noii stăpâni. În 648, poate chiar ceva mai devreme, navele musulmane încep să alunece pe mare şi să pară redutabile. În 648-649, se îndreaptă împotriva Ciprului şi Maltei, în 650 împotriva insulei Arados, pe care o cuceresc rapid, împotriva Rodosului pe care îl ocupă pentru scurt timp, iar în 654 împotriva Cretei. În 655, pentru că navele se dovedeau eficiente, arabii decid să le folosească în marea expediţie pe care o pregăteau împotriva Constantinopolului. Pricepuseră că, pentru a câştiga, trebuie să stăpânească mările. Reuşesc destul de repede. În „bătălia catargelor", pe coastele Lyciei, flota musulmană o distruge pe cea bizantină (655). A fost un dezastru. Deşi a lăsat mai puţine amintiri decât bătălia de la Yarmuk, nu a fost mai puţin importantă, iar amiralul grec a fost primul care a recunoscut asta.

Între timp, armata arabă avansează în Asia Mică. Intră în Cappadocia, ajunge foarte aproape de Cezareea (Kayseri). Bizanţul nu dă semne că o poate opri. O va opri în schimb asasinarea celui de-al treilea calif, Othman, în 656 (2). În acest moment, din pricina crizei care cuprinde lumea musulmană, marele proiect de cucerire a Constantinopolului este dat uitării, arabii sunt constrânşi să ceară pacea şi se angajează să plătească Bizanţului un tribut umilitor (659). Graniţa se va stabiliza la est pe Eufratul inferior, iar la sud pe Taurus.

SCIZIUNEA COMUNITĂŢII MUSULMANE

Islamul se voia, se vrea încă, o comunitate (*Umma*) deasupra statelor şi a raselor. Dar arabii au adus cu ei propriile conflicte interne, vechile lor rivalităţi tribale şi mai ales pe aceea care îi opunea pe qaisiţi kalbiţilor. Primii erau din Hedjaz şi Arabia Centrală, în rândurile lor apăruse islamismul. Ceilalţi erau oamenii sudului, cei din Arabia Fericită, yemeniţii, ca şi

majoritatea celor care trăiau în provinciile siriene, de unde pretindeau că provin. Rigorile religiei, distracţiile războiului, prada obţinută reuşiseră să calmeze tensiunile, dar ele mocneau, aşteptând ocazia să se aprindă. Asasinarea lui Othman, în iunie 656, le-a oferit această ocazie. Vărul şi ginerele Profetului, Ali ibn Abu Talib, a fost ales succesor al califului defunct, deşi îl suspectau că ar fi fost amestecat în complotul care a dus la moartea predecesorului său.

Avusese doi contracandidaţi care beneficiaseră de sprijunul celei mai tinere şi celei mai iubite dintre soţiile Profetului, Aişa. Atât ea cât şi cei doi contracandidaţi au aceeptat cu greu eşecul. S-au retras la Kufa, în Irak, unde aveau partizani. Ali i-a urmărit, i-a atacat, pe 9 decembrie 656, şi i-a învins în „bătălia cămilei", confruntare numită astfel pentru că Aîşa asistase la ea instalată într-o lectică purtată de un dromader. Ea a fost capturată şi trimisă înapoi în Arabia.

S-a putea crede că această criză a fost reglată fără mari eforturi. N-a fost deloc aşa. Guvernatorul Siriei, Muawiya, a cărui reşedinţă se afla la Damasc, era rudă cu Othman şi era fără îndoială arabul cel mai puternic în acel moment. El n-a vrut să recunoască alegerea lui Ali şi s-a proclamat calif. Proba de forţă între cei doi bărbaţi era inevitabilă. Ea a avut loc la Siffin, la începutul verii lui 657. S-au încăierat, iar Ali era pe punctul de a birui, când soldaţii sirieni au început să fluture în aer lăncile în care erau înfipte file din Coran şi au declarat că trebuie să se supună arbitrajului divin. Lupta a încetat. Ali şi Muawiya au acceptat să aibă lor un congers. Unii au refuzat şi au cerut despărţirea. Au fost numiţi „cei ieşiţi", kharidjiţii. Ei au fost primii protestatari ai islamului. S-au arătat atât de gălăgioşi, încât Ali a fost obligat să-i cheme la ordine. Şi i-a înfrânt la Nahrawan. Kharidjiţii s-au răzbunat asasinându-l pe învingător la Kufa. Muawiya a rămas unicul calif. Urmaşii săi vor întemeia dinastia omeyazilor, vor transfera capitala de la Medina la Damasc şi vor domni până în 750, dată la care vor fi răsturnaţi de o altă familie arabă, provenită dintr-un unchi al Profetului, Abbas, care va da şi numele dinastiei: abbasidă.

La Damasc va fi ridicată şi prima moschee, cea numită moscheea omeyazilor, în 705-706, la optzeci şi doi de ani după Hegira şi la şaptezeci de ani după cucerirea oraşului. Să remarcăm acest detaliu: este important pentru istoria civilizaţiilor (3).

Criza a durat patru ani şi jumătate, dar de fapt nu s-a terminat. Va reînvia la moartea lui Muawiya, în aprilie 680, când fiul său Yazid (680-683)

îi va urma. Partizanii lui Ali, stimulaţi încă o dată de Aişa, consideră că a sosit momentul să intervină. Fiul lui Ali, Husain, porneşte împotriva califului. Este învins şi ucis la Kerbela pe 10 octombrie 680. Scandalul este imens şi are toate motivele să fie: succesorul lui Mohamed, şeful suprem al islamului, l-a ucis – chiar dacă a fost un accident, chiar dacă nu i s-a dorit moartea – pe nepotul Profetului! Descendenţii celor învinşi, ai martirilor, nu vor uita niciodată. Şi în zilele noastre îşi amintesc această crimă. Lumea musulmană se împarte în două comunităţi ireconciliabile: cea a *Ahl al-Sunna*, oamenii Tradiţiei, sunniţii, şi cea a *Chia'a Ali*, „partidul lui Ali", şiiţii (4).

ATACURILE ÎMPOTRIVA CONSTANTINOPOLULUI

Pacea din 659 n-a durat mult, doar până în 663, raidurile arabe pe pământ bizantin au continuat în fiecare din aceşti ani, uneori de mai multe ori pe an. Un deceniu mai târziu, în 673, Muawiya a decis să ducă la bun sfârşit expediţia împotriva Constantinopolului pe care fusese forţat s-o întrerupă în 659. S-a pregătit bine. În 670, a cucerit insula Chios, în 672, Smirna şi coasta Ciliciei. A ocupat aproape în întregime insula Cyzik din Marea Marmara care îi putea servi de cantonament hibernal, în cazul în care aventura l-ar fi obligat să-şi petreacă iarna în preajma oraşului. Flota arabă a intrat în Helespont (Dardanele) şi a blocat capitala bizantină. A atacat în primăvară. Timp de cinci ani (673-678), a reluat atacurile. A fost zadarnic. Zidurile magnifice care înconjurau capitala erau de nezdruncinat, iar din spatele lor ţâşneau „proiectile incendiare" - numite astfel mai târziu – un amestec de salpetru, sulf şi var nestins, inventat probabil chiar atunci de un sirian aflat în serviciul Bizanţului, veritabile bombe incendiare pe care apa nu le putea stinge şi care dădeau foc navelor. Arabii au fost obligaţi să se resemneze şi să ridice asediul „cu mare tristeţe şi ruşine" (Teofan). Şi cum o nenorocire nu vine niciodată singură, când flota lor a ieşit în larg, a fost în parte distrusă de o furtună apoi, după ce a scăpat cu greu, bizantinii au scufundat aproape tot ce mai rămăsese din ea. În acelaşi timp, forţele arabe angajate la graniţa de sud-est au avut o serie de eşecuri, iar în Liban mardaiţii (5) au devenit ameninţători. Muawiya a fost obligat să semneze un tratat de pace pe treizeci de ani – ar trebui să spunem armistiţiu – şi să plătească un tribut mai greu decât cel pe care îl plătea deja.

În 689, ignorând acordurile încheiate, Justinian al II-lea întreprinde

operaţiuni în Armenia, apoi, în 692, intră imprudent în luptă deschisă cu arabii. Este învins la Sebastopolis, în nordul Cappadociei, ceea ce antrenează o succesiune de raiduri arabe în Asia Mică. Lupta devine din ce în ce mai confuză, cu eşecuri şi succese când pentru unii, când pentru alţii. În 700, Bizanţul pune stăpânire pe Samosata, situată pe drumul Edessei, iese victorios în Cilicia şi recucereşte Cipru. Musulmanii ocupă ţara lazilor (696), susţin o revoltă în Armenia Bizantină (702), cuceresc Tyana (709), ocupă Cilicia (710-711), Amasya (712), apoi avansează în Anatolia, intră în Antiohia (713), jefuiesc Cappadocia, cuceresc Pergamul, asediază Amorionul (715) şi, în final, pregătesc o nouă ofensivă împotriva Constantinopolului.

Aceasta are loc la câteva luni după urcarea unui mare prinţ pe tronul Bizanţului, Leon Isaurianul (25 martie 717). După ce străbătuse Helespontul, Maslama, care comanda armata musulmană, debarcă, pe 15 august, la porţile oraşului, unde se instalează. La 1 septembrie, se uneşte cu o flotă de 1800 de vase. Un an întreg, până în august 718, arabii atacă fără încetare. În cele din urmă, chemat de fratele său vitreg, califul Sulaiman, Maslama este nevoit să se retragă. Se spune că pierderile au fost impresionante, de ordinul a 50000 de morţi. Dar şi mai impresionantă a fost victoria Bizanţului. Aşa cum, cincisprezece ani mai târziu, la Poitiers, Carol Martel va salva creştinătatea, Isaurianul, în 718, a salvat-o prima dată. Dacă marea capitală ar fi fost cucerită, cine ar fi putut împiedica islamul să subjuge Balcanii şi Europa Centrală, încă păgâne şi în plină anarhie?

Se cuvine să ne întrebăm cum au putut bizantinii, atât de profund creştini, să admită că Dumnezeu Atotputernicul – un Dumnezeu al păcii – le-a permis atâtea victorii necredincioşilor, celor care nu credeau în El, în timp ce ei, credincioşii, au suferit înfrângeri. Există o singură explicaţie posibilă, aceeaşi, sau aproape aceeaşi, pe care o invocă toţi cei învinşi: au fost pedepsiţi. Şi-au plătit păcatele, greşelile, disputele dogmatice – şi aveau dreptate în această privinţă pentru că au fost multe certuri şi multă intoleranţă care a îndepărtat popoarele vasale de Bizanţ. Această explicaţie conduce firesc la ideea că Dumnezeu, care pedepseşte cu înfrângerea, recompensează cu victoria. Explicaţia justifică şi războiul religios, idee existentă deja în germene pe vremea lui Constantin. Totodată, spre deosebire de germani, dacă bizantinii acceptă să se bată pentru credinţa lor, ei nu sanctifică războiul, ei văd în el mai mult o tristă obligaţie decât un fapt demn de laudă. În secolul al X-lea, când Nicefor Phocas îi cere patriarhului ortodox ca Biserica să-i considere martiri pe soldaţii ucişi în lupta împotriva

islamului, acesta îi răspunde că Biserica nu va face sfinţi din nişte oameni morţi ale căror mâini au fost pline de sângele altor oameni.

Ludovic cel Sfânt va avea cu totul altă optică, dacă ar fi să ţinem seama de scrisoarea unui cruciat care l-a însoţit în război (citată de Regine Pernoud), pentru că el va declara: „Dacă suntem învinşi, vom fi martiri. Dacă vom învinge, va fi gloria lui Dumnezeu". Mai târziu, musulmanii vor pune tot pe seama propriilor păcate instalarea francilor pe Pământul Sfânt: „Allah ni i-a trimis pentru a ne pune la încercare, pentru a ne aminti de păcatele noastre şi, în primul rând, de lucrul cel mai rău, neînţelegerile dintre noi", va scrie Usama.

CUCERIREA EGIPTULUI

Potrivit tradiţiei, generalul arab Amru ibn al-As, care se remacase în luptele de la Adjnadain şi Yarmuk cu ocazia cuceririi Palestinei şi Siriei, fusese iritat de faptul că Muawiya ajunsese guvernator în Siria, funcţie care, după cum pretindea, ar fi trebuit să-i revină lui. Părăsise atunci grosul armatei musulmane şi pornise, cu puţine trupe, spre Egipt, în pofida dezaprobării califului. Această ţară impregnată încă de gloria foştilor faraoni, ale cărei bogăţii şi strălucire culturală rămăseseră imense, era o pradă ideală ce părea uşor de devorat. Este greu de crezut că Omar o ignorase ori că nu era tentat de o asemenea pradă. În acel moment, Egiptul era apărat de o armată bună doar să asigure liniştea în ţară, nicidecum să facă faţă unui atac străin pe care nici nu-l lua în seamă, cu toate că, chiar cu un deceniu în urmă (619-629), fusese ocupat de perşii sassanizi. Locuitorii ţării – pe care arabii, iar noi pe urmele lor, i-au numit „egipteni", deformând cuvântul grec *egyptos* (în egipteană *Het-Ka-Ptah*, nume dat templului din Memfis) cu care grecii îi desemnau pe copţi (6), populaţie profund creştină care nu adoptase Crezul de la Niceea şi suferea nu atât de pe urma persecuţiilor religioase cât de pe urma impozitelor apăsătoare. Ca şi colonia evreiască din apropiere (estimată cam la un milion de suflete), copţii îi urau pe greci. Chiar mai mult decât Siria, Egiptul era pregătit să-i primească pe arabi ca eliberatori şi nu va opune niciun fel de rezistenţă.

Amru ajunge la graniţă în decembrie 639 cu trei sau patru mii de oameni, ocupă Palestina, oraş situat la est de actualul canal de Suez, se îndreaptă apoi spre Fayum, unde primeşte câteva întăriri care îi permit să-i

învingă pe bizantini aproape de Heliopolis, în iulie 640, apoi să asedieze cetatea Babilonului, vecină cu zona în care se va ridica oraşul Cairo. Patriarhul Cirus, care guverna în numele Constantinopolului, consideră că este mai bine să negocieze şi porneşte spre capitală cu intenţia de a-i înmâna lui Heraclius acordul pe care îl pregătise. Împăratul, care era obişnuit cu eşecurile dar şi cu surmontarea lor, nu crede că situaţia ar fi atât de gravă şi îl consideră pe Cirus defetist, dacă nu chiar trădător. Dar, pe 11 februarie 641, împăratul moare, iar Cirus capătă mână liberă. Babilonul îşi deschide porţile pe 9 aprilie, iar cuceritorul îşi instalează o tabără militară permanentă în apropiere, la Fostat, în spatele viitorului oraş Cairo. Drumul spre Egiptul superior era deschis. Cuceritorului nu-i rămânea decât să pună stăpânire pe acest drum, izolându-i astfel pe creştinii din Nubia şi Etiopia care, deşi erau subordonaţi patriarhatului monofizit din Egipt, sunt condamnaţi să trăiască retraşi în ei înşişi. Arabilor nu le rămâne decât să cucerească marea metropolă a Orientului, oraşul întemeiat de Alexandru cel Mare, oraşul lui Arius, al lui Clement, al lui Origene, al lui Denis, al doilea oraş ca importanţă în Imperiul Roman: Alexandria. Era cu totul altceva. Dar Cirus reintrat, vai, în graţii, îl va oferi pe tavă, în vara anului 642, iar bizantinii vor încerca în zadar să-l ia înapoi printr-o operaţiune maritimă (645-646). Alexandria a fost, fără îndoială, jefuită, bisericile au fost arse, dar distrugerea faimoasei biblioteci din ordinul lui Omar s-a dovedit a fi, după cum Casanova a stabilit deja în 1923, doar o legendă. Cucerirea Egiptului n-a durat decât trei ani.

Amploarea succesului trebuie apreciată. Aceşti barbari ieşiţi din deşert, lipsiţi în marea lor majoritate de un trecut cultural au pus stăpânire doar într-un deceniu pe ţările cu cea mai veche civilizaţie, Siria, Mesopotamia, Egipt. Nu le mai rămânea decât să înceapă cucerirea Iranului. Aşa ceva nu se mai văzuse niciodată.

Evreii s-au aliat imediat cu arabii cuceritori. Este interesant de constatat că, în pofida invectivelor Coranului împotriva evreilor, la Alexandria sau la Ierusalim, ca şi mai târziu, în Spania, aceştia s-au dovedit colaboratori fideli ai noilor stăpâni şi s-au bucurat de favoruri din partea lor. Să se fi întâmplat astfel pentru că erau şi ei semiţi, ancoraţi în egală măsură într-un monoteism strict? Pentru că în mare parte obiceiurile şi moravurile lor erau aceleaşi (circumcizia, hrana *kasher*, pedepsirea adulterului feminin etc.)? Pentru că, fiind bancheri şi având dreptul să practice cămătăria, interzisă musulmanilor, erau indispensabili pentru viaţa

economică a unui stat în formare? Toate aceste motive pot fi luate în consideraţie.

Copţii au fost bine trataţi, dar supuşi unei anumite presiuni culturale (araba devine limbă oficială din 709, iar copta dispare din documentele statului în 719), care îi determină să se revolte în câteva rânduri după 725. O recesiune puternică va distruge rezistenţa naţionalistă dar, în pofida câtorva măsuri discriminatorii luate împotriva creştinilor, în 850, nu se poate vorbi despre o adevărată persecuţie religioasă în Egipt înainte de instalarea califului al-Hakim, în secolul XI, când aproximativ 300000 de edificii creştine au fost jefuite. Este de remrcat faptul că proprietarii lor au fost despăgubiţi după moartea suveranului, în 1017. Răscoale au avut loc şi mai târziu, în 1321, când câteva zeci de locaşuri de cult au fost distruse, dar se pare că islamizarea şi arabizarea s-au datorat mai degrabă atracţiei decât constrângerii. După cum se ştie, copta a dispărut ca limbă proprie unei ţări şi nu s-a păstrat decât pentru liturghii. Creştinii, se spune (dar eu nu cred), nu reprezentau, la sfârşitul cruciadelor, decât zece la sută din populaţie.

CUCERIREA AFRICII DE NORD

Înainte de a obţine succesele pe care le-am amintit, arabii făcuseră câteva incursiuni în Cirenaica, de unde generalul Belizarie îi izgonise pe vandali în 533-534. Intraseră astfel în contact cu berberii, vasali ai Bizanţului, un popor vechi care ocupa Africa de Nord încă din preistorie, un popor mereu unit în faţa ameninţărilor străine, refuzând să se supună unei autorităţi centrale. Nici numidul Massinissa (338-148), nici romanii nu au reuşit să controleze ţinuturile montane şi regiunile aflate la marginea Saharei şi Mauritaniei, adică zonele în care trăiau aceştia. Dar arabii, care au ajuns să impună islamismul, limba şi unificarea ţării, au reuşit ceea ce nimeni altcineva nu reuşise să facă.

Din 643, berberii încep să-şi trimită ambasadori la reşedinţa lui Amru, care îi va trimite mai departe califului. Au fost bine primiţi şi între ei s-au creat anumite legături. De fapt, nu ştim ce s-a întâmplat, după cum nu ştim mai nimic despre cucerirea Africii de Nord. Sursele occidentale nu vorbesc despre acest subiect, iar cele arabe, târzii, sunt pline de contradicţii şi legende. Am fi îndreptăţiţi să credem că tăcerea musulmanilor se datorează dizgraţiei totale în care a căzut, în chip misterios, cel care a fost unul din principalii

artizani ai acţiunii, Musa ibn Nusair, ale cărui isprăvi nu au fost glorificate niciodată. Pe de o parte, ştim că este greu de ajuns la capătul chestiunii, iar pe de altă parte, că arabizarea şi islamizarea indigenilor au fost rapide şi profunde. Chiar dacă mulţi berberi au rămas ataşaţi de limba lor, pe care unii dintre ei continuă să o vorbească şi astăzi, Maghrebul este o ţară arabă. Dacă evreii şi-au păstrat religia, creştinii şi-au abandonat-o pe a lor, iar ultimele comunităţi creştine au dispărut în secolul al XII-lea. În secolul al VIII-lea, în Maghreb existau şapte sute de episcopi, din care, în 1035, rămăseseră cinci, iar în 1076, unul singur. S-a sugerat că regimul tribal şi nomadismul care domneau aici în secolul al VII-lea s-ar fi potrivit unei religii create şi practicate de nomazi împărţiţi în clanuri şi triburi, dar această explicaţie, care nu este de respins în întregime, ignoră şi marile civilizaţii care s-au dezvoltat odată cu Cartagina şi Roma, şi marile centre de cultură latină şi creştină, cărora poate le datorăm faptul că latina a devenit limba Bisericii romane. Acestea au dat naştere unor personalităţi importante, precum Tertulian (155-220), sfântul Ciprian (mort ca martir în 258) şi sfântul Augustin (354-380). După Ierusalim, Bethleem, Nazaret, pământuri sfinte, după Antiohia, Siria şi Alexandria, creştinii pierdeau încă unul dintre cele mai strălucite centre.

Foarte curând aşadar, arabii au prădat Cirenaica şi Tripolitania, dar n-au mers mai departe, întrucât Omar le-a interzis să treacă de Tripoli. Dar, în 647, Othman trage zăvorul care limita expansiunea şi o armată puternică, chemată, se spune, chiar de indigenii care sperau să scape de bizantini, intră în Africa prin Ifrigia, actuala Tunisie. Aceasta va întâlni armata patriarhului Grigorie la Sufetullah (Sbeitla) şi o va învinge. Arabii nu vor merge mai departe şi, timp de vreo şaptesprezece ani, nu se va mai întâmpla nimic important pe frontul apusean al lumii musulmane. Se vorbeşte totuşi despre raiduri mai mult sau mai puţin importante spre ţinuturile din sud şi despre o mare expediţie condusă de Abd Allah ibn Nafi, care a ajuns până la ocean şi a învins o flotă bizantină de debarcare.

Totul se va schimba odată cu venirea lui Uqba ibn Nafi în 662. În 670 – sau, dacă ne luăm după Evarist Levi-Provensalul, de prin 662-663 – acesta începe să pună bazele unei tabere militare la Kairuan, în spatele oraşului pe care îl cunoaştem, după modelul celor din Basra, Kufa şi Fostat, apoi, sprijinindu-se pe ea, intră în campanie. Operaţiunile sale aureolate de succes au fost strălucite, dar au rămas în aparenţă fără consecinţe. L-au condus până la ţărmul Oceanului Atlantic şi până în vârful muntelui Atlas, i-au prilejuit

mici victorii asupra berberilor, dar s-au terminat cu un dezastru. Întorcându-se învingător la Kairuan, Uqba este surprins de inamicul său Kusayla – un nou Jugurtha, s-a spus, sau cel puţin o personalitate pe care ne-ar fi plăcut s-o cunoaştem – este învins şi ucis la sud-vest de Ores, aproape de Biskra, în 682-683. Dintr-o singură lovitură, dominaţia musulmană în Africa de Nord se prăbuşeşte. Cucerirea trebuia luată de la capăt. Şi a fost, pentru că Uqba mersese departe şi convertise multă lume, deschizând astfel o poartă care nu se mai putea închide. A fost îngropat într-un sat care a luat numele lui, Sidi Uqba şi care a devenit principalul centru de pelerinaj în Maghreb. Uqba este considerat şi astăzi un mare sfânt (7). „Dintre toate cimitirele din lume, acesta este cel mai ilustru prin numărul şi calitatea martirilor îngropaţi aici", scria marele istoric Ibn Khaldun în secolul al XIII-lea.

În 693-694, Hasan ibn al-Numan porneşte pe urmele lui Uqba spre apus, în fruntea unei armate de 40000 de oameni, cea mai puternică de până atunci. Grecii reveniseră în forţă, iar berberii erau fanatizaţi de o femeie din Ores ce pare să fi fost evreică, Kahina, „Prezicătoarea", numită astfel pentru că avea darul profeţiei. În faţa ei, Hasan n-a mai fost în stare de nimic şi s-a întors. Femeia îl hărţuia şi devasta totul în drumul ei, aşa încât arabii n-au mai fost tentaţi să revină pe un teren mort, unde le era imposibil să supravieţuiască. Numai oraşul Kairuan a scăpat de furia ei, fiind asemănat atunci cu o corabie care se clatină într-un ocean înspumat. Dar Kahina subestimase voinţa arabilor şi, în acelaşi timp, se înstrăinase de susţinătorii ei, dezolaţi de ruinele din jur.

Califul n-a renunţat. A trimis noi trupe şi a pornit la atac pentru a treia oară. A început prin a cuceri oraşul-lumină Catargina (695), principalul punct de sprijin al grecilor, apoi a fost obligat să-l abandoneze în faţa unei flote bizantine care-i sărise în ajutor (697), pentru ca, în cele din urmă, să-l cucerească definitiv în 698. După aceea, toate oraşele de pe această coastă au căzut. Grecii erau eliminaţi. Nu le mai rămăsese decât Septum (Ceuta), pe care l-au apărat eroic până în 709. Kahina a fost hăituită şi capturată. Pentru că a refuzat să se convertească la islam, i s-a tăiat capul (prin 702). Femeia a murit prezicând înfrângerea poporului său şi triumful islamului. Există un raport între cauză şi efect? Moartea ei a determinat prăbuşirea rezistenţei berbere. Africa de Nord avea să fie despărţită de Egipt şi să devină un emirat independent. Noul său guvernator general, Musa ibn Nusair, a încheiat cucerirea şi supunerea acestui ţinut. Şi-a trimis cei doi fii, pe Abd Allah şi pe Marwan, împotriva rebelilor şi fiecare, se spune, a adus 100000 de capete.

Berberii au fost aduşi pe calea islamului de teroare, pe de o parte, şi de o propagandă înflăcărată, pe de alta. Ştim că, în 710, Musa stăpânea situaţia cu o mână de fier, iar berberii s-au angajat în număr atât de mare în armata musulmană încât aceasta s-a putut lansa alături de ei în tentativa de cucerire a Spaniei.

Convertirea la islam nu le-a adus berberilor avantajele pe care erau îndreptăţiţi să le aştepte. Deşi sperau să intre în Spania ca stăpâni, au rămas într-o situaţie subalternă faţă de arabi. Revolta pornită în 740 din Tanger, sub conducerea unui oarecare Maysara, s-a extins rapid spre vest şi a bântuit ţara timp de zece ani. Revoltaţii au adoptat kharidjismul pe care l-au văzut născându-se la Siffin în 657, doctrina primei secte disidente din lumea musulmană, cea care propovăduia egalitatea tuturor musulmanilor, fără deosebire de origine şi rasă (8). Disidenţa n-a scos Maghrebul nici din islam nici din lumea arabă. Combătută cu putere de guvernanţii din Kairuan, revolta se stinge în 761. Kharidjismul va pierde treptat terenul şi, în secolul al IX-lea, nu se va mai menţine decât la imamii rustemizi din Tihert (aproape de Tiaret, Algeria). În secolul al X-lea va fi hăituit de fatimizi, aşa încât astăzi nu mai supravieţuieşte decât în câteva regiuni izolate.

CUCERIREA SPANIEI

Potrivit unei legende, ajuns în extremitatea occidentală a lumii pe care o cucerise, Uqba a intrat călare în ocean şi a strigat: „Dacă adâncul acestei mări nu mă va opri, voi merge până la capătul lumii şi voi răspândi, oh Doamne, religia ta sfântă". El n-a mers mai departe, dar succesorii lui au reuşit. Musa ibn Nusair, guvernatorul Maghrebului, avea în faţa lui un continent de cucerit. Un continet de care nu-l despărţea decât o fâşie îngustă de mare, vechile Coloane ale lui Hercule. Părea că va ezita să le străbată. Vizigoţii, care se stabiliseră în Spania de la începutul secolului al V-lea, făcuseră lumea să tremure multă vreme, dar nu mai erau ceea ce fuseseră cândva. Adoptând creştinismul, aceşti barbari germanici s-au umanizat; dulcea civilizaţie iberică i-a moleşit; disputele succesorale, intrigile seniorilor şi ale episcopilor i-au vlăguit; sufereau din pricina inegalităţilor sociale, din pricina animozităţii pe care o manifestau faţă de evrei, mulţi şi bogaţi, capabili de orice pentru a scăpa de stăpânii lor, capabili de orice ca să se transforme în servitori credincioşi ai arabilor. Marea masă a clasei de jos

trăia în cea mai neagră mizerie, în timp ce aristocraţia laică şi religioasă deborda de bogăţii. Bisericile, mănăstirile şi palatele vor fi prada favorită a cuceritorilor. În plus, vizigoţii se aflau în plină criză. Ducele de Betigues, Roderic (Rodrig), care ajunge pe tron în 710, este considerat uzurpator şi copiii predecesorului său, Wittiza, sunt asmuţiţi împotriva lui (700-709/710). Se spune că aceştia i-ar fi chemat pe arabi pentru a se răzbuna sau în speranţa că vor fi ajutaţi să recupereze coroana tatălui lor. Pe de altă parte, contele Julien, care guverna Ceuta în numele Bizanţului şi oferise musulmanilor acest ultim loc grecesc în Occident, îl ura pe Roderic fie din pricina unei siniste istorii de moravuri, fie din alt motiv (9), şi îl încuraja pe Musa să treacă în Spania, prezentându-i operaţiunea ca fiind lipsită de riscuri în comparaţie cu prada substanţială care îl aştepta. Oricât de rezervat ar fi fost, Musa îşi spune că merită să verifice afirmaţiile lui Julien. Îmbarcă pe patru nave pregătite de contele de Ceuta o trupă mică – circa 500 de oameni – sub comanda unui oarecare Tarif Abu Zara. Nava acestuia se întoarce încărcată de pradă fără să fi avut vreo problemă. Şeful arab decide atunci să meargă mai departe şi să trimită în Europa un contingent mai puternic. Aşa a început cucerirea Spaniei. O sarcină extrem de uşoară pentru arabi. Într-adevăr, vizigoţii nu mai erau ce-au fost, Tariq ibn Ziyad, un berber eliberat de Musa – alţii spun că era un persan – debarcă, pe 28 aprilie 711, într-un loc pe care arabii îl vor numi „peninsula verde", Al-Djazira al Khadra, Algezira noastră, apoi se instalează pe stânca de lângă Calpa, cunoscută de-atunci sub numele de Djabal Tariq, „muntele lui Tariq", Gibraltarul. Modestele forţe vizigote de acoperire sunt măturate la repezeală şi, cum din Africa tot veneau întăriri, spaniolii fac apel la regele lor, ocupat atunci să lupte împotriva concurenţilor. Potrivit surselor arabe citate de Paquis, Theudemir (Tadmir), reprezentantul său local, îi scrie: „O mulţime de africani debarcă pe coastele noastre [...] În pofida eforturilor mele, au campat pe pământul naţional. Trimiteţi fără întâziere trupe. Veniţi dumneavoastră înşivă. Situaţia este atât de urgentă, încât prezenţa dumneavoastră mi se pare indispensabilă". Roderic soseşte cu o armată de 90000 de oameni. Tariq îi iese în întâmpinare, se ciocnesc la nord de Cadiz, pe Rio Guadalete sau pe Rio Barbate şi îl atacă în dimineaţa zilei de duminică 19 iulie. Bătălia, violentă, înverşunată, se prelungeşte o săptănână întreagă, până duminica următoare. Creştinii au superioritate numerică şi ar fi putut câştiga, dar printre ei sunt şi trădători, regimente întregi care dezertează ori trec de partea duşmanului, în timp ce regele este ucis (sau, după alţii, se face nevăzut), iar Tariq obţine o mare

victorie. Dintr-o singură lovitură, regatul vizigot se prăbuşeşte. Dăinuise trei secole. Moare într-o singură zi.

Tariq nu se mai împiedică de nimeni şi de nimic. Îşi împarte trupele în mai multe coloane. În timp ce trei din ele cuceresc Malaga şi asediază Cordoba timp de trei luni, el continuă marşul cu grosul armatei, ocupă Toledo, Alcala de Henares, Guadalajara şi ajunge în faţa oraşului Saragossa. Succesele lui depăşesc aşteptările. Musa ibn Nusair devine gelos şi neliniştit. Se teme că acest locotenent obscur nu se va retrage acum, în plină glorie, ci îi va periclita autoritatea. Şeful este el şi nu vrea ca cineva să uite acest lucru. Îi dă ordin lui Tariq să se oprească, dar nu este ascultat. Trebuie să intervină până nu este prea târziu. Trebuie să-l ţină pe loc pentru ca laurii victoriei să încununeze fruntea lui, nu pe cea a lui Tariq. Decis, Musa ibn Nusair debarcă, la rândul său, la începutul verii 712, cu 18000 de oameni şi, călăuzit de complicii lui Julien, începe operaţiunea de cucerire a regiunilor în care arabii nu ajunseseră încă. Ocupă Sevilla, Carmona, Hispalis şi se îndreaptă, fără să fi întâlnit vreun obstacol în cale, spre Merida. Se opreşte în faţa acestui oraş vechi şi glorios. Îl asediază. Merida rezistă aproape un an, cu o tenacitate care îi dezonorează pe cei care se predaseră fără luptă. S-ar putea spune că sentimentul naţional se trezea la viaţă. Între timp, Hispalis se revoltă. Musa îl trimite pe fiul său acolo. Acesta înăbuşe revolta şi aplică pedepse nemiloase. Nici Merida nu mai rezistă. Pe 10 iunie 713, arabii pun stăpânire şi pe acest oraş. Musa acordă o importanţă exagerată acestei victorii, cu atât mai mult cu cât Tariq bătea pasul pe loc în faţa Saragossei. Musa îşi probase forţa şi eficienţa pe care le dovedise în Maghreb. Se simţea destul de puternic pentru a-şi regla conturile cu Tariq. Îl convoacă, îi retrage comanda trupelor, îl pedepseşte şi îl aruncă în închisoare. În curând, va plăti scump această faptă. Tariq este eliberat din ordinul califului din Damasc şi repus în funcţia de comandant, iar Musa este obligat să colaboreze cu el. Cei doi şefi nu sunt în cele mai bune relaţii, dar colaborarea impusă îi face mai irezistibili ca niciodată. Vizigoţii sunt în agonie. Oraşele cad ca fructele coapte, în mare parte pentru că sunt bine tratate dacă îşi deschid porţile imediat, dar la cea mai mică rezistenţă populaţia este masacrată fără deosebire de vârstă sau sex. Astfel capitulează, unele după altele, Salamanca şi Saragossa (712), Soria, Leon, Astorga (714), Tortosa, Valencia, Huesca, Tarragona, Barcelona, Gerona, Ampurias şi multe altele. Toată Spania, numită de-acum înainte *Balad al-Andalus*, ţara vandalilor, Andaluzia, întreaga peninsulă de fapt este în mâinile islamului. Arabii au avut nevoie doar de doi ani pentru această ispravă.

Totuşi, ura dintre cei doi generali învingători nu se potoleşte. Fiecare din ei are în Siria agenţi are îl ridică în slăvi pe unul şi îl denigrează pe celălalt. Mai ales lui Musa i se aduc acuzaţii teribile. Califul, care se temea că această neînţelegere ar putea fi nefastă, îi convoacă pe cei doi. Tariq apare primul. Să-l fi salvat această grabă? Nu pare să fi fost pedepsit. Când Musa se întoarce, la rândul său, după ce îşi lăsase fiul guvernator în Spania şi ajunge la Damasc la sfârşitul anului714, puţin înainte de moartea lui al-Walid, este arestat, torturat, condamnat la plata unei amenzi atât de grele încât n-ar fi putut s-o achite niciodată şi îşi sfârşeşte zilele ca un cerşeator. Poate că a fost o pedeapsă meritată. Cu siguranţă însă serviciile aduse şi victoriile răsunătoare obţinute de unul din cei mai mari războinici ai islamului au fost răsplătite cum nu se poate mai rău.

Fiul lui Musa, Abd al-Aziz, căruia i-a fost concubină şi apoi soţie văduva lui Roderic, Egilona, încearcă să continue opera tatălui său subjugând provinciile, dar nu mai are timp să se ocupe de ele. Este asasinat în 716, ca şi ceilalţi doi fraţi, iar văduva lui, fosta regină a vizigoţilor, este trimisă într-un harem din Damasc. Aproximativ o jumătate de secol a fost necesară pentru a reduce focarele de rezistenţă ale Peninsulei Iberice. Nu vor fi stinse toate, iar cele care vor rămâne libere vor purta viitorul Spaniei creştine.

Au fost, cu siguranţă, multe convertiri la islam, dar nici vorbă de acel val teribil care s-a produs în Africa. Locuitorii Spaniei, în marea lor majoritate evrei sau creştini, şi-au păstrat vechea religie.Ei sunt, ca şi în Orientul musulman, „oamenii cărţii", protejaţi (*dhimmis*) şi puţin umiliţi. Vor fi numiţi mozarabi şi vor contribui substanţial la înflorirea unei mari civilizaţii care nu va întârzia să se dezvolte. În acelaşi timp, sporeşte colonizarea africanilor (10), datorată în parte imigraţiei, dar mai mult faptului că li s-au distribuit terenuri vacante soldaţilor. În 743, acestora li se propune să se stabilească în ţinuturile cucerite, urmând ca efectivele lor să fie completate cu mercenari printre care figurează numeroşi franci.

O mână de oameni biruise una din marile monarhii ale Occidentului. În orgoliul lor, şi fără îndoială în dorinţa de a-i supune pe gali, cuceritorii neglijaseră grupurile de partizani care păstrau vechile virtuţi ale rasei şi care se refugiaseră în munţii Pirinei şi în lanţul muntos Cantabric. Cele două tabere se hărţuiau în permanenţă, dar confruntări importante au fost numai două. Prin 718, un văr al fostului rege Roderic, Pelayo, însufleţeşte rezistenţa şi organizează un stat în provincia Asturia. Imediat, musulmanii trimit împotriva lui o armată pe care legenda o reţine ca fiind colosală. Pentru a

scăpa, Pelayo se refugiază într-o grotă din munţi, imortalizată sub numele de Cavadonga. Arabii îl urmăresc şi, prinşi în defileele înguste şi în pădurile dese, sunt masacraţi până la ultimul. Se spune că au fost 120000 şi că n-a rămas nici un supravieţuitor care să relateze dezastrul. Chiar dacă epopeea le-a dramatizat, este posibil ca faptele să se fi petrecut chiar aşa. Să ne amintim de ceea ce se va întâmpla, mult mai târziu, cu englezii asaltaţi de munteni în defileele Afganistanului... Se spune că apariţia Fecioarei Maria, încă venerată, i-a eliberat pe creştini de teamă. Cât despre Pelayo, el devine erou naţional, primul rege al Spaniei cu ovaţii pe câmpul de luptă, în entuziasmul provocat de victorie. Atâtea legende înconjoară aceste evenimente, devenite aproape magice, încât nu se mai acordă nicio importanţă datei la care au avut loc; unii avansează anul 718, alţii le situează între 721 şi 726. Câteva decenii mai târziu, o altă campanie, condusă de însuşi emirul Cordobei (755) este respinsă la fel de uşor. Astfel, micul regat, deşi dispreţuit de cei care începeau să se numească sarazini sau mauri, va reuşi să se extindă. Pelayo îl va transmite fiului său Favila (737), apoi ginerelui său, Alonso, mai bine cunoscut sub numele de Alfons I-ul Catolicul, el însuşi luptător în rezistenţă. Sub acesta din urmă va începe timid Reconquista.

ARABII ÎN GALIA

Toate referirile la campaniile purtate de arabi şi berberi în Galia rămân confuze. Este un subiect de dispută între istorici, în primul rând pentru că relatările din cronici sunt imprecise şi uneori contradictorii, în al doilea rând pentru că propaganda şi apoi epopeea au pus stăpânire pe fapte. Este posibil ca infiltrarea arabilor în Pirinei să fi început ceva mai devreme decât se crede, prin 712-713, dar ea rămâne fără consecinţe. Abia în 715 se înregistrează o veritabilă invazie şi este ocupat Narbonne, care va deveni o fortăreaţă a islamului şi o bază de lansare a viitoarelor acţiuni în ţinutul numit de curând Galia.

Se pun două întrebări principale, dealtfel legate între ele: aveau arabii intenţia să cucerească Galia, viitoarea Franţă, sau voiau doar s-o jefuiască din când în când?; victoria lui Carol Martel la Poitiers va salva Occidentul sau va fi doar un episod, cu siguranţă remarcabil, dar lipsit de răsunet întrucât invadatorii oricum vor replica? Pentru a răspunde la prima întrebare, trebuie să ţinem seama de faptul că pădurile şi clima Franţei nu prea îndemnau la

stabilirea unor oameni obişnuiţi să trăiască în deşert şi în stepă, şi că Imperiul arab era deja prea vast pentru a mai voi cu adevărat să se extindă. S-ar putea admite acest punct de vedere dacă se ignoră faptul că islamul, religie şi civilizaţie universală, şi-a dorit mereu să domine lumea întreagă şi că musulmanii, chiar dacă locurile lor privilegiate sunt cele din regiunile aride, s-au adaptat la toate condiţiile geografice, de pildă la cele din India şi Indonezia, că ei au rămas peste tot şi s-au obişnuit cu orice. Dovada clară că arabii voiau să cucerească Galia mi se pare adusă de faptul că şi-au îndreptat atenţia spre această ţară chiar în momentul în care au renunţat să încheie ocuparea Spaniei septentrionale. Să adăugăm că singurul oraş în care au rămas o vreme, Narbonne, a fost o colonie pe care au populat-o şi în care au ridicat moschei, după cum atestă vestigiile descoperite de Lacan, şi că, timp de câteva decenii, au trăit în Provence ca şi în Alpi. Cât despre importanţa bătăliei de la Poitiers, pe care abila propagandă carolingiană a ridicat-o în slăvi, ea mi se pare confirmată nu numai de gloria şi beneficiile aduse lui Carol Martel, ci mai ales de efectivele considerabile ale celor două armate, cea a francilor fiind întărită cu europeni de toate naţiile. Michelet a spus că „această întâlnire solemnă a oamenilor din Nord cu cei din Sud a înfierbântat imaginaţia cronicarilor epocii, care au presupus că şocul produs de întâlnirea celor două rase nu putea să ducă decât la un imens masacru". Cu siguranţă, numărul de 375000 de victime din rândul sarazinilor a fost exagerat de Paul le Diacre, ceea ce nu însemană că nu s-au înregistrat un număr impresionat de victime. Nu întâmplător locul în care s-a desfăşurat bătălia fost numit de musulmani „ţinutul martirilor" (*Balad al-Chuda*), cu toate că, fără îndoială, dintr-o regretabilă confuzie, această denumire ca şi numărul de victime au fost atribuite şi bătăliei purtate împotriva invadatorilor ceva mai devreme de Eudes de Aquitania (mort în 735).

Se mai pune o întrebare: dacă arabii au învins, de ce s-au oprit? Şi încă una: cine urma după franci? În secolul al XIX-lea, Henri Martin răspunde: „După vizigoţi, galo-vasconii, după galo-vasconi, francii, după franci, nimeni".

După ce a ocupat Narbonne, generalul arab al-Sahm, Soma al nostru, s-a lansat cu toate forţele împotriva oraşului Toulouse, în primăvara lui 721, s-a ciocnit în drum cu armata lui Eudes de Aquitania, a fost înfrânt şi şi-a pierdut viaţa (11 mai). Bătălia de la Toulouse ar fi putut să umbrească reputaţia celei de la Poitiers dacă aceasta din urmă n-ar fi făcut-o uitată pe cealaltă, dar în epocă a avut mare răsunet. Eudes n-a ştiut sau n-a putut să-şi

exploateze victoria şi le-a lăsat arabilor patru ani de răgaz. Pentru că francii şi conducătorul lor, primarul palatului Merovingienilor („regii puturoşi"), Carol, se aflau atunci la Dunăre şi nu puteau să intervină, succesorul lui Soma, Anbassa, reuşeşte să ocupe Septimania, cu oraşele Carcassone şi Nimes (724-725), să devasteze sud-vestul, să ajungă la Rhone, să schimbe direcţia, să se repeadă în Burgogne, să distrugă Autun, la 22 august 725, şi să-şi împingă armata până în munţii Vosgi pentru a jefui marea abaţie de la Luxeuil. Galia nu văzuse niciodată, nici chiar pe vremea invaziilor barbare, o asemenea aventură. Niciodată Franţa nu va cunoaşte alta mai dezastruoasă înainte de războiul din 1939 şi este cel puţin ciudat faptul că acest raid a rămas aproape necunoscut. După ce au jefuit tot, saranizii s-au întors în Provence, de unde au fost alungaţi de ducele Mauronte (începutul anului 726) şi obligaţi să rămână câţiva ani în defensivă. Se vor instala în *ribats*, mănăstiri fotificate (11), în special în Avignon.

Abd al-Rahman, care a fost numit guvernator (*vali/wali*) al Spaniei în 729, aştepta să răzbune înfrângerea alor săi. Concentrează o armată imensă în valea Ebrului şi în Ţara Bascilor, trece Pirineii în mai şau în iunie 732 şi distruge armata lui Eudes de Aquitania la câţiva kilometri de Bordeaux, apoi îşi continuă drumul, incendiază Bordeaux şi catedrala Saint-Hilaire din Poitiers, lansează escadroane pe Loara, Sena, Auxerre, Valey şi în Auvergne. În sfârşit, pentru a porni ofensiva împotriva oraşului Tours şi a bogatei biserici Saint- Martin, „marele sanctuar al idolatriei din *Ifrandja*" (Francia), Abd al-Rahman îşi cheamă cohortele dispersate şi le regrupează la Charente. Trebuie să reţinem şi faptul că, între timp, Eudes de Aquitania, disperat, implorase ajutorul inamicului său carolingian. Pericolul părea imens. Şi chiar era. Carol i-a adunat pe toţi cei care îl sprijineau, franci, saxoni, alamani şi alţi bavarezi, pornind la întâlnirea cu duşmanul. Se pregătea ciocnirea dintre Europa şi Africa, am putea spune dintre Orient şi Occident, dintre islam şi creştinătate. Contemporanii nu s-au înşelat când, pentru prima oară, prin pana cronicaruluii Isidor de Beja, au numit armata francă armată a europenilor (*Europenses*). Europa pe care o construim noi astăzi s-a născut în secolul al VIII-lea din confruntarea cu islamul.

Întâlnirea a avut loc la Moussais, pe drumul dintre Poitiers şi Tours. Şase zile la rând, cele două armate au rămas faţă în faţă pentru a se privi una pe alta, pentru a se admira poate, pentru a se uimi reciproc, atât de diferite erau tipurile umane, veşmintele, armele, caii, modurile de viaţă şi de comportament. În a şaptea zi, 25 octombrie, arabii au strigat din toate

puterile *Allah Akbar*! („Dumnezeu e mare!") şi s-au repezit în „zidul de gheaţă" al oamenilor din Nord. Căderea nopţii a întrerupt lupta. A doua zi, în zori, francii, care se pregăteau să reia operaţiunea, constată că duşmanii lor s-au retras, poate pentru că generalul lor căzuse pe câmpul de luptă. Tabăra fusese abandonată. Peste tot domnea, se spune, o mare harababură. Fără îndoială, nu se va şti niciodată cum au putut să piardă atâţia oameni. Învingătorii nu i-au urmărit pe fugari, poate pentru a savura priveliştea pe care aceştia au lăsat-o în urmă. Conducătorul lor, Carol, căruia victoria i-a adus numele de Martel (în franceză, martel = ciocan - nota trad.) a fost obligat chiar atunci să plece în Germania.

CAPITOLUL III

Ultimele atacuri arabe şi începutul contraofensivei

ABBASIZII

Revolta din 750 care îi înlătură pe omeyazi din Damasc, care aduce la putere o altă familie arabă, cea a abbasizilor - familie care stabileşte capitala la Bagdad, în Irak, pe atunci o ţară de cultură iraniană, - a schimbat în profunzime chipul lumii musulmane. Nu numai influenţa siro-bizantină, care îi marcase începuturile, scădea pentru a face loc influenţei tot mai sporite a Iranului, ci chiar arabii, tot mai puţin numeroşi, erau obligaţi să cedeze locul în favoarea celor convertiţi. Aceasta fiind situaţia, unitatea imperiului nu se va menţine multă vreme. Ea începe să se macine la sfârşitul secolului al VIII-lea, iar în secolul al IX-lea fenomenul se accelerează.

Un omeyad scăpat de masacrul care îi distrusese familia, Abd al-Rahman I-ul (mort la 30 septembrie 788), se refugiază în Spania unde ajunge la 14 august 755. Recunoscut de arabi şi sirieni, apoi de berberi, întemeiază emiratul Cordobei (756), care va deveni, după două secole, sub urmaşii săi, califatul omeyad (929). Chiar dacă recunosc supremaţia califului de la Bagdad, provinciile devin autonome una după alta. Prin 761, se stabilesc în Algeria rustemizii eretici. Prin 784, familia idrissizilor deţine adevărata putere în Maroc. În 800, aghlabizii sunt recunoscuţi la Kairuan, în actuala Tunisie, unde domnesc până în 909. În Orient, principatele se succed: cele ale tahirizilor (820-875), ale saffarizilor (863-902), ale samanizilor din Sogdiana (874-909), iar Egiptul însuşi devine aproape independent sub brava dinastie a Tulunizilor (868-904), întemeiată de un mercenar turc, Ibn Tulun.

În secolul al X-lea, procesul de descompunere se agravează. Buizii (1), şiiţi, îşi stabilizează puterea prin 932 şi pun stăpânire pe capitala califatului,

evident sunnit, pe care îl vor lăsa să supravieţuiască, dar sub controlul lor. Dintre toate statele formate astfel, singurul pur arab este cel al hamdanizilor din Siria, întemeiat la Mossul în 905 şi stăpân pe Alep în 944, în contact direct cu Bizanţul. Curând vor lua naştere primele imperii turceşti islamizate (2). Unul din ele, cel al karakhanizilor din Kachar şi Balasaghun, constituit prin 960, se va extinde în afara *Dar al-Islam*-ului, „pământul islamului" (în opoziţie cu cel încă nesupus islamului, *Dar al-Harb*, „pământul războiului"). Celălalt imperiu, al ghaznevizilor, ia naştere în Afganistan (962), iar la orizont se profilează deja Imperiul selgiucizilor, care va domina secolele al XI-lea şi al XII-lea. Al treilea califat, de sorginte şiită şi rival al primelor două, apare în Ifriqiya în 909 şi cucereşte Egiptul în 969.

Armatele musulmane care înfruntă creştinătatea în această perioadă nu mai sunt arabe. Prea puţin numeroşi, foarte satisfăcuţi de bogăţiile acumulate şi de funcţiile de conducere ocupate pe un teritoriu de peste zece milioane de kilometri pătraţi, arabii nu mai au chef de luptă. Ei sunt înlocuiţi în parte de iranienii din est, în special de khorassanieni, care au avut un rol determinant în răsturnarea omeyazilor, apoi, din ce în ce mai mult, de mercenari, de negri sudanezi, de slavi şi mai ales de turci, cei care se vor numi mameluci „sclavi albi" (în persană *ghulam*). Aceşti turci se infiltrează foarte curând pe teritoriile islamului. Potrivit surselor, încă din perioada omeyadă, în trupele de gardă ale guvernatorului din Bosra erau două până la patru mii de mameluci, iar efectivele lor continuă să crească. Devin foarte numeroşi în califatul lui al-Mansur (745-775), apoi şi mai numeroşi sub al-Mu'tasim (833-842), când vor ajunge la câteva zeci de mii. S-ar putea crede că prezenţa lor tumultuoasă la Bagdad i-a iritat pe cetăţeni, din moment ce califii au avut intenţia să întemeieze o nouă şi efemeră capitală la Samarra (838-892) (3), numai pentru a scăpa de mameluci. Deţinători de arme, mamelucii vedeau cum puterea lor creşte de la o zi la alta. Unul din ei, Ibn Tulun, pe care l-am evocat deja, ajunge guvernator în Egipt. Foarte curând, mamelucii vor face şi vor desface califi după bunul lor plac.

Instalarea abbasizilor la Bagdad, oraş tributar atunci civilizaţiei iraniene, ca şi creşterea numărului şi rolului turcilor scot lumea musulmană de sub influenţa până atunci preponderentă a Antichităţii greco-romane şi paleocreştine. Gândirea, ştiinţa, cultura Iranului şi Asiei Centrale vor definitiva de-acum înainte „civilizaţia islamului clasic", numită astfel de Janine şi Dominique Sourdel. Cu siguranţă, aproape toate aceste teritorii

imense, care se evidenţiau atunci prin etnia lor şi prin faptul că vorbeau limba lumii iraniene, nu puteau să ignore Grecia. Existase o artă greco-bactriană anterioară artei greco-buddhiste, iar marii filosofi care au văzut lumina zilei acolo, un Farabi (870-960), ridicat dintre nestorieni, sau un Ibn Sina (Avicenna, 980-1037), sunt aristotelicieni; în timp ce Ghazali (1058-1111) va fi un asemenea adversar al *falsafa*, filosofia greacă, încât aceasta se va stinge cu totul în lumea musulmană, în pofida eforturilor unui Averroes din Cordoba de a o salva. Dar Iranul şi Asia Cenrală, în contact cu India şi Extremul Orient şi având vechiul patrimoniu mazdeean, duceau cu totul alte mesaje decât pe cel al Greciei. În ceea ce priveşte artele plastice, întrucât Bagdadul celor *O mie şi una de nopţi* a fost distrus de Genghis Han şi Tamerlan, Samarra este locul în care se poate măsura cel mai bine dimensiunea schimbării estetice impusă de mesajele amintite. Ruinele acestor mari palate, cu picturile lor atât de diferite de cele din castelele omeyade aflate în deşertul sirian, cu sculpturile lor în tăietură oblică ce se pot compara cu cele descoperite într-o mică moschee din Balkh, pun în evidenţă amploarea acestei schimbări.

Am putea fi întrebaţi ce legătură au apropierile de mai sus cu subiectul nostru. Este uşor de dat răspunsul la această întrebare. Islamul se îndepărtează şi mai mult de creştinătate, îi acordă acesteia şi mai puţin interes pentru că are şi mai puţin de învăţat de la creştinătate. Moscheei arabe care fusese construită în plan basilical îi urmează o moschee în plan centrat sub plafon, inspirată de *apadana*, sala hipostil a ahemenizilor. Nu este decât un simbol, dar mi se pare elocvent.

În occidentul musulman, unde turcii nu ajunseseră încă, mercenarii erau de asemenea utilizaţi. În trupele angajate în Spania se aflau de la început mai mulţi berberi decât arabi, iar numărul celor dintâi continua să crească. În plus, primii suverani se bazau şi pe creştini. Aproximativ 40000 de creştini erau înrolaţi în armata emirilor de Cordoba, iar în secolul al X-lea vor fi recrutaţi soldaţi din Languedoc, din Gasconia, din Ţara Bascilor. Sub Ibn al-Rahman al II-lea vor sosi *esclavons*, slavii, apoi provensalii şi aqitanii care vor alcătui garda regală de aproape 5000 de oameni.

Înrolarea mercenarilor nu era un privilegiu al musulmanilor. Şi în armatele creştine intrau foarte mulţi mercenari. În armata Bizanţului slujeau peste 140000, dintre care o jumătate era cantonată în Asia şi cealaltă jumătate în Europa, fără a socoti cele patru regimente din capitală (având fiecare 4000 de oameni) care alcătuiau garda imperială. Însemna mult şi,

chiar dacă cea mai mare parte era recrutată dintre supuşii imperiului, se făcea apel deopotrivă şi la străini, care erau bine plătiţi şi cărora li se acordau cele mai mari atenţii astfel încât aceştia veneau în masă să se înroleze. În 626-627, deja, pentru a lupta împotriva sassanizilor, Heraclius a angajat 40000 de turci khazari (4). Mai târziu, vom vedea sub drapel bizantin nu numai khazari, ci şi turci pecenegi, normanzi, ruşi, armeni, chiar şi arabi. Feudele lor, distribuite pe viaţă, se aflau mai ales la frontiere, pe care erau însărcinaţi să le apere. Cel puţin în secolul al X-lea, aceşti soldaţi erau însufleţiţi de sentimente înalte: de a fi demni de moştenirea măreţelor legiuni romane, de a sluji în armata lui Cristos, armata celor care apărau credinţa.

RĂZBOAIELE BIZANTINO-ARABE DIN 718 PÂNĂ ÎN 867

După ce i-au obligat pe arabi să renunţe la Constantinopol, bizantinii păreau să meargă din succes în succes. În 726, resping o ofensivă împotriva Anatoliei. În 739 sau 740, suveranul Leon şi fiul său Constantin obţin la Akroinon, în Frigia, o victorie răsunătoare împotriva unei noi forţe invadatoare formată din circa 20000 de oameni. În 751, ei ajung până la Melitena, actuala Malatia, iar prestigiul lor era atât de mare încât a fost suficient să se anunţe sosirea trupelor conduse de *basileus* Constantin al V-lea (740-775) pentru ca o mare armată arabă ce se aventurase în Cappadocia să bată urgent în retragere. Norocul se schimbă însă atunci când califatul nimereşte în mâinile unui prinţ semeţ, al cărui renume a fost, în orice caz, foarte mare, Harun al-Raşid (786-809). În momentul în care nu era decât prezumtiv moştenitor, în 782, Harun al-Raşid soseşte la Chrysopolis, pe ţărmul asiatic al Mării Marmara, în faţa Constantinopolului. Împărăteasa Irina (780-802), pe care succesorul său Nicefor o va considera o femeie slabă şi care tocmai atunci era ameninţată în Europa de bulgari, este cuprinsă de teamă. Pe bună dreptate, se înţelege. Ea cere pace. Harun i-o acordă. Ne întrebăm de ce.

Războiul va continua, printre armistiţii şi perioade mai calme. Nu va înceta pentru că, în tabăra musulmană, trebuia întreţinută pasiunea poporului pentru *jihad*, aşa încât necredincioşii să simtă puterea islamului, dar şi pentru că dorinţa de a cuceri marele oraş devenise obsesie pentru arabi. Nu se spune într-un *hadith*: „Fericită cetate, fericit cel ce o va cuceri"? (5).

Nu s-au născut sute de legende din primele încercări de cucerire? Cea mai cunoscută, cea căreia otomanii îi vor da o viaţă nouă, vorbeşte despre un apropiat al Profetului, Ayyub (în turcă Eyup), care, murind pe drumul spre Constantinopol, a cerut să fie îngropat foarte aproape de oraş şi al cărui mormânt va fi găsit miraculos, la momentul potrivit, lângă Cornul de Aur, puţin după asaltul final din 1453.

Războiul nu va înceta pentru că în cealaltă tabără, cea a creştinilor, Bizanţul, care, în afară de Siria şi Palestina, pierduse imense posesiuni din Africa, nu mai putea să dea înapoi fără a-şi pierde onoarea şi trebuia să salveze Asia Mică, ţinut grecesc şi, odată cu el, credinţa creştină, tărâmul Sfântului Pavel, născut la Tarsa, al sfinţilor Vasile din Cezareea, Grigorie din Nyssa, Grigorie din Nazianza, tărâmul care a văzut conciliile fondatoare de la Niceea (325), Efes (431), Calcedonia (451). Timp de un secol şi jumătate, între ridicarea asediului, în 717, şi instalarea lui Vasile I-ul, în 871, se vor succeda victorii şi înfrângeri, invazii şi retrageri, adică o luptă sterilă şi adesea devastatoare. Această confruntare va cunoaşte momente grele, unele de-a dreptul spectaculoase, dar fără consecinţe durabile. Astfel a fost victoria morală bizantină din 747 care a înlăturat un timp supremaţia maritimă a musulmanilor în Mediterana orientală sau debarcarea foarte rapidă a grecilor în Damietta, în 853. Vor fi altele şi mai importante, precum ocuparea Cretei de arabi, în 825-828, în pofida celor trei expediţii de ajutor trimise de Constantinopol, sau cucerirea Maltei care va rămâne teritoriu musulman până în 1090. Aceste momente şi multe altele vor înflăcăra inimile şi vor inspira legende păstrate în memoria colectivă. Să ne amintim faptele puse pe seama musulmanilor. După bătălia de la Anzan şi devastarea oraşului Ancyra (Ankara) a urmat, la 2 august 838, cucerirea oraşului emblematic Amorion, în Frigia, leagăn al dinastiei care domnea la Constantinopol. O mulţime de oameni au pierit acolo, alţii au fost capturaţi şi executaţi, iar şefii lor au fost deportaţi în Samarra şi masacraţi după ce, timp de cinci ani, au refuzat să-şi renege credinţa şi să se convertească la islam. Aceştia vor deveni cei patruzeici şi doi de martiri a căror înflăcărare va întreţine credinţa şi voinţa de supravieţuire a Bisericii greceşti. Creştinii au de asemenea locul lor în legende. Victoria obţinută în 863 de generalul Petronas asupra emirului din Melitena (Malatya), - fortăreaţă puternică şi garanţie a multor confruntări, locul în care emirul şi-a pierdut viaţa şi în care armata sa a fost capturată aproape în întregime – va fi considerată drept cea mai importantă împotriva islamului înainte de cruciade.

La 24 septembrie 867, aventurierul armean Vasile l-a ucis pe Mihail al III-lea şi i-a luat locul pe tron. Cu el încep, după atâţia ani de încercări, două secole măreţe pentru Bizanţ, adevăratul contraatac.

FRONTUL DIN ASIA MICĂ DE LA VASILE I-UL LA CONSTANTIN AL VII-LEA

Vasile I-ul avea aproximativ cincizeci şi cinci de ani când a ajuns la putere în 867, iar calităţile pe care le-a dovedit au dat uitării crima abominabilă prin care a câştigat tronul. Nu se spunea că ziua în care împăratul nu făcea un bine cuiva era pentru el o zi pierdută? O asemenea grijă faţă de supuşi contrasta cu evidenta lui cruzime. Accesul său la tron a survenit într-un moment favorabil pentru Bizanţ. În chip cu totul extraordinar, Europa era calmă, în timp ce lumea musulmană era tulburată de mişcările pentru independenţă ale tahirizilor şi saffarizilor sau de dorinţa de emancipare a tulunizilor din Egipt (868). În timpul domniei care a durat până în 886, Vasile I-ul a reuşit să-i respingă pe arabi de peste tot.

Dintre toate realizările sale, cea mai puţin spectaculoasă dar şi cea mai eficientă s-a dovedit atenţia cu care a controlat, din 871 până în 882, trecătorile din munţii Taurus. A poruncit să se construiască fortificaţii, să se instaleze garnizoane. A barat astfel accesul invadatorilor arabi care veneau din sud oferind totodată acces autorizat pentru eventuale intervenţii în Cilicia şi Siria. Această măsură i-a permis să se ocupe de problemele grave pe care le punea Italia şi să lanseze o ofensivă în Anatolia orientală.

În 868, Vasile I-ul trimite în Adriatica o flotă de o sută de vase care eliberează Ragusa asediată de arabi şi, cu ajutorul Veneţiei care devenise independentă dar rămăsese la fel de devotată Bizanţului, reintegrează o parte a Balcanilor printre domeniile dependente de Bizanţ şi determină cetăţile şi statele vasale să promită că vor participa la lupta împotriva musulmanilor. Se aliază cu Ludovic al II-lea (855-875) pentru a acţiona împreună împotriva emiratului Bari (despre care vom vorbi mai târziu), pe care Carolingianul îl cucereşte în 871 şi peste care va deveni stăpân la moartea acestuia (876). Insuficient de puternic pentru a bloca invazia africanilor în Sicilia, Vasile I-ul obţine, prin 880, o mare victorie în Marea Tireniană, aproape de insulele Lipari, împotriva flotei arabe – ceea ce îi permite să ocupe Tarentul şi, în 885, sprijinindu-se pe porturile recent cucerite (mai ales pe Amantea şi Tropea), să lanseze o campanie în Calabria şi să controleze în curând toate regiunile

din zona Cosenza, Valea Crati, Tarent, Brindisi.

Decis să termine cu paulicienii (6), membrii unei secte dualiste, provenite din maniheism, care continuau să comploteze şi să ameninţe Imperiul, pune mâna pe capitala Tefric (Divrik), pe care o incendiază, şi pe şeful sectei, pe care îl decapitează. Odată suprimat acest obstacol, îşi continuă marşul şi ajunge pe Eufratul superior (873), ocupă Zapetra, Samosata şi, dacă nu poate să cucerească fortăreaţa Melitena (Malatya), reuşeşte s-o izoleze aproape în totalitate. În 877, ocuparea oraşului Lulu îi permite să pună stăpânire pe regiunea cuprinsă între Cezareea (Kayseri) şi Marach, cetate pe are n-o poate ocupa totuşi, dar parcurge ca învingător întreaga Cilicie (878), pregătindu-i anexarea. În acelaşi timp, îşi consolidează poziţia în Cappadocia, provincie mai apropiată de inima imperiului, deci mai importantă pentru el.

Acestor victorii, de care diplomaţia împăratului nu era străină, li se adaugă una bazată numai pe diplomaţie. Califatul considerase rentabil să reconstiuie un regat în Armenia (885), despre care credea că îi va fi devotat şi, dar care devine aliatul cel mai apropiat al Bizanţului. Vasile se grăbise să-l recunoască, să-i ofere suveranului o coroană regală şi să-l copleşească apoi cu tot felul de atenţii.

Domnia lui Leon al VI-lea (886-912) este, din punct de vedere militar, mai puţin fericită. Împăratul nu i-a putut împiedica pe arabi să încheie cu succes cucerirea Siciliei şi să debarce la Reggio de Calabria (901). Nici în campania din Creta (906-911) n-a avut mai mult noroc. În schimb, va continua să meargă pe drumul deschis de predecesorii săi, consolidând cuceririle acestora prin colonizări şi prozelitism religios, desăvârşind opera lor legislativă şi administrativă.

CUCERIREA SICILIEI

Ca şi celelalte insule din Marea Mediterană, Sicilia a fost atacată de arabi foarte repede, dar povestioarele referitoare la raidurile maritime lansate împotriva ei se dovedesc mai apropiate de legendă sau de apologetică decât de istorie şi au fost transformate adesea în epopei. Pentru unii, marinarii arabi erau tâlhari fără de lege şi fără de credinţă, preocupaţi să-şi umple sacii cu pradă şi să târască femeile şi copiii în sclavie. Pentru alţii, aceiaşi marinari erau eroi ai războiului sfânt, martiri ai credinţei. Oricât de contradictorii, nici una din cele două viziuni nu este falsă. Într-adevăr, de-a lungul timpului,

coastele italiene au fost supuse atacurilor devastatoare ale piraţilor. Dar la fel de adevărat este şi că acolo unde s-au stabilit cu trăinicie, în Sicilia, copiii acestor bandiţi de drumul mare, acestor eroi ai *jihad*-ului au dezvoltat o civilizaţie rafinată şi strălucitoare.

Sicilia, unde prima incursiune trebuie să fi avut loc în 652, iar celelalte să se fi repetat de-a lungul unui secol şi jumătate, în 666, 669, 705, devine sub dominaţia musulmană unul dintre cele mai glorioase şi prospere ţinuturi ale lumii vechi. Oraşele se bucurau de o strălucire plină de viaţă; în satele suprapopulate, mai ales în cele din regiunea Mazara, unde se îngrămădiseră foarte mulţi africani, se practica o agricultură revoluţionară şi înfloritoare.

Cucerirea Siciliei este opera aghlabizilor (7) din Ifriqiya (Tunisia), a căror putere a fost recunoscută de califatul de Bagdad în acelaşi an 800 în care a fost încoronat Carol cel Mare. Poate fi o coincidenţă, dar acest an a marcat în islam ca şi în creştinătate, aceeaşi ruptură între Orient şi Occident. Legenda spune că aghlabizii au fost chemaţi de un marinar bizantin în urma unei complicate poveşti de dragoste căreia îi căzuse victimă (8). Amorezul nefericit i-a trădat pe ai săi pentru a răzbuna propriile umilinţe şi suferinţe şi se pare că a făcut eforturi mari pentru a-i convinge pe africani să intervină, întrucât aceştia ezitau să se angajeze în aventura italiană. Dar a intervenit unul din învăţaţii lor, septuagenar, intelectual respectat, care până atunci nu-şi părăsise biblioteca decât pentru a predica şi care ignora cu totul problemele războiului: Asad ibn al-Furat. Omul nostru de bibliotecă a înţeles cum stau lucrurile şi a luat el însuşi comanda operaţiunilor. S-a îmbarcat la Sussa, în 827, şi a debarcat la Mazara. Era însoţit de efective reduse, dar dăduse un asemenea impuls acestei acţiuni încât nu se mai putea opri. Ar fi urmat probabil un adevărat măcel dacă al-Furat n-ar fi avut încredere în Dumnezeu şi în el însuşi, dacă nu s-ar fi dovedit un mare căpitan, un conducător extraordinar şi dacă n-ar fi avut un curaj uluitor, pe care îl va plăti cu viaţa sub zidurile Siracuzei în 828. Cu toate acestea, rezultatele n-au fost grozave. Ocupase numai Mineo şi obţinuse o victorie frumoasă împotriva bizantinilor cărora le aparţinea insula. Imediat după moartea lui, s-a pus capăt asediului Siracuzei. Marele oraş nu va cădea în mâinile islamului decât cincizeci de ani mai târziu.

Aghlabizii ar fi fost îndreptăţiţi probabil să ezite înaintea acestei expediţii. A fost lungă şi dificilă, iar perioada necesară pentru finalizarea

ei cu mult mai îndelungată decât cea de care au avut nevoie arabii pentru a cuceri Egiptul şi Spania, chiar Siria şi Iranul. Luptele înverşunate au durat trei sferturi de secol. Ţara nu-i voia, oraşele opuneau o rezistenţă teribilă. În plus, asediatorii înşişi aveau probleme unii cu alţii. Aduseseră cu ei toate vechile dispute aşa încât conflictele izbucneau adesea între facţiuni rivale, ajungând până la adevărate războaie interne precum cel aprins din toamna lui 886 până în primăvara lui 887 între berberi şi arabi, întrucât berberii s-au considerat lezaţi de arabii care îşi atribuiseră cele mai bune pământuri şi cele mai frumoase locuri.

La început, cuceririle au fost limitate. După cum am văzut, arabii eşuaseră în încercarea de a ocupa Siracuza. Vor eşua la fel de lamentabil la Castrogiovanni (Enna), principala fortăreaţă a Bizanţului. În cincisprezece ani (827-842), n-au reuşit să ocupe decât Palermo, pe care l-au declarat capitală, dar până şi această victorie a fost obţinută doar cu ajutorul unei flote spaniole care a participat la luptă cu 300 de nave. Dacă, în 842, au avut satisfacţia să pună stăpânire pe Leontini şi Messina, atacată atât pe mare cât şi pe uscat, abia în 859 au reuşit să înfrângă rezistenţa puternicului Castrogiovanni. Iar pentru a cuceri întreaga insulă a fost necesară intervenţia suveranului aghlabid Ibrahim al II-lea (875-902), care l-a trimis în Sicilia mai întâi pe fiul său, apoi a preluat el însuşi întreaga operaţiune (902). Cât despre Siracuza, după ce rezistase eroic unui asediu de nouă luni şi în pofida celor două flote pe care Constantinopolul i le-a trimis în ajutor, a fost cucerită şi ea în 878. Singurul oraş rămas în mâinile creştinilor, Taormina, va cădea şi el în 902, în ciuda victoriei obţinute de bizantini împotriva arabilor la Caltavuturo în 881.

La şapte ani după moartea lui Ibrahim, dinastia şiită care cucerise Egiptul, cea a fatimizilor, ia locul aghlabizilor în Ifriqiya (909). Secolul care va începe cu ei va aduce o mare prosperitate Siciliei, de-acum în întregime pacificată. Numai în 1038, o armată bizantină amestecată, formată din greci, ruşi, bulgari sub ordinele lui Georgios Maniakos, va ataca Messina, va spulbera mai întâi forţele de apărare, apoi şi pe cele de întărire trimise în grabă de arabi şi debarcate la Ronetta. Întoarcerea grecilor se dovedeşte promiţătoare. Dar nu imediat. Timp de doi ani, bizantinii n-au reuşit să-şi extindă capul de pod în pofida luptelor neîntrerupte pe care le-au purtat. Maniakos a început asediul Siracuzei (1040) şi poate că ar fi cules roadele eforturilor lui dacă n-ar fi fost rechemat de Bizanţ. Demoralizate, trupele s-au retras, iar musulmanii au intrat din

nou în Messina în 1042. Dar perioada fericită se apropia de sfârşit. Operaţiunea întreprinsă de bizantini anunţa într-un fel acţiunea normanzilor – o cucerire, nu o recucerire, se cuvine să remarcăm, pentru că vechii stăpâni ai locului au fost italienii şi bizantinii; o recucerire, voi spune totuşi, pentru că va marca revenirea creştinilor pe pământul creştin care devenise pentru un timp musulman. La optsprezece ani după plecarea marinarilor bizantini, au venit normanzii.

DUPĂ POITIERS

După ce Carol Martel a dat semnalul de încetare a luptei, arabii s-au cantonat în Aquitania şi în Provence. Aici li se aliază mai mulţi provensali, între care ducele Mauronte care le va ceda Arles, dar şi locuitori din Nimes, din Marsilia şi alţii (734-735). Vocile care se auzeau în Galia meridională nu se potriveau cu cele din Burgundia. Nobilimea îi prefera pe arabi; clerul cerea ajutor împotriva islamului. Însuşi Eudes de Aquitania îşi va da fiica de soţie lui Munuza, un şef berber comandant în Pirineii orientali. Un mare scandal de ambele părţi, dar se spune că a fost o căsătorie din dragoste. Se mai poate spune că arabii nu voiau să rămână pe aceste meleaguri?

Hildebrand, fratele lui Carol Martel, va obliga forţele arabe să se retragă din Burgundia. Apoi va reveni Carol. Avea datoria faţă de reputaţia sa să-i izgonească pe musulmani. Se va îndrepta spre Durance, va ajunge în faţa Avingnonului unde se retrăseseră mai multe bande (737), va ocupa oraşul şi, fără să se sinchisească de sarrazinii care băntuiau prin Provence, va merge direct la Narbonne. Va întâlni armata musulmană în nord-vestul oraşului, lângă iazul Sigean, pe ţărmul unui mic râu, Berre (Birra). Această bătălie, pe cât de eroică pe atât de sângeroasă, va alimenta poemele epice ale Evului Mediu, cântecele de gesta! Carol va birui, va pricinui pierderi enorme în rândul duşmanilor, dar va suferi el însuşi pierderi atât de mari încât va fi nevoit să întrerupă asediul oraşului. Se va răzbuna jefuind şi nimicind toate zonele suspectate că ar fi colaborat cu ocupanţii, Agde, Beziers, Maguelonne, Nimes, unde arenele păstrează încă urmele incendiului care a cuprins atunci oraşul.

În primăvara lui 739 revine, îi bate pe arabii care se baricadaseră printre ruinele Avignonului, pune stăpânire pe Arles şi pe Marsilia în timp ce lombarzii îi fugăreau pe cei care se aventuraseră în Var sau în împrejurimi.

Cu toate acestea nu s-a clarificat nimic, iar încercarea ducelui Waifer, în 746, de a termina cu invadatorii a fost zadarnică. Pentru ca ţara să fie eliberată de africani, va trebui aşteptat Pepin cel Scund, căruia Goth Ansemond, vasalul lor, îi va preda pe rând Nimes, Maguelonne, Agde, Beziers (752), care va ocupa Elne şi Collioure, care va asedia Narbonne. Oraşul va rezista şapte ani şi va fi recucerit de creştini abia în 759. Aproape două decenii, francii n-au mai avut probleme cu arabii. Luptau împotriva lor de patruzeci de ani cu glorie şi oroare.

MARŞUL SPRE SPANIA

În iarna anului 778, Carol cel Mare părăseşte Meuse pentru a se îndrepta spre Spania. Străbate Pirineii cu armatele sale, ocupă Pamplona şi asediază Saragossa. Speră fără îndoială că populaţia creştină se va ridica şi îl va sprijini, dar cum nu se întâmplă aşa, iar veştile din Germania nu sunt bune deloc, se retrage după ce pretinde o răscumpărare substanţială pentru ostaticii pe care îi luase. Distruge fortificaţiile Pamplonei pentru ca oraşul să nu mai poată fi un obstacol la o eventuală întoarcere a trupelor sale şi trece Pirineii înapoi prin defileul Roncevaux, unde ariergarda este atacată de basci, hotărâţi să răzbune actele de violenţă comise în capitala lor. Din acest fapt mărunt şi lipsit de semnificaţie şi de care musulmanii nu sunt câtuşi de puţin responsabili, se naşte, odată cu *Chanson de Roland*, o mare epopee naţională care va deveni unul din simbolurile luptei purtate de creştinătate împotriva islamului. Poeţi ca Victor Hugo şi Alfred de Vigny se vor inspira din această întâmplare. S-o ascultăm: „Dumnezeu a făcut un mare miracol pentru Carol cel Mare, căci soarele s-a oprit şi a rămas nemişcat pe cer. Păgânii [musulmanii] au luat-o la fugă, iar francii i-au urmărit [...] I-au prins. I-au lovit. I-au ucis [...] Regele a coborât [de pe cal]. A îngenuncheat şi i-a mulţumit lui Dumnezeu. Când s-a ridicat, a apus şi soarele". Mica încăierare nefastă devenise, după cum se vede, o mare victorie a francilor şi aşa va rămâne: „În orizontul îndepărtat se înclina stindardul Maurului" (Vigny).

În 791, emirul Cordobei, Hicham (786-796), porneşte din nou la atac. În 792, invadează Wasconia galică (Ţara Bascilor franceză). În 793, se îndreaptă spre Narbonne şi Carcassone, reîntâlneşte forţele armate ale ducelui de Toulouse, Guillaume, pe care le hărţuieşte în Villedaigues, intră în Narbonne (794), apoi se retrage imediat, epuizat de atâtea victorii care

l-au costat prea scump. În acelaşi an, următoarea campanie a musulmanilor va avea şi mai puţine consecinţe.

Moartea lui Hickam (796) provoacă în Spania un război pentru succesiune între fiul şi fraţii lui. Este un moment foarte potrivit pentru franci. Carol cel Mare va profita de el. Trupele francilor atacă din două extremităţi ale Pirienilor, punând stăpânire pe Pamplona, Huesca, Gerona, Lerida, apoi, mulţumite, se retrag (797). Dar abia ce s-au retras, că sarrazinii recuceresc oraşele pierdute şi se lansează într-o serie de incursiuni în Septimania. Carol cel Mare este obligat să intervină şi de această dată. În 798, el trece din nou munţii, dar acum alege să rămână în Spania. Visa oare s-o recucerească? Avea mijloacele necesare? Italia, saxonii, imperiul pe care voia să-l reconstruiască în Occident îl preocupau mai mult. Mergea înainte, încet dar sigur, uneori cu preţul a mii de dificultăţi - a fost obligat să atace de trei ori Tortosa înainte de-a o determina să capituleze în 811. Totuşi, în această ţară erau şi oameni inteligenţi. N-au luat legătura cu el guvernatorii din Saragossa şi Barcelona pentru a-l solicita să intervină? Nu-i primise el deja, încă din 777, la Paderborn, pe amabasadorii Spaniei care nu erau deloc lipsiţi de putere? Douăzeci de ani mai târziu, în 797, nu a fost chiar *vali* al Barcelonei în persoană cel care i-a propus să-i cedeze oraşul? Cu un an înainte de a se încorona împărat, în 799, Carol pune stăpânire pe insulele Baleare şi a asediază capitala Cataloniei. Va deţine această poziţie cheie până în 802 şi o va încredinţa unui prinţ got. În 806 va intra în Pamplona, în 809 în Tarragona şi, în 811, după cum am spus deja, în Tortosa. Arabii sunt departe de a fi alungaţi. Dar cel puţin toată regiunea care se întindea între Pirinei şi Ebru era direct sau indirect controlată de franci şi constituia drumul spre Spania.

SPRE RECONQUISTA

Micul regat Asturia nu avea mai mult de 10000 kilometri pătraţi, dar acolo va fi sâmburele Spaniei creştine, de acolo va porni Reconquista (9). Va profita, de la început, de împrejurări favorabile. A fost mai întâi războiul civil care a însoţit venirea lui Abd al-Rahman, omeyadul care, după cum am văzut, a scăpat de masacrul în urma căruia familia lui a pierit în Siria, s-a refugiat în Spania, a întemeiat emiratul independent al Cordobei (756), dar a avut nevoie de zece ani pentru a se impune prin forţă musulmanilor aliaţi

cu abbasizii. Au fost apoi dezertarea câtorva elemente berbere care au părăsit ţara pentru că nu reuşeau să se înţeleagă cu arabii (749-750) şi foametea care a lovit peninsula în 750. A fost, în sfârşit şi în special, voinţa tenace a asturienilor care au beneficiat de afluxul de refugiaţi veniţi din alte provincii pentru că nu acceptau să se supună islamului. Vizigoţii erau germani. Ori zeii germanici îşi manifestau puterea în bătălii, iar cultul lor făurise un tip uman care credea în virtuţile luptei armate cu mult înainte de a fi influenţat de ideea *jihad*-ului cunoscută în Spania odată cu venirea arabilor. Nu l-am văzut pe Clovis strigând, în 496, la Tolbiac: „Dumnezeu al Clotildei, dacă îmi aduci victoria, voi deveni creştin?". Să evităm totuşi a-i face responsabili pe germani pentru introducerea ideii de război sfânt, pentru transformarea profundă a mesajului lui Isus de iubire frăţească între toţi oamenii. După ce a analizat acest mesaj, sfântul Augustin a conchis, cum ar fi conchis orice bun musulman, afirmând că „scopul războiului este pacea", dar pe urmă a adăugat: „Soldaţii care-i ucid pe duşmani [...] eu nu cred că păcătuiesc, pentru că ei se supun legii".

Cucerirea arabă a avut nevoie de doi ani; recucerirea a avut nevoie de opt secole. De ce? Nu lipsa de coeziune a creştinilor a fost cauza. Într-adevăr, cu excepţia începuturilor, creştinii n-au fost uniţi. La sfârşitul secolului al IX-lea, statele creştine din Spania cuprindeau, de la est la vest, comitatul Barcelona (801, independent în 873), regatul Aragon (constituit la începutul secolului al IX-lea), comitatul Castilia a cărui capitală, Burgos, va fi întemeiată în 884, regatul Leon (fostul Asturia), cel mai mare şi cel mai puternic dintre toate. Se invidiau, încercau să-şi sporească teritoriul în defavoarea vecinilor, se aliau uneori cu musulmanii împotriva unei puteri creştine care părea să le ameninţe. Musulmanii, maurii, nu erau nici ei uniţi, dimpotrivă, am putea spune. La sfârşitul secolului al IX-lea aveau un singur stat, emiratul Cordobei, populat cu cele mai diverse naţii, arabi, berberi, spanioli convertiţi la islam, mozarabi, evrei, cărora li se adăugau imigranţi veniţi din toate colţurile lumii, oameni fără îndoială prea copleşiţi de necazuri pentru a se mai gândi la altceva în afara propriilor lor interese atunci când nu se lăsau pur şi simplu în voia soartei. Cei mai predispuşi să se plângă şi să se agite nu erau evreii şi creştinii, aşadar nu trebuie să ne imaginăm că ei ar fi format un fel de „coloană a cincea". În ansamblu, nici măcar nu erau nemulţumiţi de soarta lor. Trăiau pe pământuri roditoare, bine puse în valoare şi, pentru acea perioadă, suprapopulate (20 sau 25 milioane de locuitori în Andaluzia, mai mulţi decât în zilele noastre), într-o

regiune de o frumuseţe rară. Nici un oraş din lume, poate cu excepţia Bagdadului şi a Constantinopolului, nu putea să rivalizeze cu Cordoba în privinţa bogăţiei, a frumuseţii monumentelor, a strălucirii ca centru al ştiinţei şi cugetării. Veneau oameni de cultură din lumea întreagă şi, bineînţeles, din Europa. Celebrul Gerbert d'Aurillac (938-1003), care va exercita o mare influenţă în Franţa şi Germania, şi care va deveni papa Silvestru al II-lea (999-1003) a studiat aici. Averroismul secolului al XII-lea, marea disciplină a Europei medievale, nu s-a născut din nimic. Şi totuşi nemulţumiţii nu lipseau, agitaţii erau din belşug. Fără îndoială, prăjitura era prea bună pentru ca odată ce ai pus mâna pe ea s-o mai împarţi cu alţii. Cei bogaţi voiau să fie şi mai bogaţi, cei puternici voiau să fie şi mai puternici. Guvernatorii de provincii aspirau adesea la autonomie, se revoltau, apelau la ajutorul statelor creştine. Cine nu se revolta într-o bună zi, cine nu intra în disidenţă? N-am mai sfârşi cu enumerarea insurecţiilor, cea din Merida, în 828, cea din Toledo, din 835 până în 839 - dar Toledo, care îşi pierduse rangul de capitală nu era tot timpul revoltat? – cea a foburgurilor Cordobei, în 918, cea mai violentă, cea mai teribilă care a fost necruţător şi teribil pedepsită, dar din care au scăpat cu viaţă cei ce vor întemeia oraşul Fes... Cel mai popular dintre insurgenţi a fost Omar ibn Hafsun, care provenea dintr-o familie yemenită, un fel de Robin Hood care pretindea că a revenit la credinţa „strămoşilor vizigoţi"(10), tâlhar şi ucigaş, dar cavaler, apărător al celor slabi şi oprimaţi, şi care, deşi hăituit, uneori grav rănit, a supravieţuit timp de patruzeci de ani tuturor încercărilor şi a murit de moarte bună în 916.

Alfons I-ul Catolicul (739-757) este primul artizan al redeşteptării Spaniei creştine, adevăratul punct de pornire al Reconquistei. În 755, el respinge, după cum am văzut, o adevărată maree umană condusă de *vali* de Cordoba, cel care, peste câteva luni, va fi răsturnat de un omeyad. Apoi profită de tulburările care au însoţit această răsturnare şi ocupă Galicia şi nordul Castiliei. Trece prin Mineo, cucereşte Porto, Braga, Salamanca, Zamora, Avila, Segovia, Astorga, Leon şi multe alte oraşe, păzindu-le bine doar pe cele aflate în apropierea munţilor în care îşi putea găsi refugiu. Între el şi Spania musulmană se formează, în bazinul Duro, un fel de povârniş abandonat de populaţie şi lăsat în voia raidurilor creştinilor şi musulmanilor. Alfons I-ul Catolicul va lăsa urmaşilor săi Fruela (Froila), Aurelio, Silo, un adevărat stat solid construit. Aceştia îl vor menţine în pace şi poate n-ar fi fost nimic de spus despre ei dacă primul n-ar fi întemeiat Oviedo (762).

Lucrurile se schimbă odată cu venirea lui Alfons al II-lea (Alonzo, 791-842). Asturienii, cei mai vajnici luptători pentru libertate, devin credincioşii care luptă pentru apărarea credinţei catolice, în numele Domnului. Este o revoluţie spirituală asemănătoare cu cea care va avea loc peste o sută de ani în Bizanţ.

S-ar putea crede că în această epocă în care limba arabă, ştiinţele şi moravurile musulmane încep să invadeze comunitatea creştină spaniolă şi să marcheze Spania pentru totdeauna, apariţia ideii de război sfânt în lumea creştină îşi are rădăcinile în islam. Ea se cristalizează în jurul sfântului Iacob, fiul lui Zebedei, apostol al lui Cristos, al cărui mormânt a fost găsit în chip miraulos la Compostella, oraş care a primit de atunci numele său, Santiago-de-Compostella, şi care va dveni unul din primele locuri sfinte al creştinătăţii în Occident. Cultul care se dezvoltă sub influenţa imaginaţiei populare înflăcărate de apariţia sfântului în 844, în fruntea armatei lui Ramir, şi victoria strălucită obţinută atunci, îl transformă într-un Matamor, „ucigaş de mauri", într-un şef războinic, călare pe un cal alb, purtând o coroană albă, făcând din umilii şi pacifiştii discipoli ai lui Isus luptători ai războiului sfânt. Suntem departe de Evanghelie!

Timp de doi ani, Alfons al II-lea poartă un război lipsit de consecinţe majore, în pofida victoriei obţinute la Lutos şi a campaniei strălucite pe care o conduce până la Lisabona, pe care o va părăsi după o scurtă ocupaţie (838-840). La moartea lui Alfons al III-lea cel Mare (866-910), care a recucerit regiunile septentrionale din Lusitania până la Mondego şi nordul Castiliei, şi care s-a ocupat de repopularea oraşelor (Leon, în 866, Coimbra, în 881, Burgos, în 884), Asturia, devenită, din 909, regatul Leon, este destul de puternică pentru a rezista în faţa valurilor care nu vor întârzia să se reverse asupra ei.

Au fost, fără îndoială, multe confruntări între începutul secolului al VII-lea şi începutul secolului al X-lea. Istoria este plină de raiduri creştine şi musulmane provocate mai mult de dorinţa de jaf şi de răzbunare decât de intenţia de a cuceri. Campanii după campanii, razii după razii, unele cu o mână de oameni, altele cu armate imense. Ar trebui evocate? Am citat deja expediţia lui *vali* de Cordoba contra lui Alfons Catolicul în 755. A mai fost jaful din Oviedo, luat pe neaşteptate de Hicham (788-796), care se va termina prost pentru agresori, a căror armată a fost surprinsă şi măcelărită de Alfons al II-lea. Au mai fost două atacuri puternice împotriva lui Ramir I-ul (842-852) în Alaya şi vechea Castilie, ca şi hărţuirea Galiciei şi a comitatului

Barcelona. Au fost şi alte zeci, sute de acţiuni. Printre cele mai spectaculoase se numără cea condusă de Ordono I-ul (850-866), puţin după o terifiantă descindere a normanzilor în 859. După ce a străbătut Duro, regele a ocupat Coria şi Salamanca (861), apoi a plecat încărcat de pradă.

Toate acestea au însemnat ruine, masacre, deplasări de populaţii, trafic de sclavi. În ambele tabere – care, în această privinţă, nu au motiv de invidie – au fost bărbaţi măcelăriţi, femei şi copii luaţi în sclavie. Nu au lipsit idealul de moderaţie, apelul la clemenţă, la sentimente umane, grija de a aplica strict legea musulmană, dorinţa de a reveni la meajul de pace al lui Cristos, dar soldaţii nu le-au dat ascultare întotdeauna. La începutul unei campanii, în 963, al-Hakam va da un ordin de zi pentru a le indica soldaţilor conduita pe care trebuie s-o respecte. Se poate citi între altele: „Orice bun musulman este obligat să meargă la război împotriva necredincioşilor [...] Trebuie să le lase acestora posibilitatea de a alege între convertire şi plata unui tribut [...] Femeile, copiii, bătrânii, ca şi călugării şi pustnicii, cel puţin cei care n-au provocat vreo pagubă, trebuie cruţaţi. Cel căruia i s-a promis siguranţă nu trebuie lezat nici în viaţa nici în libertatea sa şi niciun pact, nicio promisiune nu trebuie încălcate". Numai dacă!...

Deşi condiţiile de viaţă ale creştinilor supuşi musulmanilor erau acceptabile, adesea excelente, deşi existau relaţii strânse, chiar amicale între credincioşii celor două religii şi o veritabilă simbioză islamo-creştină, creştinii vasalizaţi, cei care se numeau mozarabi, au păstrat întotdeauna o înaltă conştiinţă a propriei identităţi, a superiorităţii credinţei lor. În secolul al IX-lea, se răspândeşte o adevărată epidemie de auto-sacrificiu care îi incită pe creştini să-i insulte pe musulmani, să le batjocorească dogmele şi practicile religioase. Este o criză scurtă, dar violentă, care nu se termină decât cu arestarea şi execuţia sfântului Eulogio (859), sufletul acestei răzvrătiri. Moartea lui va pune capăt provocărilor, represiunilor şi măsurilor coercitive, acestea fiind adesea consecinţa exceselor comise de creştini.

ÎNTOARCEREA MUSULMANILOR ÎN FRANŢA

Abd al-Rahman al II-lea, emirul Cordobei (822-852), nu va accepta incursiunile francilor în nordul Spaniei şi, din 826-827, va încerca să le pună capăt. Va profita apoi de războiul civil care, din 830, sfâşia imperiul lăsat de Carol Cel Mare, ca şi de independenţa aproape totală pe care o obţinuse

Bernhardt (Bernard), duce de Septimania (800-844), stăpân pe Barcelona şi, din 853, pe Toulouse. Flotele sale vor opera în Mediterana, vor devasta Balearele şi coastele provensale, unde vor jefui regiunea Marsiliei (831). În 838, va lansa o mare ofensivă terestră în Septimania. Moartea lui Ludovic cel Pios, în 840, apoi disputele interne ce au urmat tratatului de la Verdun (843) şi destrămarea Imperiului franc îl vor determina să-şi dubleze eforturile. Rezultatele n-au fost pe măsură şi abia de a putut să profite de moartea ducelui Bernhardt (844) şi de alianţa pe care i-a propus-o fiul acestuia, Guillaume, animat de dorinţa de a se răzbuna pe asasinii tatălui său (848). Singurul rezultat palpabil a fost ocuparea regiunii Arles de către emirul Saragossei. Moartea lui Abd al-Rahman, în 852, nu-i va ruina opera, dar nici nu-i va permite să se dezvolte. Succese şi eşecuri se vor succeda în ambele tabere. Maurii vor cuceri vor pierde Barcelona în 851 şi o vor pierde în 852, apoi vor debarca degeaba în Camargue în 869.

Însă o nouă debarcare în golful Saint-Tropez, în 889, va avea rezultate notabile. Ajutaţi de sarrazinii care continuau să hărţuiască Provence şi favorizaţi de părăsirea ţinutului, invadatorii se instalează în forţă pe înălţimile Cogolin, Grimaud, Gassin, la Grande-Freinet, Ramatuelle (*Rahmat Ullah*, „Iertarea lui Allah"?) şi pun bazele coloniei Fraxinetum, un reper pentru piraţii care cutreierau mările şi pentru bandele înarmate care străbăteau uscatul. Acestea din urmă, împingându-şi acţiunile din ce în ce mai departe, pătrund în Dauphine (906), trec în Italia prin muntele Cenis şi se răspândesc în toţi Alpii occidentali (911). În 920, ele atacă, în vest, Aix şi Marsilia, iar în est Piemontul. În anii 930-940, sunt în Liguria, Valais, Grisons, în zona Genevei şi, în final, se pun pe jaf în Frejus şi Toulon.

AMENINŢĂRI ARABE ÎN ITALIA CONTINENTALĂ

După succesele pe care le obţinuse în Sicilia, suveranul aghlabid Ibrahim al II-lea îşi continuă ofensiva şi debarcă pe continent, la Reggio de Calabria, în 901, poate cu intenţia nesăbuită – şi n-ar fi fost singurul musulman mânat de o asemenea intenţie – de a cuceri toată Europa Occidentală şi Centrală, apoi de a ajunge prin vest în faţa inexpugnabilului şi atât de preţiosului Constantinopol şi de a pune străpânire pe el. Dar abia se apropiase de Cosenza când moare (902), iar trupele lui nu întârzie să se reîmbarce. E lung drumul de la mână până la gură şi de la vis până la realitate!

Italia fusese atacată de mai multă vreme, atât în regiunile meridionale cât şi în nord, pe Adriatica. Musulmanii făceau raiduri şi plecau sau interveneau în disputele dintre staletele creştine, intrând uneori în servicul acestora. Timp de câteva decenii sarrazinii au fost aliaţi cu ducele Neapolului împortiva prinţului de Benevent spre marea mânie a papei (835-895). Din 832, sicilienii erau stăpâni deocamdată pe Brindisi. În 840, un aventurier ocupă Tarent de unde lansează expediţii maritime până în delta Padului, fiind respins în două rânduri de flota veneţiană. În 846, o bandă de tâlhari musulmani se avântă până la periferia Romei, pe care o devastează: Sfântul Petru şi Sfântul Pavel sunt incendiate. Trei ani mai târziu, o altă bandă, de data aceasta mai puternică, se repede asupra capitalei creştinătăţii occidentale şi este oprită în chip miraculos de o furtună în largul Ostiei. În 847, un fost sclav berber din Sicilia, Khalfun, reia asaltul împotriva oraşului Bari, întemeiază emiratul cu acelaşi nume, singura aşezare musulmană stabilă în peninsulă, recunoscută de toţi, bineînţeles şi de aliatul Bagdadului. A fost un emirat efemer pentru că, după cum ştim, va fi distrus, în 871, de Ludovic al II-lea şi de lombarzi, dar Tarent va rămâne în mâinile musulmanilor până la intervenţia bizantină din 880. În acelaşi an, un alt sclav berber, care trăia într-o colonie din Agropoli, reuşeşete, nu se ştie când şi cum, să mute colonia la gurile râului Garagliano, unde aceasta va prospera timp de treizeci de ani şi de unde vor fi lansate incursiuni în Latium şi în Ombria. Va provoca o asemenea spaimă, încât papa şi Bizanţul lui Constantin Porfirogenetul (912-919) vor organiza împotriva ei o coaliţie care va reuni Neapole, Salerno, Lombardia. Această coaliţie va obţine strălucita victorie de la Garagliano (915) şi va elibera Campania de musulmani.

CAPITOLUL IV

Retragerea arabilor

NOUA GRANDOARE A BIZANŢULUI

Marile succese ale Bizanţului reîncep cu domnia lui Roman Lecaped (920-944), care a avut privilegiul să beneficieze de cei cincizeci de ani de pace în Balcani, ceea ce i-a permis să se consacre luptei împotriva islamului. Din 929 pînă în 944, sub conducerea armeanului Ioan Curcuas (Gurgen), bizantinii reuşesc să-şi asigure dominaţia totală asupra ţinuturilor care le aparţin şi să-şi extindă graniţele de la Halys (actualul Kizil Irmak) până la Tigru. Pe mare, obţin un avantaj important distrugând, în 924, flota renegatului Leon de Tripoli. Patru ani mai târziu, în 928, bizantinii cuceresc Teodosiopolis (Erzurum), pe are îl încredinţează caucazienilor. În 934, pun stăpânire în sfârşit pe oraşul Melitene, pe care îl râvneau de multă vreme şi pe care îl atacaseră de nenumărate ori. În anii următori, arabul de origine beduină, stăpân în Mossul, Saif al-Daula, le aplică numeroase lovituri pe frontul sirian, dar bizantinii reuşesc să îndrepte situaţia în 941-942, cucerind Mayyafariqin (Silvan) şi Nusiba (Nusaybin), la frontiera actuală dintre Siria şi Turcia, şi înaintând astfel până la Alep.

Constantin al VII-lea Porfirogenetul care, copil fiind, văzuse cum au contribuit predecesorii săi la izgonirea arabilor din Italia, care rămăsese departe de putere douăzeci şi cinci de ani, perioadă de care profitase pentru a citi, a scrie şi a deveni unul din cele mai cultivate spirite ale vremii sale, se trezeşte la treizeci şi nouă de ani în postura de unic stăpân al imperiului (945-959). Din 944 până în 947, conduşi de acelaşi Said al-Daula, arabii obţinuseră câteva succese frumoase care s-au dovedit însă fără viitor, pentru că bizantinii au reînceput seria de cuceriri. În 949, pun stăpânire pe Marach. În 950,

Teodosiopolis, pierdut o vreme, este cucerit şi el. În 957, bizantinii intră în Amida, Diyarbakir (1), unul din marile fortăreţe ale Orientului, oraş de tradiţie al civilizaţiei musulmane. În 958, intră în Samosata. În 959, trec dincolo de Tigru. Peste tot, frontiera bizantină avansează spre est, atinge lacul Van, porţile Iranului şi Caucazului, iar valea Eufratului devine punct de pornire pentru operaţiunile greceşti împotriva islamului. Aceste rezultate remarcabile pot fi atribuite în mare parte dimensiunii pe care a căpătat-o lupta bizantinilor graţie înflăcărării religioase a armenilor, aşadar mai degrabă unui aspect religios decât naţionalist. Se bat de-acum înainte pentru Cristos, pentru apărarea credinţei, iar lupta „împotriva acestei rase sarrazine, o adevărată blasfemie pentru regele nostru suveran, Cristos", după cum scria Nicefor Focas, devine datoria fiecărui creştin. Părea posibilă cucerirea oraşelor sfinte: mai întâi a celor legate de marile amintiri creştine, Tarsa şi Antiohia, apoi a Ierusalimului, oraşul lui Cristos.

O realizare importantă a celor câţiva ani în care a domnit Roman al II-lea (959-963) a fost, după cum am văzut, cucerirea Cretei, dar nici operaţiunile de pe continent n-au fost mai puţin strălucite. Unul din atacurile lui Saif al-Daula este respins în 960, iar în 961 Nicefor Focas intră în Cilicia. În 962, bizantinii năvălesc în Siria până la Alep, pe care îl ocupă pentru moment.

Domnia lui Nicefor al II-lea (963-969), aproape la fel de scurtă ca a predecesorului său care o folosise atât de bine, începe prin două atacuri împotriva Ciliciei. Primul, în 964, este marcat de cucerirea Adanei; al doilea, în 965, de cucerirea Tarsei, oraşul natal al sfântului apostol Pavel, şi de ocuparea întregii provincii. Moartea lui Saif al-Daula, în 967, îi permite *basileus*-ului să lanseze o campanie puternică în Siria. Laodiceea, vechiul oraş sfânt sirian Hierapolis, ca şi Emesa (Homs) cad amândouă, iar asediatorii se apropie de Antiohia. Antiohia este ameninţată. Antiohia este asediată. Antiohia capitulează după o îndelungată rezistenţă (969). Este o realizare importantă, un eveniment capabil să tulbure întreaga creştinătate şi întregul islam. Cu siguranţă, oraşul nu mai era metropola strălucitoare a Antichităţii. El nu şi-a mai revenit niciodată după cutremurele din 526, 528, 557, 588, dintre care primul şi cel mai cumplit făcuse 250000 de victime, dar trăia cu amintirea grandorii de altădată, rămânea un loc strategic important, iar creştinătatea nu putea să uite că discipolii lui Isus au fost numiţi pentru prima dată creştini între zidurile acestui oraş. (Faptele Apostolilor, XI şi XV.) Vom vedea şi mai bine însemnătatea Antiohiei

atunci când, după ce rămăsese bizantin vreme de un secol, cade din nou în mâinile islamului. Prăbuşirea lui va fi considerată un dezastru atât în Bizanţ, cât şi la Paris şi Roma.

Ioan Tzimiskes (969-976), care avusese timp să dobândească faima de cel mai bun general din vremea sa, este obligat să-şi consacre primii ani ai domniei problemelor europene, cu adevărat obsedante şi să nu-şi poată folosi talentul împotriva islamului aşa cum ar fi dorit. Abia în 974 intră din nou în război declarat cu musulmanii ocupând Edessa (Urfa) şi Nisiba. În 975, se avântă într-una din cele mai strălucite campanii pe care le-a purtat Bizanţul. Invadează Siria, ocupă Homs, Baalbek, Damasc, Beryt (Beirut). În scrisoarea pe care i-o adresează regelui Armeniei pentru a-l face părtaş la aceste victorii, suveranul bizantin se laudă puţin, sau, în orice caz, nu prea dă dovadă de modestie când se declară trimis al Ierusalimului. „I se aduceau cadouri din toate părţile, toată lumea îi mulţumea [...], iar sabia creştinilor tăia ca o seceră", spune un cronicar contemporan, George Călugărul. Din păcate, suveranul Ioan Tzimiskes moare subit pe drumul de întoarcere, la cincizeci şi unu de ani.

Cu Vasile al II-lea (976-1025), Imperiul Bizantin ajunge la cea mai mare extindere de la apariţia islamului şi recucereşte cel puţin o parte din puterea lui de altădată. Ca toţi predecesorii săi *basileis*, Vasile trebuie să-şi înceapă domnia înfruntând problemele europene, în situaţia în care vechilor inamici bulgari li se adaugă cei nou veniţi, ruşii. Cu aceştia din urmă îi reuşeşte o lovitură de maestru ale cărei consecinţe s-au dovedit extraordinare. O mărită pe sora lui, Ana, cu suveranul încă păgân al ruşilor, Vladimir (989), în schimbul promisiunii acestuia, dacă putem îndrăzni s-o numim astfel, că se va converti la creştinism. Vladimir s-a botezat împreună cu tot poporul său (2). Cine ar fi putut să creadă că, cinci sute de ani mai târziu, după dispariţia Imperiului Bizantin, ruşii vor deveni, în Orient, campionii creştinătăţii împotriva islamului?

Războiul lui Vasile al II-lea cu arabii este fulgerător. În iarna geroasă a lui 995, el traversează Anatolia în şaisprezece zile şi surprinde, în Egipt, armata fatimizilor, pe atunci stăpâni ai Siriei. Ocupă, fără dificultate, Alep, Homs, Şaizar, la nord-vest de Hama, şi pleacă. Înfrângerea suferită de ducele Antiohiei, în apropiere de Apama, îl obligă să revină în 999. Triumfă din nou şi îşi conduce armata până la Tripoli. Această ultimă ofensivă se termină în 1001 prin pacea încheiată cu califul al-Hakim (996-1021) (3), pace care va dura până la moartea bizantinului, în 1025, dar care, de mirare, „nu pare să

fi făcut nimic pentru a-i proteja pe creştinii din Palestina" (Georges Marcais), şi dealtfel nici pe cei din alte locuri, vasali ai suveranului de la Cairo care nu era prea bun cu ei. La dispariţia lui Vasile al II-lea, Imperiul Bizantin regăsise o putere şi o prosperitate pe care nu le mai cunoscuse de secole şi părea pregătit să reziste în faţa oricărui invadator. Dar, vai, succesorii săi îl vor lăsa să se prăbuşească în decrepitudine şi, de pe la mijlocul secolului al XI-lea, îşi fac apariţia la frontiere selgiucizii.

LUPTA ÎNDELUNGATĂ PENTRU CRETA

Creta, pe care arabii au ocupat-o în 826, devenise una din principalele baze ale pirateriei şi asigura supremaţia musulmană în Mediterana. Insulele Levantului erau mai mult sau mai puţin părăsite de locuitorii lor, iar populaţia continentului fugea de pe litoral pentru a se ascunde în munţi. La sfârşitul secolului al IX-lea, toate eforturile lui Vasile I-ul de a construi o flotă capabilă să ţină piept flotei islamului s-au dovedit zadarnice. În iulie 904, unul din cei mai faimoşi corsari, un renegat de origine grecească, Leon din Tripoli, a încercat să lanseze o expediţie împotriva Constantinopolului. A intrat în Helespont dar, în ultimul moment, s-a retras din faţa sarcinii, cu siguranţă foarte dificilă, de a forţa zidurile capitalei bizantine, şi s-a resemnat să jefuiască doar Tesalonicul, al doilea oraş important al imperiului. L-a luat prin surprindere şi l-a capturat în câteva ore, a masacrat o parte a populaţiei şi a târât în sclavie 22000 de băieţi şi fete care au fost vânduţi în pieţele din Şandax şi Tripoli. Bizantinii n-au reuşit să facă nimic pentru a împiedica sau pentru a răzbuna această nenorocire. Le-au trebuit doi ani pentru a pregăti o flotă suficient de mare, ceea ce le va permite, în 924, să obţină victoria maritimă, pe care am evocat-o deja, şi să pună capăt supremaţiei piraţilor. Reveniţi aşadar pe mare în 906, bizantinii decid să recucerească insula Creta. Se pregătesc timp de patru ani, apoi, în 910, trimit aproape două sute de nave cu 34000 de marinari şi câteva mii de călăreţi, care vor fi nimiciţi în octombrie 911 în apele insulei Samos.

Proiectul este abandonat. Se reia în 949, tot fără succes. În 960, se face încă un efort. Se plasează sub comanda lui Nicefor Focas o armada de peste 3000 de vase, dintre care 1300 transportau trupele, iar de această dată se ajunge fără piedici în apropiere de capitala Cretei. Venea iarna. Emirul cretan, îngrozit, cheamă în ajutor toată lumea musulmană, dar nu primeşte

răspuns decât de la marinarii din Tarsa şi Ifrigiya. Oraşul rezistă bine, dar sfârşeşete prin a se prăbuşi la 7 martie 961. Toată insula este ocupată fără dificultate. Musulmanii sunt alungaţi şi înlocuiţi cu coloni armeni şi greci. Misionarii întreprind convertirea indigenilor care au rămas pe loc. A fost un fapt deosebit de important. Dominaţia arabilor în Mediterana orientală, necontestată aproape o sută cincizeci de ani, este înlăturată de bizantini dintr-o singură lovitură. „Numai mie îmi aparţine puterea navală", declara, ceva mai târziu, Nicefor Focas, devenit împărat (citat de Charles Diehl şi Georges Marcais). Într-o vreme în care Bizanţul obţinea victorie după victorie, cea la care ne-am referit se număra printre cele mai însemnate.

CALIFATUL CORDOBEI

În secolul al X-lea, califatul Cordobei ajunge la apogeu sub domnia unor mari prinţi, Abd al-Rahman al III-lea (912-961) şi al-Hakam al II-lea (961-967). Este epoca în care capitala sa adăposteşte sute de mii de suflete, are 700 de moschei şi 400 de băi publice, în care se ridică Marea Moschee ce va măsura, la sfârşit, 157 pe 247 de metri şi va avea 1293 de coloane, în care se construieşte, la câţiva kilometri de ea, un oraş rezidenţial, Medinet al-Zahra, oraşul lui Zahra, Zahra fiind favoritul lui Abd al-Rahman; este epoca în care ambasadorii Constantinopolului, primiţi cu un fast uluitor, aduc cu ei mozaicuri şi oferă în dar textul grecesc al lui Dioscoride unui suveran pe care îl ştiau pasionat de cultură şi colecţionar de manuscrise. Nu le căutase el până la Cairo şi Bagdad? Era atât de neobosit în căutări, încât biblioteca de care dispunea, cea mai mare din lume, avea peste 400000. Majoritatea vor fi distruse dealtfel de reacţia unor fanatici. Mozaicarii vor lucra la nişa *mihrab*-ului, la a cărei splendoare vor contribui. Dioscoride va fi tradus în arabă, ceea ce va însemna avântul, dacă nu chiar apariţia acelei şcoli de traducători care vor îmbogăţi cultura Spaniei musulmane, apoi, odată cu noile traduceri în latină, pe cea a Spaniei creştine, începând cu secolul al XII-lea.

Secolul al X-lea este şi al expediţiilor repetate, întotdeauna devastatoare şi uneori victorioase, ale musulmanilor pe pământ creştin ca şi ale creştinilor pe pământ musulman, secolul marilor eşecuri ale islamului în primele lui decenii, al marilor victorii în a doua jumătate. La începutul domniei, Abd al-Rahman trece prin momente dificile, datorate anarhiei, dar face ordine

rapid în statul său. Totodată, Ordono al II-lea al Galiciei (910) şi al Leonului (914-924) profită de situaţie pentru a se deda la jafuri, apoi la o serie de atacuri. În 916, el ocupă Salamnca, se repede în sud până la Taga, cucereşte Talavera (Elvora) şi îi distruge meterezele. Califul porneşte împotriva lui şi se aruncă la, 4 septembrie 917, într-o luptă sângeroasă la San Esteban de Gormaz, luptă în urma căreia cele două armate sunt atât de epuizate încât amândouă se pot proclama victorioase. Ordono pătrunde şi a doua oară în Talavera (918), dar, după doi ani, la 26 iulie 920, maurii obţin o victorie clară şi importantă la Valde Junquera împotriva forţelor unite ale Navarrei, Asturiei şi Leonului. Ceva mai târziu, cu ocazia unei noi campanii victorioase în valea Ireti, maurii intră în Pamplona (27 aprilie 924).

În 925, forţele creştine se avântă într-un raid lung, până în provincia Magrit (Madrid), pe care o jefuiesc şi o storc de bani pentru răscumpărare, apoi se retrag. În 933, victoria lui Ramir al II-lea (931-951) la Burgo de Osma inaugurează campania pe care arabii au numit-o „Omnipotenta", nume care i-a rămas, campanie marcată de o succesiune de victorii. Cea mai glorioasă şi cea mai importantă din toate este cea câştigată de Ramir împreună cu aliaţii săi din Castilia şi Navarra dar şi cu ajutorul rebelilor sarrazini, la Simancas, în august 939, împotriva celor o sută sau o sută cincizeci de mii de oameni ai califului. O altă victorie, la Alhandaga, va încununa acest succes.

Moartea lui Ramir, care îşi acordase titlurile de *imperator* şi *rex magnus*, urmată de moartea lui Ordono al II-lea (951-956), căruia i se datorează ultima expediţie militară – o campanie care ajunge până la Taga şi care îi oferă ocazia să jefuiască Lisabona (955) – le permite musulmanilor să revină cu succes. Trecând peste tot la ofensivă, în câţiva ani îi obligă pe cei mai mulţi prinţi creştini, Sanche de Leon, în 985, Ordono al IV-lea, în 962, Sanche de Navarra, în 973, şi pe alţii de mai mică importanţă, să se recunoască vasali, iar Barcelona însăşi încape pe mâinile lor, este adevărat pentru o scurtă vreme (960). Statele creştine din Spania par condamnate.

Slăbiciunea succesorilor lui al-Hakam a eliberat regatele creştine dintr-un jug strâns şi, la Cordoba, i-a proiectat în prim plan pe şambelani (*hadjib*). Ei au ajuns adevăraţii şefi ai guvernării chiar la începutul secolului, când califii s-au acoperit cu o majestate aproape sacră ce îi făcea inaccesibili. S-a întâmplat ca unul din şambelani să se dovedească un om mare. Numit în acest post în 978, la vârsta de patruzeci de ani – dacă se născuse într-adevăr în 938 – Ibn Abi Amir, personaj pe care istoria îl va reţine ca al-Mansur, Victoriosul, nume deformat de creştini în Almanzor, îl menţine pe tron pe

califul Hicham al II-lea (976-1009), dar face din el o marionetă, şi exercită, vreme de douăzeci de ani, o adevărată dictatură. Cariera lui militară a fost deschisă de victoria pe care al-Hakam a obţinut-o în 973 la Gormaz împotriva forţelor coaliozate ale Leonului, Castiliei, Navarrei şi Barcelonei, victorie care nu i s-a datorat câtuşi de puţin. Nu are importanţă! Cariera lui militară va fi oricum uluitoare. A condus cincizeci şi şapte de campanii atât în Spania cât şi în Africa. Aproape fiecare a fost marcată de un succes. Le citǎm, bineînţeles, doar pe cele obţinute în Europa. În 981, al-Mansur ocupă Zamora şi Simancas; în 982, jefuieşte Coimbra; în 985, ocupă şi incendiază Barcelona; în 986, cucereşte Leon; în 988, Burgo de Osma şi Alcaba de la Torre; în 994, cucereşte San Esteban de Gormaz, Clunia şi Avila; în 996, îl atacă pe regele Leonului şi jefuieşte noua lui capitală, Astorga. În 997, după ce înfipsese toate aceste banderile (suliţe de toreador – nota trad.), se gândeşte să dea o mare lovitură, să distrugă moralul creştinilor atacând şi devastând oraşul lor sfânt, locul lor cel mai înalt al creştinătăţii după Roma, Santiago de Compostella. Nu reuşeşte decât să-i irite pe creştini, să provoace ură şi indignare în toată Europa, să semene grăuntele care nu va întârzia să încolţească şi care va deveni planta puternică a cruciadei. Încă îngropată în pământ, această sămânţă rămâne invizibilă, iar provocarea lansată inamicilor pare atât de puţin remarcată încât Almanzor poate continua să aibă succese. La 30 iulie 1001, în bătălia de la Penacevera, îl învinge probabil pe contele de Castilia, Sancho Garcia, şi pe aliaţii lui asturieni şi navarezi. Probabil? Da, pentru că, în pofida existenţei unor documente care atestă victoria coaliţiei creştine, campania în Castilia continuă.

Existenţa lui al-Mansur ne va apărea aşadar ca o luptă permanentă, pentru că nu trece nici un an fără fapte de arme. Iar dacă privim înapoi spre epoca precedentă, observăm că, în patruzeci şi ceva de ani, din 917 până în 960, putem număra unsprezece date importante când au avut loc bătălii şi au fost cucerite oraşe.

Al-Mansur a murit în 1002. Ar fi putut încredinţa fiilor săi sarcina de a continua să meargă pe drumul victoriei. Dar în atmosferă se simţea gâfâiala califatului care începea să se prăbuşească. Emirul credincioşilor n-a putut să accepte rolul de figurant pe care îl jucase o jumătatede secol. Poporul nu mai avea niciun pic de consideraţie faţă de el. Granzii pierduseră obişnuinţa de a i se supune şi nu mai suportau nici puterea absolută a *hadjib*-ilor. De prin 1013, califatul este efectiv eliminat. Va fi abolit oficial în 1031 şi, pe ruinele sale, se va ridica o pleiadă de vreo douăzeci şi şase de principate, Reyes de

Taifas, în arabă *Muluk al-Tawaif*, „regatele divizate", mai mult sau mai puţin vasale celor patru mai importante, Malaga, Sevilla, Toledo şi Valencia-Murcia. Toate sunt mult mai preocupate de interesele proprii decât de interesele islamului şi de comunitatea musulmană spaniolă. Fragmentarea şi consecinţa ei, anarhia, vor facilita considerabil Reconquista.

DIN NOU ÎN FRANŢA

În timp ce arabii din Fraxinetum operau în Franţa, musulmanii din Spania, care păreau să fi avut până atunci un fel de admiraţie respectuoasă pentru forţa francilor, încurajaţi probabil şi de operaţiunile coreligionarilor în nordul Pirineilor, trec din nou munţii şi înaintează până la Toulouse (940). Era prea mult. Ameniţarea ce apasa sudul şi estul Galiei îl determină pe Hugues, conte de Provence şi rege al al Lombardiei, să apeleze la bizantini. Aceştia trimit o flotă care distruge navele musulmane în câteva locuri de pe coasta franceză, la Saint-Maxim, la Cavalaire. În 942, se semnează o pace de compromis. Arabii pierd destul de repede poziţiile recunoscute prin tratat. Lupta cu hoardele ungare la Orba (952), cu trei ani înainte ca acestea să fie nimicite la Lechfeld (4), îi lasă complet vlăguiţi, cu toate că ieşiseră victorioşi. Din acest moment, arabii continuă să se retragă, abandonând, în 965, Dauphine şi, în 970, Savoia. Pedeapsa pe care le-o aplică provensalii învingându-i la Tourtour, în 973, echivalează cu o condamnare. Sunt izgoniţi din Provence, iar baza de la Fraxinetum este distrusă (975). Prezenţa lor a durat mai puţin de un secol, dar optzeci şi cinci de ani înseamnă mult pentru cei care i-au trăit. Din ziua aceea, în pofida raidurilor în Antile (1013) şi în insulele Lerins (1019), Franţa nu se va mai teme niciodată de vreo invazie militară a islamului. Totuşi, satele din apropierea ţărmurilor meridionale vor continua să se ridice pe înălţimi pentru a supraveghea apariţia neprevăzută a corsarilor musulmani sau, mai degrabă, pentru se pune la adăpost de numeroasele lor raiduri de pradă.

OPERAŢIUNI ÎN ITALIA CONTINENTALĂ

Între 918 şi 935, noua putere a fatimizilor (5) lansează câteva operaţiuni în Italia. În 918, ocupă Reggio; în 925, străbat Calabria şi ajung în Oria, pe

care o iau cu asalt. În 935, flota fatimizilor se apropie de Genes, îşi debarcă oamenii, care intră în port şi îl jefuiesc. Dar prăbuşirea maurilor în Franţa, distugerea fortăreţei Fraxinetum şi mai ales a forturilor din Alpi, care serveau ca puncte de sprijin invaziilor plănuite în Italia de sud, îi descurajează, se pare, pe musulmani care încep să renunţe treptat la expediţii în aceste teritorii. Totuşi, după câţiva ani, sicilienii încearcă noi operaţiuni în Calabria. În 982 sau 983, îi aplică o lovitură puternică lui Othon al II-lea la Capo Colonne (Stilo), lovitură ce va avea consecinţa neaşteptată de a întări prezenţa bizantină în Italia ameninţată de împăratul germanic. Este adevărat că în Bizanţ domnea atunci marele Vasile al II-lea.

În 1002, arabii se năpustesc în Pisa şi jefuiesc totul; în 1004-1005, atacă simultan Pisa şi Bari, dar flota lor este distrusă în Adriatica de flota veneţiană. De-a lungul întregului secol, atacurile lor vor avea ca ţintă Sardinia, uneori Corsica, demult râvnită, dar vor eşua lamentabil. Totuşi, în 1010, un aventurier andaluz, Mudjahid, pe care europenii îl vor numi Mugatta, va lansa o expediţie de anvergură împotriva Sardiniei şi va reuşi să ia în stăpânire, pentru scurt timp, o mare parte din insulă (1015), dar reacţia creştină nu se va lăsa aşteptată şi, în mai puţin de un an, Mugatta va fi izgonit de genovezi şi de pisani (1016). A fost cântecul de lebădă al arabilor. Din acest moment, Italia nu va mai auzi de ei decât cu ocazia unor acţiuni minore, lipsite de importanţă, sau atunci când, în timpul dinastiei Hohenstaufen, va fi creată o colonie de deportaţi la Lucerna, colonie care, în chip ciudat, se va bucura de protecţia şi favorurile imperiale. Nu se va mai şti nimic despre acţiunile musulmanilor până în perioada otomană: prima dată în 1472 (Udine), apoi de zeci de ori, până în 1537.

Intervenţia musulmanilor în peninsula italică a lăsat urme. Ele sunt prezente în artă, fie în arhitectura mănăstirii Paradisul Amalfi (secolul al XII-lea), fie în obiectele manufacturate, mai ales în fildeşuri precum cornul de vânătoare aflat la muzeul Crozatier din Puy, cunoscut sub numele de cornul de vânătoare al Sfântului Hubert (secolele XI-XIII).

CAPITOLUL V

Spaniolii şi normanzii

La sfârşitul secolului al X-lea, este clar că arabii au pierdut peste tot iniţiativa operaţiunilor, că nu sunt în stare nici măcar să asigure frontierele imperiului şi, cu atât mai puţin, să-l extindă. De multă vreme nu mai erau ei cei care luptau, ci străinii, musulmani sau nu, intraţi în servicul lor, berberii în Occident, iranienii din Khorassan şi mercenarii turci în Orient. Cu toate acestea, prezenţa lor se făcea simţită încă şi puteai rămâne cu impresia că mai poţi avea probleme cu ei. De-acum înainte – ne referin deja la secolul al XI-lea – pe primul loc se vor afla turcii, care nu se mai considerau servitorii stăpânilor arabi ci acţionau pe cont propriu şi, în mai mică măsură, berberii care lansează două ofensive disperate în Spania pentru a împiedica Reconquista. În tabăra creştină, dimpotrivă, asistăm, pe de o parte, la redeşteptarea vizibilă a combativităţii spaniolilor şi a europenilor pe care îi numim de-a valma franci, iar, pe de altă parte, la intervenţia normanzilor.

ÎNCEPUTURILE RECONQUISTEI

În momentul în care Spania musulmană se divizează într-o mulţime de state independente şi rivale, Spania creştină face un pas important pe calea unităţii cu Sanche cel Mare, regele Navarrei şi conte de Castilia (1000-1035), care va fi numit *rex Iberorum* şi care va uni, pentru prima oară, toate ţinuturile creştine din sudul Pirineilor, cu excepţia comitatului Barcelona. Moartea lui, care duce la împărţirea statelor abia unite între cei patru fii, ca şi neînţelegerile care izbucnesc între aceştia îi împiedică pe creştini să se bucure de avantajul pe care erau îndreptăţiţi să-l aştepte de la situaţia nou creată în penisulă. Dar, dacă

nu pot încheia recucerirea ce părea proiectată, ei reuşesc în schimb să-şi lărgească domeniile şi să-şi întărească poziţiile. Cine ar fi crezut că aşa ceva este posibil la numai câţiva ani după victoriile lui Almanzor, care fusese pe punctul de a-i distruge şi lăsase ţinuturile lor cu totul vlăguite?

Franţa participă în mare măsură la acţiunile spaniolilor de recucerire a ţării, iar intervenţia ei va da o nouă dimensiune războiului de eliberare: acesta se internaţionalizează, devine treptat un război sfânt. Nu se vorbeşte încă despre „cruciadă" la Roma sau la Clermont când, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, Franţa se angajează, fie la chemarea prinţilor creştini, fie dintr-un elan spontan, aventurier şi cavaleresc, deschizând probabil drumul cruciadei.

Prinţi şi prinţese? Guillaume al VIII-lea de Aquitania (1058-1086) este cel care îi cheamă pe toţi cavalerii din statul lui şi din cele vecine să pornească asupra musulmanilor „pentru Dumnezeu". Chemarea este urmată, aşa încât acesta trece Pirineii pentru a ataca Saragossa. Cu ajutorul Navarrei ocupă Barbastro, în 1064, dar este obligat să se retragă după ce pierduse jumătate din oameni. Contele de Barcelona, Raimond Berenger I-ul (1035-1076) este cel care îşi antrenează supuşii din Languedoc într-o luptă înveşunată împotriva musulmanilor, alungându-i de pe ţărmul drept al Rio Llobragei, şi îşi deschide ţara influenţelor franceze. Mai sunt şi alţii, din ce în ce mai mulţi, care vor să vină şi să se bată pentru apărarea credinţei. Constance de Burgundia, fiica lui Robert I-ul, căsătorită în 1072 cu Alfons al VI-lea, este cea care introduce în Spania datinile şi obiceiurile din provincia sa natală. Două din fiicele sale se vor căsători cu nobili din Franţa. Unul din ei, Henri de Burgundia (1079-1114), va fi conte de Porto în viitoarea Portugalie.

Cavaleri şi aventurieri? Sunt, de pildă, toţi cei care se aliază cu Sanche Ramir de Aragon (1063-1094), care primesc din partea papei Alexandru al II-lea o indulgenţă completă înaintea campaniei din 1063-1064, ceea ce le va permite să poarte douăzeci şi cinci de ani un război neîntrerupt în valea Ebrului şi să cucerească Monzon (1089). Ucis în timp ce asedia Huesca, Sanche va fi răzbunat de fiul său Pedro (Petru I-ul de Aragon, 1094-1104), care îi va snopi pe musulmani la Alcoraza şi va obţine în sfârşit cheile mult râvnitului oraş Saragossa (1096), în faţa căruia pierise tatăl său.

Astfel, ca şi pe vremea lui Carol cel Mare şi chiar mai mult decât atunci, Europa Occidentală se angajează de fapt în lupta împotriva islamului, iar războiul nu este decât o confruntare între cele două credinţe.

Oricare ar fi fost rolul jucat de aceşti prinţi sau de alţii, recucerirea este, înainte de toate, opera lui Ferdinand I-ul, rege al Castiliei şi Leonului, numit cel Mare (1065-1103), şi a fiului său Alfons al VI-lea, la început rege al Leonului (1065-1103), apoi al Leonului şi Castiliei (1072-1103). Aliat cu Garcias al Navarrei, Ferdinand îl învinge pe cumnatul său Bermud al III-lea de Leon (1028-1037) în bătălia de la Tamaron, în 1037, anexează regatul acestuia, apoi, între 1034 şi 1064, anexează Navarra, luptând de fapt toată viaţa împotriva musulmanilor. În 1038, ocupă Lamego şi Viseu, pe care le preface în cenuşă şi unde, se pare, masacrează populaţia cu o deosebită cruzime. Din 1038 până în 1046, conduce o campanie în vestul peninsulei; din 1046 până în 1050, în provinciile Saragossa şi Toledo; din 1059 până în 1063, împotriva Sevillei, pe care o obligă să plătească tribut (1063); apoi se războieşte între Duero şi Tage, asediază Coimbra timp de şase luni, forţează oraşul să capituleze (1064), constrânge Badajozul să-şi recunoască vasalitatea. Din 1062, începe atacul împotriva oraşului ce părea atunci purtătorul stindardului islamic în peninsulă, Toledo, şi, chiar înainte de a muri, în 1065, pregătea o campanie împotriva Valenciei. Fiul său îi va continua opera.

Acest fiu, Alfons al VI-lea, are un debut dificil. Trebuie să intre în dispută pentru putere cu fraţii săi. Cel mare, Sanche al II-lea, regele Castiliei, cucereşte regatul Leon, îl arestează pe Alfons, îl exilează în emiratul Toledo (1072), dar încetează din viaţă după câteva luni, ceea ce îi permite fratelui mai mic să îşi reia tronul, să moştenească şi Castilia, apoi să anexeze Galicia. În sfârşit, unic stăpân, Alfons se proclamă, în 1077, „împăratul celor două religii" (*emperador de los dos religiones*), dovedindu-şi astfel voinţa de a uni Spania în pofida divizărilor confesionale, practicând în definitiv o politică asemănătoare celei a califilor Cordobei.

Alfons continuă lupta pe toate fronturile, cucereşte Coria, în 1077, şi reia, ceva mai târziu (1080), atacurile împotriva oraşului Toledo. Lansează, cu o rară brutalitate, o serie de raiduri în toată provincia fostei capitale a vizigoţilor, se retrage o singură dată din faţa unei armate trimise în ajutor de Badajoz pentru a salva oraşul (1082), apoi, în preajma asaltului final (1085), respinge o altă armată după câteva ciocniri. În sfârşit, după şase luni de asediu, Toledo este obligat să capituleze la 25 mai 1085. Tulburarea este atât de puternică în toată lumea musulmană spaniolă încât cuceritorul este omagiat şi multe oraşe se oferă spontan să se recunoască vasale. Senin, Alfons asediază atunci Saragossa. Se pare că nimic nu-l putea opri.

Victoriile sale repetate, entuziasmul pe care îl produc aceste victorii în Occidentul creştin, deznădejdea emirilor anunţă recucerirea inevitabilă a Spaniei musulmane, incapabilă de-acum să se mai opună. Este condamnată fără drept de apel şi nimeni nu-i sare în ajutor. Îşi îndreaptă atunci speranţa spre Maghreb. Acolo se află de ceva vreme o forţă ce ar putea interveni. Îi solicită ajutorul. Pentru a doua oară, Africa invadează Europa. Dar succesele pe care le va cunoaşte nu vor fi nici pe departe succesele unui Tariq sau ale unui Musa din secolul al VIII-lea pentru că nu va mai întâlni un Rodrig, ci nişte mari prinţi, nu va mai întâlni un popor obosit ci, dimpotrivă, unul plin de forţă. Africanii nu vor reuşi decât să amâne, cu câteva secole, scadenţa fatală.

ALMORAVIZII

Almoravizii, al căror nume este o deformare a cuvântului arab *al-murabitun*, marabiţii, adică oamenii din *ribat*, mănăstiri fortificate, dominau atunci Marocul şi Algeria occidentală. Ei sunt berberi saharieni abia ieşiţi din singurătatea deşertului şi nu vor forma un stat decât după apariţia lui Yusuf ibn Tachfin (Ibn Tachufin) în 1061. Foarte puţin cultivaţi – analfabeţi, se spunea – cu moravuri austere şi obiceiuri grosolane, războinici eficienţi, organizaţi, neînfricaţi, almoravizii au îmbrăţişat, sub îndrumarea spirituală a unui *chaikh* pe nume Abd Allah ibn Yasin, un islamism sever, în litera texetelor sacre, pretinzând că revin astfel la vremurile Profetului. Cu excepţia credinţei, totul îi despărţea pe almoravizi de musulmanii spanioli, a căror civilizaţie era una din cele mai rafinate: obiceiurile, modul de viaţă, gusturile, ţinuta vestimentară. Ca şi tuaregii contemporani, almoravizii îşi acopereau faţa cu o pânză – motiv pentru care vor fi numiţi multă vreme „voalaţi", *multimin*. Ca şi turcii din stepe, care au pătruns în Orientul musulman, almoravizii erau nevoiţi să se topească într-o civilizaţie în care totul îi şoca, iar africanii nu reuşeau la fel de bine ca asiaticii. Instalarea lor în Spania nu va fi simplă. Va ridica probleme, va isca adesea drame întrucât indigenii respingeau barbaria noilor veniţi, iar aceştia din urmă nu acceptau moravurile corupte ale celor dintâi. Această intoleranţă reciprocă explică multe crize, multe trădări, multe alianţe rupte şi, în final, eşecul, cel puţin relativ, al antreprizei.

Civilizaţia spaniolă nu va avea de suferit în aceste timpuri grele, chiar mai grele sub almohazii care vor apărea curând. Departe de a se altera în

vreun fel, ea va cunoaşte sau va pregăti atunci unele din cele mai importante momente ale dezvoltării. Atunci trăiesc Averroes (născut la Cordoba în 1126, mort la Marakesh în 1198), discipolul pasionat al lui Aristotel, care va exercita influenţă asupra creştinătăţii occidentale multă vreme; sau Maimonide (1138-1204) care, ca evreu, va fi nevoit să-şi părăsească oraşul natal, Cordoba, pentru a scăpa de persecuţiile almohazilor; sau alţii, mai puţin celebri, dar care au jucat un rol important în cultura universală: Ibn Tufayl (Abubacer), medic şi filosof din Cadix (mort în 1185), al-Bitrugi (Alpetragius), filosof şi astronom din secolul al XII-lea, ibn Badjdja din Saragossa, medic şi filosof (mort în 1138 la Fes), al-Zarqali (Azarquiel), astronom din Toledo (secolul al XI-lea), pentru a nu-i cita decât pe cei care au fost celebri în Europa şi care, din această cauză, au şi nume latinizate (pe care le-am scris între paranteze). Aceşti oameni ai Spaniei şi traducerile operelor antice realizate în Spania au influenţat intelectualitatea occidentală mai mult decât orientalii şi traducerile realizate în Orient. Contactele cotidiene cu maurii au influenţat, la rândul lor, viaţa de zi cu zi şi cultura elitelor, dar şi viaţa şi cultura oamenilor de rând (de pildă, împrumutul lăutei, *al-ud*). Să mergem mai departe! Este greu de crezut că autorii operelor musulmane nu veneau să lucreze în Franţa şi că influenţele materializate în arcurile trilobate, în bolţarii albi şi negri, în medalioanele ascuţite ale catedralei din Puy-en-Velay sau, pentru a da încă un exemplu (dar putem da o mulţime), bolţarii în culori alternate din naosul de la Vezelay, se datorează exclusiv pelerinajelor francezilor la Santiago de Compostella. Ar fi ridicol să negăm influenţa musulmană asupra bisericilor romane. Şi cum am îndrăzni să facem aşa ceva când s-a stabilit cu certitudine că efigiile lui Cristos care împodobesc timpanele acestor biserici copiază efigiile regelui regilor din Iranul sassanid, care au străbătut secole şi mii de kilometri (cea de la Moissac pare să reproducă exact efigia lui Khosroes aşezat pe tron de pe celebra Cană a lui Solomon)? Marele orientalist italian Francesco Gabrieli avea dreptate să spună: „Dintre toate schimbările şi confruntările între islam şi Europa, cele mai durabile şi cele mai fecunde au avut loc în penisnula iberică".

Berberii din Maghreb erau singura speranţă a musulmanilor spanioli în momentul în care şi-au dat seama că se prăbuşesc. Emirii din Sevilla, Cordoba, Badajos, Grenada le trimit o ambasadă cu propunerea de a-şi uni forţele pentru a lupta împreună. Yusuf ibn Tachfin îi primeşte cu amabilitate pe trimişii spanioli şi răspunde că va veni ca prieten, ca salvator, în nici un

caz ca stăpân sau cuceritor. Nici nu puteau să spere mai mult. El se îmbarcă la Ceuta şi debarcă la Algezira în august 1086.

Alfons, care tocmai atunci asedia Saragossa, ridică imediat asediul oraşului, face apel la toată Spania creştină, se aliază cu Sanche Ramir de Aragon şi cu Raimond de Barcelona (1076-1096) şi iese în întâmpinarea lui Yusuf, însoţit de numeroşi francezi care au răspuns la chemarea războiului sfânt. Era vorba de trupe imense şi de o parte şi de alta. Întâlnirea are loc pe malurile Guadianei, într-un loc aproape de Badajos numit Zalaca sau Sagrajas, la 23 octombrie 1086 şi se tremină cu falimentul total al armatei creştine. Musulmanii se laudă că au capturat şi ucis într-o singură zi 180000 de oameni. Exagerau? Fără îndoială! Dar nu contează numărul victimelor. Important este scandalul provocat de această înfângere care va da o mare lovitură Reconquistei. Spania musulmană era salvată. Chiar dacă a ocupat câteva locuri, Yusuf n-a exploatat cu adevărat această victorie. Chemat în Maroc de moartea fiului său pe care îl numise guvernator, el s-a retras aproape imediat, iar Alfons, stimulat de sosirea francezilor şi a normanzilor, nu s-a descurajat. Sprijinindu-se pe fortăreaţa aproape inexpugnabilă de la Aledo, el reface o armată şi porneşte repede la atac, lansând raiduri în direcţia Sevillei şi Murciei (1087). Andaluzii îi cheamă din nou pe almoravizi. Aceştia revin în iunie 1088, de data aceasta nu pentru a-şi ajuta coreligionarii, ci în calitate de cuceritori, hotărâţi să-şi asigure controlul ţării. Încep prin a-şi stabili dominaţia în Reyes de Taifas. În 1090 ocupă Granada, apoi Sevilla, Almeria, Murcia, unde se unesc cu forţele armate din Malaga, Granada, Jaen, Lorca şi asediază în zadar fortăreaţa Aledo, apărată în acel moment de o singură garnizoană. Alfons se îndreaptă spre Murcia pentru a sări în ajutorul asediaţilor, iar Yusuf bate imediat în retragere spre Almeria, apoi se întoarce în Africa. Această retragere precipitată pune în dificultate coaliţia din Reyes de Taifas şi îi încurajează pe cei care îi priveau cu ostilitate pe almoravizi să trateze cu Alfons, demonstrând astfel că îi preferă totuşi pe necredincioşi. De voie de nevoie, Yusuf revine dar, în loc să se războiască mai întâi cu creştinii, se străduieşte să-şi stabilizeze dominaţia. Unele oraşe capitulează destul de repede, altele rezistă, se aliază cu duşmanul, precum Sevilla care se aruncă pur şi simplu în braţele lui Alfons, ori mai degrabă i-o pun în braţe pe fiica emirului, care va accepta, fapt inadmisibil pentru gândirea musulmană, să se convertească la creştinism: ea va fi cunoscută din acel moment sub numele de Maria sau Elisabeta. Totuşi, ocuparea Calatravei deschide

almoravizilor drumul spre Castilia. Alfons încearcă să-i oprească, dar este bătut (1090). Abandonat la rândul lui, oraşul Sevilla cade în mâinile africanilor în septembrie 1091. Almoravizii erau stăpâni pe Almeria, Jaen, Granada, Cordoba, Valencia (1092), oraşul pe care Cidul, în 1094, îl va recuceri pentru un timp.

Succesorul lui Yusuf, Ali ibn Yusuf ibn Tachfin (1106-1143) se decide, după câţiva ani în care nu se petrece niciun eveniment important, să dea o lovitură serioasă creştinilor spanioli. Intră în Castilia şi ajunge până la Ucles, pe care îl asediază. Alfons, atunci în vârstă de 68 de ani, nu se simte în stare să preia conducerea armatei. Dealtfel, moare un an mai târziu, pentru că era bolnav şi pentru că dezastrul suferit de familia sa şi de patria sa îi agravase boala. Îi încredinţase conducerea trupelor contelui Garcias căruia îi ordonase să-l ia cu el şi pe prinţul moştenitor, atunci în vârstă de numai unsprezece ani, convins că prezenţa acestui copil va servi drept stindard al credinţei şi va însufleţi armata.şi de teamă. Sunt tentaţi să se retragă din faţa considerabilelor trupelor care înaintează spre ei, dar decid să lupte. Îşi concentrează toate eforturile împotriva prinţului moştenitor, un băieţel. Contele Garcias încearcă în zadar să-l apere. Este ucis, iar moartea lui provoacă şi moartea micului prinţ. Alfons avea dreptate să creadă că prezenţa fiului său va aduce victoria, pentru că moartea lui va determina înfrângerea invadatorilor. Când a răsunat strigătul „Sanche a murit!", o teroare cumplită s-a răspândit printre războinici. Punctul culminant al puterii almoravide a fost 20 mai. Din acea zi, a început declinul; curând, această putere se va prăbuşi. Cu toate acestea, victoria a costat scump şi învingătorilor le-a fost imposibil să profite de ea. Au ocupat totuşi câteva oraşe situate între Consuegra şi Cuenca.

Reconquista putea reîncepe.

Secolul al XI-lea, cu marile lui personalităţi, Ferdinand, Alfons, Yusuf, cu acel formidabil avânt al credinţei care anima ambele tabere, a inspirat o epopee al cărui erou nu era un suveran sau un prinţ, ci un senior de rang înalt care întrupa un nou ideal, cel al cavalerismului. Legenda, foarte vie, l-a transfigurat, a făcut din el o figură emblematică a luptei creştinătăţii împotriva islamului, chiar dacă personajul real, fără îndoială pozitiv, era şi cam viclean, capabil de ingratitudine, de compromisuri, de alianţe oportune cu cei mai afurisiţi duşmani ai credinţei sale, preocupat mai degrabă de gloria şi profitul personal decât de nobleţea caracterului. Nu a fost trecut el în posteritate sub numele de Cid, uşoară deformare a titlului arab *sayyd* („stăpân", „senior"), pe care i l-au dat maurii?

Don Rodrigo Diaz de Vivar (Bivar), Rodrig, s-a născut în 1043, şi-a petrecut tinereţea în preajma regelui Castiliei, Sanche al II-lea, apoi, la moartea acestuia, s-a aliat cu Alfons al VI-lea (1042), s-a căsătorit cu dona Jimena (Chimena), verişoara regelui, ceea ce nu l-a împiedicat să cadă în dizgraţie. Atunci şi-a oferit serviciile prinţului maur de Saragossa (1081) pentru a-l ajuta în lupta împotriva omologului său din Valencia şi a intrat mai mult sau mai puţin în legătură cu toţi musulmanii ostili almoravizilor. A devenit unul dintre nobilii lor, un grande, un *sayyd*. Acest titlu i-a permis să-i învingă pe berberi în bătălia de la Cuarte (1094), să cucerească Valencia şi, în numele Castiliei, să domine direct sau indirect întreaga provincie. Era un viteaz. Cât a trăit, almoravizii n-au mişcat înaintea lui. Când a murit, în 1099, aceştia s-au repezit să recucerească terenul pierdut (1102).

Don Rodrigo Diaz devine unul dintre cele mai mari personaje ale Spaniei medievale. A meritat? Din 1140, literatura se ocupă de el şi continuă să-l cânte. Apoi trece în Franţa, când Corneille citeşte şi adaptează pentru teatru în 1636 poemul scris de Guilhem de Castro (1618) şi când, pentru a relua un celebru vers de Boileau, „pentru Rodrig întreg Parisul are ochii Chimenei". Unde nu-l vom regăsi apoi? Epopeea – Hugo, Heredia – nu-l poate ignora. Se poate uita că el a înflăcărat războiul sfânt al creştinătăţii împotriva islamului?

În pofida almoravizilor, care au întârziat fără îndoială cu unul sau două secole Reconquista, creştinii au reuşit, pe parcursul secolului al XI-lea, să-şi împingă toate frontierele de sud cu vreo douăzeci de kilometri, acolo unde au obţinut cele mai slabe succese, şi cu peste 150 acolo unde s-au obţinut cele mai bune.

NORMANZII ÎN SICILIA

Descendenţi îndepărtaţi ai celor ce bântuiseră pe Mediterana în secolul al IX-lea (1), normanzii revin în secolul al XI-lea, chemaţi de suveranul Neapolului, Sergio al IV-lea. Unul din conducătorii lor, Guillaume Braţ de Fier, va primi, în semn de recunoştinţă pentru ajutorul acordat, comitatul Apulia, altul va primi comitatul Aversa (prin 1030), apoi Gaeta (1040). Profitând cu abilitate de rivalităţile dintre bizantini şi lombarzi, ca şi de ruptura intervenită între Roma şi Constantinopol, în 1054, fratele vitreg al

lui Guillaume, Robert Guiscard (1015-1085), este recunoscut oficial de papa Nicolae al II-lea ca duce de Apulia şi Calabria. Astfel instalat şi oficializat, Guiscard poate să consolideze puterea normanzilor în toată Italia meridională, de unde îi alungă atât pe greci cât şi pe colonii musulmani. În 1071, ocupă Tarent şi Otranto, apoi, după un asediu de câţiva ani, reuşeşte să smulgă Bari din mâinile bizantinilor.

De cealalaltă parte a strâmtorii Messina, Sicilia arabă se afla în plină criză: în garnizoanele *ribat*-elor care păzeau frontierele nu mai erau, după spusa lui al-Hawqal, decât nişte „tâlhari gata să iasă la drumul mare [...], nişte vagabonzi fără credinţă şi fără lege, nişte fiinţe josnice, adevărate canalii". Puterea centrală nu mai exista şi multe principate mici îşi disputau supremaţia. Şeful unuia din ele, Ibn al-Thumma, face apel la fratelel lui Robert Guiscard, contele Roger I-ul de Hauteville (1062-1101), stabilit la Regio. Cei doi încearcă o debarcare la Messina în 1060, ratează, încearcă din nou, la sfârşitul lui februarie 1061, şi reuşesc. Se spune că aveau vreo 500000 de soldaţi. Suficient pentru a cuceri un ţinut care nu-i băga în seamă pe niciunul din ei, considerându-i, din moment ce nu erau nici italieni, nici bizantini, nici arabi, nişte străini veniţi nu se ştie de unde şi pe deasupra urmaşii acelor tâlhari sălbatici care terorizaseră Europa cu atâtea raiduri maritime. Este adevărat că năvălitorii au primit destul de repede întăriri: franci, germani şi mai ales italieni. Dacă indigenii nu-i vedeau cu ochi buni pe invadatori, bizantinii îi considerau de-a dreptul periculoşi, mai periculoşi chiar decât musulmanii, aşa încât au decis să se alieze cu aceştia din urmă. Cu siguranţă, normanzii n-ar fi avut succes dacă n-ar fi dus o politică dintre cele mai tolerante, dacă sicilienii nu i-ar fi considerat doar nişte mercenari în servicul unuia de-al lor, în cazul de faţă al celui care îi chemase, Ibn al-Thumma, şi dacă n-ar fi pus capăt disputelor interne în urma cărora principalul pretendent la putere, Ibn Hawas, a fost eliminat (1064). Normanzii vor triumfa, în pofida ajutorului pe care indigenii l-au primit din partea Zirizilor, noua dinastie berberă din Ifriqya (întemeiată în 972). Deşi cucerirea insulei le-a luat mai puţin timp decât le luase odinioară arabilor, tot au avut nevoie de trei decenii. Fără îndoială, succesele normanzilor la Val Demone şi victoria obţinută la Castrogiovanni a doua zi după debarcare au fost indiscutabile, dar cronicarii le acordă o importanţă pe care n-au avut-o în realitate, dat fiind că, timp de şapte ani, au bătut pasul pe loc şi chiar au fost uneori în pericol – de exemplu în 1062, când contele Roger a fost asediat câteva luni de forţele aliate ale bizantinilor şi arabilor. Abia în 1067 obţin o

victorie decisivă la Misilmeri, în urma căreia musulmanii încep să se retragă. În 1071, Roger intră în Catana; în 1072, în Mazara şi Palermo, oraşul pe care îl va declara capitală; în 1077, în Trapani; în 1078, în Taormina. Tocmai atunci, un fel de condotier cunoscut sub numele de Benavert (Ibn Addad) îi adună pe cei de aceeaşi religie cu el în zona Sizacuzei, reuşeşte să ia înapoi Catania (1081), nu poate s-o păstreze, lansează o expediţie în Calabria, îşi pierde flota, distrusă de normanzi în portul Siracuza, şi se îneacă vrând să părăsească nava care se scufunda (1086). În pofida acestui naufragiu care le-a permis normanzilor să ocupe Siracuza după un asediu de cinci luni şi apoi, în 1087, să cucerească destul de repede Castrogiovanni, Grigenti şi Butera, ei au avut nevoie de încă cinci ani pentru a cuceri toată insula. Ultimul bastion musulman, Nota, şi-a deschis porţile în 1091.

Sub dominaţia normanzilor, Sicilia va rămâne multă vreme musulmană, poate mai mult din punct de vedere cultural decât religios, şi va beneficia de o lungă perioadă de pace, tulburată numai de insurecţia maurilor din Pantelica, în 1093, şi de încă o răzmeriţă sub domnia lui Tancred (1190-1194). Populaţia s-a aliat cu noua putere, i-a rămas fidelă, a slujit-o fără rezerve. Se spune (exagerându-se?) că 20000 de arabi s-au înrolat în armata lui Roger al II-lea, conte (1101-1127), apoi rege al Siciliei (1130-1154). Palermo continua să fie o mare metropolă care nu ezita să se compare cu Cordoba, având trei sau patru sute de mii de suflete, nenumărate moschei şi biserici care trezeau admiraţia islamului: marele călător Ibn Djubair, trecând prin oraş în 1185, considera Martorana „cel mai frumos monument din lume". La curtea lui Roger se vorbeau araba, franceza şi dialectul sicilian, iar femeilor le plăcea să-şi acopere faţa cu voaluri şi se îmbrăcau de bună voie în manieră orientală. Păstrăm, la muzeul din Viena, mantia suveranului împodobită cu figuri din repertoriul musulman, şi tot atunci a scris al-Idrisi monumentala sa lucrare geografică *Kitab Roger* (*Cartea lui Roger*). Din vremea dominaţiei arabilor şi normanzilor, care se orientalizau din ce în ce mai mult, au supravieţuit câteva mici palate, precum Ziza şi Cuba, biserici precum cea din Monreale şi admirabilul decor pictat al capelei palatine din Palermo (ridicată în perioada 1132-1140), o reflectare atât de neaşteptată a şcolii iraniene din Samarra, încât Ugo Monneret de Villard susţine că artiştii mesopotamieni au lucrat cu siguranţă la Palermo.

Poziţia musulmanilor se va degrada totuşi treptat, dar irezistibil, la sfârşitul secolului al XII-lea, aproape de momentul în care Henri al VI-lea

Hohenstaufen era ales, la Roma, rege al Siciliei sub numele de Henri I-ul (25 decembrie 1194). Şi chiar dacă un prinţ ca Frederic al II-lea (1197-1250) poate fi considerat profund islamizat, asta nu va împiedica apariţia tensiunilor şi izbucnirea unor insurecţii. Într-una din ele, prin 1220, se distinge figura unei eroine care, încercuită la Entella, preferă să moară pentru a nu cădea în mâinile duşmanilor. Un mare număr de arabi şi berberi au fost deportaţi la Lucera (1239) unde, rupţi de lume, trăind în cercul lor închis, au fost copleşiţi de atenţii din partea puterii şi unde s-au remarcat ca slujitori fideli ai casei de Suaba. Această colonie înfloritoare va dispărea în cursul „cruciadei" din 1300 animată de Carol al II-lea de Anjou (2).

ATACURI ASUPRA AFRICII DE NORD

Deşi duceau o politică internă proislamică, normanzii exploatau fără jenă sentimentele antimusulmane şi antibizantine care îi animau atunci pe catolici. Astfel impulsionaţi, sicilienii vor participa la cruciadă sub conducerea lui Tancred de Hauteville şi Bohemond de Sicilia.

Sub drapelul catolicităţii va porni şi Roger I-ul să cucrească Malta, pe care arabii o atacaseră deja în 648-649 şi care se afla în mâinile lor din 870. Tot sub drapelul catolicităţii, Roger al II-lea – recunoscut rege al Siciliei de antipapa Anaclet (1130), apoi de papa Inocenţiu al II-lea pe care îl luase într-o bună zi prizonier (1139) – se va lansa în cucerirea Africii de Nord. Va începe prin a ocupa Djerba (1135), apoi se va proclama stăpân al întregii coaste dintre Tunis şi Tripoli, într-o ţară profund marcată de distrugerile provocate de beduinii Banu Hilal pe care fatimizii îi asmuţiseră împotriva ziridilor (1146-1149). Totul părea posibil: Maghrebul putea să redevină creştin. Cu siguranţă, nu rămăseseră prea mulţi credincioşi ai lui Cristos, dar tot mai erau câţiva; alţii puteau să adere de-acum înainte, iar cei care o renegaseră puteau să se întoarcă la adevărata credinţă. Totul va eşua. Victime ale unor contratacuri puternice din 1152, normanzii sunt izgoniţi definitiv în 1160. Reuşita şi eşecul lor n-au rămas fără consecinţe. Visul recuceririi va prinde aripi. El va motiva probabil, într-o oarecare măsură, expediţia pe care Ludovic cel Sfânt o va lansa împotriva Tunisului un secol mai târziu şi care va anunţa, la rândul ei, expediţiile ulterioare ale spaniolilor şi portughezilor.

CAPITOLUL VI

Venirea turcilor

Bizanţul nu a profitat multă vreme de pacea încheiată cu musulmanii după ofensiva lui Vasile al II-lea în Siria. Constantin al IX-lea Monomacul (1042-1055) a reuşit să-şi îmbunătăţească situaţia în Asia anexând regatul armean al Bagratizilor care îşi stabiliseră capitala la Ani, dar succesorii lui au avut multe probleme în a doua jumătate a secolului al XI-lea. În Europa, au fost nevoiţi să înfrunte atacurile turcilor pecenegi, încă păgâni, care dominau, din secolul al IX-lea, întregul ţărm al Mării Negre, de la Donul inferior până în Moldova – atacuri reluate neobosit, în 1026, 1049, 1051, 1061, 1064 şi care, mai târziu, din 1087 până în 1090, au devenit anuale. Intervenise şi criza antimilitară provocată în parte de criza economică, au început apoi tulburările din rândul nobilimii feudale şi o serie de insurecţii precum cele conduse de George Maniakes, în 1043, sau de Leon Tornikios în 1047. Se produsese şi ruptura definitivă de papalitate, survenită în 1054, când Kerularios îl excomunicase pe papa Leon al IX-lea după ce fusese, la rându-i, excomunicat de acesta. Imperiul era bolnav, lupta împotriva bolii şi reuşea s-o depăşească, dar nu putea să reziste la nesfârşit, obligat fiind să se confrunte şi cu alte drame. Una din ele a fost cu adevărat cumplită: apariţia turcilor selgiucizi. Podişul anatolian, pe care arabii n-au reuşit să-l cucerească în patru sute de ani, este cucerit de selgiucizi într-o jumătate de secol.

SELGIUCIZII

Turcii nu erau nici nou veniţi nici necunoscuţi pentru Constantinopol. Ieşiţi din pădurile siberiene în ultimele secole înaintea erei noastre, ei n-au întârziat să se impună în stepele asiatice, de unde s-au răspândit în câmpiile

Europei orientale. Hunii, chiar dacă nu aparţineau acestei naţii, (chestiunea se discută), s-au impus prin poziţia lor dar, după moartea lui Attila (453), când imperiul acestuia s-a prăbuşit, s-au detaşat alte două popoare turcofone, bulgarii şi kazarii. Primii, numiţi astfel după ramura lor apuseană, se slavizează şi trec la creştinism, ceilalţi dispar în secolul al XI-lea sub loviturile pecenegilor, care le vor lua locul. Ambele popoare, a căror prezenţă este atestată în Europa orientală şi în Balcani în secolul al VII-lea, întreţin relaţii constante cu Imperiul Bizantin, atât ca aliaţi cât şi ca inamici, oferindu-le în căsătorie fiicele (de pildă, Teodora, soţia lui Justinian al II-lea, 685-695 şi 706-711) sau, după cum am văzut în vremea lui Heraclius, furnizându-le trupe. Primul mare imperiu turc din stepe, pe care l-am numit, folosind transcrierea chineză, tu-kiu, şi-a exercitat o vreme protectoratul asupra Ucrainei de sud, poate a şi ocupat-o, şi a întreţinut relaţii diplomatice cu Constantinopolul (ambasadele lui Maniach şi Zemark, în 567, ambasada lui Valentin, ceva mai târziu). Într-o altă arie geografică, turcii au ocupat Serinda (Xinjiang), începând din 840, şi au pus bazele unei civilizaţii înfloritoare. De acolo au început să se infiltreze în Sogdiana şi Afganistan cu câteva decenii înainte ca arabii să ia în stăpânire aceste ţinuturi. Apariţia musulmanilor a pus capăt expansiunii lor şi, de atunci, au bătut pasul pe loc lângă frontierele *Dar-al-Islam*-ului, unde Imperiul abbasid, la început, apoi succesorii acestuia, au ridicat „garda Rhinului". Turcii n-au reuşit să pătrundă în aceste teritorii decât ca sclavi, capturaţi în diverse raiduri şi vânduţi în pieţe, în principiu lipsiţi de drepturile oamenilor liberi şi împovăraţi de obligaţiile servitorilor. În realitate, aceşti mameluci sau *ghulam*, cărora le-am urmărit apariţia şi ascensiunea, au sfârşit prin a dobândi o autoritate aproape nelimitată. Ca mercenari, ei deţineau puterea spadei şi ajungeau în cele mai înalte funcţii. Mulţi dintre ei comandau armate, precum Raşid al-Turki care a condus operaţiunea în Egiptul Superior (880), sau Afchin care a reprimat revolta moştenitorului persan Babak (918-937). Alţii administrau provincii, precum Ithak, mai târziu guvernator în Yemen, apoi în Khorassan (925-941), sau Ibn Tulun care a fost suveran, practic independent, al Egiptului (858-884). La curtea din Bagdad sau în efemera capitală Samarra, erau şambelani, răsturnau sau întronau califi după bunul lor plac. S-ar pune întrebarea cum de puteau aceşti oameni, profund ataşaţi de rasa, limba şi originea lor, după cum remarca istoricul arab al-Djahiz, să-i împiedice pe fraţii lor în tentativa de a viola frontierele în preajma cărora erau masaţi. I-au oprit multă vreme, apoi au încetat să-i mai oprească. Formarea celor două state turceşti musulmane,

puternice şi independente - primul, al Karakhanizilor, în *Dar al-Harb*, „ţara războiului" (a doua jumătate a secolului al X-lea), al doilea, al Ghaznevizilor (969), în *Dar al-Islam* – schimbă raportul de forţe şi pregăteşte invazia fraţilor lor nomazi care trăiau în stepe. Lexicograful medieval al-Kachgari (secolul al XI-lea) putea să scrie despre ei: „Dumnezeu le-a încredinţat regalitatea şi a făcut din ei stăpânii vremurilor [...] El i-a aşezat deasupra oamenilor".

La începutul secolului al XI-lea, unul din cele douăzeci şi două sau douăzeci şi patru de triburi ale oguzilor, turcii apuseni, tribul kinikilor, cunoscut curând sub numele de selgiucid, care îşi aşezase tabăra pe malul drept al fluviului Sîr-Daria, aproape de Djend (Petrovsk), intervine în disputele dintre karakhanizi, ghaznevizi, samarizii din Sogdiana, pe de o parte, şi şahul Horezmului, pe de altă parte, miza fiind turcizarea în delta fluviului Oxus. La început, tribul selgiucid s-a strecurat cu timiditate în lumea iraniană, apoi, în 1028-1029, a ajuns stăpân pe Merv şi Nişapur, repurtând şi o victorie decisivă în 1040 asupra ghaznevizilor, la Dandanakan. Şi s-a răspândit imediat pe tot podişul Iranului.

Cu toate că fiii şi nepoţii fondatorului eponim al acestui trib, Seldjuk sau Saldjuk (Micul Torent sau Mica Plută), au purtat, alături de numele „totemic" (*Arslan*: Leu, *Tughrul*: Şoim), nume biblice (Moise, Israel, Mihail) care pot lăsa impresia că aveau o legătură cel puţin superficială cu iudaismul sau, mai verosimil, cu creştinismul, selgiucizii şi-au păstrat în esenţă vechea religie a stepelor, un monoteism cu mai mulţi zei, un fel de animism, ca şi practicile magico-religioase ale şamanismului (1). Turcii, nestatornici în religie, au îmbrăţişat, ici şi colo, iudaismul, precum kazarii de pe ţărmul Mării Caspice, sau, cel puţin în ceea ce priveşte clasa lor conducătoare (secolele VIII-X)(2) în Imperiul uigur din stepe, maniheismul. Au adoptat de asemenea buddhismul şi nestorianismul în Kan-Su (Gansu) şi Sin-kiang (Xinjiang), unde s-a găsit chiar un *Elogiu al Sfintei Treimi*. Nimic nu-i va împiedica pe selgiucizi, apoi pe celelalte triburi turceşti şi pe toţi urmaşii lor, să se convertească la islam, cu atât mai mult cu cât alţii, de acelaşi sânge (bulgarii preslavi de pe Volga (3), karakhanizii şi ghaznevizii amintiţi deja, ca şi mulţi alţii) se convertiseră mai demult. Au procedat astfel nu dintr-o convingere profundă, ci din oportunism, când au văzut că lumea musulmană se deschide spre ei şi au înţeles că vor fi mai bine primiţi dacă adoptă credinţa acesteia. Cu o stranie clarviziune, şi-au dat seama că în epoca lor în care şiismul părea pe punctul de a învinge (cu fatimizii în Egipt şi în Siria, cu

buizii în Mesopotamia şi la Bagdad), marea majoritate a populaţiei rămânea ataşată de sunnism, şi au optat pentru acesta din urmă. (Nota trad: Potrivit Enciclopediei de istorie universală, Editura Enciclopedică, 2002, în Egipt sunt 90 la sută sunniţi, în Siria 74 la sută sunniţi şi 12 la sută şiiţi, în Iran 93,9 la sută şiiţi şi 5,7 la sută sunniţi, iar în Turcia 80 la sută sunniţi şi 19,8 la sută şiiţi.) Prin convertirea la islam, turcii nu şi-au pierdut tradiţiile, nu şi-au pierdut probabil nici credinţa intimă, iar de-a lungul vremii, unii sau alţii au dovedit acest lucru şi îl dovedesc şi astăzi (4). Turcii nu s-au arabizat, au continuat să vorbească turceşte, chiar dacă limba culturii devine persana. Au adăugat la toleranţa pe care arabii o manifestau pentru *dhimmis* propria lor toleranţă, ba mai mult, au convieţuit alături de cele mai variate credinţe şi obiceiuri cu convingerea că orice preot întreţine relaţii privilegiate cu Dumnezeu.

Războiul pe care l-au purtat în Asia Mică a reprezentat la început modul lor de a-şi satisface înflăcărarea războinică, vocaţia de călăreţi, vânători de animale sălbatice şi de duşmani, dorinţa de putere şi dominare; a fost şi un mod de îmbogăţire din prada obţinută, iar pentru sultan, un mod de a plăti solda ostaşilor; pentru acesta din urmă a reprezentat de asemenea ocazia de a elibera teritoriile musulmane de celelalte triburi turceşti care năvăleau în număr din ce în ce mai mare după ce zăvorul care închidea poarta Asiei Centrale sărise. Războiul sfânt nu a fost evocat decât cu scopul de a demonstra că, deşi nou veniţi, ei respectă una din cele mai importante prescripţii ale islamului, că sunt preocupaţi de răspândirea credinţei, de lupta împotriva necredincioşilor, pe scurt, de a se prezenta aşa cum ar fi trebuit să fie dar nu erau: buni musulmani. Treptat, unii se prind în joc, devin adevăraţi *muhadjidini*: haina îl face pe om! Una din marile epopei ale turcilor, *Kitab-i Dede Korkut* (*Cartea lui Dede Korkut*), a cărei redactare cunoscută de noi trebuie să dateze de prin secolul al XV-lea, realizată însă pe baza unor legende orale din secolul al XIV-lea sau chiar din secolul al XIII-lea, este plină de strigăte de război, de scene de luptă împotriva creştinilor („El sare, îl ia de gât pe necredincios"; „Şi-a scos sabia, i-a ucis pe necredincioşi"; „Au spart porţile şi i-au omorât pe necredincioşii care se asundeau acolo" etc.), dar textul este prea puţin musulman ca inspiraţie şi colcăie de reminiscenţe păgâne (5).

STABILIREA TURCILOR ÎN ASIA MICĂ

Expansiunea turcă pe teritoriile Orientului musulman se produce cu o rapiditate deconcertantă. În 1040-1044, selgiucizii erau la Rey (suburbia actualului Teheran) şi la Hamadan, anticul Ecbatana, de unde aveau legătură cu drumul spre Mesopotamia. În 1048, suveranul lor, Tughrul Beg, „Prinţul Şoim" (1035-1063), îl trimite pe vărul său Ibrahim ibn Inal să efectueze primele incursiuni de explorare în Anatolia, unde acesta cucereşte Erzurum. În 1051, este ocupat Kars. Califul abbasid vede atunci în ei instrumentul pe care îl putea folosi pentru a scăpa de dictatura buidă. Îi cheamă la Bagdad şi le oferă odată cu tilul de sultan (6), pe cel de „rege al Orientului şi Occidentului" (1055). În 1059, oraşul iranian care rezistase cât de mult a putut, capitala de atunci, Ispahan, capitulează.

Cu toate că şiismul era ţinta lor principală şi lăsau să se creadă că poartă război împotriva fatimizilor şi împotriva sectei ismaeliţilor, „asasinii" (7) instalaţi în nişte cuiburi de vulturi inaccesibile, precum Alamut, cărora dealtfel n-au putut să le vină de hac niciodată, selgiucizii şi alte triburi sau simple bande de turkmeni, turci nomazi, îşi înmulţeau incursiunile în Asia Mică. În 1057, operau în regiunea Melitena, care se numeşte de atunci Malatya; în 1059, în regiunea Sivas; în 1062 din nou în Malatya şi în Diyarkabir; în 1064, ocupau capitala Armeniei bagratide, Ani, ceea ce va antrena, sub conducerea lui Ruben, un exod masiv al populaţiei spre Cilicia, unde fusese construit, în 1080, regatul Armenia Mică. Vechiul regat creştin, de atâtea ori distrus şi reconstruit, va dispărea oare pentru totdeauna? Turcii voiau neapărat să se întâmple aşa ceva? Să remarcăm două lucruri. Primul este acela că, pe zidurile oraşului Ani, a apărut pentru prima dată semiluna, un simbol tribal printre altele, care va deveni simbolul întregului islam. Al doilea, că distrugerea oraşului Ani se atribuie, uneori din ignoranţă, invaziei selgiucide. Ori acest oraş din care n-au mai rămas, într-un sit splendid dealtfel, decât zidurile şi ruinele bisericilor, a fost distrus în parte de invaziile succesive ale mongolilor şi timurizilor, şi mai ales de cutremurul care l-a scuturat din temelii în 1319.

Cucerirea capitalei armene, o mare cetate creştină, a fost pentru selgiucizi un act de vitejie. Sunt cuprinşi de un elan până atunci necunoscut. În 1065, zburdă între Anatolia şi Edessa (Urfa); în 1067, sunt în Cappadocia, la Cezareea (Kaiseri); în 1069, la Iconium (Konia); în 1070, la Chanas. În

acelaşi timp, pătrund în Siria, cuceresc oraşul Alep, în 1060, şi Damascul, în 1071. Lovitura era prea mare pentru Bizanţ. *Basileus*-ul va continua să privească impasibil devastarea Anatoliei? El ia legătura cu sultanul, care nu avea intenţia să intre în război cu Grecia, şi care, să spunem din nou, nu voia decât să distrugă şiismul, aşa încât va uza de toată diplomaţia pentru a-l potoli pe împăratul bizantin, mergând până la promisiunea că el însuşi va împiedica incursiunile nestâmpăraţilor turkmeni pe pământ bizanzin. Nu era nimic de făcut. Roman al IV-lea Diogene (1068-1071) nu l-a crezut sau n-a vrut să-l creadă pe suveranul selgiucid, cel puţin nu într-atât încât să renunţe la preparativele militare. Porneşte aşadar spre est cu o armată de circa 200000 de soldaţi, în care se întâlneau tot felul de oameni, inclusiv turci pecenegi şi oguzi. Traversează, în plină vară fierbinte, o ţară pustie, de unde populaţia fugise, şi ajunge la nord de lacul Van cu nişte trupe epuizate, demoralizate şi, mai mult ca sigur, lipsite de loialitate.

Bătălia între Roman Diogene şi armata inferioară ca număr a lui Alp Arslan, „Leul Erou" (1063-1073), urmaşul lui Tughrul Beg, a început pe 19 august 1071 la Mentzi Kert (Malazgirt). Turcii, aflaţi în servicul bizantinilor, au trecut la inamic sau au dezertat. Niciodată până atunci un *basileus* nu fusese capturat; niciodată unui emir sau unui calif nu-i reuşise o asemenea ispravă. Selgiucizii erau foarte mândri. S-au arătat dealtfel generoşi, probabil pentru a dovedi încă o dată că nu sunt duşmanii grecilor şi l-au eliberat pe suveranul captiv. Compatrioţii acestuia vor fi mult mai severi: Mihail al VII-lea (1071-1078) îi va lua tronul şi-i va scoate ochii. Cât despre Alp Arslan, acesta va muri după aproape doi ani de cuţitul unui prizonier în timpul unei campanii în Asia Centrală. Va fi înlocuit de Malik Şah (1073-1092), primul prinţ turc care primeşte două titluri musulmane.

Dacă selgiucizii din Iran, cei numiţi Marii Selgiucizi, n-au reuşit să ducă la bun sfârşit campania împotriva fatimizilor din Egipt, au obţinut în schimb succese strălucite în Siria cu un şef de bandă numit Atsiz, apoi cu fratele lui Malik Şah, Tutuş. Au cucerit Ramla şi Ierusalimul, prima dată în 1071, a doua oară în 1077, Damascul în 1075, Alepul în 1079, şi, în sfârşit, Antiohia, pe care au smuls-o de la verii lor din Konia în 1086.

Cât despre Asia Mică, aceasta ajunge la dispoziţia invadatorilor care întemeiază aici, sub conducerea lui Sulaiman ibn Kutulmuch (1077-1086), vărul Marelui Selgiucid Alp Arslan, regatul independent al selgiucizilor din Anatolia, numit Rum (ţinutul roman) sau Konia, după numele viitoarei capitale (Iconium din Antichitate). Regatul va fi organizat cu adevărat de

Kilidj Arslan, „Leul Sabie" (1092-1107). Ajungând până la Marea Marmara, pe ţărmul Bosforului, stăpân câţiva ani pe Niceea (Iznik), oraşul care îi va fi provizoriu capitală (au fost forţaţi să-l cedeze cruciaţilor în 1097), regatul, în pofida câtorva conflicte inevitabile, întreţine relaţii bune cu Bizanţul care vede în el un protector al frontierelor. Se aliază împotriva duşmanilor comuni, leagă chiar raporturi matrimoniale. Nu prea numeroşi – istoricul Claude Cahen nu-i estimează decât la două sau trei sute de mii, ceea ce mi se pare foarte puţin – turcii sunt mai mult nomazi, cu toate că se simt atraşi de oraşele în care încep să se stabilească. Se amestecă uşor cu grecii şi armenii, majoritari în pofida exodului din vremea invaziilor – exod real, dar a cărui importanţă nu trebuie exagerată, mai ales că a fost urmat de întoarcerea emigranţilor – şi se află în cei mai buni termeni cu aceştia. O dovadă printre altele? Când marele poet şi mistic Djelal al-Din Rumi, fondatorul ordinului Dervişilor zburători (Mevlevi) moare la Konia, în 1273, toată populaţia oraşului, fără deosebire, îl conduce pe ultimul drum.

Limitaţi în dorinţa lor de expansiune, la vest de Constantinopolul pe care nu aveau de gând să-l cucerească, la est de rudele lor din Irak şi Iran, Marii Selgiucizi, la sud de principatele Siriei, tot selgiucide, cărora le-au smuls totuşi Antiohia în 1085 provocând o mare tuburare în lumea creştină, ei sunt nevoiţi să-şi concentreze forţele asupra podişului anatolian şi sfârşesc prin a face din Asia Mică adevărata Turcie.

Spuneam că selgiucizii în ansamblu nu se dovedeau foarte buni musulmani. Această observaţie este cu atât mai potrivită pentru cei care se instalează în Anatolia, într-un ţinut care nu fusese încă islamizat, în schimb era populat de creştini, aşadar într-un loc în care civilizaţia musulmană avea totul de făcut. Nu este o întâmplare, ci un semn care probează interesul lor scăzut faţă de religia adoptată, faptul că nu fac din moschee principalul monument al arhitecturii lor, aşa cum se petrece întotdeauna şi peste tot în lumea islamică, dimpotrivă, construiesc puţine moschei, fără mari rafinamente arhitecturale, mulţumindu-se cu monumente severe care se supun unui plan tradiţional, în timp ce se arată plini de atâta vervă, de atâta geniu creator, de atâta independenţă de spirit în celelalte opere. Nu este o întâmplare faptul că multă vreme nici nu construiesc moschei, primele, se pare, nefiind ridicate înainte de 1150 sau chiar mai târziu: Marea Moschee de la Sivas datează de prin 1192; cea din Konia, capitala, din anii 1219-1221; cea din Nigd, una din cele mai remarcabile, din 1223; cea din Divrik, identică dealtfel cu spitalul care o eclipsează, din 1228... Monumentele care le

exprimă credinţa, preocuparea faţă de lumea cealaltă sunt micile mausolee ridicate atât la oraş cât şi la ţară, despre care avem multe şi frumoase mărturii. Monumentele care dovedesc preocupările lor ştiinţifice şi educative, *madrasa* (în turcă, *medrese*), un fel de universităţi sau colegii şi, prin extinderea noţiunii, spitale, chiar observatoare astronomice, adesea impozante, lucrate întotdeauna cu grijă, se întâlnesc în toate oraşele. În sfârşit, interesul lor primordial pentru comerţ se exprimă în ansamblul de caravanseraiuri (*han*) care punctează principalele căi de comunicaţie. S-au conservat vestigiile multor asemnea construcţii (circa o sută), iar cele pe care le putem admira şi astăzi sunt clădiri măreţe, din piatră fasonată, cu pridvoare monumentale, sculptate magistral (cele două Sultan Han, Karatai Han, Alara Han, Alai Han etc.).

A spune că, după bătălia de la Mentzi Kert, totul era iremediabil pierdut pentru Bizanţ, ar fi excesiv. Imperiul mai putea să lupte. Îşi păstrase porţile, flancurile de unde putea să lovească în orice direcţie, capitala, precum şi multe alte resurse în Europa. Dar se scufunda în anarhie. Exemplul pornea chiar din vârful statului, de la conducători. În 1078, Nicefor al II-lea se ridică împotriva lui Mihail al VII-lea cu sprijinul selgiucizilor. În 1081, este răsturnat, la rândul său, de Alexei Comneanul. Deznădăjduit, Bizanţul nu vede altă ieşire din criză decât printr-un apel disperat către Occident. Papa Grigore al VII-lea (1073-1085) răspunde imediat (8). Nu pentru că ar fi vrut să salveze Bizanţul, ci pentru că privea cu teamă înaintarea islamului în Orient, pe măsură ce acesta se retrăgea din Occident. Conştient de faptul că victoriile formidabile obţinute de turci în Asia Mică şi Siria sunt o ameninţare pentru întreaga creştinătate, trebuia să salveze zăvorul reprezentat de Constantinopol. Bizanţul ar fi putut să reia bătălia, dar ar fi fost capabil să reziste? Chiar atunci apar cruciaţii şi schimbă radical regulile jocului.

PREGĂTIREA ŞI ÎNCEPUTUL CRUCIADEI

Ultima dintre marile invazii ale secolului al XI-lea prezintă particularitatea de a fi, înaintea timpurilor moderne, singura migraţie dinspre vest spre est, în situaţia în care, până atunci, orientalii au fost cei care au năvălit asupra Occidentului. La această invazie vor paricipa toate popoarele europene, dar francezii, poate cei mai numeroşi, vor fi sufletul,

din moment ce musulmanii îi vor considera pe toţi francii cruciaţi şi se va vorbi, pe bună dreptate, despre *Gesta Dei per Francos*.(9), „voinţa Dumnului prin intermediul francilor". A fost, fără îndoială, un răspuns înflăcărat la strigătele de groază şi disperare ale grecilor, strigăte care au răsunat în toată Europa, un contraatac la presiunea exercitată de islam asupra creştinătăţii. S-ar putea crede că reacţia a venit târziu. Bizantinii au fost înfrânţi în 1071. Ierusalimul a fost ocupat de selgiucizi în acelaşi an, Niceea a fost cucerit în 1081, Anatolia a căzut în 1085. Europenilor le-a trebuit destul timp să afle noutăţile! Şi mai mult pentru a lua o atitudine şi pentru a declanşa acest imens elan aproape fără egal. Chiar dacă politicienii vedeau bine că trebuie apărată creştinătatea împotriva acestei noi şi brutale presiuni a islamului, nu ei erau cei capabili să mobilizeze mulţimile. Aveau probleme interne în toată Europa, mai ales în Germania aflată în plină „dispută a investiturilor", dispută ce îl reţine pe papă, obligându-l să amâne o decizie pe care o luase totuşi încă din 1076, după cum reiese din scrisoarea adresată împăratului Henri al IV-lea în care îşi exprimă dorinţa de a conduce personal o mare armată de pelerini în sprijinul creştinilor din Orient. Această amânare, evident penibilă, le permite celor din vârful piramidei să acţioneze asupra opiniei publice, indiferente la consideraţiunile de ordin politic, să prezinte viitoarea cruciadă ca răspunzând necesităţii de eliberare a Ierusalimului, pământul lui Isus, de sub dominaţia necredincioşilor, de a exploata fără ruşine problemele pelerinilor care, din ce în ce mai numeroşi, se îndreptau spre Ţara Sfântă, punându-şi adesea viaţa în pericol. Dificultăţile cu care se confruntau aceştia, riscurile care îi pândeau nu erau imaginare. În 1065, 12000 de germani conduşi de arhiepiscopul de Bamberg au fost atacaţi de beduinii arabi. O parte au scăpat cu viaţă numai datorită intervenţiei suveranului fatimid al Egiptului. De fapt, Mormântul Sfânt nu mai aparţinea creştinilor de câteva secole, fusese distrus din ordinul califului al-Hakim, în 1009, şi refăcut de bizantini (1048), dar pentru ca acest lucru să fie dat uitării, se puneau în seama turcilor toate nenorocirile. În orice caz, invazia lor nu contribuise la liniştea ţării.

Marele propovăduitor al cruciadei a fost Petru Pustnicul, un om care nu avea deloc înfăţişare de războinic, dar care era mistuit de un foc lăuntric şi înzestrat cu o fantastică putere de convingere. Revenit din Ţara Sfântă, începe prin a interveni pe lângă papa Urban al II-lea, în 1094, apoi se apucă să predice, mai întâi în Italia, pe urmă în Franţa. Reuşeşte să înflăcăreze gloata. Lumea aleargă să-l asculte. Papa se grăbeşte să-l întâlnească. La 18

noiembrie 1095, suveranul pontif convoacă un conciliu la Clermont, în Auvergne. Vin prelaţi, oameni importanţi, dar şi o mulţime de oameni simpli. Discursurile predicatorului au fost extraordinare. Îndrăznesc să spun că evoca războiul sfânt într-o perspectivă care nu era foarte departe de cea a musulmanilor: „Nu vă împiedicaţi de grija faţă de bunurile şi afacerile voastre [...] Smulgeţi ţara lui Israel din mâinile acestor fiinţe îngrozitoare [...] Toţi cei care vor pieri în acest pelerinaj răscumpărându-şi păcatele vor obţine iertare de la Dumnezeu şi vor câştiga răsplata eternă". Când şi-a terminat pledoaria, mulţimea striga în extaz: „Este voia lui Dumnezeu! Este voia lui Dumnezeu". Apoi oamenii s-au împrăştiat, dar înainte de a pleca fiecare din ei şi-a fixat pe umăr şi pe glugă o cruce de stofă roşie.

Peste 300000 de oameni, se spune, purtau această cruce în primăvara lui 1096. Numărul pare enorm. După câteva luni se va dubla. Cei care vor relua numărătoarea în diverse ocazii vor spori sau vor restrânge proporţiile evenimentului. Sunt chiar atât de vinovaţi pentru asta? Cronicarii vorbesc despre un entuziasm general. Era un secol al credinţei. Era un secol în care lumea voia să vadă, să atingă, să afle totul la faţa locului. Era un secol al aventurii, iar „călătoria dincolo de mare" însemna aventură.

Armata trebuia adunată şi echipată. Cavalerii erau nevoiţi să prevadă problemele care puteau să apară în absenţa lor şi să-şi pună ordine în treburi. Le trebuia timp. Oamenii simpli nu-şi luau asemenea precauţii, cu atât mai mult cu cât, dacă nu se putea altfel, îşi puteau lua cu ei femeile şi copiii. Erau gata pregătiţi. S-a spus că, iniţial, ideea de cruciadă era legată de ideea de sărăcie. Cei mai sărmani au dovedit că într-adevăr aşa stăteau lucrurile. Prima coloană a plecat la 8 martie 1096 sub conducerea unui oarecare Gautier, un om atât de sărac încât fusese poreclit Gautier lipsit de toate. Coloana a traversat Germania, Ungaria, Bulgaria şi s-a oprit în preajma Constantinopolului. Trecerea acestor pelerini cu picioarele goale prin Europa catolică şi mai ales prin Europa ortodoxă provocase scandaluri, încăierări, conflicte cu populaţia locală. Petru Pustnicul, urmat de aproape 40000 de oameni, a ajuns la Constantinopol (1 august 1096) unde împăratul, stingherit şi totodată neliniştit de prezenţa acestei gloate, s-a grăbit să-i treacă în Asia (5 august). I-a instalat în fortăreaţa Civitot, în golful Nicomedia (Izmit): o închisoare sau un refugiu? Li s-a recomandat acestor amărâţi să fie calmi, să aibă răbdare şi mai ales să nu-i provoace pe musulmani înainte de sosirea cavalerilor, dar ei erau atât de sfârşiţi, încât turcii au ajuns la concluzia că nu au niciun motiv să se teamă. Totuşi, în septembrie, nişte germani au

ocupat un castel aflat la patru zile de mers spre Niceea şi, foarte mândri de isprava lor, au făcut imprudenţa să rămână acolo. Sultanul selgiucid, Kilidj Arslan (1092-1107) a venit imediat, a înconjurat castelul şi, pentru că asediaţii mureau de sete, i-a obligat să capituleze. A fost un masacru îngrozitor. Era primul dezastru. A urmat imediat al doilea. În timp ce Petru Pustnicul era la Constantinopol (să ceară hrană sau ajutor?), oamenii cantonaţi la Civitot au părăsit locul, au ajuns zăpăciţi într-o mică vale, au căzut în capcana turcilor şi au fost exterminaţi (21 octombrie). Turcii nu mai aveau niciun motiv să atace Civitot. Nu scăpaseră decât vreo 3000 de oameni, care s-au refugiat în mare grabă într-o fortăreaţă părăsită. Gautier cel lipsit de toate nu era printre ei: fusese omorât.

Armata cavalerilor s-a organizat în trei corpuri: primul era format din loreni şi francezi din nord, sub conducerea lui Godefroi de Bouillon şi a fratelui său, Baudouin de Boulogne; al doilea, din francezi originari din regiunea aflată între Sena şi Loara şi din italieni din nord, sub conducerea lui Hugues de Vermandois, fratele regelui Filip I-ul; al treilea, din francezi meridionali conduşi de contele de Toulouse, Raymond de Saint-Gilles. A patra armată s-a format mai târziu din normanzii din Sicilia conduşi de Bohemond şi de nepotul său, Tancred de Hauteville. Aceste armate au pornit la drum unele după altele, primele la 15 august, ultimele la sfârşitul lui octombrie 1096. Unele au trecut prin Germania şi prin Europa Centrală, altele prin Alpi, Italia şi prin Europa Meridională, iar rândurile lor s-au completat cu noii veniţi, oameni întâlniţi pe drum. Armatele erau însoţite de o mulţime de preoţi, de femei, de copii, de iobagi. Godefroi de Bouillon ajunge primul pe pământul bizantin, unde îi aşteaptă pe ceilalţi, nu fără a intra în conflict cu grecii. În martie 1097, anunţat de apropierea celor care întârziaseră, trece Bosforul şi se instalează pe porţiunea de pământ asiatic care aparţinea încă Bizanţului. După ce se adună toată lumea, imensa armată de 700000 de oameni (?) părăseşte Calcedonia pentru a începe cu adevărat războiul. Trebuia să meargă repede, pentru că problemele de aprovizionare erau grave. Au fost opriţi dintr-o singură lovitură la Niceea. Asediul a început la 15 mai 1097. A durat şase săptămâni. Era mult. Oraşul a căzut totuşi şi a fost înapoiat grecilor. La 29 iunie, armata şi-a reluat marşul. După trei zile, Tancred şi Bohemond au fost atacaţi de cei 150000 de călăreţi (10) ai sultanului selgiucid care voia să-şi ia revanşa. Normanzii au fost pe punctul de a fi înfrânţi, când o armată formată din 40000 de franci le-a sărit în ajutor. Totul s-a schimbat. Necredincioşii au rupt-o la fugă, iar soldaţii lui Cristos

au obţinut o victorie totală. Kilidj Arslan n-a mai insistat. S-a retars. Nu va mai încerca să reintre în luptă.

CUCERIREA IERUSALIMULUI

Cruciaţii avansează în Anatolia fără nicio piedică, trec prin Konia şi Cilicia. Baudouin ocupă Edessa, unde se instalează, întemeiază un comitat şi se apucă să-şi lărgească domeniul. Va fi capturat în 1100 şi obligat să plătească o răscumpărare imensă pentru a fi eliberat. Ceilalţi combatanţi îşi continuă drumul până în Anatolia, unde ajung la 20 octombrie. Timp de şapte luni, sunt ţinuţi la porţile oraşului. Caii crăpau de foame, oamenii erau demoralizaţi. Cât vor mai avea de suferit? Vor ajunge vreodată la Ierusalim? Trecuseră aproape doi ani de când porniseră la drum. Cu ajutorul unui demnitar din interior, oraşul asediat îşi deschide în sfârşit porţile la 3 iunie 1098: drept recompensă, complicele va primi în dar oraşul, va deveni prinţ de Antiohia. Dar cruciaţii sunt surprinşi de atacul violent al unei armate estimată la vreo 200000 de oameni. Ies din oraş, se aruncă în bătălie, o câştigă. Puteau, în sfârşit, să se odihnească. Dar, vai, sunt decimaţi de o epidemie: se spune că au fost 50000 de victime! Erau atât de epuizaţi încât n-au putut să plece decât la sfârşitul toamnei. Ce se întâmplase cu mareea umană? Câţi mai rămăseseră din oamenii care părăsiseră malurile Loarei sau Rinului? 60000? 40000? Nu se ştie. Muriseră mulţi. Cei rămaşi în viaţă, sătui de război, bolnavi, extenuaţi, au plecat. Câţiva s-au oprit pe drum, Bohemond, în Anatolia, Baudouin în Edessa, alţii s-au răspândit aiurea. Cei care au scăpat teferi au străbătut o Sirie „luată prin surprindere" („Emmanuel Sivan), ai cărei locuitori, scufundaţi în toropeală şi indiferenţă – va spune Saladin – erau incapabili să se apere. Cruciaţii văd zidurile Ierusalimului la 7 iunie 1099. Oraşul pe care selgiucizii abia îl cuceriseră căzuse din nou în mâinile fatimizilor iar aceştia par decişi să-l apere. Reuşesc timp de treizeci şi şapte de zile. Cruciaţii pătrund în oraşul sfânt la 15 iulie 1099. Şi abia atunci s-a văzut de ce este capabil omul. Cruciaţii veniseră din iubire, în numele Domnului, din smerenie (cel puţin aşa spuneau, iar, pentru mulţi, era adevărat) şi au făcut de altfel, chiar la faţa locului, toate gesturile pe care smerenia le impune, dar s-au arătat a fi nişte animale sălbatice. „În moscheea al-Aqsa, francii au măcelărit peste 70000 de persoane, între care numeroşi imami şi doctori

musulmani, cucernici şi asceţi", scrie Ibn al-Athir. Povestea exagerată a unui musulman? Să-l ascultăm imediat pe Guillaume de Tyr (1150-1185), bine plasat pentru a şti ce s-a întâmplat: „Se spune că au pierit chiar în incinta templului circa 10000 de duşmani, fără a-i mai socoti pe cei ucişi în toate părţile şi ale căror cadavre acopereau străzile şi pieţele publice. Cruciaţii care nu intraseră în templu străbăteau oraşul, căutându-i [...] pe nenorociţii care se ascundeau, pentru a-i trimite la moarte [...] şi îi loveau cu furie, îi străpungeau cu spada sau îi ridicau în sus şi pe urmă îi trânteau la pământ unde nefericiţii se rupeau în mii de bucăţi". *Ad majorem Dei gloriam!* Să ne mirăm noi, dacă suntem creştini, că Dumnezeu n-a binecuvântat cruciada!

Regatul Ierusalim era stabilizat. Din umilinţă, Godefroi de Buillon, care fusese ales să-i conducă pe cruciaţi, n-a vrut să fie rege acolo unde Cristos fusese încoronat cu o coroană de spini. Şi-a luat numai titlul de mărturisitor al Sfântului Mormânt (22 iulie 1099). Urmaşii lui n-au mai avut asemenea scrupule. O victorie frumoasă va boteza noul regat. Fatimizii îşi lansaseră flota şi armata pentru a recuceri Ierusalimul şi sunt învinşi la Ascalon (12 august 1099).

A fost lung şi greu drumul spre cucerirea mormântului lui Cristos. Va fi şi mai greu pentru creştini să-l păstreze. Această datorie va reveni Europei timp de două secole.

Pauză

Trebuie să facem o pauză.

Trebuie să privim în urmă, înainte de a ne continua drumul.

Apar turcii. Pornesc, cu ajutorul iranienilor orientali, să cucerească Asia Mică, Balcanii, Constantinopolul şi să atace Europa Centrală. Se deschide o pagină nouă.

Arabii sunt la capătul puterilor. Se retrag din Spania. Au pierdut Sicilia. Au eşuat în Franţa şi în Italia continentală. Fie! Dar ce operă!

Cu o mână de oameni, ei au întemeiat un imperiu imens, fără îndoială lipsit de durată, ca orice imperiu, dar au islamizat şi arabizat nenumărate popoare şi mari culturi. I-au nimicit pe creştini. Civilizaţia arabă a atins apogeul.

Cum a fost posibil? Nu se poate explica. Putem doar constata.

Merită să ne oprim pentru a medita.

CAPITOLUL VII

Reconquista

Propovăduirea cruciadei la sfârşitul secolului al XI-lea şi cucerirea Ierusalimului de cruciaţi (1099) provoacă o mare tulburare în Occidentul latin. Acesta devine conştient de reculul fantastic pe care l-a suferit creştinătatea aproape cinci secole fără să reacţioneze. A pierdut pământurile unde s-a născut şi de unde şi-a luat zborul în lume primul său cuvânt, a pierdut locuri fertile din punct de vedere spiritual. Era momentul să iasă din amorţire. Un imens elan religios, o credinţă puternică înflăcărează sufletele. Trebuie să sufere şi să moară pentru Dumnezeul său. Nu asta proclamă islamul dintotdeauna? Creştinătatea trebuie să gândească la fel. Trebuie să biruie islamul şi poate s-o facă.

ÎNCEPE RECUCERIREA

În timp e francezii, germanii, englezii, flamanzii, normanzii şi alţii se năpustesc spre Ţara Sfântă, creştinilor din Peninsula Iberică li se interzice să se îndrepte spre Orient. Dar, animaţi de aceleaşi sentimente, mobilizaţi de predicile papei Pascal al II-lea (1099-1118), spaniolii pun mâna pe cruce pentru a-i alunga pe musulmani, pe care se obişnuiseră să-i numească mauri sau sarrazini. Toate forţele păreau îndreptate spre acelaşi obiectiv. Şi totuşi! Totuşi, nobilii îşi păstrează ambiţiile locale, se gândesc la micile lor interese mai mult decât la interesul general. Câţiva prinţi, câţiva regi au acumulat prea multă invidie faţă de vecinii lor, prea multă ură, pentru a deveni, fără rezerve, aliaţi, prieteni, fraţi; de prea multă vreme erau obişnuiţi să se hărţuiască reciproc pentru a renunţa acum. Să fim drepţi! Aceeaşi ură, aceeaşi rivalitate,

adesea şi mai puternice, îi măcinau şi pe musulmani. Conflictelor între aragonezi şi castilieni le corespund conflictele între almoravizi şi almohazi, între africani şi andaluzi. Jefuirea bisericilor şi mănăstirilor din Castilia, organizată de Alfons I-ul Bătăiosul, după confruntarea de la Sepulvada (octombrie 1110) pentru a-i pedepsi pe preoţii şi călugării care l-au trădat îşi găseşte replica în masacrarea musulmanilor din Tlemcen de către fraţii lor în 1145. Şi acesta nu este decât un exemplu. Sfâşierile interne explică de ce atâtea fapte măreţe care ar fi putut să fie decisive au luat o întorsătură nefastă. Aproape două secole, în Peninsula Iberică s-au luptat musulmanii împotriva creştinilor, la început, dar, apoi, şi creştinii împotriva creştinilor sau musulmanii împotriva musulmanilor. Fortăreţele şi oraşele rezistau, dar se şi distrugeau. An de an, bande înarmate pătrundeau în teritoriile duşmanilor, le devastau, distrugeau recoltele, secau puţurile şi canalele de irigaţie. Rezultatul? Se ruinau şi se înfometau unii pe alţii. În 1117, de pildă, a bântuit o foamete cumplită. Cu toate acestea, Spania nu a fost distrusă. Sentimentul că aparţin aceleiaşi comunităţi religioase a învins în cele din urmă pornirile egoiste, iar liniile de forţă ale acestui tablou, în secolele al XII-lea şi al XIII-lea sunt conturate de războiul islamului şi al creştinătăţii. Pentru a camufla lipsurile prinţilor s-au creat multe ordine religioase militare: la început, Ordinul Templierilor (din 1143), care şi-a dovedit măiestria în Ţara Sfântă, apoi cele ale cavalerilor de Avis, de Alcantara (care nu-şi va lua acest nume decât în 1217) şi de Calatrava (1161), Ordinul Cavalerilor Sfântului Iacob (1164). Ei au făcut legământ să lupte în numele Domnului. Şi l-au îndeplinit.

La câţiva ani după victoria de la Ucla, almoravizii lăsau impresia că sunt foarte puternici: reuşiseră să se impună prinţilor musulmani care nu le recunoscuseră până atunci autoritatea, controlând astfel Saragossa sau ocupând Insulele Baleare, disputate între comitatul Barcelona şi pisani; atacaseră, în repetate rânduri, Catalonia, unde asediaseră douăzeci de zile chiar Barcelona (1111), apoi Aragonul, Portugalia (cucerirea oraşelor Badajoz, Santarem, Lisabona, asedierea şi eşecul în faţa Coimbrei, în 1117, apoi jefuirea oraşului, în 1121), Toledo, Madrid, Guadalajara, Talavera de la Reina (1121). Cu toate acestea, nu obţinuseră mari succese, iar creştinii ripostaseră la toate atacurile, lansând contraofensive la fel de puternice şi jefuind la rândul lor. Oraşele îşi schimbau stăpânii: Tudela, recucerită în 1110 şi pierdută din nou, apoi recucerită (1114); Coria, musulmană în 1113 şi creştină în 1142. În cele din urmă, castilienii, aragonezii, portughezii, catalanii sunt cei care câştigă peste tot.

Alfons I-ul Bătăiosul, regele Aragonului (1104-1134), împreună cu seniorii din sudul Franţei cu care întreţinea legături foarte strânse şi care se grăbesc să-l sprijine fără rezerve, declanşează campania împotriva orgoliosului oraş Saragossa, cel care, datorită faptului că era situat în nordul ţării, reprezenta o adevărată sfidare pentru creştinătate. După ce ocupă Tudela, suveranul este nevoit să lanseze trei campanii succesive înainte de a intra în oraş, la 18 decembrie 1118, alungându-i pe almoravizii care încercau să-l apere (1117). În 1119 şi 1120, operaţiunile continuă în mod susţinut. Suveranul ocupă Tarragona, îi învinge din nou pe almoravizi la Cutanda (1120) şi intră în Calataiud. Apoi încearcă să pună stăpânire pe cursul inferior al Ebrului şi pe Tortosa pentru a-şi întări poziţiile în Marea Mediterană. Cucereşte Mequinenza şi Lerida, dar eşuaează la Fraga unde este tăiat în bucăţi. Nu se ştie dacă a murit pe câmpul de luptă sau câteva zile mai târziu din pricina rănilor şi a disperării: nu fusese învins niciodată! Barcelonezii, sprijiniţi de pisani şi genovezi, vor continua campania. Din iulie până în decembrie 1148, vor ataca fără întrerupere Tortosa, o vor asedia şi o vor cuceri, ceea ce îi va permite lui Raimond al IV-lea, guvernator de Provence, să ocupe Lerida şi fortificaţiile musulmanilor de pe valea Ebrului (1149). Îi vor trebui cinci ani pentru a elibera lanţurile montane catalane de ultimele pâlcuri de necredincioşi. Concomitent cu frumoasa victorie din nord, creştinii câştigau teren şi în extremitatea sudică a Spaniei.

Instigaţi de genovezii şi pisanii coalizaţi cu flotele lor în jurul lui Alfons al VII-lea al Castiliei (1126-1157), Raimond Berenger al IV-lea al Bercelonei şi Guillaume de Montpellier se concentrează asupra Calatravei, în august 1147, cu intenţia de a distuge Almeria, cea mai puternică bază a corsarilor musulmani, ale căror corăbii se năpusteau asupra întregului ţărm al Mediteranei apusene. Atacul se dă în octombrie. Enclavă perfectă în teritoriile musulmane, Almeria nu va rămâne creştină. O vom regăsi în regatul Nasrizilor din Granada, însă flota ei nu va mai avea puterea de altădată.

Dacă expediţia în Almeria are alură de epopee, ce ar trebui să spunem despre fabuloasa escapadă a regelui Aragonului, Alfons I-ul Bătăiosul, începută în 1125 ca răspuns la chemarea creşinilor meridionali, vasali ai islamului, mozarabiţii, aventură care îl duce până în sudul peninsulei unde, relaxat, vâsleşte în golful dintre Almeria şi Malaga? Regele n-a purtat nicio bătălie importantă, nu a cucerit niciun oraş, dar i-a speriat pe duşmani peste

tot, a rezistat la hărţuiala cavaleriei lor, a străbătut toate trecătorile, a suportat oboseala şi intemperiile, i-a luat cu el pe creştinii andaluzi care vor repopula valea Ebrului, abandonată de musulmani după ce fusese cucerită de creştini. Curajul se plăteşte, se ştie, dar te şi uluieşte. Efectul psihologic al acestei aventuri a fost invers; s-a dovedit că musulmanii spanioli erau incapabili să bareze drumul unei armate creştine plină de fermitate. Dacă Plutarh a avut dreptate când a spus că retragerea celor zece mii care au traversat Persia demonstra slăbiciunea Marilor Regi, campania lui Alfons a avut, fără îndoială, acelaşi efect. Din punct de vedere material, n-a folosit la nimic, dar a distrus moralul unora, stimulându-i pe ceilalţi. Din acest punct de vedere, a fost foarte folositoare. Dacă leonezii şi castilienii l-ar fi ajutat pe regele Aragonului, islamul ar fi fost izgonit din Spania cu două secole mai devreme.

Raidul în Andaluzia, cucerirea Saragossei şi campania de pe Ebru dovedesc marea valoare a lui Alfons Bătăiosul care a reuşit să-şi ducă la bun sfârşit acţiunile, cu toate că o parte a domniei lui a stat sub semnul războiului civil împotriva soţiei sale Urraka (Urrica), regina Castiliei şi Leonului, o femeie ambiţioasă şi intrigantă, care voia puterea pentru ea însăşi, care a renunţat la îndatoririle conjugale şi, spre sfârşitul vieţii, chiar la ceea ce ar fi trebuit să fie dragoste maternă, continuând lupta împotriva fiului ei Alfons al VII-lea. Soţul ei a încarcerat-o, dar ea a reuşit să scape, a ridicat poporul a cărui străpână se considera în calitate de moştenitoare legitimă după moartea tatălui ei; şi-a înfruntat fostul soţ pe câmpul de luptă, a trecut Spania prin foc şi sânge aproape două decenii, până la decesul survenit, din fericire, în 1126.

Domnia lui Alfons al VII-lea - rege al Castiliei (1126-1157) şi al Leonului (în 1135), fiul Urricăi, care se va proclama împărat, se va alia prin căsătorie cu Ludovic al VII-lea, regele Franţei, pe care îl va primi cu mare fast în capitală - va fi o luptă neîntreruptă împotriva musulmanilor, o succesiune de succese şi eşecuri, nici unele nici altele decisive. În 1130, almoravizii îşi înmulţesc raidurile în Castilia. În 1131, spun istoricii musulmani, almoravizii trimit o expediţie de 500000 de oameni. Urmează altele, în 1132, 1133, 1139. Castilienii recurg şi ei la numeroase represalii. Astfel, în 1131, se năpustesc în Valea Guadalquivirului pe care o transformă într-un pustiu. Alfons al VII-lea moare la 21 august 1157, în defileul Muradal, pe când se întorcea dintr-o lungă campanie în Andaluzia, respinsă de almoravizi.

ALMOHAZII

Aceştia sunt nou veniţii care încearcă să reia aventura almoravizilor şi chiar să-i întreacă, ceea ce reuşesc, cel puţin în Africa de Nord, pe care o ocupă în întregime până în Ifriqiya (Tunisia) între 1159 şi 1160. Adepţii unui islam axat mai mult ca niciodată pe un monoteism foarte strict (1), pentru că se numeau unitarieni (*al-Muwahhidun*), inamici înverşunaţi ai înaintaşilor pe care îi acuzau de toleranţă excesivă şi degenescenţă, inamici înverşunaţi ai musulmanilor spanioli prea ataşaţi de plăcerile vieţii, cu atât mai mult inamici ai evreilor şi creştinilor, almohazii adoptaseră doctrina lui Abu Abd Allah ibn Tumart şi fuseseră organizaţi de Muhammad ibn Tumart, care îşi însuşise titlul de *mahdi*, călăuză a Comunităţii până la sfârşitul vremilor (2). Succesorul său, califul Abd al-Mumin (1128-1163), va fi unul din marii prinţi ai islamului, iar cei care vor veni după el, Abu Yaqub Yusuf (1163-1187), ca şi fiul său Abu Yusuf Yaqub al-Mansur (1187-1199), nu vor fi mai prejos. Almohazii se ridică la începutul secolului al XII-lea, obţin o victorie decisivă împotriva almoravizilor la Tlemcen, în 1145, şi debarcă în Spania. Vin cu siguranţă pentru a se război cu creştinii, dar în primul rând trebuie să-şi impună autoritatea asupra înaintaşilor africani şi asupra emirilor andaluzi. Nu va fi uşor. (Cordoba îşi va schimba stăpânii de opt ori, iar mercenarii catolici îşi vor celebra slujba în Marea Moschee.)

Un timp, lupta împotriva creştinilor se dovedeşte dificilă. Portughezii păreau cei mai periculoşi, cei mai eficienţi. După câteva atacuri eşuate, chiar în anul în care au ocupat Almeria, ei reuşesc – şi cu ajutorul navelor engleze, germane şi flamande aflate în drum spre Ţara Sfântă sub comanda lui Arnold Arschot – să asedieze şi să cucerească Lisabona (iunie-octombrie 1147) şi să continue înaintarea spre sudul peninsulei. Alfons I-ul Henriques, un burgund, fiul lui Henri de Burgundia, conte de Lusitania (1112), proclamat apoi de entuziasmul popular rege al Portugaliei (1139-1185) chiar în ziua în care câştigase bătălia împotriva maurilor la Urique, înainta încet dar sigur. Cucereşte Castelul Alcacer, în 1160, când îi trece prin tăişul săbiei pe toţi locuitorii, după şase ani cucereşte Evora (1166), apoi îi respinge pe almohazii care blocau Santarem în 1171, dar este obligat să abandoneze oraşul la 28 iulie 1184, ceea ce nu face decât să stimuleze înflăcărarea trupelor. Sanche I-ul (1189-1211) convinge un grup de cruciaţi aflaţi în drum spre Palestina să-l sprijine în campania din Algarva şi se aruncă împreună într-o încăierare

pentru Silves, în sudul Portugaliei, pe care îl ocupă în 1189, apoi îl pierde în 1191, ceea ce îi obligă pe portughezi să semneze un armistiţiu pe timp de patru ani.

Bine înrădăcinaţi în Africa, spre sfârşitul domniei califului Abd al-Mumin, almorazii se pregătesc serios pentru a distruge, odată pentru totdeauna, puterea creştinilor în Spania, dar moartea califului la Rabat (1163) îi întrerupe. O nouă exepdiţie, care trebuia să fie de o şi mai mare amploare decât cea prevăzută iniţial – poate un milion de oameni? – este pregătită de Abu Yusub al-Mansur. El debarcă în Andaluzia şi se îndreaptă spre nord. Regele Castiliei, Alfons al VIII-lea, Nobilul sau Magnificul (1158-1214), porneşte singur împotriva invadatorilor şi îi întâmpină în apropiere de graniţă, la Alarcos, la 19 iulie 1195: în ziua aceea a pierit floarea cavaleriei spaniole. Almohazii sosesc la Toledo, nu-l atacă ci doar îl împresoară prin nord şi ocupă Salamanca (1196). Intendenţa defectuoasă şi foametea îi obligă să se retragă. Arabii vor spune mai târziu că această bătălie a fost mai glorioasă decât cea de la Zalaca. Ce să mai spui? Este adevărat că înfruntarea a reprezentat un real pericol pentru creştinătate, un pericol sporit şi de ranchiuna, invidia, ura cu care ceilalţi prinţi urmăreau Castilia, prea puternică, prea orgolioasă pentru a nu-şi merita pedeapsa. Cum tot era la pământ, o atacă şi ei. Se spune că doar moartea neaşteptată a califului a salvat-o. Poate au contribuit şi conflictele care au izbucnit între musulmani, inclusiv debarcarea celor din Baleare pe coasta Africii de Nord. În orice caz, pentru almohazi a fost cântecul de lebădă. Ravagiile pe care le-au provocat în retragere, au fost ultimele pe pământul Spaniei. După cincisprezece ani, creştinii îşi vor lua o revanşă strălucită.

LAS NAVAS DE TOLOSA

N-a fost uşor de realizat o armonie între diversele state catolice din Spania, dar ea se va stabili totuşi, în parte datorită intervenţiilor papei. Când rivalităţile au devenit sufocante, Alfons al VIII-lea Nobilul, regele Castiliei, a anulat tratatul pe care îl semnase cu musulmanii – care permisese o lungă perioadă de pace – şi a început incursiunile în Andaluzia (1209-1211). Noul calif almohad, Muhammad al-Nasir (1199-1214), a lansat un apel la *jihad*. I-au răspuns sute de mii de oameni – o jumătate de milion, se spune – care au debarcat în Spania, unde califul i-a primit personal (începutul lui mai

1211). Printr-o inexplicabilă aberaţie, a pierdut timp preţios pentru că s-a încăpăţânat să asedieze fortăreaţa Salvatierra care, din fericire, a rezistat timp de opt luni. Această întârziere le-a oferit adversarilor răgazul pentru a se pregăti. Alfons de Castillia a trimis ambasadori la papa Inocenţiu al III-lea şi la diverse episcopii din Franţa pentru a-i chema pe creştini la războiul sfânt. Apelul a fost receptat. Au venit voluntari din toată Europa şi mai ales din Franţa, atât din Bretania şi Limousin, cât şi din Provence şi Burgundia. La începutul lui iunie 1212, circa 10000 de cavaleri şi 100000 de infanterişti s-au reunit în provincia Toledo. Regii Spaniei erau toţi acolo: Alfons al VIII-lea al Castiliei, Pedro al II-lea al Aragonului, Sanche al VII-lea cel Voinic al Navarrei, fiul lui Alfons al II-lea cel Gros al Portugaliei, Sanche Fernandez, infante de Leon. La Roma, papa a poruncit trei zile de post şi abstinenţă. Peste tot au fost organizate procesiuni şi rugăciuni publice. S-ar putea spune că toată creştinătatea simţea că se joacă partida decisivă.

La 20 iunie 1212, armata creştină s-a pus în mişcare pentru una din cele mai mari şi mai frumoase bătălii din istorie. La 24 iunie, a luat cu asalt castelul Magalon şi i-a ucis pe soldaţii garnizoanei. Apoi a trecut la Guadiana pentru a ocupa Calatrava. Oraşul a fost oferit unui ordin al cavalerilor care de atunci a primit numele său – ordinul de Calatrava. Spaniolii şi infanteriştii veniţi de dincolo de munţi au găsit motiv de încăierare, acuzându-se unii pe alţii că sunt prea îngăduitori cu populaţia şi că prada enormă pe care au strâns-o intră mai mult în punga unora decât a altora. Mulţi oameni din nord au renunţat să mai participe la campanie şi s-au întors acasă cu capul plecat şi cu teama în suflet, pentru că în ţinuturile pe care le traversaseră erau consideraţi trădători sau laşi.

Sosirea trupelor din Navarra a ridicat moralul catolicilor. Era şi momentul. La 12 iulie au pătruns în Sierra Morena, dar părea imposibil să străbată drumul de munte, foarte bine apărat. Se spune că un păstor a călăuzit armata pe cărări lăturalnice. La 16 iulie, adversarii se înfruntă la Las Navas de Tolosa, la nord de Ubeda (din această cauză numele acestui oraş a fost reţinut uneori ca loc al bătăliei). Soarta combatanţilor a fost o vreme incertă, apoi totul s-a răsturnat. Zeul războiului le-a surâs creştinilor. Maurii au luat-o la fugă, au fost urmăriţi şi făcuţi bucăţi. În acesată goană au murit mai mulţi oameni decât în bătălia propriu-zisă. Câţi? Nu se va şti niciodată, atât de diferite sunt estimările. Se vorbeşte de 50000 de musulmani ucişi, de 100000, de 500000. Infantele de Spania îi scria surorii sale Blanche de Castillia, regina Franţei, că după confruntare au fost trimişi la moarte 85000

de prizonieri, dintre care 15000 de femei. Au fost, incontestabil, pierderi omeneşti enorme, întrucât învingătorii s-au arătat fără milă. Nu se spune că răniţii aflaţi în marile spitale din Baeza pentru îngrijire au fost strangulaţi, că Ubeda, care s-a predat cu condiţia să fie cruţat, şi-a văzut populaţia sacrificată sau deportată, zidurile şi casele rase pe de faţa pământului? Când armata s-a retras la Calatrava să se odihnească, s-a întâlnit cu ducele Leopold de Austria care venise cu trupele sale germane să dea o mână zdravănă de ajutor spaniolilor. Ajunsese prea târziu, dar a primit mulţumiri.

TRIUMFUL RECONQUISTEI

Anul 1212 marchează una din datele importante ale istoriei. Atunci a bătut clopotul dominaţiei arabe în Spania. Musulmanii s-au prăbuşit în anarhie şi, ceea ce este poate şi mai rău, în momentul reglării conturilor, almohazii i-au acuzat pe andaluzi de trădare şi *vice versa*. Totul a mers destul de repede. În pofida neînţelegerilor dintre suveranii spanioli, conştiinţa religioasă şi interesul comun au învins, mai întâi în rândul oamenilor simpli şi apoi printre nobili. În plus, ordinele militare şi autorităţile religioase, în special arhiepiscopia de Toledo, erau acolo pentru a flutura lăncile şi săbiile. Ei erau cei care hărţuiau fortăreţele şi castelele situate la frontiere. Unele oraşe rezistau: Caceres, Baeza, Sevilla care fusese atacată în forţă. Altele cădeau: Alcaraz, în 1212, în mâinile lui Alfons al VII-lea al Castiliei; Alcantara, în 1214, în mâinile lui Alfons al IX-lea al Leonului (1188-1230). În 1213, portughezii, ajutaţi de cruciaţi din Germania şi Flandra, ocupau Alcazar del Sol.

Totuşi, pe ruinele almohazilor şi desăvârşindu-le prăbuşirea, andaluzii musulmani se regrupau în jurul familiei Beni Hud. Această familie stăpânea de câţiva ani Murcia, Jaen, Merida, Badajoz şi o mare parte din Andaluzia, bineînţeles Cordoba şi Granada. Va încerca să se apere, va organiza chiar câteva atacuri împotriva lui Alfons al IX-lea al Leonului, din nu va rezista.

Aparţiile lui Alfons al II-lea cel Gros al Portugaliei (1211-1223), lui Iacob I-ul Cuceritorul, regele Aragonului (1213-1276), lui Ferdinand al III-lea cel Sfânt, (regele Castiliei, în 1217, al Castiliei şi Leonului din 1230 până în 1252), vor înlocui bătăliile neîntrerupte, dar anarhice, cu un plan de recucerire matur şi bine structurat, ceea ce le permite creştinilor să treacă la o adevărată ofensivă.

Alfons cel Gros se instalează până la sud de Algarva, la Fato, Albufeira, Porhes, lăsând unuia din urmaţii săi, lui Alfons al III-lea (1248-1273) îndatorirea de a duce lupta până la capăt. În 1228 se organizează o expediţie împotriva insulelor Baleare. Iocob I-ul de Aragon, sprijinit de genovezi şi provensali, debarcă în Majorca, în 1229, cu o flotă de o sută cincizeci de vase, dar se vorbeşte de o rezistenţă neaşteptată. Va trebui să revină de două ori în insule, în 1232 şi 1233, pentru a le veni de hac musulmanilor. În aceaşi timp, cu ajutorul voluntarilor francezi şi englezi, regele Aragonului conduce o operaţiune de mare amploare împotriva Valenciei. Încurajată de papa Grigore al IX-lea care chema popoarele latine la cruciadă împotriva marelui port, operaţiunea nu dă roade decât în momentul în care sunt cucerite şi insulele Baleare. În 1214, Iacob I-ul ocupă Peniscola, un important oraş de pe coastă, în 1233 distruge fortăreaţă Burriana, iar în 1238 provoacă prăbuşirea Valenciei. Trebuia să pună stăpânire pe toată provincia. Trece râul Jucar, asediază Jativa, o ia, o pierde şi o cucereşte definitiv după patru ani de eforturi (1244), apoi ocupă Denia (1248). Cucerirea celor două oraşe pe care el însuşi le râvnea îl nemulţumeşte profund pe Ferdinand al II-lea şi, pentru a nu intra în conflict cu Castilia, regele Aragonului nu mai atacă nici Cartagena, nici Granada, nici Coca, pe care dealtfel, în 1243, o asediase zadarnic.

În timpul desfăşurării acestor operaţiuni, castilienii se băteau aprig în Andaluzia, semănând teroarea în calea lor şi măcelărind, se spune, bătrâni, femei, copii. Simţindu-se pierduţi, musulmanii lansează un ultim apel la războiul sfânt. Vin numeroşi voluntari... dar – printr-un adevărat miracol, spun creştinii – sunt zdrobiţi pe ţărmul Guadaletei (1233). În anii următori, marile ordine militare castiliene intră în Andaluzia unde cuceres mai multe oraşe, între care Trujillio şi Medellin. Sunt întâmpinate de rege, care ocupase Ubeda la 29 septembrie 1234.

Cordoba nu-i departe. Cordoba, se spune, nu este nici bine apărată. N-ar fi o bună ocazie pentru a fi atacată? O trupă de castilieni ajunge la periferia oraşului (8 ianuarie 1236). Soldaţii îşi dau seama imediat că nu trebuie să aibă încredere în zvonuri şi că nu pot cuceri singuri oraşul. Apelează la generalul Alvara Perez de Castro, care comanda garnizoana de frontieră, şi chiar la Ferdinand al III-lea. Cordoba merită ca prinţul însuşi să fie deranjat. Începe atacul. Locuitorii opun o rezistenţă disperată. Trebuie cucerit pas cu pas, casă cu casă, stradă cu stradă. Când îşi dă seama că nimeni nu-i va sări în ajutor, populaţia se dă bătută. La 29 iunie, ziua sfinţilor Petru

şi Pavel, după cinci sute treizeci de ani de stăpânire musulmană, de măreţie şi glorie aproape inegalate, Cordoba redevine creştină. Cei mai mulţi musulmani aleg emigrarea. Sunt lăsaţi să pleçe. Multe oraşe de provincie îşi deschid porţile: Baeza, Ecija şi altele.

NASRIZII

În 1237, Ibn Nasr, un arab pur sânge, descendentul unuia din apropiaţii Profetului, a fost chemat la Granada unde a întemeiat dinastia Nasrizilor, sortită să arunce, timp de două sute cincizeci de ani, ultimele raze de lumină asupra Andaluziei. Nasrizii, cărora li s-au aliat mai multe oraşe, aveau partizanii lor în provincia Murcia, pe care voiau să o stăpânească, dar aveau şi mulţi duşmani. Aceştia preferau să se supună mai degrabă creştinilor decât musulmanilor, în parte pentru că nu credeau în reuşita celor din urmă şi se temeau că, trecând în tabăra lor, vor fi antrenaţi într-un război defensiv fără sfârşit. În consecinţă, au tratat cu Castilia. *Wali* de Murcia şi emirii mai multor oraşe, Alicante, Elche, Oriola, Alid, Acoca s-au angajat să presteze jurământul de credinţă lui Ferdinand al III-lea şi să accepte, prin tratatul de la Alcazar, garnizoanele creştine. Infantele, viitorul Alfons al X-lea cel Înţelept, a intrat în Murcia în 1243. A încercat să cucerească şi alte oraşe, a ocupat Mula, a eşuat la Lorca şi Cartagena, dar s-a răzbunat jefuindu-le provinciile (1244). La rândul său, Ferdinand a încercat în zadar să pună mâna pe Granada. A fost parafat un nou tratat, prin care nasrizilor le era recunoscută independenţa, fiind numai teoretic vasali şi tributari Castiliei căreia i-au fost oferit ca garanţie oraşul Jaen (aprilie 1246).

După cum Iacob I-ul pusese capăt ofensivei în Andaluzia, pentru a nu-l irita pe Ferdinand al III-lea, la fel de atent să evite un conflict cu Aragonul, regele Castiliei a renunţat la tentativa de a cuceri toată provincia Murcia şi s-a îndreptat spre cel mai frumos oraş musulman din Spania, Sevilla. La opt luni după ce pusese stăpânire pe Jaen, a început marşul împotriva Sevillei, solicitându-i vasalului său, regele Granadei, trupe auxiliare. Cuceritorii au ocupat mai întâi Alcala de Guadaira, în timp ce cavalerii de Calatrava asediau Jerez şi Carmona. Deşi ar fi putut, aceste oraşe nu s-au apărat cu prea multă convingere. Drumul spre Sevilla era liber. Pentru a împiedica accesul oraşului la mare, în primăvara lui 1247 flota a

intrat în Guadalquivir şi, în august, acesta a fost încercuit. În primăvara lui 1248 au sosit întăriri aragoneze, portugheze, catalane. Încercările unui asediu ce părea fără sfârşit – cincisprezece luni! – i-au epuizat pe sevilleni. Au fost nevoiţi să negocieze. Era singura speranţă de supravieţuire. S-a negociat. La 23 noiembrie 1248, capitularea fost acceptată. Aproximativ 300000 de mauri au plecat şi au fost înlocuiţi cu creştini. În 1250, s-au predat Jerez de la Frontera, Arcos, Medina Sidonia, Cadix, Alcala de Gazules. Granada fiind deja vasală, nu mai rămânea mare lucru de cucerit. În 1292, a fost ocupat oraşul Tarifa.

Pentru ca ordinea să fie respectată, era necesar ca noii supuşi musulmani să se resemneze cu statutul de vasali. Observând înflorirea de care s-a bucurat arta mudejar, o artă musulmană în slujba creştinismului şi a creştinilor, care s-a răspândit treptat pe teritoriile cucerite lăsând numeroase mărturii mai ales în Toledo (podul Alcantara, biserica Santa Maria la Blanca, sinagoga El Transito, Puerta del Sol) şi despre care se poate spune că se situează „la punctul de întâlnire între Orient şi Occident" (Prosper Ricard), observând aşadar această înflorire, am putea spune nu numai că acei creatori „s-au resemnat", ci şi că au colaborat cu entuziasm. Ne-am înşela. Cu toate că unii din ei lucrau deja pe şantierul Alcazar din Sevilla (secolele al XII-lea şi al XIII-lea), alţii au rezistat, s-au revoltat şi au dovedit în final că dacă evreii şi creştinii acceptaseră dominaţia musulmană, musulmanii nu vor accepta şi nu vor suporta dominaţia creştină. În 1261, o revoltă bine coordonată a izbucnit simultan în Murcia, Jerez, Lorca. Lerida. Au sărit în ajutor *wali* de Tarifa şi Algezira, care i-au interzis Granadei să rămână nepăsătoare. Aceasta a susţinut revolta trimiţând o armată care a fost nimicită în 1262 aproape de Alcala-Real. După aceea, rebeliunea a fost înăbuşită dar, cum vom vedea, au urmat altele, până când islamul a fost cu totul eliminat din Spania.

Cât despre marocani, ei au încercat să intrevină. În 1264, apoi din nou, în 1274, marinizii, care intraseră în luptă împotriva almohazilor şi care, în final, le luaseră acestora dreptul la succesiune în Maroc, au încercat în două valuri să reediteze faptele de vitejie ale almoravizilor şi almohazilor. De două ori au obţinut câteva succese provizorii (ocuparea oraşelor Jerez şi Utria, victoria de la Ecija), dar trecuse vremea în care Africa putea să opereze nestingherită în Spania.

CAPITOLUL VIII

Cruciada

ÎN ŢARA SFÂNTĂ

După cucerirea Ierusalimului şi victoria de la Ascalon (1099) asupra egiptenilor şi care părea să fi îndepărtat orice pericol, cruciaţii, în marea lor majoritate, s-au întors în Europa. Doar câteva mii au rămas să organizeze şi să apere pământul cucerit, să-şi întărească puterea într-o ţară care, în pofida unei numeroase comunităţi creştine, se afla încă în mâinile musulmanilor. Posesiunile latine în Orient nu alcătuiau dealtfel un singur stat centralizat, ci patru entităţi teritoriale, ele însele împărţite în feude şi baronii. La nord, se afla comitatul Edessa (actualul Urfa), locuit în mare parte de iacobiţi, comitat care acoperea terenuri întinse până la Malatya (Melitene) şi Marach, până în vecinătatea regatului Mica Armenie din Cilicia, situat pe coastele Turciei actuale, din Tarsa la Seleucos (Silifke) şi Alanya. Mai jos, se afla principatul Antiohia, stăpân pe Laodice, Apama şi apropiat de Alep, un front de război permanent. Venea apoi comitatul Tripoli, construit cu greu, care lega cele trei state creştine din nord de regatul Ierusalim. Instalat în sud, acesta începea foarte aproape de Beirut şi se termina spre Gaza, la frontiera egipteană, dar s-a extins pe vremea când s-a aflat la apogeul puterii, câteva decenii, din Iordania până în golful Aqaba.

Era evident, chiar pentru un ochi mai puţin pătrunzător, că fără eforturi serioase latinii nu puteau să reziste unei eventuale ofensive musulmane. Bineînţeles, pelerinii continuau să sosească în grupuri mici şi, de voie de nevoie, se înrolau în armată atunci când ajutorul lor părea indispensabil. Bineînţeles, se putea conta pe creştinii indigeni, destul de numeroşi mai ales în Iordania şi Liban - „oameni curajoşi, viteji în război şi

foarte utili nouă în conflictele pe care le aveau adesea cu duşmanii", va spune despre maroniţi (1) Guillaume de Tyr (1150-1185) – oameni a căror prezenţă explică, cel puţin în parte, uşurinţa cu care au pătruns francii. Dintre maroniţi, ca şi dintre musulmani, au fost recrutaţi mercenari, turcpolii sau turcopolii, al căror rol militar va fi într-o zi demn de luat în seamă. Dar loialitatea şi colaborarea nu vor rezista la proba timpului, sau mai degrabă la loviturile pe care francii le vor aplica riturilor non latine, ba chiar vor face loc indiferenţei şi unui soi de ostilitate. În sfârşit, cuceritorii beneficiau de ajutorul flotelor italiene, ale căror comandanţi erau interesaţi, în cea mai mare măsură, de perspectivele care se deschideau în Orientul Apropiat. Nici sosirea noilor forţe europene nu era mai puţin importantă,

Din 1100, conciliul de la Saint-Hilaire din Poitiers reîncepe să predice cruciada, să-i îndemne pe credincioşi să ia drumul Ierusalimului. Şi este ascultat. În 1101, Guillaume al IX-lea de Aquitania ia conducerea unei noi expediţii frnaceze, germane şi italiene: la început pornesc 50000 de lombarzi, apoi câteva mii de francezi şi, în sfârşit, o armată imensă formată din 150000 de aquitani, burgunzi, bavarezi, suabi. Au ales drumul prin Dalmaţia, Constantinopol şi Asia Mică. Au fost aproape nimiciţi de Kilidj Arslan (1097-1107) la Halys (Kizil Irmak), lângă Heracles. Doar o mână de oameni a mai ajuns în Ţara Sfântă. Trei ani mai târziu, Bohemond de Antiohia, după ce căzuse prizonier la turci şi fusese eliberat în schimbul unei recompense substanţiale, îi încredinţează puterea nepotului său Tancred, părăseşte statul (1104) şi vine în Franţa unde ţine predici prin castele şi oraşe. Se întoarce, în 1106, însoţit de oameni de toate condiţiile sociale.

Chiar înainte de sosirea primelor întăriri, ţinutul considerat mai degrabă al francilor decât al latinilor, se extinde şi mai mult. În 1101, francii ocupă Cesareea; în 1102, Tortosa; în 1104, Giblet, Byblos şi Acra, pe aceasta din urmă cu ajutorul marinei genoveze, apoi castelul Djabar, în apropiere de Raqqa, oraţul care domina Eufratul; în 1106, marele oraş antic Apama, deja devastat; în 1109, după şase ani de lupte înverşunate, cuceresc Tripoli şi mica fortăreaţă care apăra un loc strategic important, deschizătura Homs, unde se va construi mai târziu una din capodoperele artei militare, Krakul Cavalerilor; în 1110, francii ocupă oraşele Beirut şi Sidon. În 1124, când va cădea şi Tyrul, toată coasta siriană va fi în mâinile cruciaţilor. În aceeaşi perioadă, regatul Ierusalim a preluat controlul întregului bazin al Mării Moarte, dincolo de Iordan, ce se va numi „peste Iordan" – deja Transiordania! Întărirea teritoriilor cucerite devine acum principala

preocupare. În 1115, este construit castelul Montreal (Chaubak) şi se asigură astfel controlul asupra celor două drumuri comerciale şi strategice care leagă Amman de Marea Roşie, cel numit al deşertului şi cel numit al Regilor, adică principalele căi de acces spre Egipt, Marea Roşie, Arabia, aşadar spre oraşele sfinte ale islamului în care se întâlnesc pelerinii asiatici – despărţind astfel islamul african de islamul Orientului Apropiat. În 1116, regatul Ierusalim înglobează golful Aqaba şi ocupă Ayla.

ORGANIZAREA ŢINUTURILOR CUCERITE

Au fost construite atunci două mari ordine religioase militare ce anunţă şi apariţia altora: cel al Ospitalierilor, oamenii acelui spital pe care creştinii l-au deschis la Ierusalim pentru îngrijirea pelerinilor bolnavi, şi cel al Templierilor, care îşi datorează numele primei mănăstriri întemeiate în anul 1119 de franci în apropeierea templului lui Solomon, cu scopul de a supraveghea drumurile. Şi unul şi celălalt, dar mai ales al doilea, au primit în rândurile lor călugări-soldaţi de toate naţiile, luptători excelenţi dar şi excelenţi bancheri, care vor acumula bogăţii imense, putere şi glorie. Peste tot pe unde s-au instalat, cruciaţii au încercat să-şi întărească poziţiile ridicând un ansamblu fantastic de metereze şi castele fortificate, atât de remarcabil finisate în secolul al XIII-lea. Foarte aproape de Montreal, au construit fortăreaţa din insula Graye, în largul Aylei, apoi fortăreţa Marqab (prin 1117), la joncţiunea comitatului Tripoli cu principatul Antiohia, pe care Ospitalierii o vor ocupa în 1186 şi unde vor construi castelul pe care îl putem vedea şi astăzi. Fără îndoială, tot ei au construit şi castelul numit al lui Saladin şi, probabil, Castelul Alb de pe vârful Sofita, la 42 de kilometri distanţă de Tortosa, castel încredinţat templierilor în 1180.

În acelaşi an (1124) în care cuceresc Tyrul, cruciaţii atacă şi marea metropolă care era atunci Alep, fără intenţia s-o ia în stăpânire, dar obligând-o să plătească tribut. Ceea ce părea un real succes se dovedeşte a fi o catastrofă. Musulmanii sirieni, pentru care ideea de *jihad* se tocise demult şi care, după un sfert de secol, păreau să fi acceptat prezenţa forţelor creştine şi să se fi resemnat în defensivă, recapătă treptat conştiinţa datoriei de a lupta pentru islam, se decid să reacţioneze şi trec la fapte. Preceptorul (*atabeg*, părintele) prinţului de Mossul, Zengi (1128-1144), care, aidoma tuturor confraţilor săi de-atunci, exercita puterea la adăpostul celui pe care l-a educat,

acest preceptor care dobândise prin energia, valoarea şi, am putea spune, prin geniul său, o imensă reputaţie, este chemat în ajutor de alepini în 1128. Vine imediat, îi eliberează de un jug relativ lejer, apoi porneşte la atac împotriva francilor. La început, pune stăpânire pe toate teritoriile ocupate de cruciaţi dincolo de Iordan (1135); trece apoi la recucerirea comitatului Edessa (1140-1142), pe care fiul şi urmaşul său Nur al-Din, numit de noi Noradin (1147-1174), o desăvârşeşte din 1146 până în 1150. Aceste succese, resimţite puternic în Occident, provoacă a doua cruciadă (2). Suntem îndreptăţiţi să credem că tot ele au stimulat şi activitatea arhitectuarlă a latinilor, pentru că, tot atunci, între 1142-1144, au fost construite Krakul Cavalerilor şi castelul Kerak.

Îndată ce vestea pierderii Edessei ajunge în Europa, marele suveran de Hohenstaufen, Conrad al II-lea (1093-1152), şi regele Franţei, Ludovic al VII-lea cel Tânăr (1137-1180), pun mâna pe cruce (1142). Se pregătesc în mare grabă şi pornesc, în 1147, cu două armate puternice, având fiecare peste 100000 de soldaţi. Armata franceză se adună la Metz şi trece Rinul pe la Worms, unde aşteaptă sosirea contingentelor normande şi engleze. Armata germană porneşte aşadar prima la drum, prin Balcani, Constantinopol şi Anatolia Centrală. Înşelată de greci sau victimă a propriei ignoranţe, armata germană părăseşte capitala bizantină încărcată cu provizii pentru numai opt zile de drum, deşi aveau de parcurs o distanţă dublă până la destinaţie, adică până la Iconium (Konia), capitala selgiucizilor. Prima cruciadă le smulsese acestora malurile egeene dar ei stăpâneau încă podişul înalt. La 26 octombrie 1147, epuizată de foame şi de oboseală, armata germană este atacată de turci , dată peste cap, aruncată într-o derută îngrozitoare. Armata cu care Conrad îl întâmpină pe regele Franţei este doar o biată rămăşiţă. Din fericire, ajung în acelaşi timp la Constantinopol cruciaţii slavi conduşi de Ladislas, duce de Boemia, şi de Boleslas al IV-lea, duce de Polonia (1125-1173).

Prevenit de păţania lui Conrad, Ludovic al VII-lea nu mai traversează Anatolia centrală, ci urmează linia ţărmului până la Edessa, apoi se îndreaptă spre Antalia, pe atunci domeniu veneţian. Faptul că a fost prevăzător nu l-a împiedicat să dea piept cu turcii, prima dată la Menadra, unde s-a descurcat bine şi a obţinut victoria uşor, a doua oară în trecătorile Frigiei, unde a suferit pierderi considerabile. A hotărât atunci să continue călătoria pe apă. Cu o rapacitate care i-a caracterizat pe tot parcursul cruciadelor şi care contrasta cu generozitatea nobililor şi a plebei, armatorii au cerut un preţ atât de mare încât nu s-a putut îmbarca toată armata. Regele Franţei este

nevoit să-i încredinţeze bizantinilor pe toţi cei condamnaţi să-şi continue marşul spre Ierusalim pe jos. Grecii îi exploatează fără ruşine, îi lasă în voia soartei, îi aduc într-o asemenea stare de mizerie că până şi turcilor li se face milă de ei. Această purtare nu-i va fi iertată Bizanţului, care va plăti mai târziu cu vârf şi îndesat.

La 19 martie 1148, Ludovic al VII-lea debarcă în Seleucia, la câteva leghe de Antiohia, de unde se îndreaptă spre Ierusalim şi spre Sfântul Ioan de Acra. Acolo, Ludovic, Conrad şi Baudouin (Baldovin), regele Ierusalimului, ţin un fel de sfat, în cursul căruia decid, în chip straniu, să atace Damascul. Îşi dau seama repede că decizia lor a fost o nebunie. Pe o asemenea căldură, asedierea unui oraş bine apărat se dovedeşte imposibilă, ceea ce îi determină să renunţe (1148). Nur al-Din profită de această derută pentru a-l zdrobi pe regele Ierusalimului şi pentru a cuceri, în principatul Antiohia, ţinuturile aflate dincolo de Oronte. După câţiva ani, al-Din va realiza unitatea Siriei anexând Damascul. Eşecul suferit i-a descurajat pe cruciaţi. Conrad şi majoritatea cavalerilor s-au reîmbarcat, în cursul iernii 1148-1149, iar Ludovic al VII-lea, chiar dacă ministrul Suger îi reclama prezenţa în Franţa, a refuzat să se retragă atunci, dar a făcut-o după câteva luni, în iulie 1149.

Sosirea aproape permanentă a pelerinilor, valoarea de necontestat a Templierilor şi a cavalerilor Ospitalieri nu au fost suficiente pentru a acoperi indolenţa şi corupţia prinţilor implicaţi. Numai Baudouin al III-lea (1143-1163) îşi ilustrează domnia cu un succes real, luându-le egiptenilor Ascalonul (19 august 1153) şi pregătind astfel, fără să ştie, viitoarea campanie în Egipt. În peisajul cenuşiu în care se plasa cruciada, adevăratele fapte de arme sunt cu atât mai remarabile. Cum să nu citezi isprava din1163, când o mică garnizoană a sărit de pe meterezele care înconjurau Krakul Cavalerilor, în plină caniculă, năpustindu-se asupra aseditorilor, devastându-le tabăra, punându-i pe fugă şi urmărindu-i până la Homs?

SFÂRŞITUL EGIPTULUI FATIMID

Când au intrat în lumea musulmană, turcii s-au declatat protectori ai califatului abbasid, au adoptat cu fermitate o politică sunnită şi au înscris în programul lor, ca punct esenţial, distrugerea şiismului. S-au străduit serios, dar n-au reuşit să doboare Egiptul fatimid. Acesta rămânea principala ţintă

a potentaţilor sirieni şi privea cu teamă puterea lor crescândă. Vlăguit de lux, de plăceri, de corupţie, de conspiraţiile nobilimii, Egiptul fatimid nu găseşte o altă soluţie pentru a scăpa de pericolul care îl ameninţa decât să solicite ajutor creştinilor. Dacă trebuia să-şi piardă în parte sau chiar în întregime suveranitatea, prefera să o abandoneze mai degrabă francilor decât turcilor. Poate să pară surprinzător, dar aşa este. Mai uşor îţi deteşti fratele decât pe un străin.

În 1153, Egiptul este obligat să se decidă. Unul din ofiţerii palatului tocmai îl izgonise pe vizirul de atunci, Şahwar. Acesta apelează imediat la ajutorul sirianului Nur al-Din, care îl trimite în grabă pe adjutantul său Chirkuh. Fără nici un efort, Chirkuh îl repune în funcţie pe ministru şi continuă să se poarte în Egipt ca într-o ţară cucerită. Încolţiţi, fatimizii se întorc spre regele Ierusalimului, Amauray (1162-1174). Era ocazia mult visată pentru aceasta, aşa încât reacţionează fără întârziere. Prima ofensivă, în 1164, îi obligă pe sirieni să se retragă. După trei ani, în 1167, aliat cu armata egipteană, Amauray intră în Alexandria, apărată atunci de un tânăr care se va bucura de un destin excepţional, nepotul lui Chirkuh, kurdul Salah al-Din Yusuf, viitorul Saladin. Francii devin stăpâni pe situaţie în Egipt, exercită un veritabil protectorat asupra ţării şi primesc un tribut anual enorm. Era prea frumos ca să dureze. În ianuarie 1169, Saladin îl înlătură pe Şahwar şi îi ia locul la Cairo. În 1171, îl înlătură pe ultimul calif fatimid, readuce Egiptul la sunnism şi realizează unitatea lumii arabe în Orientul Apropiat. După moartea lui Nur al-Din, în 1174, Saladin rămâne singurul stăpân.

VICTORIA SELGIUCIZILOR DIN RUM

În aceeaşi perioadă, selgiucizii din Rum, din ţinutul roman Anatolia sau din Konia obţineau o victorie asupra bizantinilor în defileul Myriokephalon (1176), ceea ce demonstrează, la un secol după bătălia de la Mentzi Kert, că prezenţa turcilor nu era nici întâmplătoare, nici provizorie, ci solidă, definitivă, că Asia Mică devenise Turcia. Eşecul în faţa cruciaţilor îi va determina pe selgiucizii din Rum să slăbească presiunea asupra vestului. Era mai uşor şi mai profitabil să se consolideze în Anatolia (3). Pentru a se simţi în siguranţă, nu vor ezita să se împace cu bizantinii, mai mult chiar, sub Kilidj Arslan al II-lea (1155-1192), să se recunoască vasalii acestora, ceea ce le va permite să cucerească Elbistan, Karaman, Kayseri, Tchankiri, Ankara şi

Sivas. La mijlocul celei de a doua jumătăţi a secolului al XII-lea, în afară de regatul lor, nu mai rămăsese în Anatolia decât emiratul, odinioară puternic, al Danichmendizilor şi coastele italiene, greceşti sau armene. În secolul al XIII-lea, selgiucizii obţin acces la mare cucerind Antalia de la veneţieni (1207), Sinope de la greci (1214), Stânca frumoasă, Kalanoros, de la armeni (1220), care va deveni Alania. Simţindu-se condamnaţi, Danichmendizii fac apel la Bizanţ, el însuşi neliniştit de înaintarea constantă a presupuşilor vasali. *Basileus* a intervenit, şi a uramat Myriokephalon.

SALADIN

Câţiva ani, Saladin a fost ocupat mai mult să-şi consolideze puterea în imperiul pe care îl moştenise şi al cărui creator se considera pe bună dreptate, aşa încât confruntările lui cu cruciaţii nu s-au bucurat de succes. Cine şi-ar fi imaginat că acest războinic plin de prestigiu, stăpân pe Cairo, Damasc, Alep ar fi putut să fie învins de regele Ierusalimului, Baudouin al IV-lea (1174-1185), un adolescent – avea şaptesprezece ani când a obţinut marea sa victorie – pe deasupra şi bolnav (era lepros)? Realitatea, se ştie, depăşeşte ficţiunea. La 25 noiembrie 1177, la Montgisard, într-una din cele mai strălucite fapte de arme ale cruciaţilor, copilul l-a învins pe bătrânul maur, bolnavul pe cel sănătos, cel slab – Baudouin avea cinci sute de cavaleri – pe cel puternic – Saladin avea câteva mii de soldaţi.

Unul din eroii momentului a fost Renaud de Chatillon, un aventurier îndrăzneţ, un personaj fără lege şi fără credinţă, un tâlhar care nu respecta niciun armistiţiu, dar a cărui amintire va fi slăvită în epopee. În *Ierusalimul eliberat*, Tasso va vorbi despre el ca despre „un războinic care s-a distins prin multe fapte de vitejie", şi a cărui simplă prezenţă te înmărmurea. Nu ne îndoim de faptul că nesăbuinţa şi violenţele acestui aventurier au grăbit declinul aşezărilor france în Levant. Nesăbuinţa? În iarna 1182-1183, a avut ideea să construiască o flotă în Iordania, pe care s-o transporte bucată cu bucată, pe spatele cămilelor, până în golful Aqaba, de-acolo s-o lanseze la apă, să facă piraterie în Marea Roşie, să debarce în Arabia, la Hedjaz, cu dorinţa măsturisită de a cuceri oraşele sfinte ale islamului. Era pe punctul de a reuşi când a fost oprit la o zi sau două de marş spre Medina. Musulmanii nu-i vor ierta această tentativă de profanare, „un plan care te încremeneşte de oroare şi repulsie" (Ibn Djubair) şi vor jura să se răzbune. Violenţele? În

1180, în plin armistiţiu, a atacat o caravană care se îndrepta spre Mecca, fapt ce a reaprins ostilităţile şi i-a angajat pe cruciaţi într-o serie de confruntări din care au ieşit destul de greu şi numai datorită energiei lui Baudouin. Cu toate acestea, Renaud a recidivat şi a jefuit încă o caravană în care se afla sora lui Saladin (1184): „paladinul" kurd pe care Boccaccio îl va numi „valorosul senior" şi care va deveni o figură legendară în Europa, a jurat atunci că îl va ucide pe bandit cu propriile lui mâini. Şi s-a ţinut de cuvânt.

Saladin s-a hotărât să înceapă ofensiva în martie 1187, în momentul în care cruciaţii – succesorul Leprosului, Gui de Lusignan, şi contele de Tripoli – se băteau între ei. Atacul a fost atât de brusc, atât de surprinzător, încât cei doi inamici abia au avut timp să se reconcilieze. Gui a făcut apel la mobilizare generală. Forţele, de bine de rău adunate, s-au îndreptat spre Tiberiada, unde au fost întâmpinate de Saladin care, la 4 iulie 1187, le-a încercuit pe înălţimile Hattin, fără apă, într-o căldură toridă, înteţită şi de focurile aprinse de adversari. Epuizată, decimată, armata lui Gui a fost obligată să capituleze fără condiţii. Gui însuşi a căzut în mâinile învingătorilor, odată cu majoritatea marilor seniori, prinţul de Antiohia, contele de Edessa, prinţul de Tyr. Crucea pe care o purta cu el ca stindard sacru a fost abandonată. Când a aflat vestea despre acest dezastru, papa Urban al III-lea a murit de disperare. Este de înţeles, întrucât niciodată nu suferiese o asemenea înfrângere. Ţara Sfântă rămăsese lipsită de apărare. Saladin intră în Acra, la 9 iulie, în Jafa şi în Ierusalim, la 2 octombrie. Întrucât ştie că Europa va trimite întăriri, nu îşi cruţă forţele. Se grăbeşte să ocupe, în 1188, porturile Tarsa şi Giblet şi să pună mâna pe castelele Saone, Kawkah şi Chaubak (1189) care aveau reputaţia că sunt invincibile. Cât despre Kerak, pe care odinioară îl asediase în zadar, acesta i-a fost oferit de văduva lui Chatillon.

Ce mai rămăsese din posesiunile latine în Orient? Foarte puţin: în principatul Antiohia, numai oraşul cu acelaşi nume şi castelul Margat; în comitatul Tripoli, numai oraşele Tripoli, Tortosa şi Krakul Cavalerilor; din cel ce fusese regatul Ierusalim, numai oraşul Tyr. Trubadurii plângeau. Merită osteneala să-i ascultăm: „Domnilor cavaleri, scria Jaufre Rudel, din cauza păcatelor noastre, puterea maurilor a crescut: Salahadin a cucerit Ierusalimul! [...] Să lăsăm totul! Să pornim împotriva acestor câini necredincioşi!".

"Să pornim!" Da, totul sau aproape totul trebuia luat de la început. Aşa se şi întâmplă. Se pregăteşte o nouă cruciadă, a treia. Aceasta întîrzie

însă din pricina neînţelegerilor apărute între prinţii occidentali, mai ales între Richard Inimă de Leu (1189-1199) şi Filip August (1180-1223). Frederic Barbarossa (1155-1190) pleacă primul cu 150000 de soldaţi, ajunge fără probleme în Anatolia, îi bate pe selgiucizi la Konia, dar, printr-o întâmplare nefericită, se îneacă în timp ce făcea baie în râul Selef (Gok Su) din sudul Anatoliei. Francezul şi englezul îl urmează după un an (sfârşitul lui 1190). Richard Inimă de Leu ajunge în Cipru şi îl smulge bizantinilor: nu este un război elegant, dar este eficient. Marea insulă va constitui o bază solidă pentru viitoarele campanii în Ţara Sfântă. Richard îl întâlneşte apoi pe Filip August, care debarcase la 13 septembrie 1191 aproape de Acra, oraşul pe care Conrad de Montferrat, cel mai viteaz dintre francii care rămăseseră în Orient, îl asedia din august 1189. O armată formidabilă se năpusteşte spre podurile oraşului - un istoric musulman o va estiona la 600000 de oameni, din care aproape jumătate au pierit – şi, după un asediu pe care Henri Martin îl va considera „cel mai strălucit episod din vremea cavalerilor", Acra capitulează la 12 iulie. Richard se dedă la un masacru (20 august) care îi scandalizează atât pe învinşi cât şi pe învingători. Filip August ar fi putut probabil să-l potolească, dar el nu mai era acolo. Bolnav, încă în conflict cu regele Angliei, Filip plecase în 31 iulie. Englezii mai rămân paisprezece luni în Ţara Sfântă şi fac treabă bună. Îl înfrâng pe Saladin în bătălia de la Arsuf (Arzuf), ceea ce le va permite să reia controlul asupra ţărmurilor Mediteranei, apoi semnează cu el un armistiţiu de trei ani şi trei luni (vara lui 1192) în care cruciaţilor li se recunoaşte posesia asupra coastei între Tyr şi Jaffa, iar creştinilor dreptul de a veni în pelerinaj la Ierusalim. Se va discuta şi un proiect de căsătorie între sora lui Richard şi fratele lui Saladin. Proiectul va eşua din cauza refuzului femeii de se căsători cu un musulman.

VIAŢA ÎN ŢARA SFÂNTĂ

Armistiţiul din 1192 deschide o nouă etapă pentru cruciadă. În pofida strigătului de durere şi ură al unui Rudel şi al altora, adversarii nu mai sunt animaţi de aceeaşi animozitate care îi copleşise cu o sută de ani în urmă. Învăţaseră să se cunoască, să se respecte, să se admire. Foucher de Chastres scria deja, la începutul secolului al XII-lea: „Occidentali, noi ne trasformăm în locuitori ai Orientului". Creştinii descopereau un univers care îi uluia. Asta nu înseamnă că le era complet necunoscut! Ştiau câte ceva din Spania, din

pelerinajele în Ţara Sfântă, din comerţul care le oferea obiecte manufacturate în Levant, din cadourile pe care suveranii lor le primeau din partea prinţilor musulmani. Se mai păstrează în colecţiile noastre asemenea cadouri, piese rare sau preţioase, cărora li s-au dat uneori numele celor care le-au oferit sau al celor care le-au primit. Un lighean de aramă din secolul al XIV-lea este „baptisteriul lui Ludovic cel Sfânt", un joc de şah din fildeş, nedatat, este considerat un dar oferit de Harun al-Raşid lui Carol cel Mare. Dar una este să ştii câte ceva despre bogăţia, somptuozitatea, decadenţa unei lumi aflate într-un orizont îndepărtat, şi cu totul altceva să trăieşti în această lume. Universul în care s-au trezit creştinii este bogat, somptuos, decadent. Nu ne putem imagina o societate siriană pătrunsă de cucernicie, austeră, trăind în litera legii. Luxul şi plăcerile, deşi condamnate de *chariat*, sunt adesea execesive la curţile suveranilor şi ale nobililor care îi imitau. Textele (cele *O mie şi una de nopţi*) şi operele de artă aduc nenumărate mărturii în acest sens. Orientalilor le plăceau jocurile, muzica, dansul, mesele rafinate (cu legume şi fructe exotice, cu mirodenii care se plăteau în aur), băuturile ameţitoare. În pofida Coranului, cupa de vin ţinută în mână a devenit un simbol al fericirii şi al puterii. Latinii noştri s-au apucat să joace polo, şah, să caute ţesături rafinate, fildeşuri sculptate, pahare emailate pe care Egiptul şi Siria le descoperiseră în secolul al XII-lea. Nou veniţii le achiziţionau în cantităţi mari pentru uzul personal, sau pentru învelirea relicvelor pe care, după cum dovedesc piesele păstrate în biserici, le aduceau de acolo (la Saint-Jesse, în Pas-de-Calais, celebrul „giulgiu"; la Milhauguet, în Haute-Vienne, un pahar egiptean din secolul al XII-lea; la Saint-Sernin din Toulouse, „mantia regelui Robert"; la Oviedo, paharul cavalerilor...). Pentru a satisface dorinţele cruciaţilor, în Occident se deschid ateliere de artă musulmană. Ţesăturile sunt mult căutate în secolul al XIII-lea, ca şi sticlăria de Murano. Este dificil de apreciat importanţa schimbărilor care au avut loc în Ţara Sfântă pe vremea cruciadelor, dar nu poate fi întâmplător faptul că heraldica se dezvoltă simultan în Occident şi în Orient.

Musulmanii şi creştinii au învăţat să dialogheze. Joinville povesteşte istoria bizară a unui „om foarte bătrân" care a apărut în faţa lui cu sabia scoasă şi l-a întrebat „dacă este adevărat că noi credem într-un Dumnezeu care a murit pentru noi" şi care, la răspunsul său afirmativ, a conchis: „Voi nu aţi murit pentru El cum a murit El pentru voi şi, dacă El are puterea de a învia, fiţi siguri că vă va elibera atunci când va dori".

Musulmanii şi creştinii au învăţat să se alieze la nevoie. Siria, împărţită demult în câteva principate, era obişnuită cu conflictele interne şi, după ce

şocul primei cruciade a fost depăşit, îi considera pe franci drept pioni nou apăruţi pe eşichierul politic. Şi, la nevoie, îi foloseau. Îi vom vedea pe cruciaţi şi pe musulmani uniţi împotriva altor cruciade şi împotriva altor musulmani – astfel, în 1107, Ridwan de Alep şi Tancred de Anatolia s-au coalizat împotriva oraşelor Mossul şi Edessa, aflate atunci în posesia lui Baudouin; iar Usama, prinţ de Şaizar, nu i-a cerut iertare lui Dumnezeu întrucât a fost obligat „să primească ajutor din cealaltă tabără [a creştinilor] ca să apere Şaizarul de fraţii săi întru credinţă"? Creştinii şi musulmanii au avut adesea relaţii strânse. Îl citãm din nou pe Usama: „În anii 535-538 [deci în 1140-1143 A.D.], am legat relaţii de încredere şi chiar de prietenie cu Templierii şi cavalerii franci". N-au renunţat cu totul la actele de cruzime – prezente în ambele tabere – dar au înmulţit gesturile de curtoazie şi îngăduinţă. Se spune că se întreceau în ceea ce priveşte spiritul cavaleresc. Nu este o întâmplare faptul că Saladin a fost şi a rămas, atât în Orient cât şi în Occident, una din cele mai mari figuri ale cruciadei. Încă se mai confruntau, dar moderat. Armistiţiile se încheiau unele după altele. Jean Richard a calculat că, într-un secol, din 1192 până în 1291, Siria a traversat optzeci de ani de pace şi numai douăzeci de ani de război. Bineînţeles că nu intrau în calcul tâlhăriile, jafurile, operaţiunile împotriva mongolilor, a patra cruciadă pe care cucerirea Constantinopolului a deturnat-o, campaniile în Egipt, campania lui Ludovic cel Sfânt în Tunisia, anii de pregătire, de mobilizare sau perioadele necesare pentru vindecarea rănilor. În secolul al XIII-lea nu s-au domolit neapărat ostilităţile între islam şi creştinătate, dar confruntările au fost mai calculate, mai puţin tulburătoare. Să nu uităm că, în acelaşi timp, cele două tabere se băteau în Spania.

Voi evoca acum modul în care se petreceau jafurile. Pentru a ne da seama despre ce era vorba, trebuie să citez o relatare anterioară perioadei la care ne referim (datează din august 1119), relatare prezentă în Memoriile (*Itibar*, „Experienţa") acelui „om excepţional şi prea puţin cunoscut" (Andre Miquel), Usama ibn Munqidh, pe care l-am mai citat de două ori: „Aveam douăzeci şi patru de ani [...] Am primit ordin să distrug recoltele din preajma localităţii Apama, unde se aflau francii [...] O trupă mai tare decât a mea: douăzeci de cavaleri pentru a împresura o adunătură de tâlhari şi nomazi [...] Am început să devastăm câmpurile, când au apărut francii, jumătate călare, jumătate pe jos. Am luat-o la fugă îngroziţi..." Ar trebui citită întreaga istorie şi urmarea întâmplării.

ABATEREA SPRE BIZANŢ

În 1193, când a murit Saladin, totul era pregătit pentru un nou război. Cruciaţii au încălcat armistiţiul într-un moment nepotrivit, au pierdut Jaffa şi alte câteva locuri pe care n-au reuşit să le recucerească decât datorită intervenţiei armatelor germane, în 1195-1197. Între timp, Inocenţiu al III-lea (1198-1216), propovăduia cruciada, a patra, şi, încă o dată, popoarele din Occident, mai ales francezii, au răspuns la apel. Corpul expediţionar s-a îmbarcat la Veneţia, la 8 octombrie1202, dar n-a mai ajuns la destinaţie. Politica abilă şi perfidă a veneţienilor, politică stimulată, pe de o parte, de grija de a păstra Biserica ortodoxă sub influenţa Romei şi de ideea unirii creştinilor din Orient şi Occident iar, pe de altă parte, de ura accentuată împotriva grecilor, îi mână pe cruciaţi să ocupe Constantinopolul şi să întemeieze Imperiul latin al Orientului (1204) . Un imperiu care nu a rămas latin pentru că bizantinii l-au recăpătat, diminuat substanţial, în 1261. Dar câte eforturi , cât sânge, cât timp pierdut care ar fi putut fi folosit împotriva sarazinilor! Oricum, cruciada nu a ieşit bine deloc din această ispravă. Uimirea cruciaţilor, care nu văuseră până atunci oraşul, explică în parte frenezia care i-a cuprins. Ce n-ar fi în stare să realizeze ei ca stăpâni ai acestui oraş? „Nu puteau să creadă – scrie Villehardouin – că există în lume un oraş atât de bogat, cu ziduri şi turnuri atât de înalte, cu atâtea palate şi biserici, pe care nu se mai săturau să le privească [...] Îşi dădeau seama că începuse să tremure carnea pe ei". Era clar că Ţara Sfântă nu va primi niciun ajutor imedit.

A CINCIA ŞI A ŞASEA CRUCIADĂ

Ţara Sfântă trebuia totuşi ajutată, aşa că se pregăteşte o nouă expediţie. Înflăcărarea nu se domolise. Dimpotrivă, atingea frenezia. Dezolanta „cruciadă a copiilor" o dovedeşte – aproximativ 50000 de micuţi francezi şi germani în plin delir mistic, vor fi exterminaţi în porturile mediterane sau vânduţi ca sclavi în Egipt (1212). A cincea cruciadă, care a pornit în 1217 sub conducerea lui Andrei al II-lea al Ungariei (1205-1235) şi a cardinalului Pelage, responsabil de eşecul expediţiei, a fost animată de o idee cu totul nouă care va rămâne neschimbată de-a lungul întregului secol: nu se putea

asigura supravieţuirea regatului latin al Ierusalimului dacă se ingnora controlul Egiptului. Nu era o viziune nesăbuită. Amaury nu dovedise că Egiptul putea să fie subjugat fără multă bătaie de cap? Dar intrau aici şi consideraţiunile de ordin economic, şi un fel de romantism cultural datorat prestigiului de care se bucura fabuloasa vale a Nilului şi, fără îndoială, amintirea isprăvilor lui Amaury din 1167.

Jean de Brienne, care nu era încă împăratul latin al Orientului, ci doar rege al Ierusalimului (1210-1235), preia oficial conducerea expediţiei, cu toate că aceasta era dirijată de fapt de cardinalul Pelage, şi se îndreaptă spre Damietta (4). Oraşul era excelent protejat de o mulţime de turnuri, de o dublă incintă, de braţele fluviului; a fost nevoie de câteva luni pentru a-l cuceri, din august 1218 până în noiembrie 1219. Operaţiune îndelungată, care a costat scump din toate punctele de vedere şi a fost plătită scump.

Sultanul din Cairo, îngrozit de prăbuşirea unei cetăţi pe care o considera inexpugnabilă, le oferă în schimb Palestina. Era o afacere grozavă pentru cruciaţi. Cei mai mulţi sunt de acord. Pelage se opune, dar nu face decât să ţină armata pe loc, inactivă, mai mult de un an. Egiptenii au timp să se refacă, să-i persecute pe creştinii care trăiau sub dominaţia lor, să se pregătească pentru viitoarele bătălii. Când cruciaţii se hotărăsc în sfârşit să pornească spre Cairo, este prea tîrziu; sunt încercuiţi şi capturaţi (1221). Au fost fericiţi să-şi recapete libertatea în schimbul marelui port. Cei care scăpaseră, ca şi cei proaspăt eliberaţi, erau furioşi şi se acuzau unii pe alţii: francezii pe italieni, Ospitalierii pe Templieri. Din acest tablou sinistru ţâşneşte o singură imagine luminoasă, cea a Sfântului Francisc din Assisi care traversează liniile frontului pentru a-şi predica credinţa în faţa sultanului(5) :"Acesta a ascultat predicile câteva zile la rând, apoi [...] a poruncit să fie condus cu gardă şi în deplină siguranţă în tabăra noastră, spunându-i la sfârşit: Roagă-te pentru mine, ca Dumnezeu să binevoiască a-mi arăta credinţa şi legea care îi place lui mai mult" (Jacques de Vitry).

Frederic al II-lea de Hohenstaufen (1216-1250) s-a hotărât să participe la cruciadă în 1224, dar şi-a amânat plecarea până în iunie 1228 (a şasea cruciadă). Este uluitoare imaginea acestui împărat necredincios, excomunicat, care va obţine prin negociere (tratatul de la Jaffa, 1229) ceea ce nu se obţinuse prin forţa armelor: restituirea Sidonului şi a altor câteva locuri, mai ales a oraşelor sfinte, Ierusalim, Nazaret, Bethleeam, cu singura condiţie ca musulmanii să-şi facă rugăciunile pe esplanada Templului, la Cupola de Stâncă şi în moscheea al-Aqsa. La fel de uluitoare este imaginea

acestui prinţ pe care nu l-a încoronat nimeni şi care s-a încoronat el însuşi rege al Ierusalimului la 18 mai 1229.

Mulţumit, pe bună dreptate, de rezultatul obţinut, Frederic semnează un armistiţiu pe zece ani cu musulmanii şi se întoarce în Europa. Dar creştinii nu respectă armistiţiul. Din 1253, cuvântul „cruciadă" este din nou pe buzele tutoror şi, foarte curând, grupuri mici se îndreaptă spre Orient. În iulie 1237, Thibaud de Champagne, Hugues al IV-lea de Burgundia şi alţi zece seniori, între care Pierre Mauclerc, care renunţase la titlul de duce de Bretania (1213-1237), dau lovitura la porţile Gazei, la 13 noiembrie 1239, dar sunt înfrânţi de suveranul Damascului şi se dau bătuţi. În 1240, Richard Cornouailles (1227-1272), fratele regelui Angliei, negociază cu Egiptul un acord care confirmă dreptul de posesiune al francilor în Ascalon şi Galileea şi face un schimb de prizonieri. Părea că orizontul se luminează. Dar, tocmai atunci, turcii din Horezm, goniţi de hoardele lui Genghis Han şi ale urmaşilor lui, sunt chemaţi în Egipt. Ei se năpustesc asupra Iudeei, o devastează, îi scot pe franci din Gaza, cuceresc Ierusalimul (1244), apoi Ascalonul, Tiberiada, muntele Thabor. Orizontul devine mai mult decât sumbru.

LUDOVIC CEL SFÂNT

Căderea Ierusalimului îl determină pe Ludovic cel Sfânt să ia crucea (a şaptea cruciadă) şi să pregătească expediţia pe îndelete, cu multă răbdare şi atenţie: amenajează un port la Aigues-Mortes, concentrează forţele, înarmează o flotă. Armata porneşte la 28 august 1248 şi este condusă lamentabil. Totul merge prost. Ludovic al IX-lea ajunge în Cipru la 17 septembrie. Îşi dăduse întâlnire aici cu baronii săi şi cu alţi participanţi la cruciadă şi îi aşteaptă. Aceştia întârzie, aşa că nu pot pleca decât la 13 mai 1249, când oamenii sunt deja obosiţi. Apoi, o furtună cumplită împrăştie navele. Circa 1500-1600 de ambarcaţiuni şi 120 de vapoare mari sunt împinse unele spre coastele siriene, altele înapoi spre Cipru. Abia pe 3 iunie, seara, adică într-un moment cu totul nepotrivit pentru operaţiuni militare, ajung la Damietta. Cu toate acestea, oraşul nu opune niciun fel de rezistenţă, fapt care îi stupefiază pe cei care îşi amintesc de greutăţile întâmpinate recent de Jean de Brienne. Vor profita? Nu. Aşteaptă întăriri. Se tem să nu crească apa Nilului. Prudenţa este mai puternică decât îndrăzneala. Rămân cinci luni la

Damietta, expuşi hărţuielilor permanente ale inamicilor. Pornesc, în sfârşit, la 20 noiembrie, se îndreaptă spre Mansurah, ajung după o lună, deşi nu erau decât 50 de kilometri în linie dreaptă, pentru că se împotmolesc în canale şi în mlaştini, se istovesc lucrând la diguri pentru devierea apelor. La 19 decembrie, când ajung la fortăreaţa Mansurah, găsesc armata egipteană gata instalată pe celălalt mal al râului Bahr al-Saghir. Avangarda trece râul printr-un vad, cu ordin să nu se îndepărteze, dar Robert de Artois nu poate rezista tentaţiei de a-i urmări pe inamicii care o luaseră la fugă, făcându-i de ruşine pe templierii „fricoşi" care nu ştiau decât să se supună ordinului primit. Avangarda o ia la galop. Ajunge în tabăra musulmană, o ia prin surprindere, o jefuieşte, continuă să înainteze. Trece prin Mansurah. Îl jefuieşte. Se împrăştie. Abia atunci ţâşneşte grosul armatei egiptene, forţează avangarda cruciaţilor să bată în retragere, ceea ce nu este posibil pentru că Mansurah este înţesat de baricade. Aliaţilor nu le rămâne decât să moară sau să se predea. Imprudentul Robert piere în luptă şi, odată cu el, piere seniorul de Coucy, contele de Salisbury, sute de templieri. Când Ludovic cel Sfânt trece, la rândul lui, prin vad, totul este terminat. Totuşi, sosirea lui pare să salveze situaţia. „Pot să spun că am fi fost pierduţi cu toţii dacă regele nu şi-ar fi riscat viaţa. [...] N-am văzut niciodată un asemenea cavaler" – afirmă Joinville. Nu era decât o amânare. Se mai bat pe 8, apoi pe 11 februarie 1250. Se ascund, apoi încearcă să recâştige Damietta în noaptea de 5 spre 6 aprilie. Aici se termină lupta. Regele este luat prizonier, împreună cu majoritatea cavalerilor. Trebuie să plătească o foarte scump răscumpărarea şi să se reîmbarce.

Ludovic al IX-lea refuză să se întoarcă în Franţa. Se îndreaptă spre Acra, stă patru ani în Ţara Sfântă pentru a întări forturile şi a repune ordinea într-un loc care avea cea mai mare nevoie de ordine. Armata egipteană atacă de două ori Gaza, în octombrie 1250 şi în februarie 1251, când o şi ocupă; devastează periferiile oraşelor Acra şi Sidon (mai 1253); regele Franţei încearcă o lovitură la Baniyas, la izvoarele Jurdanului, dar eşuează. În sfârşit, la 15 aprilie 1254, porneşte pe mare spre Franţa.

MONGOLII

În timp ce Ludovic cel Sfânt se afla în Egipt şi Siria, se desfăşura „aventura cea mai uluitoare pe care a cunoscut-o lumea", după cum spune unul din cei mai mari cărturari francezi, Paul Pelliot: aventura invaziei

mongole. Nimic nu i-a scăpat, din pădurile siberiene până în Coreea, China, Asia de Sud-Est, din stepele euroasiatice până în Orientul Apropiat şi Europa de Est. Din 1206, când un obscur şef de trib numit Temugin şi-a luat titlul de suveran universal - Genghis Han - cei care s-au aliat cu el şi apoi urmaşii lui au vrut să cucerească tot pământul. Spre vest, din 1220, au atacat Iranul, pe care l-au subjugat în 1242. I-au nimicit pe ruşi, între 1237 şi 1240. În 1241-1242, au invadat Europa până în Polonia, Ungaria, provinciile de pe ţărmul Mării Adriatice şi, chiar dacă s-au retras din ultimele, au promis că vor reveni. În 1248, i-au transformat în vasali pe selgiucizii din Asia Mică. S-au pregătit să cucerească Bagdadul, să răstoarne califatul abbasid, ceea au făcut în 1258(6), şi să ocupe Siria, în care au şi intrat în 1260.

Dacă Europa era grav ameninţată, lumea islamică părea de-a dreptul pierdută. Nu dispunea decât de o singură forţă capabilă să continue lupta împotriva celor pe care îi numea tătari:. cea a mamelucilor din Egipt, mercenarii turci care puseseră mâna pe putere printr-o lovitură de stat la 2 mai 1250 împotriva ayyubizilor, descendenţii lui Saladin. Dar nimeni n-ar fi pariat pe mameluci. În Imperiul Mongol, în esenţă tolerant, musulmanii nu erau oprimaţi, dar nici nu ocupau locul de cinste ce le revenea în mare parte creştinilor, aliaţii lui Genghis Han la începuturile sale şi relativ numeroşi chiar printre mongoli. Creştinii din Orientul Apropiat, mai ales alenii din Caucaz(7), georgienii, armenii, dar şi iranofonii şi arabofonii, erau perfect conştienţi de şansa pe care le-o dădeau aceşti cuceritori teribili şi li se alăturau cu entuziasm. Armenii au fost cei mai eficienţi(8). Oprimaţi cum erau atât de musulmani cât şi de bizantini, ei vedeau în mongoli singura portiţă de salvare. „Cine ar putea să şteargă nenorocirile naţiei armene, durerile ei, lacrimile ei, tot ce a suferit ea din pricina grecilor?" se întreba cronicarul armean Matei din Edessa.

În opinia musulmanilor, creştinii şi mongolii erau complici, sortiţi în egală măsură pierzaniei. Această complicitate nu exista însă cu europenii, care ezitau să se pronunţe. Unii credeau în existenţa unui potentat oriental, numit adesea Părintele Ioan, care se convertise la creştinism, şi ţineau legătura cu cei pe care îi considerau reprezentanţii acestuia, primind şi trimiţând ambasadori. Alţii, dimpotrivă, erau îngroziţi, vedeau în mongoli fiinţe venite din infern, „Tartar", „nu oameni, ci bestii cumplite", după cum scria Ricold de Monte Croce. Aceştia din urmă îi preferau pe musulmani, pe care îi cunoşteau şi care erau civilizaţi. Din rândul lor s-au ridicat cruciaţii regatului Ierusalim, sau ceea ce a mai rămas din el, în special în Acra.

În 1260, mongolii nu mai erau ce fuseseră cu câteva decenii în urmă. Imperiul lor imens se împărţise în patru state mari, în principiu unite, dar care intrau adesea în conflict deschis unele cu altele (din 1262); îşi stabiliseră capitala la Pekin şi se interesau mai puţin de Occident; erau obligaţi să lupte pe toate fronturile împortiva unor mase de oameni în timp ce ei înşişi nu erau foarte numeroşi. Se aflau, într-un fel, la capăt de drum.

După ce au cucerit Siria, s-au mulţumit să lase acolo doar câteva trupe de ocupaţie şi au plecat să-şi refacă forţele pe podişul înalt al Iranului, într-un climat mai potrivit atât pentru ei cât şi pentru animale. Nu suportau climatul arzător al deşertului. Simţeau că le va fi greu să cucerească Africa, după cum le fusese şi le va fi greu să cucerească India (1241-1273), Indochina (1257-1288), Birmania (1271-1297), Japonia (1274). Îşi dădeau seama că vor deveni beduini, după cum în China deveniseră chinezi, ceea ce reprezenta o mare mutaţie; îşi dădeau seama că orice alianţă le poate fi utilă. Doreau cu sinceritate alianţe cu francii. Cu toate că, după toate probabilităţile, o colaborare strânsă între Europa creştină şi mongoli ar fi distrus islamul pentru totdeauna, francii n-au vrut sau n-au ştiut s-o realizeze. N-au procedat bine, iar Istoria va răsturna poziţiile.

Simţindu-se protejaţi de deşertul care despărţea valea Nilului de Asia, mamelucii vor să cucerească Siria şi decid să profite de numărul mic al ocupanţilor şi să pornească la acţiune. Acra îi va lăsa să treacă. Mai mult chiar, îi va ajuta cu aprovizionarea. La 3 septembrie 1260, luptându-se unul contra zece, mongolii sunt înfrânţi la Ain Djalut şi pierd Siria într-o singură zi. Era prima lor înfrângere fără drept de apel. Era prima retragere de pe un teritoriu ocupat. Mamelucii sunt copleşiţi de glorie(9). Cât despre mongoli, ei vor încerca în zadar să revină în Siria; vor continua să solicite, cu din ce în ce mai puţine iluzii, alianţa cu francii. Trecuse momentul, ocazia fusese pierdută. Scufundaţi în lumea musulmană, aceia dintre ei care trăiau în Rusia, în stepele apusene, în Iran, sfârşeau prin a se converti la islam. „Ar fi îngrozitor dacă mongolii ar îmbrăţişa legea sarazinilor sau a evreilor!", scrisese Raymond Lulle în *Cartea despre tătari şi despre creştini*. A fost o mare nenorocire, dar nu nenorocirea prevăzută. Creştinii orientali care se aliaseră cu mongolii vor plăti scump atât triumfalismul afişat cât şi ceea ce musulmanii considerau a fi fost trădare. Cei care au colaborat cu francii vor plăti şi mai mult după ce se va sfârşi cruciada, când vor atrage asupra lor răzbunarea.

SFÂRŞITUL CRUCIADEI

Ţara Sfântă traversează o uimitoare perioadă de linişte între plecarea lui Ludovic cel Sfânt şi anul 1263, moment în care marele suveran mameluc Bay Bars, „Leopardul Norocos" (1260-1277)(10), începe ofensiva. După cum am văzut, după lovitura de stat, mamelucii i-au atacat aproape imediat pe mongoli, i-au învins la Ain Djalut, şi au pus stăpânire pe Siria cum puseseră stăpânire şi pe Egipt. Ţara Sfântă era din nou încercuită. În 1263, Bay Bars îşi instalează armata în Galileea, devastează Nazaretul şi Biserica Naşterii Domnului. În 1264, provocă *jihad* împotriva regatului armean din Cilicia, „subjugat de tătari pe care i-a slujit orbeşte"; în 1266, ocupă capitala armeană, iar în 1275, trece prin foc şi sabie principalele oraşe. Între 5 martie şi 29 aprilie 1265, în pofida rezistenţei opuse de câţiva cavaleri, între care Eudes, fiul ducelui de Burgundia, Bay Bars cucereşte Cezareea, Haifa, Castelul Pelerinului, Arsuf; în 1266, Safet şi împrejurimile lui; în 1267, atacă în zadar Acra; în 1268, ocupă Jaffa şi Beaufort, asediind, pentru a patra oară Antiohia; în 1271, Castelul Blanc şi Krakul Cavalerilor. Numai Eduard al Angliei, fiul lui Henri al II-lea, care îl însoţise pe Ludovic cel Sfânt în Tunisia, sare în ajutorul cruciaţilor în primăvara lui 1271, dar forţele lui, prea slabe, nu-i permit decât să-l ţină pe sultan la respect şi să încheie cu el un armistiţiu pentru a salva puţinul rămas din posesiunile france.

Pare surprinzător faptul că, în faţa unor asemenea dezastre survenite în Ţara Sfântă, Ludovic cel Sfânt a condus a opta şi ultima cruciadă în Tunisia. După cum spune Jean Richard, această decizie a regelui Franţei „continuă să stimuleze perspicacitatea istoricilor". Au fost invocate mai multe motive. Primul, fără îndoială principal, putea fi speranţa că prinţul Tunisiei se va converti la creştinism, speranţă pe care o nutrea, fără nici un motiv dealtfel, Ludovic cel Sfânt. Aşa credea Andre de Longjumeau, unul din cei mai activi agenţi ai regelui (trimis în misiune aproape de mongoli), după ce stătuse în Tunis şi vorbise cu emirul, aşa credea sfântul Raymond de Penafort (1175-1275), care botezase cu mâinile sale aproximatic 200 de sarazini în 1256. Mai era şi dorinţa fratelui regelui de a întări influenţa pe care Sicilia o exercita asupra Africii de Nord, victoriile spaniole şi portugheze în Peninsula Iberică, ce determinaseră retragerea islamului din Occident; amintirea Sfântului Augustin şi încă alte zeci de motive... Dar,

după cum se ştie, Tunisul nu reprezenta pentru rege decât o etapă pe drumul spre Ierusalim, unde voia din tot sufletul să ajungă, pe care voia din tot sufletul să-l recucerească.

După cum se mai întâmplase, dar mai ales de data aceasta, pregătirile au durat multă vreme (1265-1270). Când a ajuns la Aigues-Mortes, armata a fost obligată să aştepte flota care trebuia s-o transporte şi care întârzia, apoi s-a îndreptat spre un port apropiat, unde a stat puţin, a ridicat pânzele la 15 iulie 1270 şi, purtată de vântul bun, s-a apropiat de coastele Ifriqiyei la 17 iulie. A debarcat fără probleme. A ocupat fortul de la Guletta şi s-a instalat în câmpia Catarginei. În timp ce sarazinii nu conteneau să-i hărţuiască, s-a declanşat o epidemie de tifos sau dizenterie. Au murit o mulţime de oameni. După cincisprezece zile, regele s-a îmbolnăvit şi el şi a căzut la pat. S-a stins la 15 august. A fost venerat de sarazini, care şi-au imaginat că se convertise la islam. L-au considerat „sfântul lor" şi au construit în preajma mormântului un sat încântător, Sidi Bu Said. Cei care, prea optimişti sau doar smintiţi, mai sperau să cucerească Tunisia, au fost obligaţi să renunţe. S-a negociat. Tratatul a fost încheiat la 30 octombrie. I-a costat scump pe tunisieni, dar armata cruciaţilor s-a retras. Numai Eduard al Angliei a urmat planul lui Ludovic al IX-lea şi s-a îndreptat spre Ţara Sântă. Am spus deja cum a semnat un armistiţiu care le-a permis latinilor să mai supravieţuiască în Orient.

Când mamelucul Qalawun (1279-1290) a reluat războiul, totul a mers repede. În 1285, a cucerit castelul Markab; la 26 aprilie 1289, Tripoli, unul din cele mai frumoase oraşe ale imperiului latin: „Bărbaţii au fost, majoritatea, ucişi, iar femeile şi copiii au fost târâţi în sclavie [...] Oraşul a fost ras de pe faţa pământului", spune Abu'l Feda. În 1290, francii, de fapt, aproape toţi italieni, se răzbună provocând un adevărat masacru în piaţa din Acra, grăbind astfel pierderea oraşului, care va înceta orice rezistenţă la 28 mai 1291. Tot Orientul Apropiat musulman îşi cântă bucuria, sărbătorind victoria: „O, voi, creştini, răzbunarea lui Allah a căzut peste voi [...] O, imagini care împodobiţi bisericile [...] prea mult s-au prosternat în faţa voastră şefii orgolioşi", vor declama poeţii (citat din Emmanuel Sivan). Trebuie spus că puterea a ştiut să pregătească opinia publică pentru această ultimă campanie, aşa încât s-a prezentat o mulţime de voluntari bucuroşi să participe sau să se roage pentru reuşita ei.

Francii s-au retras în Cipru. Unii au rămas în insula Arwad, în faţa Tortosei, până în 1302. Cruciada se terminase. Amintirea ei, ca şi o vagă

dorinţă de-a o lua de la capăt au rămas vii multă vreme în Occident – se vor mai auzi şi sub domnia lui Ludovic al XIV-lea. Dar, în mare parte datorită discursurilor, scrierilor, faptelor şi martirajului lui Raymond Lulle (1233-1315), Europa a început să creadă că puterea de convingere este mai eficientă decât puterea armelor, că misionarul este mai bun decât cruciatul. Când, în 1623, papa Grigore al XV-lea va institui Sfânta Congregaţie de propagandă, jurământul Savantului iluminat o va pune în practică (Regine Pernoud).

CAPITOLUL IX

Creştinii de departe

Trebuie să ne întoarcem în timp, să revenim la primele momente ale expansiuni arabe pentru a evoca istoria Africii orientale în ţinuturile pe care s-au constituit Sudanul, Etiopia, Eritreea şi Somalia.

Fără îndoială, aş fi putut să iau în considerare mai devreme această istorie, dar ea nu a fost încă studiată în totalitate; ni s-a părut, pe nedrept, mai puţin interesantă decât istoria Siriei, a Egiptului sau a Spaniei; şi chiar dacă războiul dintre islam şi creştinătate n-a fost mai puţin aprig în Africa orientală, chiar dacă a început devreme şi a continuat oarecum neîntrerupt, el a rămas multă vreme confuz, aproape anecdotic şi n-a ajuns la rezultate decisive. Acest război s-a intensificat abia în epoca la care am ajuns, adică la începutul secolului al XII-lea. Pentru clarificarea expunerii, prefer să nu disec în tranşe mici istoria aceastor locuri, ci să pornesc de la începuturi până în secolul al XV-lea, apoi să revin asupra perioadelor mai recente. Cu toate că distanţa între nubieni şi etiopieni, şi unii şi alţii profund creştinaţi, nu a fost percepută clar în Antichitate şi în Evul Mediu, ea trebuie făcută, cele două popoare sau grupuri de popoare având moduri de viaţă şi destine diferite.

NUBIA

Nubia, pe care arabii o numesc şi *Bilad al-Sudan*, ţara Sudanului, urmează în esenţă cursul Nilului şi se întinde de la prima cataractă, din regiunea Asuan, până la cea din Khartum şi până la limita masivului muntos etiopian. La începututl erei noastre, Nubia era împărţită în trei regate: primul, Nobatia (ţara nobatilor), la nord de a treia cataractă; al doilea, Makuria (ţara

makoriţilor), în centru; al treilea, Alodia (ţara alodilor), la sud de a cincea cataractă, în jurul anticului şi gloriosului Meroe(1), acesta din urmă destinat celei mai mari longevităţi întrucât nu va fi distrus decât la începutul secoluluial XVI-lea. În secolul al VII-lea nu mai erau decât două regate, pentru că Nobatia se unise cu Makuria, stabilindu-şi capitala la Dongola, descrisă, în secolul al XII-lea, drept o mare cetate „situată pe ţărmul binecuvântatului Nil", într-o regiune foarte fertilă. Mai efemer decât Alodia, regatul septentrional va rămâne totuşi puternic şi unit până în secolul al XIV-lea.

Toţi nubienii au adoptat creştinismul adus din Egipt în secolul al VI-lea, cei din nord prin 540, cei din centru prin 580. Nobatia şi Alodia au optat pentru monofizitismul egipetean, Makuria pentru ortodoxia bizantină, dar au aşezat noua credinţă în centrul existenţei lor, dovedindu-se credincioşi înflăcăraţi, activi, intransigenţi, cu atât mai mult cu cât s-au confruntat foarte repede cu islamul. Erau abia evanghelizaţi când s-a format Imperiul arab şi au intrat în conflict cu acesta. A început o luptă pe care am putea s-o considerăm permanentă, o luptă care va dura până în secolul al XVI-lea şi se va termina cu distrugerea creştinismului şi islamizarea imensei majorităţi a populaţiei. În actuala republică Sudan, populaţia creştină nu depăşeşte 5 la sută!

După ce a pus stăpânire pe delta Nilului, Amru, cuceritorul arab al Egiptului, şi-a deschis cale de acces spre valea fluviului, a ajuns până acolo şi, la douăzeci de ani după Hegira, a ocupat Nubia inferioară, adică regiunea Assuan. Ca şi copţii, creştinii egipteni, locuitorii din Assuan au opus rezistenţă şi n-au acceptat de bună voie religia pe care voiau să le-o impună arabii. Ca şi fraţii lor independenţi din sud, ei au rămas credincioşi religiei creştine. Au continuat să se revolte împotriva noilor stăpâni cu sprijinul coreligionarilor din Nobadia şi Alodia. Aceasta a fost una din principalele cauze ale războiului dintre Egipt şi Nubia. La zece ani după victoria lui Amru, urmaşul acestuia a reluat ofensiva spre sud, a trecut de paralela 20, a ajuns la Dongola, pe care a încercat s-o dărâme cu catapultele, dar a fost nevoit să cedeze în faţa arcaşilor care apărau cetatea şi să se retragă recunoscând independenţa Nubiei, constrânsă totuşi să plătească Egiptului un tribut anual.

Dominaţia musulmană în Mediterana, în Siria şi în Africa de Nord i-a despărţit pe creştinii bizantini şi latini de creştinii nubieni şi, asemenea etiopienilor asupra cărora voi reveni, singurul lor punct de contact a rămas Ţara Sfântă unde, după exemplul europenilor, veneau în pelerinaj şi unde

aveau propriile sanctuare. Legăturile cu fraţii lor întru Cristos reprezentau mult şi puţin totodată: mult, pentru că, datorită acestora, nu ignorau cu totul Occidentul, iar Occidentul ştia de existenţa lor; puţin, pentru că relaţiile între unii şi alţii erau rare, informaţiile sumare şi bazate mai mult pe legende decât pe realitate. Nu s-a crezut, la un moment dat, în Europa, că Etiopia şi Nubia sunt ţările Ragilor Magi sau măcar a unuia din ei? Nu erau ele regatul Părintelui Ioan(2), localizat multă vreme în Asia Centrală, şi nu erau ele confundate multă vreme cu India şi numite „India dintâi"?

Nubienii şi etiopienii păstrau în schimb relaţii strânse cu copţii, mult mai numeroşi decât musulmanii în Egipt, cel puţin până în secolul al VIII-lea, şi mai ales cu patriarhatul din Alexandria, de care aparţineau cei mai mulţi. Apropierea de regatul Dongola şi de Egiptul arab, bogăţia şi puterea celui dintâi, sentimentul fraternităţii confesionale, agresiunile exercitate frecvent de musulmani asupra creştinilor i-au determinat pe nubieni să intervină de multe ori şi împotriva vecinilor din nord şi să suporte, la rândul lor, represalii din partea acestora. Astfel valea Nilului devine un câmp de luptă.

Câteva revolte par să se amplificat, precum valul care creşte când se apropie de ţărm. În 748, când au aflat că patriarhul copt a fost arestat, nubienii au trimis imediat ambasadori pentru a protesta la Fustat, vechiul Cairo, şi când aceştia au fost aruncaţi în temniţă, alţi nubieni au năvălit în Egipt fără să întâmpine rezistenţă, populaţia fiind de partea lor. Au ajuns la porţile capitalei, şi-au aşezat tabăra în locul cunoscut astăzi sub numele de Birket al-Habach, „iazul abisinienilor" (întrucât, după cum am spus, nubienii erau confundaţi cu etiopienii), ceea ce a determinat eliberarea rapidă a prizonierilor copţi. În 811, când s-au răsculat copţii, nubienii au hotărât să nu mai plătească tributul pe care îl plăteau de peste un secol. În aceste condiţii, dominaţia arabă în Valea Nilului părea atât de compromisă, încât califul al-Mamun (811-833), înspăimântat, a intervenit personal. La început i-a obligat pe insurgenţi să se refugieze în cetatea „Babilonului" (aproape de Memfis), a ocupat-o, i-a ucis mai întâi pe refugiaţi şi, apoi, traversând întreaga ţară, pe mulţi alţi creştini. Câteva decenii mai târziu, în 854, nubienii protestează din nou, devastând Egiptul Superior până la Edfu şi Esna. Arabii reacţionează trimiţând împotriva lor o armată imensă care înaintează până la Dongola, în timp ce o altă armată debarcă pe ţărmul Mării Roşii. Răsculaţii sunt obligaţi să ceară pacea. Clauzele n-au fost prea severe întrucât, în 884, Raşid al-Turki conduce o nouă campanie în Egiptul Superior unde lasă, după toate

probabilităţile, mărturii durabile ridicând aici câteva din primele mausolee musulmane(3) (cea mai veche este Qubbat al-Sulaibiya din Samara, în Irak, construită prin 862). Confruntările continuă sute de ani, fără victorii decisive, fără alte rezultate în afara devastării oraşelor şi a terenurilor irigate. Câte n-au distrus nubienii, de pildă, în 967, când au jefuit provicnia Assuan până la Akhmim, la vreo 300 de de kilometri în nordul capitalei!?

Situaţia începe să se schimbe în a doua jumătate a secolului al XII-lea, într-o perioadă în care Nubia părea mai puternică decât oricând. Campania din 1174, condusă în Nubia Inferioară de fratele lui Saladin, Turan Şah, n-a fost numai o campanie de cucerire ci şi una punitivă, care a marcat şi o schimbare importantă: Fortăreaţa Ibrim, de unde „Domnul de la munte", păzea dintotdeauna trecătoarea spre a doua cataractă şi închidea accesul în amonte, a căzut; episcopul a fost torturat, iar populaţia masacrată. Se pare că Egiptul musulman nu mai suporta Nubia creştină. Într-adevăr, după un secol, soarta acesteia este pecetluită. Nubia este devastată. Oraşele sale, inclusiv Dongola, sunt distruse; legendara sa prosperitate, nimicită – şi, de voie de nevoie, ţara adoptă islamul. Ea însăşi poartă responsabilitatea acestui dezastru: îşi plăţeşte orgoliul, trădările, conflictele interne. Trebuie spus că musulmanii au ştiut să exploateze aceste greşeli. În 1271, regele David I-ul (a nu se confunda cu suveranul etiopian cu acelaşi nume) profită de campaniile mameluculuí Bay Bars în Siria pentru a ataca Assuanul. Credea că s-au întors momentele de glorie din 854, din 967! Dar ele erau departe! Un simplu emir, cel din Qus, îl învinge pe David şi totul se scufundă. Se termină o pagină importantă a unei istorii prea puţin cunoscute. În 1275, pentru a urca pe tron, un oarecare Shekander (Alexandru) este obligat să meargă la Cairo, să solicite intervenţia lui Bay Bars şi, pentru a fi încoronat, permite accesul musulmanilor în ţară. Aceştia vor deveni repede stăpâni. Regii se succed, se răstoarnă, reuşesc chiar să respingă două atacuri epiptene, dar, într-o zi, fiul marelui Qalawun, Muhammad al-Nasir (1285-1340), aduce pe tronul Nubiei un prinţ musulman (1315). Vechea dinastie creştină cedează definitiv locul unei monarhii islamice. Este adevărat, se vor mai confrunta multă vreme în regiunea Dongola, până la sfârşitul secolului al XIV-lea, dar partida fusese câştigată. Cei care fuseseră creştini atât de înflăcăraţi vor deveni musulmani înflăcăraţi.

Numai regatul Alodia, cel mai îndepărtat, va supravieţui. El va fi distrus mai târziu, la începutul secolului al XVI-lea.

ETIOPIA MEDIEVALĂ

La sfârşitul Antichităţii, Etiopia era considerată, în Orient, una din cele patru sau cinci mari puteri ale lumii. Mani spusese acest lucru. Bizantinii şi, mai târziu, omeyazii, îl vor repeta. Etiopia declarase creştinismul religie oficială prin 345, când regele Ezana se convertise şi devenise al doilea stat oficial creştin după Armenia, care se botezase în 301. Bineînţeles, nu toată populaţia urmase demersul suveranilor; au rămas un număr mare de animişti şi de evrei(4), dar evanghelizarea a continuat neîntrerupt vreme de câteva secole.

La început, relaţiile cu islamul nou-apărut au fost excelente. Din 615, Etiopia i-a primit pe primii musulmani persecutaţi de meccani; Bilal, muezinul Profetului, era etiopian. Mahomed însuşi îi trimisese împăratului o scrisoare (autentică?) în care numea Etiopia „ţara adevărului" şi spusese: „Lăsaţi-i pe abisinieni [în pace], atât cât vor ei"(5). Mai târziu, raporturile s-au deteriorat pentru că piraţii de pe coasta eritreeană atacau navele comerciale în Marea Roşie şi descindeau pe ţărmul arabic. În 702, aceştia au atacat portul din Mecca, Djeddah. La rândul lor, arabii au distrus mai multe baze ale piraţilor etiopieni, iar în secolul al VIII-lea s-au instalat, pare-se, în insulele Dahlak şi în regiunea Massawa. În orice caz, treptat, arabii şi-au asigurat stăpânirea pe toate ţărmurile de la Cornul Africii până la Mogadiscio, pe care l-au întemeiat prin 860, au închis calea etiopienilor (care vor reveni totuşi în secolul al X-lea) şi s-au răspândit pe pământurile joase din interior. Există anumite monumente care atestă prezenţa lor cel puţin din secolul al IX-lea. În această perioadă, fiind deja mulţi şi conştienţi de importanţa lor, musulmanii, supuşi direct sau cel puţin vasali ai regilor creştini, încep să se revolte împotriva acestora, mai ales în nord-est, pe malurile orientale ale Tigrului, apoi în centru, pe malurile fluviului Choa. De-acum încolo vom auzi vorbindu-se de certuri, de neînţelegeri, de conflicte, dar şi de acorduri, de cooperare, de prietenie.

Lucrurile vor evolua într-o asemenea manieră încât, în secolul al XIII-lea, în momentul în care „dinastia solomoniană" (salmonidă, care pretinde că descinde din Solomon) a fost reinstaurată după ce fusese uzurpată de dinastia Zagua (1115-1270) iar regatul a ajuns la apogeu sub Tekuna Amlak (1270-1289) şi urmaşii lui, în momentul în care s-au construit numeroase biserici în plan centrat care pun atâtea probleme istoricilor de artă, iar literatura coptă a fost invadată de lucrări cu caracter religios, Etiopia

apărea cocoţată acolo sus pe munţii ei ca o mare insulă înconjurată de mareea copleşitoare a islamismului. Din acel moment, fluxul devine sensibil peste tot, în afară de vestul păgân, dar problema lui este mai clară în sud-est: valul se rostogoleşte de la Zeyla, port situat la golful Aden, se înteţeşte traversând Ifat, la sud de valea Awaş şi Adal, ajunge în sud-est până apropae de oraşul Harar, unde se întemeiase, la sfârşitul secolului al IX-lea, un sultanat, şi se sparge, înspumat, la Choa, provincia în care se află astăzi Addis-Abeba.

În 1328, împăratul etiopian Amda Siyon (Tsion) (1314-1344) - un mare prinţ „foarte valoros [...] în ceea ce priveşte dreapta guvernare", după cum recunoaşte al-Umari – decide să pună capăt agresiunilor musulmane împotriva puterii centrale, presiunilor exercitate asupra creştinilor pe care îi obligau deseori să se convertească, şi invadează Ifatul. Înaintează repede, îl răstoarnă pe stăpânul ţinutului, suveranul Haqq al-Din I-ul, ajunge la Zeyla şi la mare, apoi revine la atac. Conduce patru campanii, întâmpină adesea o rezistenţă disperată – se vorbeşte despre toată populaţia care a pus la un moment dat mâna pe arme, inclusiv femeile şi bătrânii, şi despre doar trei supravieţuitori. Amda Siyon îl întronează în locul lui Haqq al-Din pe fratele acestuia, Sabr al-Din, căruia i se impune ca suveran, şi anexează provincia vecină Fatajar. Dar noul suveran se revoltă imediat împotriva celui căruia îi datora tronul, caută aliaţi, îi găseşte la Dawaro şi Hadiya, reia lupta, dar este obligat să se dea bătut în 1335. Urmaşii lui Sabr al-Din nu sunt nici ei mai fideli, iar insurecţia musulmană ia avânt. În final, pentru a reprima răzmeriţa, împăratul etiopian ocupă întregul ţinut până la Chebelli şi Omo. Cronicile musulmane relatează că, înainte de moarte, împăratul stăpânea nouăzeci şi nouă de regi şi era respectat până la Cairo. Dovada? În 1332, când mamelucii l-au arestat pe patriarhul Alexandriei, suveranul etiopian a confiscat toate bunurile egiptenilor din regatul său şi i-a arestat pe caravanierii arabi, în pofida faptului că sultanul îl eliberase pe patriarh şi se grăbise să trimită în Etiopia o delegaţie de episcopi pentru a restabili bunele relaţii. Reputaţia lui Amda Siyon a fost atât de răsunătoare încât, într-o perioadă relativ liniştită, ea a străbătut mările pentru a găsi un ultim ecou în epopeea lui Ariosto *Orlando furioso.*

Relaţia oarecum paşnică este întreruptă de revigorarea insurecţiei islamice sub domnia lui David I-ul (1380-1411). Haqq al-Din pregătise cu grijă *jihad*-ul şi începe ostilităţile în 1386. Moare chiar atunci, dar Saad al-Din (1386-1414) preia conducerea, fără să înregistreze însă rezultate remarcabile. În anul urcării sale pe tron, cel de-al doilea succesor al lui David, Yetchak (Isaac, 1414-1429), obţine o victorie zdrobitoare, îşi forţează duşmanul să fugă îngrozit

până la Marea Roşie unde acesta moare „împăcat sufleteşte, întrucât căzuse pentru cauza lui Dumnezeu" (al-Maqrizi). Cei zece fii se refugiază în Yemen, revin, întemeiază o nouă capitală, Dakar, pentru un nou stat, Adal, şi, împreună sau unii după alţii, lansează atac după atac. Yetchak le răspunde prin contratacuri devastatoare. Coincidenţă sau nu? S-a constatat că luptele au fost şi mai violente după anul 1422, anul în care a fost închisă Biserica Invierii din Ierusalim. În replică, împăratul etiopian a distrus moschei, a ucis orbeşte musulmani pentru a le lua în sclavie femeile şi copiii. Atunci, Djamal al-Din, unul din fraţii refugiaţi în Yemen, a ocupat marele oraş Djedaya, a distrus bisericile, i-a masacrat sau i-a vândut pe localanici până în India. Totuşi, în nord, suveranul creştin a obţinut câteva succese. A luat înapoi Massawa şi insulele Dahlak şi a ajuns până la albia râului Baraka. Nu a mai apucat sfârşitul războiului pentru că a murit în lupta din 1429, puţin înaintea momentului în care trupele sale au fost înfrânte. Îşi slujise cauza cu arma în mână, la fel de bine luând legătura cu Occidentul: trimisese ambasadă la Valencia, pe lângă Alfons al X-lea al Aragonului, iar acesta îi răspunsese numindu-l „scump frate şi prieten". Se deschidea o poartă: ceva mai târziu, etiopienii vor asista la conciliul din Florenţa (1439-1442), un veneţian va decora biserica Atroma Maryam din Walaqa (prin 1468)... Între Abisinia şi Europa se vor stabili astfel relaţii care au avut un rol important în secolul al XVI-lea.

La sfârşitul anului 1445, sultanul Badlai din Adal invadează Dawaro. Regele Zara Yakub (1434-1468) îi iese imediat în întâmpinare pe câmpia Awaş, îl înfrânge şi îl ucide. La un moment dat, reprimă revolta din Hadiya. Totul pare să fie spre binele Etiopiei. Dar puterea musulmană reînvie brusc şi se apropie vremea în care se va manifesta în războiul cumplit din secolul al XVI-lea, atât de catastrofal pentru Etiopia.

CREŞTINII DIN ASIA CENTRALĂ ŞI DIN EXTREMUL ORIENT

A mai existat o comunitate creştină, cu siguranţă înfloritoare, la fel de izolată precum cea din Etiopia şi care a avut un destin şi mai nefericit întrucât a dispărut cu totul şi nu a lăsat decât foarte puţine urme. Nu prea cunoaştem această comunitate şi nu ştim nici când a pierit, cu excepţia uneia din ramurile sale, cea chineză, condamnată prin decretul promulgat de Fiul Cerului în 845, decret care interzicea cultele străine. Biserica, prea tânără încă, nu pătrunsese în Imperiul de Mijloc decât în 635 şi nu reuşise să reziste.

Îi cunoaştem istoria din celebra stelă de la Si-ngan-fu (Xian), datată 781, care îi spune povestea în chineză şi în siriacă.

Cu toate că tradiţia vrea ca sfântul Toma şi discipolii lui să fie cei care, pe drumul spre India, au început să evanghelizeze Asia Centrală, iar argumentele pro şi contra acestei posibilităţi sunt valabile în egală măsură, creştinismul a pătruns în Asia Centrală prin intermediul comunităţilor stabilite în Mesopotamia şi în Iran. A fost sprijinit, ca şi în alte părţi, de propagarea limbilor greacă şi aramaică, limba pe care o vorbea Isus, de prezenţa coloniilor elenistice şi evreieşti şi, în chip paradoxal, de persecuţiile sassanizilor (338 şi mai târziu) care i-au pus pe fugă spre Orient pe acei oameni care aveau deja tendinţa de a face prozeliţi. Deportarea celor consideraţi periculoşi a avut şi ea un rol în răspândirea creştinismului. Avem informaţii despre deportarea merchiţilor (ortodocşi) la Romayri, aproape de Taşkent, şi despre deportarea iacobiţilor (monofiziţi) la Yarkent, în provincia Sin-kiang (Xin-jiang), unde Marco Polo le semnalează prezenţa în secolul al XIII-lea.

Răspândiţi pe nişte teritorii imense, creştinii, chiar dacă aveau divergenţe de doctrină, îşi păstrau unitatea, în mare parte datorită legăturilor pe care le păstrau cu acei catolicos rezidenţi la început în Seleucia-Ctesiphon, apoi în Bagdad, şi mai ales datorită faptului că foloseau limba siriacă: se simţeau mai apropiaţi când vorbeau acelaşi idiom, când se rugau cu aceleaşi cuvinte.

Există mărturii despre activitatea misionarilor în Sistan, în Bactriana, în Aria, în Margiana, din secolul al V-lea, deci înainte de apariţia islamului, ca şi despre crearea unei episcopii, în 549, la heftaliţii din actualul Afganistan. Avem şi alte mărturii din primele secole de după invazia arabă, care nu pare să fi adus prejudicii creştinilor. Turcii, care nu ieşiseră încă din stepe, păreau receptivi la noua credinţă. Din 642, episcopul de Merv, marele centru creştin al Asiei Centrale în acea perioadă, anunţă convertirea unuia din şefii acestora; în secolul al VIII-lea, se afla un mitropolit la Samarkand, ceea ce nu împiedică numirea unui alt mitropolit „pentru ţara turcilor". Boris Marşak a declarat că poporul karlukilor („cei ca zăpada"), care luase parte la bătălia de la Talas (741) formase un stat creştin. Alţii au afirmat că delta fluviului Oxus, Horezmul, era, în 895, în majoritate creştinată, ceea ce confirmau în secolul al XIII-lea, un Hayton sau un Biruni. Un Awfi, tot în secolul al XIII-lea, nu ezita să spună, fără nuanţe, că uigurii, care formaseră odinioară un imperiu în stepe şi care dezvoltaseră în Xinjiang o civilizaţie atât de grandioasă, au adoptat creştinismul – ceea ce pare să-l fi convins pe un savant de talia lui V.V. Barthold, cu toate că picturile şi manuscrisele uigurilor,

alături de numeroasele texte creştine scrise în siriacă, în sogdiană şi în turcă, găsite la Turfan, atestă în special maniheismul şi buddhismul acestui popor.

Părea că în jurul anului o mie, creştinii şi musulmanii rivalizau în ardoarea de a-i cuceri pe nomazi, ca şi cum ar fi prevăzut rolul pe care îl vor avea invaziile acestora în Orientul Mijlociu; iar succesul părea să fie de partea creştinilor. Ca un val seismic a înaintat creştinismul până la graniţele Manciuriei, mai ales în Mongolia, ceea ce face loc presupunerii că regiunile care despărţeau Mongolia de Iran erau deja creştinate. La început, înainte de 1009, s-au convertit kereiţii care duceau o viaţă nomadă în regiunile din zona fluviilor Orkhon şi Tola, apoi vecinii lor naimanii, poate şi unii şi alţii cam superficial, în sfârşit onguţii care campau la piciorul Marelui Zid, între Ordos – cotul fluviului Galben, unde s-au găsit sute de cruci – şi Manciuria, şi a căror vocaţie creştină nu a fost pusă la îndoială. Faptul că genghishanizii au devenit creştini, ca şi acela că în Imperiul mongol creştinii erau foarte bine văzuţi se datorează onguţilor. Şi poate tot lor, dar în egală măsură toleranţei şi curiozităţii mongolilor, li se datorează prezenţa tuturor acelor creştini la curtea Marelui Han pe care Plan Carpin îl evocă în 1246. Trebuie să-i amintim, în aceeaşi ordine de idei, pe călătorii medievali şi mai ales episcopiile pe care le-a fondat papalitatea la Samarkand (Thomas de Manarollo), la Almalik (Pascal de Vittoria), la Pekin (Jean de Monte Corvino). Lev Gumiliov a avut dreptate să susţină că a existat o adevărată implantare de valori creştine printre popoarele din stepă, chiar dacă a exagerat adăugând că „nestorienii au fost singurii care au transmis turcilor noţiuni religioase abstracte". Multe soţii ale hanilor şi multe din mamele lor au fost creştine, influenţându-i pe soţii şi fiii lor. Soţia hanului mongol al Iranului, Hulegu, a fost atât de binevoitoare faţă de coreligionarii săi, încât marele istoric şi ministru Raşid al-Din se plângea că, pe vremea aceea, „nu era loc în regat în care să nu se ridice în fiecare zi o biserică". Este, bineînţeles, o exagerare din partea aceastui evreu convertit la islam care detesta tot ce nu era musulman, începând cu cei din rasa lui.

Istoricii sunt obligaţi să recunaoscă faptul că nu ştiu când şi cum au dispărut creştinii din Asia Centrală şi din Extremul Orient, de vreme ce au fost atât de numeroşi, dar totuşi nu chiar pe cât ne-ar plăcea să credem. Se pare că nu au supravieţuit multă vreme după dispariţia diverselor hanate în care se împărţea Imperiul mongol şi că au fost victime ale reacţiei împotriva favorurilor de care se bucuraseră cândva. Observăm ce s-a întâmplat cu ei în China, după 1368, când a intervenit acţiunea naţionalistă şi xenofobă a

dinastiei Ming, la fel de fermă precum acţiunea dinastiei Tang în secolul al IX-lea. Să vedem ce s-a întâmplat şi în alte părţi. Înaintea apariţiei lui Tamerlan, în 1370, în ferventa luptă ideologică, nu se menţionează decât foarte rar în Asia Centrală conflicte religioase şi acte de violenţă. La începuturile sale, califatul abbasid a fost, cu siguranţă, binevoitor faţă de creştini, civilizaţia islamică beneficiind la Bagdad de aportul Antichităţii prin nestorieni. Abia mai târziu, pe vremea samanizilor din Sogdiana (874-999), creştinii au fost victime ale persecuţiei, dar avem puţine informaţii despre ceea ce s-a întâmplat atunci. În 893, se menţionează faptul că o biserică a fost transformată în moschee la Tabriz, dar nu putea să fie singura (sunt aproape convins că cea mai veche moschee din Buhara este o biserică modificată); în secolul al X-lea sunt semnalate campanii ale *jihad*-ului dincolo de Sîr-Daria (Iaxarte), cu *ghazi* (victorioşii) şi *chahid* (martirii) lor, dar şi sanctuare distruse, în timp ce este întemeiat regatul turc şi musulman al karakhanizilor din Kachgar şi Balasaghun, care dovedeşte că regiunile Tchu şi Talas sunt profund islamizate – sunt regiunile în care au existat două mari cimitire creştine, folosite încă în secolul al XIII-lea, şi circa 550 de inscripţii creştine în siriacă şi în turcă.

Când prinţii mongoli s-au convertit la islam, s-au înregistrat câteva izbucniri de violenţă, repede potolite. Cea mai zgomotoasă a avut loc la Almalik, în 1339: răsunetul ei nu se datorează neapărat numărului de victime sau persecuţiilor exercitate asupra creştinilor, ci faptului că această izbucnire de violenţă punea capăt tradiţiilor de toleranţă ale mongolilor.

Pe linia trasată de Rene Grousset, distrugerea creştinilor asiatici este atribuită cu plăcere lui Tamerlan întrucât Marele Emir nu avea pe buze decât cuvântul *jihad*, întrucât el s-a dedat unor masacre oribile în Georgia (1386) unde, se spune, a nimicit întreaga populaţie – şi a devastat cu totul Smirna în momentul în care a smuls acest port de la Cavalerii de Malta. Dar Tamerlan devasta şi ucidea totul în calea lui. Oare creştinii au avut de suferit mai mult decât musulmanii? Greu de spus! Tamerlan a manifestat totuşi interes şi solicitudine faţă de creştini. La reşedinţa patriarhului maronit din Liban, a asistat la slujbe religioase, a stat la masă cu preoţii; la Mardin, a plătit din banii lui repararea domului a două sanctuare, iar Jean de Sultaniye scrie că „îi primea cu plăcere pe creştini [...], [că] ura pe care ar fi putut-o încerca faţă de ei s-a risipit cu totul după ce s-a întreţinut cu doi dominicani".

Cine a nimicit aşadar această mare comunitate creştină? Suntem presaţi să nu dăm alt răspuns mai exact decât cel exprimat printr-un singur cuvânt: islamul.

CAPITOLUL X

Hegemonia turcilor

APARIŢIA OTOMANILOR

Mongolii au adus cu ei triburile turceşti din Asia superioară. Înrolaţi în armatele lui Genghis Han şi ale urmaşilor lui, turcii ajung să populeze o parte din ţinuturile acestui imperiu imens. În drumurile lor, au împins spre vest alte triburi turceşti nomade (turkmenii), care se instalaseră, în perioada selgiucidă, în Iran şi în Anatolia orientală, şi care au luat-o la fugă de frică sau, pur şi simplu, pentru a găsi noi păşuni în locul celor ocupate de cuceritori. Ultimele triburi s-au stabilit pe pământ grecesc, la graniţa cu ţinuturile bizantine – pe care o încălcau uneori atacând forturile construite de împăratul Mihail al VIII-lea pentru a-i stăvili – trecând chiar peste graniţă, unde autorităţile încercau să-i folosească. Unele din triburi trăiau într-un soi de anarhie, sub conducerea unui şef de clan, fără altă preocupare în afara interesului imediat; altele trăiau în interiorul principatelor, beilicate (*beylik*) sau emirate, comunităţi mai mici sau mai mari, cum existau în toată Asia Mică, vasale ale selgiucizilor din Rum şi, în consecinţă, după 1243, ale ilkanilor, mongolii din Iran(1). În nordul şi în sudul Mării Egee se aflau emiratele Karesi, Saruhan, la nord de Smirna (Izmir), Aydin, Menteş şi, apoi, un stat foarte mic ce se va numi curând otoman, a cărui populaţie provenea din marea federaţie Kayi. Acest mic stat, situat la vest de Sakarya, ajungea până la Doryle (Eskichehir), şi avea capitala – un cuvânt prea mare pentru dimensiunea ei – în târguşorul Soyut (Sogut). Atât de aproape de Constantinopol, otomanii păreau cât se poate de fragili şi expuşi primejdiei.

Unele din aceste triburi nou-venite erau încă şamaniste, altele, ai căror descendenţi au ajuns până în zilele noastre, adoptaseră creştinismul, dar ma-

joritatea erau musulmani, cel puţin în aparenţă. În orice caz, interesul lor pentru islam era cu totul neînsemnat. Micul nostru beilicat Soyut făcea parte din această majoritate, fără îndoială de puţină vreme, dacă ţinem seama de faptul că fondatorul său, mort prin 1290, păstra încă numele totemic sau paratotemic de Er Tughrul, „Şoimul Neînfricat", dar se pare că printre comandanţii lui se aflau credincioşi convinşi. Nu întâmplător Er Tughrul a dat fiilor săi nume musulmane, între care numele purtat de cel de-al doilea calif, Osman (Othman).

Acest Osman, care va fi considerat fondatorul imperiului eponim al osmanlâilor sau otomanilor, se afiliase unui grup, unei „corporaţii" de *ghazi*, „victorioşi în războiul sfânt", îndemnând la luptă împotriva necredincioşilor. Cu toate că, la momentul oportun, se aliase şi cu necredincioşii, acum îi chema pe toţi turcii la *jihad*, atrăgând o mulţime de războinici care preferau să se bată cu creştinii în loc să-i hărţuiască pe coreligionarii lor în lupte sterile pentru câteva bucăţi de pământ, aşa cum procedau unii prinţi anatolieni, pe care de altfel îi dispreţuiau. Prin poziţia lui fermă, Osman va dobândi putere şi renume. Tradiţia insistă asupra influenţei exercitate de socrul lui, Edebeli, care era *chaikh*-ul unei congregaţii religioase. Şi este adevărat că ordinele uneori mistice sau puţin ortodocse, precum cel al Mevlevilor, Dervişii Zburători, şi mai ales cel al Bektachisilor vor juca mereu un rol important pentru otomani de-a lungul timpului.

Cu toate că istoriceşte au fixat în anul 1299 întemeierea oficială a Imperiului Otoman, cu toate că Osman, cucerind câteva localităţi mici – Karadjahisar, Inegol, Biledjik, Yarhisar, Zenichehir – începuse să-şi extindă teritoriul, obţinând o victorie clară asupra grecilor de la Baphaeus, aproape de Niceea (Iznik), la 27 iulie 1303, familia care a avut parte de o carieră atât de grandioasă n-a apărut decât în jurul anului 1320, perioadă ce corespunde ascensiunii lui Orhan (1326-1359 sau 1362), fiul şi succesorul lui Osman. Orhan, care comanda de multă vreme (1317) armatele tatălui său, înaintează cu mare tenacitate spre marele oraş Brusa (Bursa). Îl cucereşte, la 6 aprilie 1326, şi îl declară capitala statului său. Este începutul unui drum presărat cu succese. În 1327, pune stăpânire pe Lopedion (Ulubad); la 10 iunie 1329, învinge armata bizantină a lui Andronic al III-lea la Pelekanon; la 2 martie 1331, ocupă Niceea, oraşul conciliilor creştine. Nu era prima dată când cădea Niceea, dar cruciadele reuşiseră să-l redea Bizanţului, iar suflul lor încă se mai simţea. A fost un adevărat doliu pentru toată creştinătatea, o nouă umilinţă, care survenea la numai câteva decenii după pierderea definitivă a

Ţării Sfinte! După acest moment fericit pentru musulmani şi atât de nenorocit pentru creştini, s-a semnat un armistiţiu. Apoi au reînceput ostilităţile, iar în 1333, otomanii au cucerit Nicomedia (Izmit). Beilicatul nu era încă foarte întins, dar putea să rivalizeze cu celelalte, de exemplu cu Karesi cu care avea frontieră comună. Şi a ieşit în avantaj. Cu toate că nu-i plăcea să intervină în disputele dintre principate, preferând să se concentreze asupra *jihad*-ului, Orhan anexează Karesi între 1336 şi 1345. Trebuie să consemnăm faptul că, în acel moment, avea mână liberă, întrucât selgiucizii dispăruseră în 1303, iar mongolii din Iran, ilkhanii, în 1335. Trebuie să mai subliniem şi că tânărul stat era bine structurat şi că, prin 1330, lucru nou, avea o armată de profesionişti, „miliţia nouă", *yeni-tcheri*-i sau ienicerii(2).

Beilicatul Karesi a avut o carieră scurtă, dar frumoasă. În timp ce otomanii ieşeau la lumină, Karesi reuşea să se extindă din Pergam până la Dardanele şi, cu sau fără ajutorul altor turci, într-un moment care ne-a rămas necunoscut, din motive şi prin modalităţi la fel de neclare, a trecut peste braţul strâmt de mare care despărţea Asia de Europa şi a început să colonizeze Tracia. Ajunsese aici în mare parte datorită flotei sale, scoasă destul de repede în afara jocului de o coaliţie a papalităţii formată din Franţa, Veneţia, Rodos şi Cipru.

Stăpân pe nord-vestul Anatoliei, mereu victorios, bine înarmat, dispunând de o administraţie eficientă şi deja preocupată de cultură, după cum dovedeşte faptul că ridicase la Brusa moscheea care îi poartă numele (1339), Orhan putea să trăiască şi să moară liniştit. Se aliază cu Bizanţul, o ia în căsătorie pe fiica *basileus*-ului (1346) şi acceptă să-şi ajute socrul în lupta împotriva sârbilor, ceea ce ce îi oferă ocazia să vină pentru prima dată în Europa. Cutremurul din 1357, care a dărâmat Galliopoli, îi permite să ocupe uşor acest oraş, ce reprezenta un cap de pod, şi să facă din el o bază de pornire pentru posibilele campanii europene.

VENIREA TURCILOR ÎN EUROPA

Niciodată nu fusese un moment mai potrivit pentru lansarea unei ofensive de amploare în Balcani. Franţa şi Anglia, fostele campioane ale cruciadelor, erau ocupate aproape exclusiv cu Războiul de O Sută de Ani care începuse cu douăzeci şi cinci de ani în urmă (1337). Lumea fusese devastată de marea ciumă din 1348. Veneţia şi Genova, ca şi Roma şi

Bizanţul, se aflau în conflict, primele din motive economice, ultimele două din raţiuni ideologice (n-au spus ortodocşii că preferă turbanul turcesc mitrei romane?). Statele balcanice se sfâşiau între ele.

Fiul lui Orhan, Murad I-ul (1362-1389), care ajunge la putere după moartea tatălui său, fiind primul otoman care purta titlul de sultan, va exploata aceste rivalităţi cu cea mai mare abilitate, va scoate pionii la bătaie şi va face din trecerea lui prin lume o viaţă de cuceritor. Imediat după înscăunare, Murad ocupă Tchorlu, Demitoka, Gumudjin, Luleburgaz, apoi, la o dată neprecizată, între 1361 şi 1372, oraşul lui Adrian, Adrianopol (Edirne), din care face capitala sa europeană, apoi Filippopoli şi aproape toată Tracia. Aceste succese tulbură serios papalitatea, aşa încât Urban al V-lea (1362-1370) cheamă la cruciadă dar nu-i răspund decât creştinii din Orient – ungurii, bosniacii, sârbii, valahii. Aceştia vor fi înfrânţi în bătălia de pe râul Mariţa, în 1363. La 1 aprilie 1364, Amedeo de Savoia este cel care ia crucea, pleacă din Veneţia cu o flotă destul de puternică, în iunie 1366, cucereşte Gallipoli la 23 august, moment care ar fi putut să închidă drumul otomanilor spre Europa dacă oraşul n-ar fi redevenit turcesc. Amedeo de Savoia mai cucereşte câteva poziţii neînsemnate pe care le oferă *basileus*-ului de la Constantinopol şi, în iunie 1367, pleacă. Murad reia ofensiva. În 1371, îi învinge pe sârbi; în 1375, intră în Niş; în 1385 în Sofia; în 1386, în Larisa; în 1387, în Salonic, pe care îl asediase patru ani. Lovitura pe care i-o aplică sârbii aliaţi cu bosniacii, în 1388, îl îndârjeşte. La 15 iunie 1389, obţine o victorie zdrobitoare împotriva balcanicilor pe Câmpia Mierlei, în Kosovo; dar, în lupta corp la corp, sârbul Miloş Kobilovici reuşeşte să-l înjunghie pe Murad. Putea să fie o consolare. Dar n-a fost. Acea zi în care, reluând titlul unui roman contemporan (Milena Nocovici) putem spune că „noaptea otomană a căzut peste Kosovo", va rămâne adânc întipărită în memoria sârbilor până în ziua de azi. Şi totuşi învinşii se vor alia cu învingătorul şi îi vor rămâne fideli. Vom avea curând dovada.

Urmaşul lui Murad, Ildirim Baiazid I-ul, „Baiazid Fulgerul"(1389-1402), începe asediul Constantinopolului în primăvara anului 1394. Asediul durează şapte ani. În acelaşi timp, atacă Valahia şi ocupă Dobrogea. Cea mai orientală dintre ţările catolice, Ungaria, ajunge în situaţia de a avea frontieră comună cu otomanii, ceea ce îl nelinişteşte pe suveranul ei, Sigismund (1387-1437), cu atât mai mult cu cât Veneţia, preocupată de afacerile ei comerciale, cocheta cu turcii, iar Baiazid, îmbătat de orgoliu, era plin de pretenţii: „Calul meu va mânca ovăz în altarul Sfântului Petru de la Roma!". Franţa a fost cea care, în pofida problemelor interne (nebunia lui Carol al VI-lea), s-a

pregătit pentru cruciadă. O armată impresionantă s-a reunit la Buda (astăzi Budapesta). Cavalerii teutoni şi Cavalerii de Rodos mergeau alături de floarea aristocraţiei franceze, contele d'Eu, conetabilul Franţei, amiralul Jean de Vienne, mareşalul Boucicaut, seniorul de Coucy, Jean Sans Peur, moştenitorul ducelui de Burgundia şi alţi peste o mie de seniori. Baiazid, care se lupta în Anatolia din 1391 pentru a desăvârşi cucerirea, a sosit în mare grabă şi i-a întâmpinat pe cruciaţi pe malul Dunării, la Nicopole, la 22 septembrie. Bătălia a fost multă vreme indecisă, dar impetuozitatea francezilor care s-au aruncat orbeşte în atac şi acţiunea fermă a trupelor auxiliare sârbe din armata otomană, conduse de Ştefan Lazarovici, au dat verdictul. A fost o zi mare pentru turci, o zi care le-a ridicat imens prestigiul şi le-a permis să intre în mai multe oraşe, inclusiv în Atena (1397)! A fost totodată o zi demoralizantă pentru creştini, în special pentru francezi, iar optimismul lor s-a risipit. Totuşi, n-au renunţat la ideea de a sări în ajutorul creştinătăţii orientale. În vara lui 1399, Carol al VI-lea trimite la Constantinopol încă 1200 de oameni sub comanda lui Boucicaut. Insuficient. Au fost nevoiţi să se mulţumească doar cu câteva incursiuni de care au profitat pentru a jefui, pentru a incendia, pentru a măcelări în stânga şi-n dreapta, lăsând o amintire deplorabilă. Nu au cruţat nici oraşul. Constantinopolul era epuizat. Nu mai putea. Era pregătit să se predea, pentru că altfel era clar că va fi cucerit. Atunci a intervenit Tamerlan.

CREŞTEREA ŞI DESCREŞTEREA IMPERIULUI OTOMAN

Din capitala imperiului său, Samarkand, Timur Lenk, Timur cel Şchiop, Tamerlan al nostru, care n-a vrut, de la urcarea pe tron în 1370, decât titlul de Mare Emir, cucerea lumea. Părea invincibil. Baiazid părea la fel. Amândoi erau turci, iar turcii proclamaseră dintotdeauna că nu pot avea decât un singur rege pe pământ, aşa cum nu au decât un singur Dumnezeu în cer(3). Un motiv puternic pentru ca, în ochii lor, existenţa simultană a doi suverani turci să fie de neconceput. Confruntarea devenise inevitabilă. Tamerlan intră într-o Anatolie pregătită să-l primească, într-o Anatolie ce fusese în mare parte cucerită de otomanii în care ea îi vedea deja pe europeni, într-o Anatolie ce îşi regreta independenţa şi beii pierduţi – care se refugiază de altfel chiar la timurizi. Trăgând după ei contingente de popoare recent supuse, marele emir şi sultanul au pornit unul împotriva celuilalt. S-au

întâlnit pe platoul care domina vechea citadelă romană Ancira, Ankara, într-o zi – în chip ciudat neprecizată – din ultima decadă a lunii august 1402. S-a vorbit despre un milion de soldaţi. Poate că nu au fost decât jumătate din câţi se spune, ceea ce oricum era mult, chiar dacă se aflau faţă în faţă cele mai faimoase armate din lume. Bătălia a început dimineaţa şi s-a terminat la căderea nopţii. Ienicerii luptau bine, trupele sârbilor creştini, conduşi de regele Ştefan, făceau minuni, dar contingentele turceşti recrutate în Asia Mică s-au simţit mai aproape de Tamerlan şi au trecut de partea lui. La apusul soarelui, otomanii erau înfrânţi, iar Baiazid luat prizonier. Va muri, fără îndoială de disperare, după câteva luni, la 9 martie 1403, iar învingătorul îl va înmormânta la Brussa în necropola imperială.

Tamerlan a străbătut Asia Mică şi a reinstaurat beilicatele. Şi-a permis luxul de a-i alunga din Smirna pe cavalerii de Rodos, care au reuşit să fugă pe mare în corăbiile lor, dar a făcut un măcel cumplit în oraş (decembrie 1402): voia să demonstreze că era un bun musulman(4). După această izbândă, Tamerlan s-a întors în Orient şi a murit în drum spre China pe care intenţiona să o cucerească. Imperiul Otoman ar fi trebuit să dispară. Işi pierduse armata, conducătorul, teritoriile cucerite în Anatolia, iar fiii suveranului defunct se sfâşiau între ei. Însă a supravieţuit şi chiar s-a refăcut foarte repede. Tamerlan n-a mai ajuns în Europa. Europa otomană a rămas fidelă stăpânilor ei, iar Europa neotomană nu a profitat de momentul de slăbiciune al inamicului pentru a lansa un alt atac de anvergură.

După câţiva ani de anarhie provocată de revoluţia cu tendinţe egalitariste a lui Bedreddin şi de luptele între moştenitorii lui Baiazid, Mehmed I-ul (1403-1421) reuşeşte să refacă Imperiul recucerind, cu sprijinul Bizanţului, emiratele anatoliene, apoi moare după un atac de apoplexie. Otomanii erau salvaţi. Nu mai aveau puterea de altădată, cu toate că obţinuseră câteva succese importante precum recucerirea Salonicului, în 1430, ocuparea Janinei şi a unei părţi din Albania în 1431. Dar Murad al II-lea (1421-1450) va asedia în zadar Constantinopolul. Va fi respins la 24 august 1422, va eşua în campania din Serbia chiar la porţile Belgradului (aprilie-septembrie 1440), va pierde câteva reprize în confruntarea cu Ioan Huniade, voievodul Transilvaniei, între 1435 şi 1442. Chiar neînsemnate, eşecurile turcilor redau speranţă creştinilor, iar papa Eugeniu al IV-lea incită spiritele în vederea unei noi cruciade, cea care se va numi „campania prelungită". Huniade a fost căpetenia. Îi avea de partea lui pe unguri, germani, polonezi, veneţieni şi pe albanezii conduşi de un bărbat periculos, Skander Beg, care se convertise la

islam şi apoi îl reneagse (1443). Armata catolică trece Dunărea aproape de Belgrad, câştigă o primă bătălie lângă Niş, în noiembrie 1443, ceea ce îi permite să ajungă la Sofia şi să ocupe oraşul. Victorioşi, creştinii nu se instalează pe teritoriile eliberate, ci se retrag, iar sultanul, care nu mai voia nici el să continue lupta, semnează la Szeged un armistiţiu pe zece ani, deloc favorabil pentru el. A fost o ceremonie solemnă, creştinii au jurat pe Biblie şi musulmanii pe Coran că vor respecta acordul, iar Murad a predat tronul fiului său Mehmed, care avea 14 ani. Creştinii consideră că era momentul să profite de faptul că noul suveran era minor pentru a încălca armistiţiul, pretextând că jurământul pe Biblie era nul şi neavenit de vreme ce se referea la necredincioşi. Turcii sunt indignaţi. Avuseseră naivitatea să-şi respecte cuvântul dat, dar Murad revine la putere în iulie 1444.

Armata cruciaţilor, condusă de regele Ladislas al Poloniei, legatul pontifical Cezarini şi Huniade, trece Dunărea şi se îndreaptă spre Marea Neagră prin Vidin şi Nicopole, unde se întâlneşte cu oastea valahă. Astfel întregită, armata ajunge pe ţărmul mării, la Varna, în noiembrie 1444, în acelaşi timp cu trupele otomane, de două sau de trei ori mai numeroase, şi cu o flotă sub comandament veneţian trimisă în Strâmtori să împiedice trecerea din Anatolia în Rumelia. S-au bătut. Ladislas şi Cezarini au fost ucişi iar creştinii, în pofida vitejiei lui Huniade, au fost puşi pe fugă. Murad i-a urmărit şi i-a hărţuit. În 1446, otomanul a ocupat Peloponezul; în 1447, l-a atacat fără succes pe Skander Beg în Epir şi în Albania. La 19 octombrie 1448, l-a învins pe Huniade în a doua bătălie din Kosovo, apoi a intervenit în politica internă a Bizanţului. Cu toate că flota bizantină ale cărei echipaje erau formate, în cea mai mare parte, din provensali, catalani, genovezi, sicilieni sau cretani, a fost lansată la apă la 29 mai 1446, iar Murad a murit în 1541, Constantinopolul avea puţine speranţe de salvare. Tânărului Mehmed al II-lea (1451-1481) îi va reveni onoarea de a cuceri a doua Romă.

HOARDA DE AUR

În 1222, mongolii i-au învins pentru prima dată pe ruşi în bătălia de la Kalka. Ruşii răspunseseră atunci la chemarea turcofonilor care trăiau în stepele din nordul Mării Negre şi din sudul Rusiei kieviene, kiptşakii, pe care latinii i-au numit cumani. Aceştia fuseseră atacaţi de doi din generalii lui

Genghis Han, Djebe şi Subotai. Cu toate că această înfrângere usturătoare nu a avut consecinţe imediate asupra soartei lor, ruşii n-au reuşit să scape de invazia tătarilor(5) (tartari), iar această sclavie care a durat mult a avut o influenţă decisivă asupra istoriei lor. După câţiva ani, în 1237-1238, erau efectiv supuşi. Toate principatele lor se aflau în mâna tătarilor, capitalele fuseseră cucerite şi devastate – Riazan, Kolomna, Moscova, Vladimir, Suzdal, Rostov, Iaroslav – iar Novgorodul a scăpat de ocupaţie numai datorită dezgheţului de primăvară care a transformat pământul într-o adevărată mlaştină, dar şi el a fost obligat să-şi recunoască statutul de vasal şi să plătească tribut. În 1239, mongolii s-au întors în sud şi au ocupat Pereieslav, Cernikov şi, în sfârşit, în noiembrie sau decembrie 1240, au reuşit să cucerească, destul de greu, marele oraş Kiev.

Vasalitatea era dură, chiar dacă oraşele îşi păstrau autonomia, pentru că şefii erau învestiţi de autorităţile mongole, obligaţi să se încline în faţa acestora şi să le plătească tribut. În schimb, moravurile şi obiceiurile învinşilor erau respectate, iar Biserica se bucura de privilegii extraordinare ce vor contribui la ponderea pe care o va deţine mai târziu, întrucât mongolii erau toleranţi, temători, respectuoşi faţă de orice credinţă şi grijulii cu organizarea cultelor.

În 1229, imperiul lui Genghis Han s-a spart în patru state independente (hanate sau *ulus*). Stepele de la vest de Ural şi de lumea rusească intrau în Hanatul Kiptşak, cunoscut şi ca *ulus*-ul lui Djotci sau Hoarda de Aur.

"Barbarii" s-au şlefuit repede şi, sub domnia lui Ozbeg (1312-1340), Djanibeg (1340-1357) şi Berdibeg (1357-1359), Hoarda de Aur intră într-o perioadă de mare prosperitate şi înalt nivel cultural. Mongolii sfârşesc prin a se diviza în masa turcofonilor din jur adoptând islamul, deşi s-ar fi putut ca, în anturajul lor pluriconfesional, să existe evrei sau creştini. Chiar dacă Ozbeg, în zelul său de proaspăt convertit, a demarat un prozelitism cam agresiv, a fost convins chiar de supuşii lui să toarne apă în vin şi să continue politica tradiţională de toleranţă faţă de nemusulmani, în speţă şamanişti şi creştini, în cazul în care aceştia erau majoritari în stat. Va asigura atât de bine protecţia misiunilor catolice, foarte numeroase după ce Imperiul mongol le deschisese porţile, încât, în 1328, papa Ioan al XII-lea îi scrie pentru a-i mulţumi pentru solicitudinea cu care i-a primit pe franciscani şi domnicani. Va relua legătura cu agenţiile comerciale genoveze din Crimeea, atât de utile – ca să nu spunem indispensabile – pentru economia statului său, care practicau însă la scară mare comerţul cu sclavi, cumpărând (uneori chiar de la părinţi sau de la rude, dacă ar fi să-l credem pe al-Maqrizi) bărbaţi,

femei şi copii kiptşaki(6) pe care îi vindeau în Egipt (unde, luând într-o bună zi puterea, aceştia vor forma statul mameluc).

Coloniile genoveze aveau deja vechime, fiind înfiinţate cel puţin în 1256, poate chiar înainte, dacă ţinem seama de faptul că, în acel an, le-a fost confirmat un drept anterior, dar, în 1307, suveranul Hoardei de Aur, Toqto'a, i-a întemniţat pe toţi negustorii italieni din Sarai, capitala ţării, şi a început asediul oraşului Caffa. În patru ani de negocieri, cele două părţi au reuşit să-şi înăbuşe sentimentele în favoarea intereselor reciproce. Din 1316, sub domnia lui Ozbeg, activitatea genovezilor s-a intensificat din nou. După şase ani, Ozbeg le permite veneţienilor să se instaleze în Tana-Azaq, la gurile Donului. N-a gândit rău: putea să obţină preţuri mai bune mizând pe concurenţa dintre cele două cetăţi rivale.

Ruşii continuau să suporte dominaţia mongolilor şi povara tributului, dar raporturile s-au schimbat după ce mongolii au devenit musulmani. Unei sclavii fără conotaţie religioasă îi urmează o şclavie cu coloratură intens religioasă, iar tensiunea dintre islam şi creştinătatea ortodoxă devine atât de puternică încât începe să se vorbească despre „jugul nemilos al musulmanilor" şi despre „mânia pe care Dumnezeu a pus-o în sufletele creştinilor care nu mai puteau suporta jugul păgânilor" (*Cronica Laurentină*). Şi dacă într-o zi vasalii vor relua bătălia împotriva suzeranilor, aceasta va fi bătălia împotriva islamului, mai înverşunată decât împotriva tătarilor, iar Biserica ortodoxă, pe care au ridicat-o pe culmi, îi va încuraja.

Erau îngrijoraţi. Au început să se agite. În august 1327, oraşul Tver, al cărui rol continua să crească în concertul statelor slave, se revoltă. Lui Ozbeg îi vine ideea să se folosească de Moscova, rivala Tverului, şi îi încredinţează prinţului Ivan Kalita 50000 de soldaţi cu ordinul de a face praf şi pulbere provincia nesupusă. Astfel debutează Moscova ca putere, o putere care continuă să crească an de an, chiar cu preţul unui comportament josnic, dacă ţinem seama de faptul că Simeon cel Fudul (mort în 1353) s-a dus de cel puţin cinci ori să se ploconească în faţa Hoardei. Un comportament deloc surprinzător. Se consemnează că, la mijlocul secolului al XIII-lea, un mare prinţ ca David Romanovici era „îngenuncheat şi numit sclav".

În acelaşi timp, se înmulţeau conflictele între italieni şi musulmani. În 1343, s-au manifestat atât de violent încât Djanibeg a fost obligat să intervină. I-a izgonit pe veneţieni din Tana şi a asediat de două ori, dar în zadar, Caffa (în 1343 şi 1345). Dar, pentru că era în pericol comerţul, şi de această dată negocierile s-au terminat prin redeschiderea agenţiilor comerciale, în 1347.

Ceea ce părea un lucru extraordinar pentru toată lumea s-a transformat într-o teribilă catastrofă. Navele abia ieşiseră pe mare când a izbucnit Marea Ciumă pe care marinarii au dus-o până în Africa de Nord şi până în Europa Occidentală unde a făcut milioane de victime(7).

Djanibeg este asasinat în 1357 sau 1358. Disputele personale sfâşie Hoarda care începe să decadă, în timp ce principatele slave vasale continuă să se fortifice. Când un fel de aventurier, Mamai, încearcă să facă ordine (1362), ruşii consideră că a venit momentul să-şi recucerească independenţa. În 1371, la îndemnul marelui duce al Moscovei, Dimitri Donskoi, refuză să plătească tributul şi să aducă omagiile obişnuite la curte. Mongolii nu acceptă o asemenea purtare. Dimitri, care prevăzuse această reacţie (1373) şi ştia ce înseamnă raidurile lor, îşi propune să atace primul. Porneşte împotriva lor şi îi învinge la Voja. Această victorie, ce părea aproape imposibilă, sporeşte entuziasmul altor oraşe, Vladimir, Rostov, Suzdal, Jaroslav şi multe altele, în afară de Riazan şi Novgorod care detestau Moscova. Se formează o coaliţie care reuşeşte să adune circa 150000 de oameni. Tătarii se îndreaptă spre nord. Ruşii merg spre sud în întâmpinarea lor. La 6 septembrie 1380, răzvătiţii ajung pe malul Donului, la Kulikovo. Traversează fluviul, rămândând cu spatele descoperit, pentru că nu aveau voie să se retragă: învingeau sau mureau. Şi au învins. O victorie fără drept de apel care îl pune pe fugă pe Mamai. Această bătălie va fi slăvită în toată Sfânta Rusie, cum au fost slăvite toate marile bătălii eroice: „Nu s-a mai văzut niciodată asemenea bătălie. Câmpia mişuna de soldaţi pe o rază de zece kilometri. Sângele curgea şiroaie" (citat din Boris Grekov şi Alexandr Iakubovski). *Tatartchina* luase sfârşit. Aşa au crezut ruşii; au fost chiar siguri. Totuşi nu se terminase cu adevărat. Se va prelungi câteva decenii, dar ruşii nu s-au înşelat, au avut dreptate să se bucure. Kulikovo a semnat condamnarea la moarte a Hoardei de Aur.

Fără conducător, fără armată, profund umilită, Hoarda de Aur este totuşi salvată pe moment de un bărbat de mare valoare, Togtamiş, a cărui singură nenorocire a fost să întâlnească un bărbat de şi mai mare valoare, să-i fie prieten şi, din cauza ingratitudinii, să-şi facă din el un duşman: Tamerlan – tot el! – care se întoarce ca Mare Emir la Bactra, în 1370, şi care voia să cucerească lumea. Togtamiş, care apăruse din hordele Asiei Centrale, se debarasează de Mamai, îi ia locul, îşi reorganizează trupele şi le cere vasalilor să plătească din nou tribut. Riazanul şi Novgorodul acceptă. Moscova refuză, iar Togtamiş se repede asupra oraşului, îl ocupă, îl incendiază şi ucide între 12000 şi 24000 de oameni (26 august 1382). Se consideră destul de puternic pentru a-l sfida pe Tamerlan. Greşeşte. După o lungă urmărire prin stepe, este

învins la 9 iunie 1391, aproape de Orenburg, dar scapă datorită sprijinului neaşteptat din partea marelui duce al Moscovei, Vasili. Îl sfidează din nou pe Marele Emir, dar este zdrobit la Terek, în februarie 1395. Doi ani la rând, Tamerlan, care se declara mare campion al *jihad*-ului dar îşi consacrase întreaga viaţă luptei împotriva puterilor musulmane ale vremii lui, se năpusteşte, după pofta inimii, asupra ţinuturilor creştine. Străbate întreaga Europă de Est, ajunge până la Moscova, Kazan şi Kiev fără să intre în niciunul din aceste oraşe, mulţumindu-se cu ocuparea şi devastarea cetăţilor Hoardei. De data aceasta, Horda de Aur nu-şi mai poate reveni.

Sub domnia noului han Timur Qutlung (1398-1401) şi a urmaşilor săi, Şadibeg (1401-1407) şi Pulad (1407-1410), cunoaşte câteva momente de relativă glorie, mai ales când îi învinge pe lituanieni la Vorskla (1399). Dar, în 1408, după ce incendiază Nijni-Novgorod şi Goreţ, renunţă la atacul împotriva Moscovei, mulţumit cu vagi promisiuni de obedienţă. Această retragere înseamnă sfârşitul Hordei de Aur. Între 1430 şi 1465, hanatul se va sparge în cinci state diferite, în timp ce la Moscova se va urca pe tron Ivan al III-lea cel Mare (1462-1505).

CAPITOLUL XI

De la căderea Constantinopolului la cucerirea Granadei

CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI

La mijlocul secolului al XV-lea, Constantinopolul nu mai era ce-a fost, ci un oraş înconjurat de periferii, prins ca într-o menghină în lumea otomană, un fel de vasal speriat al acesteia, un oraş părăsit de locuitorii săi pentru că nu avea mai mult de 40000 până la 50000 de suflete pe un spaţiu conceput pentru a primi de douăzeci de ori mai mult. Trăia numai din gloria apusă, din strălucirea de care se bucurase un întreg mileniu, din prestigiul care rămânea imens, din sacralitatea lui. Dintotdeauna musulmanii au visat să-l cucerească; au încercat în câteva rânduri, iar turcii chiar l-au asediat. În starea în care se afla atunci, cucerirea Constantinopolului n-ar fi trebuit să fie o mare ispravă şi totuşi, chiar printre otomani, se aflau persoane sus-puse care credeau că nu era decât un vis, iar căderea lui va fi considerată un eveniment capital, unul dintre cele mai importante din istorie, evenimentul ales pentru a marca sfârşitul Evului Mediu şi începutul Istoriei moderne.

Mehmed al II-lea (1451-1481) avea douăzeci şi unu de ani, vârsta tuturor cutezanţelor, vârsta la care nu respecţi mare lucru, iar oraşul nu supravieţuia decât prin respectul pe care îl impunea. Mehmed a pregătit asediul cu mare atenţie. Mai întâi s-a asigurat de neutralitatea vecinilor europeni şi asiatici. A mobilizat o flotă imensă de aproximativ 350 de nave. A construit la Edirne tunuri ale căror dimensiuni şi putere au rămas necunoscute; ştim doar că cel mai mare lansa la aproape doi kilometri ghiulele de 600 până la 700 de kilograme(1): le-au trebuit două luni pentru a-l duce, într-un car cu boi, până

la porţile oraşului. Pentru a împiedica trecerea navelor prin Bosfor, a ridicat, în câteva luni, de la 15 aprilie până la 15 august 1452, pe ţărmul european, în faţa castelului numit Anatolia (Anadolu Hisar) o fortăreaţă solidă şi splendidă, castelul Rumelia (Rumeli Hisar), supraveghind personal lucrările. A strâns o armată puternică, evaluată – deşi nimeni nu ştie numărul exact – de la câteva sute la câteva zeci de mii de soldaţi (cel puţin 12000, potrivit lui Robert Mantran, ceea ce e puţin, extrem de puţin pentru o asemenea operaţiune). *Basileus*-ul Constantin al XI-lea (1448-1453) era înspăimântat. A lansat un apel disperat către Occident. Se poate spune că nu a fost auzit. Veneţia şi Genova, preocupate de comerţul lor, n-au îndrăznit să rupă relaţiile cu Poarta, Sublima Poartă, cum o numeau otomanii; papalitatea era mai preocupată de unirea Bisericilor decât de apărarea capitalei ortodoxe... Abia au venit câteva ajutoare derizorii: legatul papal cu 200 de oameni, la 26 octombrie 1542; genovezul Giustiniani, care va fi sufletul rezistenţei, cu 700 de oameni, la 29 octombrie 1453; şi câţiva indivizi de toate naţiile care se aflau în oraş sau prin împrejurimi. În total, potrivit unui recensământ efectuat la sfârşitul lui mai, 4985 de soldaţi greci, inclusiv călugări, şi 200 de străini pentru a apăra cetatea. Au mai participat câteva corăbii care sălăşluiau prin port sau navigau aproape de ţărm. În aceste condiţii, bizantinii n-au putut decât să întărească zidurile acolo unde erau mai subţiri şi, pentru a opri accesul în portul natural al oraşului, în golful adânc, Cornul de Aur, să controleze rezistenţa marelui lanţ care bara intrarea – lanţul pus acolo de Leon al III-lea Isaurianul în timpul asediului din 712, lanţ care îi deranjase pe cruciaţi şi se dovedea încă eficient.

Armata turcă s-a concentrat în jurul oraşului, în februarie şi martie 1453, a ocupat câteva târguşoare din împrejurimi, iar Mehmed a venit la faţa locului pe 2 aprilie. Pe 5 aprilie, toată lumea era pregătită şi a început asediul. Primul atac, precedat de un tir intens de artilerie, a fost lansat pe 18 aprilie şi a eşuat. Pe 20 aprilie, în pofida navelor turceşti care supravegheau ţărmul Mării Marmara pentru a împiedica eventualele întăriri, patru corăbii genoveze au reuşit să intre în portul bizantin, dând o mare speranţă asediaţilor care credeau că sosise avangarda unei flote puternice şi provocând furia lui Mehmed al II-lea împotriva amiralului său pe care l-a acuzat de trădare, deşi omul se dovedise doar incompetent.

Lanţul care bara accesul în Cornul de Aur era un obstacol primordial pentru turci: îi împiedica să atace flota bizantină care, masată în port, reprezenta o ameninţare pentru ei, şi să ajungă la zidurile dinspre mare ale

oraşului, mai puţin solide decât cele de pe uscat. Au încercat să-l spargă, dar n-au reuşit. Atunci au pus la cale o operaţiune uluitoare. Într-o singură noapre, 26 spre 27 aprilie, au montat un pod din Bosfor până în Cornul de Aur, escaladând colina Pera, aşa încât o parte din flotă, vreo 60 sau 70 de vase mici, lungi de circa 20 de metri, să poată aluneca vreo câţiva kilometri. La răsăritul soarelui, grecii, care nu observaseră nimic, s-au trezit cu navele turceşti pregătite de luptă în portul lor. N-au fost în stare să le distrugă. Turcii puteau relua atacul atât pe mare cât şi pe uscat. L-au reluat pe 7 mai, apoi pe 12 mai, de fiecare dată în zadar. Se aflau printre ei, trebuie să amintim acest lucru, personalităţi importante care încercau să schimbe planul sultanului de a asedia Constantinopolulul, evocând posibilitatea ca, de la o zi la alta, latinii să lanseze o operaţiune militară de mare anvergură. Au ridicat asediul? Se ştie că bizantinii erau epuizaţi de foame şi efort. Au încercat să negocieze. La 23 mai, au propus o capitulare mai mult decât onorabilă. Au fost refuzaţi. Turcii au decis să lanseze un ultim atac în noaptea de 28 spre 29 mai. Au început pe 29, cu trei ore înainte de începutul zorilor, din toate părţile deodată, înspăimântându-i pe bizantini. Cel mai puternic a fost atacul din partea de vest, în preajma portului Andrianopole, unde turcii au trecut prin spărturile făcute de ghiulele în ziduri. Giustiniani a fost ucis. Turcii s-au răspândit pe străzi, pe străduţe, în pieţe, jefuind şi măcelărind, după cum le permiteau legea şi obiceiurile, dar mult mai puţin decât s-a spus. Seara, împăratul era mort cu arma în mână şi orice rezistenţă încetase. A doua zi, 30 mai după-amiază, Mehmed al II-lea, numit de atunci Fatih, Cuceritorul, a intrat călare în vechea capitală a Bizanţului, s-a oprit la Biserica Sfânta Sofia, unde s-a rugat, şi a început să reorganizeze oraşul. La 1 iunie a fost numit un nou patriarh, Ghenadios. Devenit Istanbul, Constantinopolulul a rămas, sub islam, capitala care fusese sub creştinătate.

REORGANIZAREA CETĂŢII ŞI-A IMPERIULUI

A doua zi după ocuparea Constantinopolului, nu numai o imensă stupoare a cuprins întreaga lume, ci şi un fel de disperare generală. Ce vor face turcii după ce au cucerit a doua Romă? Vor face multe, într-adevăr. Padişahul lor, Mehmed al II-lea, cucereşte vaste teritorii într-o neîntreruptă ofensivă şi, după cum am spus, îşi organizează imperiul, repopulează capitala, redându-i splendoarea(2), înscăunează, după patriarhul ortodox,

conducători pentru toate naţiile, adică pentru toate comunităţile religioase (evrei, iacobiţi, armeni etc.), cărora le permite să se se administreze şi să aibă propriile tribunale, paralele cu tribunalele cadiilor, judecătorii musulmani. Promulgă, în pofida *chariat*-ului care îngloba în principiu toate legile, un prim cod legislativ, este pasionat de cultura europeană pe care o cunoştea din copilărie, cheamă la curte mari artişti occidentali, precum Gentile Bellini, citeşte *Iliada*, pe Arian (îi plăcea să se compare cu Ahile, cu Alexandru), pe Ptolemeu, pe Pindar, ca şi *Suma* Sfântului Toma de Aquino. Musulman convins, *ghazi*, victorios în războiul sfânt, primul prinţ musulman al epocii sale, el se considera – şi era – în acelaşi timp, moştenitorul Imperiului Roman, un prinţ european, conducătorul necontestat al unei mulţimi de nemusulmani pe care nu intenţiona să-i convertească, ci să-i determine să trăiască împreună într-un mod armonios.

Dintr-un motiv sau altul, de fapt, din multe motive, opera de islamizare şi de asimilare realizată de otomani a rămas în urma celei a arabilor. Diferenţa nu se explică numai prin longevitatea arabilor, întrucât ei au definitivat această operă într-o jumătate de mileniu, cât a durat, cu aproximaţie, şi imperiul lui Osman. Dominaţia celor dintâi a islamizat şi arabizat majoritatea ţărilor cucerite (Egiptul, aproape în întregime, Sudanul, Maghrebul, unde au rămas totuşi berberofonii, Spania, care va redeveni creştină şi va vorbi castiliana, Siria şi Irakul, în pofida unor vetre creştine puternice) şi nu a eşuat decât în Iran, care, după o perioadă de arabizare, a revenit la limba maternă. Ceilalţi, în afară de câteva convertiri la islam în Albania şi Bosnia, au lăsat să supravieţuiască peste tot religiile şi idiomurile naţionale (chiar şi cele ale grecilor şi armenilor din Anatolia, până la începutul secolului al XX-lea). După cinci sute de ani de ocupaţie, Grecia eliberată vorbea greceşte şi era ortodoxă; Serbia, Bulgaria, România, Armenia şi-au păstrat credinţa, limba, obiceiurile.

S-ar putea trage concluzia că influenţa turcă a fost superficială în Europa de Est, şi aproape inexistentă în Europa Occidentală. Cu siguranţă, n-a existat un Averroes turc care să intre în universităţi, pe de o parte, fiindcă turcii n-au avut nici ei mari gânditori, pe de altă parte, întrucât creştinătatea era foarte bine pregătită din punct de vedere intelectual. Dar, fără să amintim acele mii de mărunţişuri care fac parte din viaţa noastră de zi cu zi, ca frigăruile (*chike kebab*) şi iaurtul(3), se cuvine să privim mai atent pentru a descoperi contribuţiile cu adevărat importante. De unde provine reputaţia băilor din Budapesta, dacă nu de la băile turceşti? Credeţi că Racine ar fi

scris *Baiazid* iar Moliere *Burgehezul gentilom* (care dovedeşte o bună cunoaştere a limbii şi obiceiurilor turceşti), că turcii ar fi fost prezenţi în atâtea spectacole de balet, dacă publicul n-ar fi fost interesat de lumea otomană? Credeţi că La Fontaine, când povesteşte cum s-a întâlnit şoarecele de câmp cu şoarecele de oraş ar fi scirs „Pe un covor turcesc s-au aşezat", dacă în secolul al XVII-lea covorul de Anatolia n-ar fi fost o piesă importantă a mobilierului nostru? Un interes mai vechi, dacă ţinem seama de faptul că, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, Bellini, Lotto, Holbein reprezentau în operele lor diferite tipuri de turci şi că numele acestor artişti sunt evocate încă pentru a le defini în jargonul specialiştilor. *Marşul turcesc* de Mozart (sonata pentru pian în la major), compus într-o perioadă (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) în care austriecii se aflau în relaţii strânse cu lumea otomană, nu este numai un ecou al paradelor militare, ci ne aminţeşte, ca şi *Răpirea din Serai*, că instrumentele de percuţie, descoperite de latini în vremea cruciadelor, apoi abandonate, au revenit în orchestrele noastre.

MAREA OFENSIVĂ OTOMANĂ

Mehmed al II-lea a fost un războinic. Fiul său, Baiazid (1481-1512), care a fost mai degrabă un pacifist, ca şi ceilalţi succesori, vor fi obligaţi să fie la fel de războinici. Vor ataca în toate direcţiile, uneori simultan, în Anatolia şi în Grecia, în Marea Neagră, în Balcani, în Europa Centrală, în provinciile româneşti şi, nu se cuvine să uităm, în Mediterana occidentală unde corsarii lor asigurau, după cum vom vedea, stăpânirea Africii de Nord până la frontierele cu Marocul. Da, Mehmed al II-lea a luptat mult. Chiar dacă a cunoscut câteva eşecuri, câteva înfrângeri severe, a sporit considerabil supremaţia Imperiului Otoman. A fost, într-adevăr, Cuceritorul.

Stăpân pe strâmtorile care permiteau accesul în Marea Neagră, padişahul a vrut să-şi asigure un control total asupra acesteia. Stăpânea deja o parte din ţărmurile anatoliene şi balcanice: Valahia devenise tributară Porţii după bătălia de la Nicopole (1396). Moldova devine, în 1455, dar, este adevărat, nici una nici alta nu au fost vasale sigure. În Valahia, intrigile Habsburgilor, mai ales după 1526 şi, sub Mihai Viteazul (1593-1601), influenţa exercitată de Ungaria şi Polonia, rezistenţa pe care încearcă s-o opună turcilor un prinţ ca Vlad al III-lea Dracul (1456-1462 şi 1476) – care va deveni în literatura europeană Dracula Vampirul – întreţin un climat de

instabilitate şi necesită intervenţii militare frecvente. Dar n-am ajuns încă acolo. În Moldova secolului al XV-lea, răzmeriţa din 1461, urmată de o campanie penibilă în 1462 şi victoria obţinută greu, în 1476, la Valea Albă (26 iulie) ca şi incapacitatea lor de a-şi exploata succesele compromit câteva decenii autoritatea otomanilor, în pofida campaniilor purtate în 1478 şi a cuceririi cetăţilor Chilia şi Akkerman (Cetatea Albă), în 1484, care le asigura controlul asupra gurilor Dunării. Abia în 1526, după bătălia de la Mohacs, autoritatea lor este complet restabilită.

Mehmed al II-lea n-a aşteptat rezolvarea problemelor puse de provinciile româneşti pentru a-şi întări puterea în Marea Neagră. A cucerit Sevastopolul, a forţat Caffa să-i plătească tribut (1454), apoi a pus stăpânire pe această mare agenţie comercială italiană ca şi pe La Tana-Azak (Azov), în 1475, ceea ce a determinat recunoaşterea protectoratului său asupra hanatului Crimeei şi, în consecinţă, asupra celei mai mari părţi din coastele actualei Ucraina. Pe ţărmul de nord al Asiei Mici, Mehmed a smuls genovezilor Amasra (1459) şi lui David Comneanul, cinci ani după ce, în 1456, acesta fusese obligat să plătească tribut, regatul Trebizonda, ultimul stat bizantin care supravieţuise. Marea Neagră ajunsese un lac turcesc.

Nu şi Marea Mediterană. Majoritatea insulelor şi sudul Greciei au rămas baze importante de acţiune pentru creştini, iar otomanii nu le-au venit de hac prea uşor. Atacurile erau urmate de contraatacuri, cuceririle de eliberări şi adesea de noi cuceriri. Astfel, turcii ocupă Corintul, în 1458, dar trebuie să-l recucerească în 1463, pun stăpânire pe Argos, în 1463, apoi îl pierd, dar pun stăpânire, în acelaşi timp, pe toate oraşele fortificate din Peloponez. Totuşi insulele Thasos, Inibros, Samotrace, turceşti în 1556, devin veneţiene în 1566. În schimb, Republica Serenisimă încearcă de două ori să recucerească insula Lesbos, pe care care o pierduse în 1462, iar Eube (Negroponte), principala ei posesiune în Levant, îi este smulsă definitiv de turci în 1470.

După zece ani, otomanii par să schimbe direcţia dinspre insule spre încercarea de a cuceri Italia: 118000 de oameni debarcă în Calabria la 26 iulie 1480, ocupă Otranto şi îngrozeşte toată Italia. „La Roma, disperarea n-ar fi fost mai mare dacă duşmanul s-ar fi aflat la porţile oraşului", spune Sigismund de Conti, iar papa se pregăteşte să se refugieze la Avignon. Otomanii nu se pot menţine totuşi în Otranto decât ceva mai mult de un an, până la 10 septembrie 1481, dar teama de invazie rămâne. În *Mandragora* (Mătrăguna), Machiavelli (1469-1527), aduce în scenă o femeie care îl întreabă

pe preot: „Credeţi că turcii vor intra în Italia vara aceasta?". Iar preotul îi răspunde: „Da, dacă nu vă veţi face rugăciunile".

În Balcani, cucerirea Serbiei, cu excepţia Belgradului, care nu va cădea decât în 1521, ca şi a Bosniei, nu întâmpină dificultăţi majore. Mehmed conduce prima campanie importantă în Serbia în 1454, ocupă Novobrdo, situat într-o regiune bogată în minereuri, şi, în 1456, asediază Belgradul; dar o mulţime de voluntari, germani, italieni, boemieni, aleargă din toată Europa în ajutorul lui Iancu de Huniade (Iancu de Hunedoara), fostul voievod al Transilvaniei care devenise regent al Ungariei (1446), al cărui eroism vine de hac tunurilor otomane. Moartea lui Huniade, câteva săptămâni mai târziu, elimină pe unul din cei mai înverşunaţi adversari ai turcilor. Cât despre Bosnia, invadată în 1462, în parte victimă a neînţelegerilor dintre creştini şi bogomili, ea cade dintr-o lovitură. În schimb, guerila din Herţegovina amână cu două decenii anexarea acesteia (1480). Cucerirea Albaniei, a cărei rezistenţă este organizată de Skander Beg, se dovedeşte mai complicată. În 1455, Skander Beg este învins la Berat, dar reuşeşete să respingă invaziile din 1456 şi 1457, iar când dă înapoi, lăsând impresia că o ia la fugă, dovedeşte că era o stratagemă pentru a reveni în forţă. În 1457, obţine o mare victorie în Câmpia Alessio (Lech) provocând turcilor pierderi serioase, estimate (cu exagerare?) la 40000 de oameni. După trei ani de armistiţiu, îi mai pune la punct pe otomani aproape de Orhida şi Tirana. Mehmed se săturase. Trebuia să scape de acest personaj sâcâitor. Porneşte împotriva lui cu 100000 de oameni, obţine câteva succese, asediază Kroja dar, în faţa rezistenţei care i se opune, preferă să se retragă. Moartea lui Skander Beg, în 1467, pune capăt rezistenţei. Kroja se predă în 1478.

După două războaie scurte – unul împotriva Poloniei care invadase Moldova (1497) şi fusese respinsă, suferind, la rândul ei, câteva raiduri cumplite ale otomanilor şi ale noilor vasali ai acestora, tătarii turcofoni din Crimeea (1498), altul împotriva unei coaliţii creştine formată după ocuparea oraşelor Lepanto, Modon, Navarin, Goron (1500) şi care nu se remarcase decât prin câteva incursiuni rapide ale flotelor aliate ale papalităţii, Veneţiei, Spaniei şi Franţei pe litoralul anatolian – în Europa se stabileşte pacea (tratatele cu Veneţia în 1502 şi cu Ungaria în 1503). Turcii aveau atunci probleme grave în Asia şi îşi concentrează atenţia asupra lor. Şiiţii anatolieni se răzvrătiseră şi luaseră puterea în Iran unde instalaseră dinastia Sefevizilor (1502); portughezii ajunseseră în Oceanul Indian ameninţând să distrugă comerţul Levantului, iar mamelucii egipteni se dovediseră neputincioşi. Noul padişah, Selim I-ul Yavuz (1512-1520), porneşte cu toate forţele spre

est, învinge Iranul, ocupă Siria, Egiptul, Hedjazul, intervine în Marea Roşie. Abia acum putea să se gândească din nou la Europa.

REGATUL NASRIZILOR

Nimeni nu şi-ar fi imaginat că micul regat al Nasrizilor din Granada, aruncat la extremitatea sudică a Peninsulei Iberice şi încercuit din toate părţile, ar putea să supravieţuiască două secole şi jumătate după succesul răsunător al Reconquistei din prima jumătate a secolului al XIII-lea. A supravieţuit, nu fără dificultăţi, întrucât era sfâşiat adesea de crize dinastice şi mai ales de dilema în care se afla, obligat fie să accepte protectoratul castilian, fie să se lase absorbit de berberii marocani, marinizii, succesorii almohavizilor din 1269 până în 1465, care interveneau adesea în favoarea lui, dar a căror intervenţie era interesată. A supravieţuit nu fără strălucire, pentru că a lăsat moştenire lumii unul din cele mai frumoase palate, acea simfonie decorativă, acel loc diafan mai mult de vis decât de ştiinţă arhitecturală, Alhambra, care îi fascina pe vecinii săi, atât africani cât şi europeni. Poate că micul regat îşi datorează longevitatea tocmai acestei virtuţi, ca şi ajutorului primit de la marinizi, dar mai ales interesului uneori exclusiv pe care Spania îl acorda expansiunii sale maritime în Mediterana (Sardinia, Sicilia, Moreea, Neapole) şi crizei prin care trecuse de la domnia lui Alfons al X-lea (1252-1284) până la domnia lui Henric al IV-lea (1454-1474), şi unul şi altul victime ale disputelor familiale, criză accentuată de lupta dintre Petru cel Crud (1350-1369) şi Fratele său Henric de Trastamar.

În ultimii ani ai secolului al XIII-lea şi primii ani ai secolului al XIV-lea, profitând de faptul că Ferdinand al IV-lea de Castilia (1295-1312) era minor (urcase pe tron la vârsta de zece ani), nasrizii au obţinut câteva succese. Au invadat Castilia, au ocupat câteva forturi de graniţă, apoi s-au retras (1300). Când prinţul a ajuns la majorat, au renunţat la orice iniţiativă şi s-au grăbit să se împace cu el. Această înţelegere nu l-a împiedicat pe Ferdinand şi pe aliatul său Iacob (Jaime) al II-lea de Aragon (1291-1327) să atace, zadarnic dealtfel, primul Algesiras (Andaluzia), al doilea Almeria, şi să ocupe Gibraltarul (1309). După zece ani, nasrizii şi-au revenit. Au învins forţele creştine în bătălia de la Vega (1319), iar în 1333, aveau din nou resurse nu numai să reziste unui soi de cruciadă la care participaseră, alături de spanioli,

francezi, englezi şi boemieni, ci şi să-şi ia înapoi Gibraltarul. Ferdinand nu se va consola niciodată: va muri de ciumă asediind această fortăreţă (1350).

Cruciada se terminase aşadar în mod fericit pentru musulmani când a urcat pe tronul Granadei Yusuf I-ul (1333-1356), unul din cei mai de seamă prinţi ai dinastiei, cultivat şi pacifist, a cărui primă grijă a fost să semneze un tratat de încetarea ostilităţilor cu Alfons al XI-lea de Castilia (1312-1350). Dar înţelegerea n-a durat mult. Când Alfons a reuşit să-şi rezolve numeroasele probleme interne, s-a pregătit de război. Yusuf a fost obligat să-l imite şi a făcut apel la marinidul din Maroc, Abul Hasan. Cei doi prinţi musulmani au preluat ofensiva, au asediat Tarifa şi au năvălit în provinciile Xeres (Jerez de la Frontera) şi Sidonia. Flota, compusă în cea mai mare parte din genovezi, pe care Alfons o trimisese în strâmtoarea Gibraltar, pentru a împiedica sosirea întăririlor din Africa, a fost distrusă de inamic şi de furtună, fără ca această nenorocire să afecteze derularea operaţiunilor terestre. Armata castiliană, căreia i se alăturase armata trimisă de regele Portugaliei, ajunge la Tarifa, în octombrie 1340, şi bătălia începe pe malul unui mic curs de apă, râul Salado. Musulmanii erau mult mai numeroşi decât creştinii – de patru, de nouă ori? – dar asta nu i-a ajutat să nu fie nimiciţi. Se spune că n-a fost familie în Granada care să nu-şi plângă măcar un mort. Alfons profită de situaţie pentru a ocupa câteva oraşe-forturi precum Alcala la Reale, Rute, Priago şi, mai ales, după un asediu îndelungat, Algesiras (1344). Yusuf a sărit în ajutor, dar n-a ptut salva nimic. Abul Hasan Marinidul, care se întorsese în Maroc, nu s-a mai mişcat. Este o dată notabilă: după atâtea secole în care africanii au pătruns în Spania, venise momentul să se oprească pentru totdeauna. De-acum înainte, spaniolii vor fi cei care vor pătrunde în Africa. În 1401, ei distrug Tetuan; în 1415, cuceresc Ceuta, ce va fi anexată Portugaliei înainte de a redeveni spaniolă (1640).

Se vor mai lupta sporadic în Andaluzia, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fără vreun rezultat clar. Muhammad al V-lea (1354-1359 şi 1362-1391), izgonit de pe tron de un cumnat şi susţinut de Pedro cel Rău, este pe rând învingător şi învins. Dar sub domnia lui, în pofida numeroaselor decepţii, datorită şi păcii care în sfârşit prevalase asupra războiului, regatul nasrizilor ajunge la apogeu. Mărturiile sunt strălucirea Granadei, pe atunci oraş tot atât de mare şi somptuos ca Roma sau Florenţa, lucrările executate la Alhambra, adevărate bijuterii, ca şi lumina care radia de aici în Africa şi Europa şi despre care vorbea Alcazar de Sevilla pe care Pedro cel Rău l-a adus, în 1360, pe şantier. Dar când dispare Muhammad, ideile Reconquistei, care

păreau amorţite, dacă nu chiar stinse cu totul, se redeşteaptă la viaţă. După o perioadă de ostilitate incertă, accentuată de momentul în care şi-au adunat forţele şi au reuşit să-i învingă pe cavalerii Ordinului de Alcantara, în 1394, ba chiar au îndrăznit să lanseze un raid împotriva oraşului Murcia, în 1405, nasrizii încep să se prăbuşească. Bătălia pentru Antaquera, în 1410, apoi bătălia de la Higueruela, în 1431, ambele câştigate de Ioan al II-lea de Castilia, sunt semnele care anunţă sfârşitul. Căsătoria lui Ferdinand al II-lea Catolicul, regele Aragonului, cu Isabela Catolica, regina Castiliei, în 1469, preludiu al unificării Spaniei, este şi preludiul apropiatei prăbuşiri a Granadei.

SFÂRŞITUL GRANADEI

Când Isabela de Castilia şi Ferdinand de Aragon care, prin căsătoria lor, au unit cele două ţări, au ajuns pe tron, prima în 1474, al doilea în 1479, s-a reluat ofensiva împotriva ultimului regat musulman din Peninsula Iberică. A fost facilitată de însăşi decăderea acestui regat sub domnia lui Abul Hasan Ali (Mulai Hasan) (1468-1485) pe care pasiunea amoroasă pentru Isabela de Solis (Soraya) l-a aruncat într-un război civil, ca şi de discordiile care măcinau Andaluzia. Câţiva ani, norocul a fost schimbător. Maurii au repurtat mai multe succese. În 1481, au cucerit Zahara, iar în 20-21 martie 1483, în bătălia de la Charqiyya au decimat elita cavaleriei castiliene. Dar, în acelaşi an, la 20 aprilie, suveranul Abu Abd Allah, Muhammad al XI-lea (1482-1483 şi 1486-1492), Boabdil în sursele creştine, pierde la Lucerna, este luat prizonier şi rămâne trei ani în mâinile creştinilor. În 1492, când creştinii cuceresc Alhama, se anunţă sfârşitul, cu atât mai mult cu cât Granada încearcă în zadar, de mai multe ori, să pună din nou stăpânire pe cetate. N-a reuşit decât să deblocheze Loja şi să facă ravagii în Canata.

Marea ofensivă a lui Ferdinand începe în 1485-1486 prin cucerirea sistematică a unor oraşe mici – Ronda, Marbella, Cahir, Cartana, Loja – şi a mai multor fortăreţe, reuşind astfel să izoleze Malaga, pe care o asediază în 1487. Marele port rezistă. Musulmanii luptă cu energie şi disperare, iar unul din ei, convins că moartea îi va demobiliza pe atacatori, nu ezită să-şi sacrifice viaţa încercând să-i asasineze pe cei doi suverani creştini. Până la urmă, asediaţii sunt cei descurajaţi de eşecul încercării şi capitulează. Anul următor, în 1488, Ferdinand lansează atacul definitiv împotriva capitalei nasrizilor cu 50000 de infanterişti şi 12000 de cavaleri. Ocupă Xucar, se opreşte la o sută

de kilometri de ţintă, la fortăreaţa Baeza, care capitulează (1489) şi ajunge în sfârşit la porţile Granadei, în primăvara lui 1491. Oraşul era condamnat. A avut eleganţa să reziste până în toamnă, înainte de a iniţia discuţiile despre condiţiile capitulării. La 2 ianuarie 1492, regele îşi face intrarea solemnă(4) în oraş. Dominaţia musulmană în Spania ia sfârşit.

MARILE HANATE PROVENITE DIN HOARDA DE AUR

Triburile nomade care aparţineau Hoardei de Aur încearcă să scape de autoritatea acesteia şi să acţioneze pe cont propriu. Unele ajung veritabile puteri. Un han uzbek, prin 1510, ca şi nogaii din Ural, prin 1551, se mândreau că sunt în stare să alinieze 300000 de călăreţi, o hoardă capabilă să bage lumea în sperieţi. Prinţii, proveniţi sau nu din familia lui Genghis Han, îşi disputau dreptul la moştenirea ancestrală. Pe scurt, hanatul kiptşak nu mai exista ca entitate politică eficientă, iar ruşii profită de această slăbiciune pentru a-şi schimba statutul de vasali. Dezmembrarea era inevitabilă şi se va produce curând.

În anii 1430, un descendent al lui Genghis Han, Hadji Girey, se declară independent şi întemeiază hanatul Krim (Crimeea) pe un teritoriu vast, între Don, la est, şi Doneţ, la vest, până dincolo de oraşele Teleţ şi Tambov, în nord. Ocupă astfel cele mai bune pământuri ale Hoardei de Aur, îi taie acesteia accesul la mare şi, implicit, legăturile cu comerţul internaţional din care provenea o bună parte din bogăţia de care se bucura. În 1466, la moartea lui Hadji Girey, fiii săi intră în dispute pentru putere, iar noul stat traversează o perioadă de criză. Întrucât crimeenii, sau, pentru a folosi terminologia uzuală, tătarii din Crimeea (Krim Tatars) aveau legături strânse cu italienii, datorită agenţiilor comerciale de la Marea Neagră, unul din pretendenţii la tron se refugiază la Caffa, sperând să primească ajutorul genovezilor şi să-şi înlăture astfel riavlii. Se întâmplă ca tocmai atunci (1475) Caffa să fie cucerită de flota otomană, să ia legătura cu prinţul exilat şi să-i promită că îl va întrona cu condiţia să se recunoască vasal al Porţii. Hanatul Crimeei va rămâne subordonat Porţii până în 1771.

În 1437, un alt genghishanid, Ulu Muhammad (1438-1445), nepotul lui Togtamiş, se declară, la rândul său, independent, pune stăpânire pe Kazan, pe care îl face capitală, şi pe toate ţinuturile fostului regat la bulgarilor (Bolghar) de pe Volga şi Kama, ţinuturi populate de turcofoni, tătari, ciuvaşi, başkiri, fino-ugrici, ceremişi, moravi. Cu un început promiţător, noul stat,

hanatul Kazan, obţine câteva succese strălucite. În 1445, îl învinge pe marele duce al Moscovei, la Suzdal, şi îl obligă să plătească tribut; în 1468, supune oraşul Viatka. Perioada următoare nu mai este la fel de norocoasă. În 1487, hanul Muhammad Amin (1487-1496 şi 1502-1518) nu reuşeşte să urce pe tron decât cu sprijinul Moscovei şi, într-o oarecare măsură, suzeranul devine vasal. Nu putea să accepte o asemnea situaţie: se împotriveşte, învinge armata Moscovei, în 1506, şi recapătă, odată cu independenţa, o oarecare stabilitate. Unul din fiii lui Ulu Muhammad, Kasim (mort în 1469), înlăturat fiind de la putere, se refugiază la Moscova şi îşi încropeşte un fief la Gorodeţ, oraş cunoscut sub numele deja rusificat al guvernatorului său, Kasimov. Va fi primul stat musulman din secolul al XVI-lea care se recunoaşte vasalul unui suzeran creştin. Se va dovedi fidel faţă de stăpânul său, îl va ajuta în toate acţiunile întreprinse împotriva foştilor lui compatrioţi şi va sfârşi prin a se creştina şi slaviza, la început în chip spontan, sub domnia celui care îşi va lua numele Simeon, în 1573, mai târziu, între 1651 şi 1656, forţat, întrucât o parte din musulmani n-au acceptat de bunăvoie demersul suveranului.

Al patrulea hanat, Astrahan, se formează în 1466, la iniţiativa altui Kasim, pe Volga inferioară şi pe cursul inferior al Donului într-o regiune bine plasată întrucât controla gurile ambelor fluvii, căile de comunicaţie, ca şi intrarea în Europa a marelui drum internaţional dinspre India şi China, sau cel puţin porţiunea care trecea prin nordul Mării Caspice şi nu prin sud, adică prin Iran.

Se mai putea vorbi despre Hoarda deAur? Nu mai rămăseseră din ea decât câteva regiuni în nordul Mării Negre, câteva stepe şi capitala ei, Sarai. Hoarda de Aur era moartă sau, în orice caz, muribundă, dar se considera încă vie şi sănătoasă, din moment ce, în 1474, apoi, în 1476, hanul ei, Ahmed, avea îndrăzneala să-i ceară lui Ivan al III-lea cel Mare (1462-1505) tributul pe care acesta refuzase să-l plătească. Aliindu-se cu regele Poloniei, Ahmed vrea să atace Moscova. Ivan îi barează drumul folosind forţele masate pe malul fluviului Oka, iar tătarii se întorc pentru a găsi un drum prin est, pe Ugra. Cele două armate se întâlnesc dar niciuna din ele nu îndrăzneşte să se angajeze în luptă. Simţind apropierea iernii, Ahmed se retrage (1480). Această hotărâre i-a fost fatală. Nu mai era considerat şef. Este abandonat de ai lui şi ucis, puţin după ceea, de şaibanidul („uzbekul") din Siberia. După douăzeci de ani, hanul Crimeei, Mengu Girey (1466-1514) atacă, ocupă şi distruge oraşul Sarai, capitala Hordei de Aur şi pune capăt existenţei acesteia sau, mai bine zis, ultimelor ei rămăşiţe (1502).

CAPITOLUL XII

Începutul dominaţiei europene

EXPANSIUNEA PORTUGHEZĂ

Descoperirea Americii, în 1492, şi deschiderea drumului spre India, prin Capul Bunei-Speranţe, în 1487, vor provoca una din cele mai mari bulversări din Istoria mondială şi vor schimba radical raportul de forţe între Occident şi Orient, în cazul nostru între islam şi creştinătate. Într-o manieră fulgerătoare, supremaţia trece din Asia în Europa. Toată economia Levantului este zdruncinată. Până în acest moment, comerţul mondial trecea obligatoriu prin Orientul Apropiat, îl îmbogăţea şi îmbogăţea, cu aceeaşi ocazie, Veneţia(1) şi alte câteva oraşe comerciale italiene care veneau după marfă fie în Egipt prin Marea Roşie, fie în Siria prin Golful Persic, fie pe coastele Anatoliei sau prin Marea Neagră când alegeau rutele pe uscat, care ocoleau Marea Caspică pe la sud sau pe la nord. Acum, o bună parte din acest comerţ trece prin Capul Bunei Speranţe şi este preluat de caravanele portugheze înaintea vaselor olandeze sau engleze, aşa încât mirodeniile sunt mai ieftine la Lisabona decât la Veneţia. Vechii agenţi şi beneficiari nu vor fi ruinaţi chiar de azi pe mâine, dar vor suporta pierderi grele, ce se vor resimţi în bugetul lor. Agresivitatea Europei faţă de islam nu va mai fi doar militară, ci şi economică, deci cu atât mai gravă.

Portughezii n-au aşteptat neapărat dezvoltarea fantastică a tehnicii (şcoala lui Henric Navigatorul, 1394-1460) pentru a-şi începe expansiunea maritimă, dar vor profita de ea pentru a merge mai departe. În 1414, s-au instalat la Ceuta, în Maroc, în 1418, în insulele Madeira, apoi n-au ezitat să se aventureze de-a lungul coastelor africane spre sud. În 1434, au ajuns la Capul

Badajor; în 1441, la Capul Alb, în 1460, la Capul Verde, aproape de Dakar; în 1491, la ecuator. În 1487, Bartolomeo Diaz depăşeşte de două ori Capul Bunei-Speranţe. În 1498, Vasco da Gama traversează Oceanul Indian şi debarcă la Calicut. Portugalia are nevoie de locuri pentru escale şi de puncte de sprijin pe lungul drum spre India, Asia de Sud-Est şi China. Le stabileşte pe coastele de vest ale Africii şi pe coastele orientale scăldate de Oceanul Indian, unde începe pentru ei *Estado da India*, creat în 1505. Are nevoie de asemenea puncte de sprijin întrucât în fiecare an pleacă din porturile portugheze din ce în ce mai multe corăbii în căutare de mirodenii şi alte mărfuri preţioase şi pentru a-şi asigura supremaţia pe mări şi oceane hărţuind, înhăţând sau scufundând micile vase arabe, indiene, persane, chineze, malaieziene care fac transport, bombardând la nevoie oraşele de garnizoană (de exemplu, Mogadiscio, în 1499). Îşi înmulţeşte bazele navale în Africa neagră şi în ţările musulmane, destul de nesigure şi tradiţional ostile. Pe ţărmurile Marocului, bazele navale apar într-un fel de lanţ care, la începutul secolului al XVI-lea, mergeau de la Ceuta la Agadir trecând prin Tanger, Arzila, Azemmur (1513), Mazagan (1514), Safi (1508), baze navele ce vor supravieţui câteva decenii. Agadir nu va fi portughez decât din 1504 până în 1541.

În Orientul Mijlociu, Portugalia şi-a concentrat eforturile asupra Golfului Arabo-Persic. Albuqueque a ocupat Mascata, în 1507, pentru a interzice accesul în golf. În 1513, s-a instalat pe coasta arabică, în zona în care se află astăzi Emiratele Arabe Unite, iar în 1515, profitând de faptul că suveranul Iranului, Ismail Şah, a fost învins de otomani, a luat de la fondatorul dinastiei sefevide oraşul Ormuz, mare port care dirija accesul ţării la mare, singura cale de comunicaţie care rămăsese deschisă, plămânul prin care respira. Iranienii, care până atunci nu se confruntaseră direct cu Occidentul - cu excepţia kurzilor care fuseseră implicaţi în cruciade şi în care unul din ei, Saladin, jucase un rol de seamă - au fost uluiţi de această intervenţie brutală.

În India, portughezii au înfiinţat mai multe agenţii comerciale în regiunile meridionale unde nu domina islamul şi unde se simţeau în siguranţă, la Cochin (1502), la Goa (1510), la Diu (1535). La est , în ţara pe care o descopereau ca fiind cea mai mare sursă de bogăţii, Indonezia, portughezii au atacat şi au devastat Malacca, în 1511, punând capăt rolului important pe care oraşul îl deţinea de multă vreme în relaţiile comerciale cu lumea musulmană, cu Insulinda, China şi Extremul Orient, ca şi rolului ceva mai recent de centru cultural musulman...

Portughezii au acordat mai puţin interes Golfului Aden şi Mării Roşii, dar au ocupat totuşi, în 1508, insula Socotora şi au distrus, în 1509, flota egipteană care încercase să intervină împotriva lor, demonstrând prin această victorie navală că, dacă în Mediterana – unde condiţiile de navigaţie erau cu totul altele – musulmanii puteau să ţină piept creştinilor şi chiar să-i sperie, aşa ceva era imposibil în Ocean, unde nicio navă nu intra în competiţie cu caravelele, construite în anii 1439-1440. În această conjunctură, Albuquerque are o idee simplă, îndrăzneaţă, de imens răsunet: ocupă Marea Roşie, debarcă pe costele Arabiei şi se îndreaptă spre oraşele sfinte ale islamului, Mecca şi Medina, de care nu avea nevoie, dar care nu căzuseră niciodată în mîinile nemusulmanilor (în timp ce oraşele sfinte ale creştinilor, să ne amintim, se aflau de multă vreme sub dominaţia musulmană); gândea că va fi o lovitură mortală pentru moralul duşmanilor, o lovitură care îi va permite să obţină, la schimb, Ierusalimul, Bethleemul, Nazaretul. Nimic nu împiedica realizarea acestui proiect. Intuind şansele de reuşită, genialul portughez îi scria suveranului său, la 20 octombrie 1514: „Mi se pare, Sire, că este atât de uşor de realizat, încât socotesc afacerea deja încheiată" (citat din Jean Doresse). Nu va fi, întrucât cel care concepuse planul moare după câteva luni (1515). Urmaşii lui întârzie punerea în aplicare a proiectului. Ar fi trebuit să prindă momentul în care era într-adevăr uşor de realizat. Doi ani mai târziu, intervenţia turcilor schimbă radical situaţia.

Conştient atât de pericolul pe care îl reprezenta Potugalia pentru economia musulmană, cât şi de incapacitatea Egiptului şi Iranului de a atenua pericolul, sultanul otoman Selim I-ul decide să intervină. Îl atacă pe sefevid, îl învinge (1515) dar nu-i ocupă pământurile, se întoarce împotriva mamelucilor, cucereşte la repezeală Siria, Palestina, Egiptul, coastele Hedjaz, cu Djeddah şi Moka (1517) şi se grăbeşte să trimită o flotă în Marea Roşie care să-i asigure controlul asupra acesteia. După douăzeci de ani, noul padişah, Soliman Magnificul, încearcă în zadar să-i alunge pe portughezi din India. În 1538, pentru a salva sultanatul Gudjerat, trimite o flotă cu 20000 de oameni, dintre care 7000 de ieniceri. Flota ajunge la Diu, pune bombardele pe oraş, debarcă, jefuieşte totul în cale stârnind ostilitatea făţişă a indienilor care îi preferă pe portughezi. Un eşec total pentru otomani. Singurele avantaje ale operaţiunii sunt ocuparea portului Aden, intrarea în Yemen şi întărirea poziţiilor în Marea Roşie, care de atunci este practic interzisă navelor europene. Era un adevărat miracol când vreuna reuşea să pătrundă în apele mării. Din 1520, numai şanşa le va permite trimişilor

Portugaliei să debarce în Etiopia, la Massawa, şi va fi nevoie de o ofensivă navală în stil mare, în 1541, pentru a schimba situaţia. În luna ianuarie a acestui an, 75 de nave de război sub conducerea lui Stefano da Gama părăsesc Goa, trec prin strâmtoarea Bab el-Mandeb şi vin spre Massawa unde ajung la 12 februarie. Debarcă aici 40 de oameni, apoi se îndreaptă spre nord, dar nu reuşesc să întâlnească flota otomană care se afla în Golful Suez.

Încercarea de colaborare între Portugalia şi Etiopia creştină, ce s-ar fi putut dovedi atât de frumoasă, s-a întrerupt, cu toate că mica trupă care a cucerit teren în 1541 cu Cristofor da Gama, a făcut minuni înainte de a fi masacrată în întregime. Acest eşec decurge din intransigenţele dogmatice ale catolicilor care voiau să-i readucă pe monofiziţi la sânul Romei, ceea ce aceştia refuză şi, cel puţin la început, din orgoliul care l-a determinat pe suveranul Etiopiei, în 1520, să se considere destul de puternic şi să nu ţină seama de aliaţi. Când, în 1535, scufundat de un imens val musulman, va cere ajutor, acesta va veni, după şase ani de aşteptare, prin expediţia din 1541.

Sfârşitul evenimentelor va fi acela că otomanii vor renunţa să iasă în Oceanul Indian iar portughezii să intre în Marea Roşie, că aceştia din urmă vor intensifica presiunea în Golful Persic şi că prezenţa lor îi va apăsa puternic pe iranieni, care vor încerca, prin toate mijloacele, să scape. Tocmai atunci vor apărea englezii. În 1598, cel mai mare suveran al dinastiei sefevide, Şah Abbas (1556-1629), va intra în legătură cu ei, fără să bănuiască faptul că vor fi infinit mai stânjenitori decât portughezii şi că, într-o bună zi, vor pune gheara pe Iran. Şah Abbas acceptă ca englezii să-i reorganizeze şi să-i modernizeze armata, iar doi ofiţeri britanici primesc această misiune. Totul merge atât de bine încât, în 1620, se încheie un nou acord care întăreşte legăturile între cele două state. Se înţeleg ca britanicii să-i scoată pe portughezi din Ormuz, pe care să-l înapoieze Iranului, iar englezii să-şi instaleze o bază navală la Bander Abbas, menită să asigure protecţia persanilor. Astfel apare ideea că ţările Orientului în general, cele islamice în special, nu sunt capabile să-şi adminsitreze propriul destin – ce decădere!(2) – că au nevoie de protecţia europenilor. Începe colonialismul.

OFENSIVA ISLAMULUI ETIOPIAN

Sosirea portughezilor în Oceanul Indian a fost resimţită în special de populaţiile din Cornul Africii orientale care, trăind pe un pământ sărac,

supravieţuiau datorită comerţului şi navigaţiei de coastă. Împiedicate să mai iasă pe mare, aceste popoare au fost obligate să-şi asigure alte mijloace de existenţă. Nu le-au găsit decât în raziile de pradă. Acestea se dovedeau cu atât mai sigure cu cât ei erau musulmani, iar vecinii din ţinuturile jefuite erau creştini, pe care încercau dealtfel să-i atragă spre islam, ca pe somalezii şi danakilii recent convertiţi. Turcii, propagandişti înfocaţi ai *jihad*-ului, se grăbesc să-i încurajeze; războinici experimentaţi, îi învaţă să folosească armele de foc pe care tot ei le furnizează.

În 1516, aşadar înainte de apariţia otomanilor în Marea Roşie, emirul de Harrar proclamase războiul sfânt. Era prematur. Tânărul împărat al Etiopiei, *nagusa nagast* (negusul) Lebna Denguel (1508-1540), a intervenit imediat, i-a potolit uşor pe revoltaţi, l-a ucis pe emir şi a invocat, cu nemăsurat orgoliu, sprijinul divin: „Doamne, trimite-mi o armată cu care merită să mă bat!". Această armată i-a fost trimisă mai târziu, dar n-a fost în stare să se bată cu ea. De ce să accepte, atunci când se considera atotputernic (1520), propunerile de alianţă ale portughezilor, o alinaţă pe care trebuia s-o plătească prin renegarea monofizitismului şi ralierea la Roma? Respinge cu trufie aceste propuneri, dar relaţiile amicale pe care le păstrează totuşi cu invadatorii occidentali trezesc suspiciunea şi chiar ura statelor musulmane vecine şi a supuşilor acestora. Descendenţii îndepărtaţi ai primilor musulmani persecutaţi, care fuseseră atât de bine primiţi în Etiopia, îşi vor plăti în chip straniu datoria faţă de această ţară. Se vor dezlănţui împotriva ei, o vor martiriza.

Nu se ştie prea bine din ce motive, în acel moment, provincia Adal, din sudul Etiopiei, a cărei fostă capitală, Dakar, fusese transferată la Harrar, se trezeşte din punct de vedere cultural, politic, religios. Apare aici un fel de profet, un iluminat, un bărbat de mare talent care atrăgea mulţimea ca un magnet. Se numea Ahmed ibn Ibrahim, dar este cunoscut în istorie cu porecla „Stângaciul", Gragne (Gran). Prudent, el se mulţumeşte la început (1523-1527) să-şi manifeste autoritatea numai în ţara lui, îl răstoarnă pe sultan şi îl înlocuieşte cu fratele acestuia, apoi, în 1527, refuză să plătească tribut suveranului legitim, împăratul Etiopiei. Acesta reacţionează imedit, invadează provicnia Adal, dar este respins. Gran intră atunci pe pământurile Etiopiei şi lanseză incursiuni de pradă, obişnuite dealtfel în Orient. Numai că una din ele va decide viitorul. Întâlnind armata lui Lebna Denguel, Gran se retrage, apoi revine în atac şi obţine o victorie totală la Chambera Kurie, pe 11 martie 1529. S-a spus că atâţia nobili etiopieni au murit în ziua aceea

încât bătălia a dus la izbucnirea unui război îndelungat. Poate! În orice caz, războiul s-a declanşat. În cincisprezece ani de campanii neîntrerupte, Gran va traversa Etiopia de la nord la sud, o va devasta, va distruge bisericile şi mănăstirile, va jefui, va persecuta locuitorii obligându-i pe nouă din zece să se convertească la islam, provocând foamete şi epidemii ale căror victime vor fi şi propriile trupe şi, demers cu totul nou în această parte a lumii, va instala coloni pe cea mai mare parte a teritoriilor ocupate.

Când a terminat cucerirea ţării de jos, Gran a dat năvală spre platoul de sus. În octombrie 1531, a escaladat pantele munţilor Amhara, a forţat trecătorile, a devastat sanctuarele şi a luat o pradă imensă. În 1534, a invadat Tigrul, a jefuit vechea şi glorioasa metropolă Axum şi mănăstrirea lui Samuel, aproape de Woldebba, unde i-a masacrat pe cei cinci sute de călugări care i-au opus rezistenţă. Împăratul n-a mai rezistat. Urmărit de Gran, s-a refugiat la început în nord-vestul extrem, la Mazagan, apoi a coborât spre sud-est, a ocolit lacul Tana pentru a ajunge în provincia Godjam şi, în sfârşit, a traversat cu greu Nilul Albastru. Mai avea câţiva soldaţi credincioşi, dar din ce în ce mai puţin pământ. Gran era stăpân pe aproape toată Etiopia. Nu mai rămăseseră decât ici-colo câteva cuiburi de rezistenţă, bande de luptători pierduţi prin zone aproape inaccesibile. Lebna Denguel a înţeles – prea târziu – că, fără intervenţia altei puteri, partida este definitiv pierdută. În 1535 – da, foarte târziu – a lansat un apel către portughezii pe care îi tratase de sus odinioară, cu acel orgoliu pe care acum trebuia să şi-l reprime. Erau singurii care ar fi putut să intervină. Spera într-un ajutor imedit? N-a avut timp să-şi facă iluzii şi nu i-a văzut venind. A murit la 2 septembrie 1540, cu câteva luni înainte de acea sosire a lui Gama, în ianuarie 1541, de care am amintit.

INTERVENŢIILE PORTUGHEZE ŞI OTOMANE

Zădărnicind vigilenţa turcilor, o flotă portugheză debarcă aşadar la Massawa 400 de oameni bine înarmaţi sub conducerea lui Cristofor de Gama, cel de-al patrulea fiu al lui Vasco. Numai 400! În bătăliile lui, Gran alinia uneori zeci de mii. Şi se întâmplă ceva cu totul neaşteptat, absolult uluitor. Parcă ne-am afla deja în secolul al XIX-lea, când o mână de oameni bine echipaţi reuşeşte să învingă o mulţime al cărei echipament seamănă cu cel din preistorie. Această mână de oameni care mărşăluieşte noaptea prin deşert, urmând marginea estică a podişului, întâlneşte de două ori la rând,

într-un interval de puţine zile, la 25 martie şi 16 aprilie, armata lui Gran şi, de două ori, o înfrânge. A fost nevoie ca paşa turc din Zebid să trimită urgent tunuri şi 9000 de archebuzieri pentru ca Gran să-i poată ataca pe portughezi la Wafla, să-i măcelărească, să-l captureze pe Cristofor da Gama, pe care îl decapitează cu mâna lui după ce îl supune unor torturi cumplite (28 august 1542). Cei câţiva portughezi care au reuşit să scape cu viaţă, cuprinşi de o dorinţă teribilă de răzbunare, îl întâlnesc pe noul împărat al Etiopiei, Claudiu (Galawedeos, 1540-1559), aproape de lacul Tana. Negusul adunase vreo 8-9000 de oameni – o nimica toată faţă de mulţimea de soldaţi cu care începuse războiul, dar nu avea alţii – şi trece la atac împotriva unui duşman de-acum vulnerabil întrucât, după cele două eşecuri din primăvara lui 1542, nu se mai considera absolut invincibil. Cine ar fi putut să ghicească, după atâtea bătălii, că aceasta va fi ultima? Pe 21 februarie 1548, la Waina-Dega, aproape de lacul Tana, o lovitură de archebuz îl omoară pe Gran. Nu trebuia mai mult. Oamenii s-au împrăştiat. Imperiul lui s-a prăbuşit.

Creştinilor nu le-a fost uşor să recucerească tot ceea ce pierduseră pentru că aceia, mulţi la număr, care îl părăsiseră pe Isus pentru Mahomed se temeau de represalii, pentru că pământurile erau devastate şi necultivate iar cirezile pierdute, ceea ce făcea imposibilă aprovizonarea armatei, pentru că păgânii îşi făceau apariţia din sud-est (1544 şi anii următori), pentru că regatul Harrar, Adalul, se refăcuse. Până la urmă, creştinii s-au descurcat. S-au acomodat cu triburile galla, care s-au topit, de altfel, în populaţia etiopiană, fără să-şi schimbe fondul etnic. Au respins atacurile otomanilor, întâi în 1557-1559, când aceştia, pornind de la Massawa, au urcat pe podiş şi au fost decimaţi de climă şi de mizerie, apoi în 1578 şi 1583. Cât despre regatul Harrar, acesta a fost distrus, prima dată în 1545, într-o singură bătălie; a doua oară, când văduva lui Gran a încercat să răzbune moartea acestuia; a treia oară, în 1551, când negusul Claudiu a căzut „martir" pe câmpul de luptă. Adalul, care fusese „cel mai mare duşman al Etiopiei medievale" (Jean Doresse), a fost eliminat. După ce fusese pe cale de dispariţie, Imperiul creştin din Etiopia era salvat, dar avea o mulţime de apostaţi.

RUŞII CUCERESC HANATELE

După dispariţia Hoardei de Aur, în 1502, se consemnează istoria mai mult sau mai puţin eroică a hanatelor în condiţiile în care puterea ruşilor e

în continuă ascensiune. În 1518, moartea hanului Kazanului, Muhammad Amin, provoacă o criză succesorală. La fel de interesaţi să aibă un aliat în Kazan, moscoviţii şi crimeenii îşi susţin fiecare propriul candidat la tron. Crimeenii au câştig de cauză. Pentru a rezolva problema, hanul Crimeei, Muhammad Girey I-ul (1515-1523), se îndreaptă spre Moscova, în 1521, iese învingător şi pretinde să i se plătească tribut, devastează provinciile Nijni-Novgorod şi Riazan, capturează şi vinde în piaţa din Caffa (?) mii de prizonieri şi îl întronează la Kazan pe propriul său frate, Sahip Girey. Din nefericire, moştenitorul acestuia din urmă, Safa Girey (1523-1530), este un copil de treisprezece ani, contestat de Moscova. Cavaleria tătară din Crimeea se îndreaptă spre oraşul rebel şi este împrăştiată de artilerie. Pentru prima dată, în câmp deschis, tunul câştigă împotriva arcului cu săgeţi. Dispărea o lume milenară, se iveau zorile lumii moderne. Ivan al IV-lea cel Groaznic (1533-1584) decide să termine, odată pentru totdeauna cu tătarii. În iunie 1552, asediază Kazanul cu o artilerie puternică şi, la 2 octombrie, ridică asediul, transformă oraşul în praf şi pulbere, vinde femeile şi copiii ca sclavi, devastează o mulţime de moschei. Să ne indignăm? Merită să ne amintim că ruşii suportau de trei sute de ani asemenea tratament, că fuseseră măcelăriţi şi vânduţi ca sclavi de sute de ori, că suportaseră toate suferinţele pe care le-au provocat la rândul lor. Parcă niciodată ura între islam şi creştinătate nu fusese mai puternică.

Hanatul era înfrânt. Rămânea să fie supus, ceea ce n-a fost uşor. Au fost nevoiţi să se bată patru ani, din 1552 până în 1556, pentru a stinge focul. Dar tăciunii mocneau sub cenuşă. Se vor aprinde de câteva ori, în 1673, apoi de cinci sau şase ori în secolul al XVIII-lea, când un musulman din Kazan, Salavet Iulaev, a fost locotenentul lui Pugaciov în renumita răscoală din 1779.

Fiind mult mai slab, presat deopotrivă de crimeeni şi de hoardele nogai de dincolo de Volga, tulburat de disputele dinastice şi demoralizat de prăbuşirea Kazanului, hanatul Astrahan a căzut destul de repede. În 1554, Ivan al IV-lea trimite împotriva lui circa 30000 de soldaţi care pun pe tron un om de-al lor. Se aştepta la fidelitate din partea acestuia, dar a fost răsplătit doar cu ingratitudine, înşelătorii, trădări, suficient cât să reia campania în 1555, să ocupe oraşul Astrahan şi să anexeze hanatul.

Deceniile următoare sunt marcate de tot felul de evenimente foarte diferite. În 1569, otomanii – suzeranii Crimeeei, să nu uităm – iniţiază un plan de o ambiţie rară. Îşi propun să sape un canal care să lege Volga cu Donul pentru a facilita înaintarea şi aprovizionarea trupelor, ceea ce le-ar fi

permis să recucerească Astrahanul. Nu vor reuşi, iar strădania lor va rămâne fără efect. În 1571, Devlet Girey I-ul, hanul Crimeei, se năpusteşte asupra Moscovei, îi dă foc, apoi se retrage. În 1577, Mehmed Girey încheie o alianţă cu Ştefan Bathory, regele Poloniei, încercând să recucerească Astrahanul şi Kazanul, dar nu-i poate împiedica pe oamenii lui să întreprindă raiduri de pradă în Polonia, ceea ce îi determină pe polonezi să fie neîncrezători în binefacerile alianţei şi să se retragă din afacere. Mehmed ia atunci legătura cu papa Grigore al XIII-lea momindu-l cu convertirea poporului său la creştinism: era un vechi refren care se auzise de sute de ori pe vremea hegemoniei mongole, adică într-o perioadă în care ar fi putut să fie luat în serios, dar care acum era cu totul de necrezut(3). În sfârşit, în 1591, Crimeea se aliază cu Suedia şi trece la acţiune. Aceasta alianţă ar fi putut să fie periculoasă, dar cursul se schimbă brusc atunci când hanul, care tocmai asedia Moscova, este grav rănit şi obligat să bată în retragere. Se pare că tătarilor nu le mai reuşea nimic.

În schimb, ruşilor le reuşea totul. În 1547, Ivan al IV-lea cel Groaznic îşi arogă, primul în Rusia, titlul de Cezar, *ţar*, şi se plasează în postura de moştenitor al Imperiului Bizantin, al Imperiului Roman, de unic stăpânitor. Este, probabil, o sfidare pentru Europa. Dar este o sfidare mai ales pentru otomani, al căror sultan se declarase de aproape o sută de ani, după cum am văzut deja, succesorul *basileus*-ului, şi el aşadar unic stăpânitor, ceea ce nu se sfia să le aducă aminte germanicilor. A fost, bineînţeles, prematur şi zadarnic faptul că în 1559 cazacii au atacat Azovul, dar în 1581 au reuşit să ajungă până în Caucaz, iar din 1586 ruşii au luat măsuri din ce în ce mai severe împotriva musulmanilor, ca şi spaniolii la vremea lor, măsuri care i-au determinat pe mulţi dintre ei să fugă în Imperiul Otoman. Din 1580, ruşii încep cucerirea Siberiei, unde ridică oraşe întărite pe măsură ce înaintează. În 1647, ajung la Pacific.

SOLIMAN MAGNIFICUL

Lui Selim i-a succedat cel mai mare suveran al dinastiei otomane, Soliman, pe care turcii l-au numit Legiuitorul (*Kanuni*), iar noi Magnificul (1520-1555). Acesta a vrut să fie întotdeauna un *ghazi*. Emite pretenţii asupra califatului de când ultimul abbasid, care se refugiase la Cairo în 1250, dispăruse în neant, dar, ca şi Mehmed al II-lea, chiar mai mult decât acesta,

vrea să fie considerat, înainte de toate, moştenitorul *basileus*-ului, împăratul Occidentului, unicul împărat. Trebuie să oferim o dovadă materială? Când genialul său arhitect Sinan s-a angajat pe un drum nou ce tăia legăturile pe care marea moschee otomană le avea cu Sfânta Sofia, Soliman l-a obligat, la încredinţarea şantierului deschis pentru ridicarea sanctuarului menit să-i slăvească domnia, moscheea Saleymaniue, să revină la planul bazilical, să se înscrie aşadar în tradiţia bizantină(4). Această revendicare de la monarhia universală îl va pierde. După trei secole, în pofida simpatiei lor pentru Napoleon, turcii vor refuza o vreme să-i recunoască acestuia titlul imperial. Între timp, padişahul nu putea să suporte pretenţiile Habsburgilor. Va fi duşmanul lor implacabil. Cu toate că nu este complet dezinteresat de Asia, unde Iranul rămânea puternic şi unde conduce trei campanii, Soliman acordă prioritate Europei, unde poartă nu mai puţin de zece campanii.

Cea de-a doua campanie, din 1522, va avea ca obiectiv cucerirea Rodosului, care se afla în mâinile cavalerilor Sfântului Ioan din Ierusalim, conduşi atunci de marele maestru francez Villiers de L'Isle-Adam, şi înscrie în istorie o pagină grăitoare de cavalerism, onoare şi curaj. Turcii ajung în insulă cu 300 de nave şi debarcă, la 26 iunie, forţe mult superioare celor ale apărătorilor, estimaţi la circa 7000 de oameni. Îşi pregătise cu grijă atacul pe care îl lansează la 28 iulie. Până în 18 decembrie mai atacă de nouă ori. Creştinii capitulează după trei zile, pe 21 decembrie. Salutaţi cu admiraţie de învingători pentru comportarea lor magnifică în timpul confruntării, cavalerii părăsesc insula şi se retrag în Malta.

A şasea campanie a lui Soliman (1538) va fi îndreptată împotriva Moldovei, al cărei voievod (Petru Rareş – nota trad.) se aliase cu Ferdinand de Austria, şi va permite turcilor să ocupe oraşul Iaşi. Toate celelalte campanii au ca ţintă Europa Centrală.

Turcii interveniseră demult în această zonă, iar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea războiul a fost practic neîntrerupt. Înaintea lui Soliman, în afară de micile incursiuni obişnuite, otomanii au fost obligaţi să facă faţă, în 1463, invaziei în Bosnia, condusă de regele Ungariei, fiul lui Ioan Huniade, Matei Corvin (1458- 1490), ca şi invadării Serbiei, marcată de eşecul de la Smederevo, la cincizeci de kilometri de Belgrad. La rândul lor, au lansat, în 1477, o mare ofensivă în teritoriile veneţiene dincolo de Tagliamento, spre Vicenza şi Trevise, iar în 1479 au dus o campanie în Transilvania şi au fost înfrânţi la Câmpul Pâinii (lângă Orăştie – nota trad.). Dar acţiunile cu adevărat importante s-au desfăşurat sub noul padişah. Din

1521, acesta trimite trupe împotriva Ungariei, ocupă Belgradul, apoi revine, în 1526, pentru o operaţiune decisivă. Ungurii au primit câteva întăriri de la polonezi şi de la papalitate, dar, după cucerirea Petrovaradinului, pe Dunăre, la 27 iulie, n-au reuşit să alinieze din păcate decât 20000 de oameni în bătălia dezastruoasă de la Mohacs, în sudul ţării, care provoacă prăbuşirea Budei, la 10 septembrie. Din ziua aceea, cea mai mare parte a câmpiei Europei Centrale aparţine otomanilor care, după ce o devastează, rămân aici o sută cincizeci de ani.

În 1529, puţin a lipsit ca Austria să nu aibă aceeaşi soartă. Disputa dintre Ferdinand I-ul de Habsburg (1556-1564), pe atunci numai rege al Boemiei şi Ioan de Zapolya, regele Ungariei (1526-1540), primul susţinut de Austria (el va deveni împărat în 1556), al doilea susţinut de Soliman, îl aduce pe acesta din urmă până la zidurile Vienei, pe care o asediază de la 15 septembrie până la 15 octombrie, iar după câţiva ani ajunge pe punctul de a ocupa Stiria (reşedinţa lui Guns), când amiralul genovez Andre Doria cucereşte Patras, Caron, Lepanto, ceea ce îi irită pe turci şi îi determină să încheie pacea în ianuarie 1533. Cu toate acestea, ultimele campanii în Europa Centrală sporesc puterea turcilor. În 1543, ocupă Esztergom (Gran); în 1552, Timişoara, Szolnok şi tot Banatul. În sfârşit, în 1566, la câteva zile după moartea padişahului, cuceresc oraşul Szeged.

Franţa şi Turcia, ambele în război contra Casei de Austria, sunt aliate de fapt şi pe cale de a deveni aliate de drept, în pofida scandalului pe care o asemenea alianţă îl provoacă în rândul comunităţii creştine din amintirea căreia nu se ştersese cruciada şi care se simţea în continuare ameninţată de islam. Această alianţă este prea evidentă, prea francă. Alianţe au mai fost şi vor mai fi, dar, mai ipocrite, care nu provocau emoţii. Nu a fost totuşi ceva nemaipomenit ca un papă să primească bani, la sfârşitul secolului al XV-lea, de la un padişah otoman pentru a-l reţine în prizonierat pe fratele şi rivalul său, faimosul Djen? Nu va fi umilitor faptul că Elisabeta I-a a Angliei (1558-1603) prezintă la Istanbul catolicismul ca pe un politeism sau o idolatrie, doctrine lipsite de nobleţe în ochii islamului? Ca să nu mai vorbim de manevrele permanente ale oraşelor italiene care incitau Sublima Poartă să le atace pe rivalele lor comerciale. În onestitatea ei, alianţa lui Francisc I-ul cu Soliman Magnificul marchează, cred eu, o schimbare radicală în concepţia pe care o au credicioşii celor două religii despre relaţiile dintre ei. Turcia, pe de o parte, ai cărei înalţi demnitari sunt în mare parte de origine balcanică(5), este considerată mai puţin campioana *jihad*-ului – ceea ceea ce oricum

rămâne - cât un membru aparte a Europei. Pe de altă parte, interesul naţional trece de-acum înaintea celui religios.

Francisc I-ul este cel care preia iniţiativa apropierii de Sublima Poartă, în 1535. Ca urmare, pe lângă un ajutor militar a cărui importanţă(6) nu poate fi subestimată, el va beneficia de multe privilegii culturale şi comerciale în Imperiul Otoman prin aşa-numitele capitulaţii, adică o serie de măsuri favorabile francezilor, acordate cu generozitate de turci(7). Deşi acţiunea comună a celor două forţe militare nu a fost întodeauna perfect coordonată, în câteva rânduri a dat rezultate bune. Cea mai cunoscută este, în 1543, asediul oraşului Nisa, stăpânit atunci de ducele de Savoia, cu debarcarea flotei turceşti şi repausul de iarnă al marinarilor la Toulon, unde a avut loc reorganizarea marinei regale.

Capitulaţiile, care au avut se pare cea mai evidentă importanţă, presupuneau anumite dispoziţii pentru protecţia francezilor din Imperiul Otoman. Acestea s-au derulat în etape succesive, la început *de facto*, apoi *de jure*, vizându-i pe toţi catolicii, indiferent de naţionalitate, bineînţeles supuşi ai Porţii. În 1604, ambasadorul Franţei la Istanbul se declară „protector şi apărător al tuturor bisericilor, mănăstirilor şi comunităţilor creştine". În 1673, unul din succesorii acestuia primeşte oficial dreptul de apărare şi protecţie a creştinilor, dar numai a celor de rit latin, consideraţi „supuşi ai Franţei", drept ce a fost reconfirmat în 1740. Până în secolul al XIX-lea, acest protectorat rămâne efectiv şi recunoscut de toate puterile. Nici Revoluţia Franceză, nici campnaia lui Bonaparte în Egipt, nici intervenţia Angliei care invidia acest privilegiu, nu conduc la abolirea lui, dar îi reduc substanţial rezultatele. Napoleon al III-lea reuşeşte să-l restabilească în întregime (1852), ceea ce va permite trupelor franceze să debarce, în 1852, în Liban.

BĂTĂLIA DE LA LEPANTO

La mijlocul secolului al XVI-lea, în pofida multor eşecuri suferite, Veneţia este încă puternică în Marea Mediterană, unde păstrează, în afară de forturile din Albania şi Moreea, Insulele Ioniene, Cipru şi Creta, care reprezentau un adevărat pericol pentru marina otomană, împiedicând-o să obţină supremaţia totală. Este firesc aşadar ca urmaşul lui Soliman Magnificul, Selim al II-lea, „Beţivanul" (1566-1574), să decidă că a venit

momentul să se impună. Va începe cu Cipru. Pentru că totul trebuia rezolvat în anotimpul favorabil, flota porneşte în iulie 1569. Debarcă pe insulă, dar rezultatul rămâne indecis până când iarna întrerupe operaţiunile. Abia în primăvara următoare, lipsită de orice ajutor din partea patriei mamă, Cipru capitulează.

Întăririle sosesc după un an, când totul se terminase. La sugestia lui Pius al V-lea şi în pofida rezervelor Franţei, a încercărilor acesteia de conciliere, se încheie un acord între papalitate, Spania şi Cavalerii de la Malta (25 mai 1471). O escadră de 208 de galere şi alte 70 de nave pleacă din Messina, la 6 septembrie 1571, sub comanda lui don Juan de Austria. La intrarea în golful Petras întâlneşte flota otomană, aproape egală ca forţă (260 de vase), care se adunase la Lepanto.

Rar victorie atât de zdrobitoare! Rar bătălie atât de plină de vitejie! A durat numai trei ore. Treizeci de nave turceşti s-au făcut nevăzute; celelalte s-au scufundat ori au fost înhăţate; 12000 sau 15000 de ocnaşi creştini au fost eliberaţi. Demult nu mai avuseră creştinii o asemenea victorie. Au şters toate eşecurile, toate umilinţele. Învingătorii au fost copleşişi de elogii şi favoruri (scutiţi de postul paştelui). Lepanto a devenit un simbol şi a rămas până astăzi un simbol, cel puţin în Spania. O explozie de bucurie s-a produs în creştinătate. Se credea că Istoria şi-a schimbat cursul. Era o credinţă prematură. Cu toate că victoria fusese de bun augur, consecinţele imediate sunt nule. Creştinii n-au folosit cum s-ar fi cuvenit victoria. După doi sau trei ani, marina turcă era refăcută, iar pacea semnată în 1573 recunoaştea că Cipru este posesiune otomană.

Războiul nu va fi reluat decât în 1592 şi va dura până la tratatul de la Szitvatorok (11 noiembrie 1606), care va marca apogeul puterii otomane.

IZGONIREA MAURILOR

Ceea ce s-a întâmplat în Spania în acel secol şi jumătate după cucerirea Granadei nu a fost deloc frumos. De la căderea oraşului, evreii, nenumăraţi *intra muros* şi *extra muros* – aproximativ 150000 – au fost expulzaţi şi s-au refugiat în Maghreb şi Istanbul, unde condiţiile lor de viaţă erau mai bune decât pe pământ creştin. Niciuna din promisiunile făcute musulmanilor în privinţa respectării cultului şi a modului lor de viaţă nu a fost respectată. Un asemenea comportament nu se înscria în tradiţia

spaniolă. Tot ce s-a realizat de-a lungul vremii s-a datorat armoniei în care trăiau credincioşii celor trei religii monoteiste. Iar viaţa de zi cu zi a necreştinilor nu era deloc rea, în orice caz, comparabilă cu viaţa creştinilor pe timpul califatului Cordoba. Totul s-a schimbat radical începând din 1492. Atunci sau mai târziu, dar inevitabil, necreştinilor li s-a cerut să se convertească, o condiţie *sine qua non* pentru a avea dreptul să rămână în ţara lor. Nici renegarea în sine a propriei credinţe nu era suficientă pentru a-i spăla de păcate. Sinceritatea le era pusă la îndoială. Erau suspectaţi că, în adâncul inimii, îşi păstraseră credinţa. Se constata că, şi atunci când deveneau cu adevărat creştini, îşi păstrau o parte din tradiţii, că erau diferiţi. Inchiziţia îi pedepsea cu asprime. Fusese introdusă în Spania în 1478-1480 (după ce apăruse în Languedoc). S-a vorbit mult despre Inchiziţie şi despre ororile pe care le-a comis. Este foarte adevărat că şi-a exagerat atribuţiile, mai ales de cealaltă parte a Pirineilor. De pildă, în trei sferturi de secol, între 1544 şi 1621, 252 de persoane au fost arse pe rug, dintre care o bună parte trebuie să fi fost mai mult sau mai puţin vinovate. Această cifră reprezenta populaţia unui cătun, chiar a unui târguşor. Dar, în aceeaşi perioadă, zeci de oraşe au fost nimicite de război. Nu sute, ci zeci de mii de bărbaţi, femei, copii au fost măcelăriţi, înainte, în timpul şi după această perioadă, în oraşele cucerite şi în satele devastate fără întrerupere (şi despre care nu se vorbeşte niciodată)! În războiul dintre islam şi creştinătate, Inchiziţia care, din ignoranţă, din fanatism anticreştin, a fost atât de mult invocată, n-a contat deloc.

În tendinţa dificilă de unificare, Spania nu-şi permitea să tolereze particularităţile accentuate ale unora dintre supuşii săi. Trebuia ca maurii să fie asimilaţi în totalitate, dar se constata că aceştia erau imposibil de asimilat. Era adevărat? Există voci care afirmă că în situaţia în care ar fi fost bine trataţi, în situaţia în care n-ar fi devenit victime ale discriminării, maurii s-ar fi topit în masa populaţiei, dar că, în faţa atitudinii negative cu care se confruntau, s-au retras în ei înşişi, s-au agăţat de propriile tradiţii. Dacă evreii şi creştinii au putut să trăiască, bine sau rău, dar au trăit rămânând ei înşişi sub dominaţia musulmană(8), cum se face că evreii şi musulmanii, chiar convertiţi, n-au putut să trăiască sub dominaţia creştină? Niciodată nu vom şti dacă islamul era cel care refuza să se supună altei credinţe sau creştinătatea era cea care nu-i suporta pe supuşii musulmani ori de origine musulmană. Ceea ce ştim este că de atunci există dogma după care islamul şi creştinătatea nu pot coabita sub una şi aceeaşi autoritate.

S-au lansat chemări la ajutor către africani şi otomani. Au fost revolte reprimate cu o duritate care a adâncit prăpastia. Prima a izbucnit în 1500-1501; alta, cumplită, în 1567-1568, când bisericile au fost jefuite, creştinii omorâţi, iar reprimarea a fost extrem de aspră şi ar fi putut să fie şi mai aspră întrucât s-a ajuns până la ideea, respinsă de rege, a exterminării tuturor maurilor. Au fost convertiri. Au fost emigrări. S-au dat mai ales decrete de o severitate rară. În 1502, granadienii au fost somaţi să se convertească sau să plece. Se spune că au fost izgoniţi 150000 de evrei şi 300000 de musulmani. În 1560, Filip al II-lea le interzice maurilor să aibă sclavi negri şi, cel puţin în Valencia, să poarte arme. În 1568, le interzice tot ceea ţinea de cultura lor, limba şi caracterele grafice, instrumentele muzicale, portul naţional, vălul femeilor, băile turceşti... Cei persecutaţi astfel obiectează, pe bună dreptate, că băile nu însemană decât grijă pentru igiena şi curăţenia trupului, că vălul este mărturia pudorii sexului frumos, că araba fusese şi este vorbită încă de o mulţime de creştini din întreaga lume... Guvernatorul Granadei, care nu aproba măsurile regale, prezintă aceste observaţii suveranului. Nu este ascultat. Au loc mari deportări în Maghreb şi Turcia. În final, în 1609, Filip al III-lea promulgă decretul de expulzare generală. La 22 septembrie, maurii din Valencia (40 la sută din populaţie) primesc ordin să plece în trei zile, ordin definit de Richelieu drept „cea mai barbară decizie pe care o menţionează Istoria". La 29 decembrie, măsura a fost extinsă asupra maurilor din Castilia, Estramadura, Mancha, apoi, între 1609 şi 1614, asupra maurilor din celelalte provicnii. Aceştia au plecat. N-au mai rămas musulmani în Spania. Ceea ce a fost dezastruos pentru ea, întrucât a sporit hemoragia demografică deja provocată de colonizarea Americii, întrucât cei care au plecat erau bogaţi, iscusiţi, cultivaţi, în timp ce un mare număr de creştini spanioli erau săraci, leneşi, adesea neciopliţi. Criza gravă pe care Spania a traversat-o în secolul al XVIII-lea a fost, cel puţin în parte, consecinţa acestei situaţii. Dar a fost şi o măsură benefică, întrucât s-a debarasat astfel de un corp străin neînduplecat şi a reuşit să realizeze unificarea.

LUPTA PENTRU MAGHREB

După recucerirea în totalitate a Spaniei, Ferdinand şi Isabela consideră firesc să-şi continue opera punând stăpânire pe Maghreb, atât de aproape şi atât de strâns legat de istoria Peninsulei Iberice. Creştinismul indigen

dispăruse din Maghreb, ca şi latina, înlocuită de arabă, deşi berbera a rezistat(9). Dispăruseră ca urmare a asimilării, dar şi datorită faptului că foarte mulţi adepţi emigraseră după cucerirea arabă în ţările Europei mediteraneene, unde erau acuzaţi de ereziile pe care le aduseseră cu ei. În secolul al XI-lea, cea care fusese marea Biserică din Cartargina era pe moarte. O scrisoare a papei Leon al IX-lea, din 1053, deplânge faptul că în Africa de Nord nu mai erau decât cinci episcopi; într-o altă scrisoare, din 1076, se spune că nu rămăsese decât unul singur. Totuşi, mai ales în Maroc, creştinii au rămas ori s-au întors la un moment dat. Aceştia erau mercenarii numiţi *frendji* şi negustorii care îşi îndreptau atenţia spre ţinutul plin de aur şi de sclavi, Africa neagră. Aceştia din urmă aveau cartierele lor şi chiar o reşedinţă episcopală în Marrakech, care va supravieţui din secolul al XII-lea până în secolul al XVI-lea, iar statutul lor era, cel puţin la început, destul de satisfăcător din moment ce suveranul pontif Inocenţiu al IV-lea îi adresa regelui Marocului, la 31 octombrie 1246, o scrisoare în care îl felicita „ nu numai pentru apărarea Bisericii [...] ci şi pentru înmulţirea privilegiilor acesteia" (citată de Gaston Bonet-Maury). Suntem îndreptăţiţi să credem că, la sfârşitul Reconquistei, comportamentul autorităţilor musulmane maghrebiene, ca şi al imigranţilor „franci", s-a schimbat şi că intervenţia ibericilor nu a fost bine primită.

Din 1497, suveranii spanioli traversează strâmtoarea Gibraltar şi se instalează în Maroc, mai întâi la Melila, apoi şi în alte oraşe. Aceste colonii urbane, numite „fortăreţe", cu deschidere la mare şi fără alte domenii în interiorul ţării, depindeau direct de coroană, care le impunea guvernatorii. Colonizarea spaniolă se ciocnea de cea portugheză şi astfel se ajunge la război. Stăpâni pe Ceuta din 1415, portughezii ocupă succesiv Kasr al-Saghir (1458), Tanger şi Arzila 1471), Safi (1508), Mazagan (1514); devin astfel omniprezenţi, ceea ce îi obligă pe castilieni să-şi îndrepte eforturile mai spre est, către Algeria şi Tunisia. În 1502, aceştia intră în La Pena, în 1508 în Mars el-Kebir, în 1509 în Oran, în 1510 în Bugia şi Tripoli, controlează cel puţin indirect Tlemcen, Alger, Tunis, Djerba şi ar fi reuţit, fără îndoială, să pună stăpânire pe toată Africa de Nord dacă nu şi-ar fi făcut apariţia, la un moment dat, otomanii

În faţa acestei dominaţii a creştinilor, acestei noi *Reconquista*, maurii încep să predice războiul sfânt, să le facă viaţa grea invadatorilor, ceea ce trezeşte probabil în sufletul lui Sebastian al Portugaliei (1544-1578) o pasiune - anacronică, am putea spune - pentru cruciadă. Sperând să profite de

rivalitatea dintre prinţii marocani, regele se angajează într-o aventură nebună care se termină cu înfrângerea şi moartea lui în nord-estul ţării, la Kasr al-Kabir (Alcazar-Quivir), în 1578. Învingătorul său câştigă un prestigiu enorm şi îşi extinde dominaţia până în Niger. O sută de ani mai târziu, marocanii vor fi propriii lor stăpâni după ce vor fi cucerit Tanger (1684) şi Lerida (1685).

I-am evocat pe turci. Aceştia sosesc. Sunt deja bine instalaţi în Anatolia şi Europa de Est când încep să se intereseze de Mediterana, pe ale cărei ţărmuri voiau să fie străpâni. Pentru a reuşi, trimit la înaintare corsari, întrucât ei nu cunosc această mare deloc. Corsarii nu au sânge turcesc; sunt renegaţi de diferite naţii, mai ales greci, a căror convertire la islam nu era decât o formă de oportunism, acoperire sau pretext pentru acţiuni piraterești. Unul din ei, Arudi, atrăsese deja atenţia asupra lui în 1504, când primise de la suveranul Tunisului permisiunea de a se instala în La Guletta şi Djerba. Sprijinit pe aceste baze puternice, a reuşit să smulgă de la indigeni sau de la spanioli şi alte porturi şi să-i îndemne pe omologii lui să procedeze la fel. Astfel, Alger a devenit, prin 1516, un reper esenţial pentru piraterie şi va rămâne astfelmultă vreme – prin 1620, în temniţele lor se aflau aproape 20000 sau 25000 de sclavi creştini. Între timp, cel mai renumit corsar al vremii, Khair al-Din Barbaros, Barbă Roşie al nostru, se angajează în servicul padişahului de la Constantinopol. Va face o carieră frumoasă, având el singur, în 1534, optzeci şi patru de nave, sfârşindu-şi zilele, în 1546, cu titlul de *kapudan paşa*, mare amiral al Imperiului. Datorită lui şi altora mai puţin celebri, precum acel Dragut care s-a remarcat în special în 1558 când a luat Gafsa, Africa de Nord până la frontierele cu Marocul trece sub stăpânire otomană.

Ţărmurile nu au fost scutite de operaţiuni militare şi se întâmpla adesea ca porturile să-şi schimbe stăpânii. Tunis, de exemplu, a fost ocupat de Barbarosa în 1534, cucerit de Carol Quintul în acelaşi timp cu Bizerta în 1535, recucerit de turci în 1569, ocupat de don Juan de Austria în 1573, şi din nou de turci în 1574. Spaniolii au reuşit să păstreze unele puncte de sprijin uneori câteva decenii, chiar câteva secole. Tripoli a fost al lor din 1510 până în 1530, apoi al Maltei, din 1530 până în 1551, înainte de a deveni turcesc; Djerba a fost, pe rând, turcesc, apoi spaniol, din 1520 până în 1557. Mazagan nu a fost recucerit de marocani decât în 1769. Mers el-Kebir şi Oran rămân sub suveranitatea Regilor Catolici până în 1708, apoi, din 1732 până în 1792.

Ca urmare a numeroaselor schimbări de stăpâni, de sclavi, de mărfuri, toate aceste porturi erau uluitor de cosmopolite. Rene Coulet du Gard dovedeşte acest lucru când recenzează, pentru exemplificare, populaţia Algerului şi a suburbiilor sale în secolul al XVII-lea: 13000 de locuitori erau de origine algerieni , 10000 levantini, 6000 mauri veniţi din Spania, 4000 kabili, 7000 everei, cărora li se adăugau cei 25000 de prizonieri creştini deja menţionaţi. Numărul acestor prizonieri, soarta lor, condiţiile lor de viaţă au produs o impresie atât de puternică, încât ordinele religioase europene s-au consacrat răscumpărării lor, solicitând fondurile necesare din mila publică. Un singur ordin, cu siguranţă cel mai eficient, al Cavalerilor Sfintei Treimi, a scos astfel din captivitate aproape un milion de oameni în şapte secole (din secolul al XII-lea până în secolul al XVIII-lea), dar sunt şi alte ordine ce rivalizează cu el: Ordinul Notre-Dame-de-la-Merci, avându-l cofondator pe sfântul Raymond de Penafort, a eliberat 600000 de oameni de la înfiinţarea sa până la Revoluţia Franceză (cifră citată de Henri Daniel Rops). Crezi că visezi! În fiecare an, bun sau rău, 3000 sau 4000 de creştini au fost răscumpăraţi. Dar câţi n-au fost răscumpăraţi! Câţi au murit în captivitate! Câţi au tras la galere, câţi au fost vânduţi mai departe! Când se vorbeşte despre raporturile creştinătăţii cu islamul se cuvine să nu fie daţi uitării aceste zeci de milioane de oameni transformaţi în sclavi. Nu numai Europa a fost sclavagistă...

CORSARII

Războiul corsarilor devine regulă în prima treime a secolului al XVI-lea, rămâne regulă până în secolul al XIX-lea, iar prelungirea lui de către musulmani, într-o manieră anacronică de altfel, până într-o vreme relativ apropiată de noi, îl leagă indisolubil de aceştia în memoria colectivă până la punctul în care cuvintele „corsar" şi „barbar" sunt aproape sinonime. În anii 1800, războiul a pierdut mult din eficienţa pe care o arătase în secolul al XVI-lea, când flotele marilor puteri creştine tind să se îndepărteze de Mediterana şi să se avânte în ocean pentru descoperirea şi cucerirea lumii. Acest război nu era de altfel o afacere nouă când un Arudi, un Barbaros, un Dragut excelau în practicarea lui, pentru că piraţii băntuiau încă din Antichitate, pentru că pirateria era bine cunoscută în Evul Mediu, când era practicată pe larg de arabii din Fraxinetum sau

Garigliano, de normanzi şi de alte popoare. Marea inovaţie a secolului al XVI-lea sau, mai bine zis, inovaţia apărută cu câteva secole mai devreme, fără îndoială prin secolele XII-XIII, este aceea că piratul fusese înlocuit de corsar. Piratul nu era decât un bandit, un hoţ de drumul mare care opera pe cont propriu. Corsarul era un marinar în slujba unui prinţ sau a unui stat; el primea licenţă pentru expediţia pe mare, în schimbul unui anumit procentaj din capturile sale şi era plătit să lupte cu duşmanii acestora sau cu alţi corsari. Bineînţeles, acesată situaţie era mai mult teoretică decât practică, iar corsarul acţiona exact ca un pirat. Am văzut cum, în secolele XIII-XIV, catalanii îşi fixează ca ţinte navele veneţiene. Căpitanii erau, de cele mai multe ori, nişte aventurieri sau nişte brute, precum acel Hasan Veneţianul care va fi stăpânul lui Cervantes, din 1578 până în 1580, şi căruia scriitorul i-a făcut un portret deloc măgulitor: „În fiecare zi, spânzura pe câte unul; pe altul îl trăgea în ţeapă, celuilalt îi tăia urechile pentru cea mai neînsemnată vină sau chiar fără motiv; turcii înşişi spuneau că face toate astea pentru că îi place şi pentru că firea lui îl împinge să fie călăul neamului omenesc".

Corsarii sau piraţii ieşeau din bârlogurile lor invincibile pentru a „inspecta" alte nave, de preferinţă comerciale, pentru a jefui ţărmurile, pentru a răpi bunuri şi oameni pe care îi puneau să tragă la galere, îi închideau în puşcării când sperau să primească răscumpărări sau îi vindeau mai departe ca sclavi.

Europenii au suferit mult din cauza lor, dar i-au făcut şi ei pe alţii să sufere; iar dacă musulmanii au fost mai puţin numeroşi nu înseamnă că n-au fost la fel de mari traficanţi de carne vie. Înainte să devină negustori de sclavi negri, aveau temniţele lor, ocnaşii lor care trăgeau la galere, pieţele lor de sclavi - Cagliari, Livorno, Alicante, La Valetta, ca să nu citäm decât câteva – pe unde treceau (şi uneori rămâneau) negri, sclavi, localnici, oameni din stepe, iar oraşul Verdun a fost specializat un timp în „fabricarea" eunucilor. Aveau sursele lor de aprovizionare şi clienţii lor. Genovezii organizaseră cumpărarea şi trasportarea spre Egipt a turcilor din Asia Centrală îmbarcaţi în portul Caffa sau La Tana-Azaq. Veneţienii vânau de pe coastele Dalmaţiei bărbaţi, femei şi copii pe care îi vindeau în Siria...

Toate aceste nave sau o parte din ele, care se consacrau jafurilor, se puteau regrupa pentru a ataca oraşe fortificate, pe de o parte Reggio de Calabria (1513), Rapallo (1550), pe de altă parte Alger, atât de mult vizat

chiar şi de Carol Quintul şi don Juan de Austria, după cum am spus deja, oraş pe care Hasan Sardul îl cucereşte în 1541. Aceste nave se puteau aduna de asemenea în flote pentru sprijinirea armatelor terestre sau pentru a intra în luptă pe mare. Să citǎm, printre altele, bătălia în care s-au confruntat Barbaros şi amiralul genovez Andrea Doria, învins în largul mării, în 1538, sau cea care a urmat după atacul Cavalerilor de Malta şi napolitanilor asupra portului Djerba, în 1560, sfârşită cu un mare dezastru.

CAPITOLUL XIII

Echilibru de forţe în Europa

La sfârşitul secolului al XVI-lea, în Europa Centrală şi de Est, incursiunile bandelor musulmane pe teritoriile creştine şi ale bandelor creştine pe teritoriile musulmane sunt constante şi provoacă, de o parte şi de alta, reacţiile autorităţilor. În 1592, otomanii întreprind o incursiune atât de violentă, încât împăratul Rudolf al II-lea (1576-1612) este obligat să intervină; îi atacă pe asediatori şi îi învinge la Sissek (1593). Este începutul unui nou război care va dura treisprezece ani. La început, imperialii obţin succese. Ocupă Esztergom (Gran) şi Vişegrad, apoi sunt bătuţi la Kereszte, pe 25 octombrie 1596, ceea ce îi permite armatei otomane să cucerească un fort important, cel de la Eger (Erlau), care controla trecerea dintre Austria şi principatele danubiene. Acest conflict antrenează un altul. Voievodul Valahiei, Mihai Viteazul, se aliază cu Moldova şi Transilvania, unificând, pentru o scurtă perioadă – mai puţin de doi ani – cele trei provincii şi prefigurând viitoarea Românie. Preluând ofensiva, Mihai îi bate pe turci la Târgovişte, trece Dunărea, ocupă Vidinul şi Nicopole (1595). Din fericire pentru turci, unirea celor trei provincii româneşti implică o serie de dificultăţi. Principele Transilvaniei, Bockskay, începe să se certe cu Habsburgii, ceea ce le permite otomanilor să restabilească o situaţie grav compromisă, dar, apoi, se reconciliază cu ei. În faţa riscului de a înfrunta o coaliţie prea puternică, noul sultan, Ahmed I-ul (1603-1617), preferă negocierile de pace. Acestea se concretizează în tratatul de la Szitvatorok (1606), confirmat apoi de alte două tratate (semnate la Viena în 1615 şi 1616), care nu aduc nicio modificare importantă a frontierelor, dar marchează, înaintea primei retrageri din secolul al XVII-lea, limita extinderii otomane.

Marea noutate a acestui tratat se află în formularea textului care nu denotă nicio urmă de aroganţă din partea otomanilor, plasându-i pe picior de egalitate cu adversarii. Faptul este important: pentru prima dată, musulmanii nu se mai consideră superiori celorlalţi.

O LUNGĂ PACE

Aproape o jumătate de secol, până în 1645, nu mai apare niciun conflict între Casa de Austria şi Turcia, cu excepţia incidentelor de la frontiere, provocate de nişte turbulenţi (*akindji* turci, *ushok* creştini), împinşi de plăcerea brigandajului. Şi cum războiul dintre islam şi creştinătate se derula de multă vreme pe acest front, am fi tentaţi să credem că s-a instalat în sfârşit pacea generală. Nici pe departe! Creştinii şi musulmanii continuă să se bată, ostilitatea reciprocă nu se diminuează, dar islamul slăbit este mai puţin eficient, iar creştinătatea întărită se gândeşte la expansiunea colonială şi la disensiunile interne. Marile evenimente sunt mai rare. Totuşi, chiar în aceste decenii considerate paşnice, au loc trei războaie, expediţiile piratereşti sunt în floare, se înfierbântă islamul în Etiopia, începe intervenţia engleză în Oceanul Indian, sunt expulzaţi maurii din Spania (1609-1614), fapte ce denunţă o stare de spirit mai agresivă decât cele mai agresive acţiuni armate şi un soi de respingere absolută între cele două părţi. Pacea între imperiali şi otomani, încheiată în detrimentul acestora din urmă, se explică, în parte, prin dificultăţile întâmpinate de otomani în această perioadă atât la cel mai înalt nivel al statului cât şi în provincii, dar mai ales în relaţiile cu Iranul(1). Pentru prima dată, un suveran, Osman al II-lea, este nu numai răsturnat ci şi trimis la moarte (1622), iar unul din succesorii lui, Ibrahim, păţeşte la fel douăzeci şi cinci de ani mai târziu (1648). Provinciile se agită: Libanul cu druzii(2) care vor independenţa; Siria cu arabii; Asia Mică cu turcii. Două războaie cu Iranul reţin armatele în Asia: primul, din 1603 până în 1612; al doilea, din 1624 până în 1638, încheiat cu pacea de la Kasr-i-Chirin, la 17 mai 1639.

Şi totuşi, da, creştinii şi musulmanii continuă să se bată; continuă să creadă că trebuie să-şi sacrifice viaţa pentru credinţă. Nu este acesta momentul în care Corneille, în piesa *Polyeucte*, afirmă, în cuvinte pătrunzătoare, valoarea sacrificiului: „Vreau să-i răstorn [pe idoli] şi să mor în templul lor"; „Vă găsiţi moartea. – Caut moartea pentru El"?

Trebuie să menţionăm şi războaiele declarate, dintre care două împotriva Poloniei. Unul a avut loc în 1620-1621 pentru că Polonia a vrut să se amestece în treburile danubiene: a fost chemată la ordine, în mare parte datorită intervenţiei tătarilor din Crimeea; a semnat tot ce i s-a cerut şi a renunţat la cetatea Hotin, în octombrie 1621. Celălalt, mai scurt şi mai puţin semnificativ, s-a desfăşurat între 1633-1634. A urmat intervenţia otomană în Transilvania, între 1633-1634.

Am vorbit despre incursiunile de la graniţa otomano-austriacă, dar au mai fost şi altele, care ne trimit cu gândul la corsarii mediteraneeni. Este vorba despre incursiunile cazacilor, atât de frecvente pe teritoriul Imperiului Otoman. În 1614, zapozojenii jefuiesc oraşul Sinope, situat pe ţărmul Mării Negre; în 1625, o flotă mixtă, formată din crimeeni şi cazaci, iar devastează oraşul. Apariţia lor în Bosfor, în iulie 1624, provoacă mare spaimă la Istanbul.

Să nu uităm pătrunderea insidioasă care pregăteşte colonialismul, cea a englezilor ce vin după portughezi şi olandezi în Oceanul Indian. Englezii vânează navele indiene din zonă, smulg de la primii cuceritori portul Ormuz, pe care îl oferă Iranului în schimbul dreptului de a se instala la Bander Abbas (1622), după ce, în 1608, debarcaseră la Surat, principalul port al Marilor Moguli, şi primiseră dreptul de a-şi ridica o fortăreaţă, în 1612.

În această perioadă, se manifestă şi nebunia împăratului Etiopiei, Farilidas (1632-1667), care nu mai poate suporta înverşunarea misionarilor latini de a-i readuce pe monofiziţi alături de Biserica romană şi îi cere imamului de Yemen şi paşei din Massawa să-i trimită la moarte pe toţi prelaţii catolici care debarcă la ei cu intenţia de a pătrunde în Etiopia (1642 şi 1647). Împăratul ajunge să cheme în ţară predicatori musulmani, care nu au succes la creştini, dar câştigă rapid populaţia gallas şi pe păgânii din regiunile marginale ale imperiului.

EXPEDIŢIA PE MARE CONTINUĂ

Actele piraterești continuă şi devin, se pare, mai active şi mai îndrăzneţe. Expediţii după expediţii, unele obişnuite, aproape banale, altele mai originale, inovatoare, precum atacul asupra Maderei, în 1617, asupra Manfredoniei, în 1620, asupra regiunii Reggio de Calabria, în 1636. Distanţa nu este o problemă pentru corsari, ale căror corăbii beneficiau de perfecţionările tehnice realizate în Europa şi de măiestria unor transfugi ca

olandezul Danser şi englezul John Ward. În 1627, renegatul olandez Jansz atacă ţărmul Islandei şi jefuieşte oraşul Reykjavik; în 1631, Murad Reis devastează ţărmurile irlandeze; alţii forţează gurile Tamisei ori ajung până la Terra Nova şi chiar în Brazilia.

Musulmanii se comportă adesea ca nişte barbari şi merită din plin numele care li s-a dat ca urmare a confuziei dintre cuvintele „berber" şi „barbar"(3), dar nici creştinii nu sunt mai buni. Cu toate acestea, şi unii şi alţii dovedesc o anumită nobleţe, manifestată prin gesturi pur cavalereşti. Citãm numai unul, tardiv dar semnificativ. În timpul ciumei care a lovit Marsilia, în 1720, deşi cardinalul Dubois, secretar de stat însărcinat cu afacerile externe ale Franţei, împiedică expedierea celor trei nave încărcate cu grâu pe care papalitatea se grăbise să le trimită nenorociţilor, musulnaii le lasă să treacă atunci când află care le este destinaţia.

Raidurilor întreprinse de maghrebieni le răspund raidurile creştinilor, conduse adesea de membri ordinelor religioase, cavalerii de Malta sau de Santo Stefano. De pildă, incursiunea în Hammamet (Tunisia), în 1602, sau incursiunea pe Coasta de vest a Algeriei, în 1610, când „francii" au luat 5000 de bărbaţi, femei şi copii pe care i-au vândut ca sclavi, una din operaţiunile care aduceau profituri atât de mari încât nimeni nu se gândea atunci şi nu se va gândi multă vreme să le oprească sau măcar să le tempereze. Când, în 1721, o ambasadă otomană în Franţa va propune un acord prin care să se pună capăt pirateriei de ambele părţi, ea se va izbi de un refuz ferm, întrucât nici guvernul tânărului Ludovic al XV-lea, nici papalitatea nu voiau să irite un ordin atât de vechi şi de puternic precum ordinul cavalerilor de Malta.

Raidurilor întreprinse de musulmani le răspundeau şi expediţiile organizate de flote europene care încercau să le distrugă bazele. În 1607, este lansată o operaţiune de mare amploare împotriva portului Bone, unde se face un schimb de 1500 de prizonieri; în 1620, flota engleză bombardează Algerul; flota lui Ludovic al XIV-lea se odihneşte. În 1644, marele amiral al Franţei, Beaufort, preia comanda unei escadre cu misiunea de a-i pedepsi pe „piraţi". Debarcă la Djidjelli, pe 22 iulie, dar este izgonit imediat. Ia din nou drumul mării, distruge flotilele musulmane, atacă Tunisul (26 noiembrie 1665) şi Algerul (17 mai 1666), care promit că cedează cu condiţia să le poruncească însuşi Regele Soare, cu glasul său, dar, în cele din urmă, se răzgândesc. În iulie 1681, Duquesne îi determină pe corsarii din Tripoli să capituleze sub ameninţarea artileriei, urmăreşte navele tripolitane până la Chios dar, după ameninţările proferate de Poartă împotriva ambasadorului Franţei, se opreşte la Dardanele. În acelaşi

timp, Chateau-Reynaud blochează ţărmurile Marocului (distrugând bârlogul lui al-Mamura, unde se ascundeau şi corsari creştini) şi îl obligă pe sultan să trimită o ambasadă la Versailles pentru a cere pacea (ianuarie 1682).

Asemenea ambasade vor fi destul de frecvente. Umilitoare pentru musulmani, flatante pentru orgoliul francez(4), ele nu vor servi de fapt la nimic, promisiunile şi angajamentele fiind uitate la fel de repede pe cât au fost pronunţate. Ambasada trimisă în mare grabă de beiul Algerului, după bombardarea oraşului său, în 1683, are un efect atât de neînsemnat încât alte două expediţii pornesc împotriva lui, în 1685 şi 1688. În 1685, amiralul d'Estrees bombardează trei zile la rând oraşul Tripoli, ai cărui locuitori cer celemenţă, acceptă să plătească o sumă imensă şi să-i elibereze pe toţi prizonierii creştini, apoi ajunge în Tunis şi Alger, care se grăbesc să îndeplinească toate cererile francezilor. În iulie 1688, d'Estrees revine, lansează 10000 de ghiulele asupra oraşului în şaisprezece zile, distrugând ceea ce scăpase la bombardamentul din 1683 şi fusese refăcut de-atunci. Se poate spune, chiar dacă ţinem seama de încăierările şi raziile mai puţin spectaculoase că, în perioada 1606-1645, ca şi înainte, ca şi după, războiul pe mare este neîntrerupt.

RĂZBOIUL PENTRU CRETA

Creta, care fusese vândută de Bonifaciu de Montferrat Veneţiei, la începutul secolului al XIII-lea, pe timpul celei de-a patra cruciade, păstra poziţia de stăpână a Serenissimei Republici a Levantului şi manifesta un fel de dispreţ faţă de puterea otomană. Fără declaraţii de război, simulând chiar un plan de atac asupra Maltei, pentru a distrage atenţia, turcii decid să cucerească insula. Nu a fost cea mai strălucită pagină a istoriei militare, deşi condiţiile păreau extrem de favorabile acestei antreprize: clasa conducătoare a insulei era complet degenerată, iar populaţia ortodoxă suporta din ce în ce mai greu intransigenţa religioasă a catolicilor. Este adevărat că expediţia costa foarte scump şi presa puternic finanţele imperiale într-un moment în care acestea se aflau oricum într-o stare catastrofală ca urmare a delapidărilor sultanului.

O flotă de peste 300 de nave îşi întinde pânzele în Moreea, la 10 mai 1645, şi îşi debarcă trupele în La Caneea, la 3 noiembrie. Turcii ocupă oraşul şi obţin, la început, câteva mici succese, lispsite însă de urmările scontate. Creta rezistă, primeşte câteva întăriri din partea francezilor, germanilor,

maltezilor, toscanilor aşa încât năvălitorilor le trebuie douăzeci şi patru de ani pentru a cuceri insula în care veneţienii au reuşit să-şi păstreze câteva cetăţi până în 1715. Nu înflăcărarea în luptă le-a lipsit otomanilor. Toată lumea musulmană vibra în aşteptarea victoriei. Un *chaikh* din Damasc, al-Mahasini (citat de Andre Raymond), evocă în cronica sa marea manifestaţie colectivă care a avut loc în oraş la sfârşitul lui decembrie 1667, la care, afirmă el, participa toată populaţia, cu excepţia invalizilor, „pentru a se ruga la Dumnezeu să le aducă o victorie strălucită" otomanilor care asediau „citadela Creta numită Candia". „A fost o zi cum nu mai fusese vreodată în trecut" – conchide el.

Veneţia încercase un contraatac blocând strâmtoarea Dardanele şi lungind războiul naval din martie 1650 până în august 1656, cu alternanţe de succese şi eşecuri de ambele părţi. În iunie 1650, italienii împrăştie escadra otomană care voia să forţeze trecerea prin strâmtori; după patru ani, în mai 1654, flota otomană învinge flota veneţiană, dar este învinsă, la rândul ei, în iunie 1656, de data aceasta definitiv, şi obligată, în iulie-august, să predea învingătorilor Samotrace, Lemnos şi Tenedos (Bozcaada), insule pe care le va lua înapoi, în iulie 1657, după victoria prin care a reuşit în sfârşit să ridice blocada. După această experienţă instructivă, turcii construiesc destul de repede, în 1659-1661, două forturi, unul pe ţărmul european, celălalt pe ţărmul asiatic al strâmtorii Dardanele (Kum Kale şi Saad ul-Bahr). În sfârşit, în aprilie 1669, Morosini, care preia comandamentul în Candia, propune să fie discutate condiţiile de predare a cetăţii. Otomanii vor intra la 27 septembrie.

După eşecul asediului Vienei, despre care am vorbit (1683), veneţienii, care, din 1664, n-au încetat să-i hărţuiască pe otomani în Dalmaţia, cred că-şi pot lua revaşa cucerind Moreea. Păreau convinşi că vor reuşi. Cuceresc mai multe oraşe, printre care Atena, la 25 septembrie 1687 – trist eveniment pentru că, în ziua aceea, Parthenonul, transformat de turci în fort şi depozit de pulbere, este în parte distrus. Suferind eşecuri repetate în 1695-1696, veneţienii vor fi, în final, izgoniţi din Moreea, în 1714, iar cu această ocazie vor pierde şi Suda, ultima cetate pe care o păstraseră în Creta.

ULTIMELE ASALTURI ASUPRA EUROPEI CENTRALE

În vara anului 1658, voievodul Transilvaniei, Gheorghe al II-lea Rakoczi, care fusese desemnat de otomani, se revoltă împotriva acestora, este

învins de tătarii pe care sultanul i-a trimis împotriva lui, este înlăturat şi înlocuit cu Akai Barcsay, apoi, în 1662, cu Mihail Apafy. Austriecii, a căror influenţă în provincii nu putea fi neglijată, refuză numirea acestuia din urmă, ceea ce îi obligă pe turci să intervină pentru a-l proteja. Marele vizir Ahmed Koprulu, primul albanez care ajunge la putere şi căruia turcii îi datorează atât de mult până în 1710, trimite armata în Transilvania, apoi în Ungaria, cucereşte Neuhausel, la 24 septembrie 1663, în timp ce trupele auxiliare tătare jefuiesc tot ce întâlnesc în cale până aproape de Olmutz. Întregul Occident este cutremurat şi decide să vină în ajutorul Austriei. O armată puternică, sub comanda lui Montecuccoli, în care se aflau 6000 de francezi din Coligny, îi înfruntă şi îi zdrobeşte pe turci în apropierea mănăstirii Saint-Gothard, pe râul Raab, la 1 august 1664. Victoria extraordinară – cea mai strălucită, se spune, din ultimele secole şi ultima expresie a ceea ce fusese atât de multă vreme spiritul cruciadei. Dar învingătorii nu îndrăznesc să continue ofensiva, se retrag pe Wag pentru a-şi întări poziţia, iar împăratul Leopold (1657-1705) se grăbeşte să semneze pacea de la Vasvar-Eisenburg, la 10 august 1664, recunoscând autonomia Transilvaniei.

Războiul acesta şi dificultăţile de care s-au izbit în operaţiunea de cucerire a Cretei îi constrâng pe otomani să nu mai acorde atenţie Poloniei, încă ameninţătoare, şi abia în 1672, beneficiind de ajutorul cazacilor, se decid să o atace din nou dinspre Nipru. Pun stăpânire pe fortăreţele Kameniţa şi asediază oraşul Lvov, dar negocierile de pace între cele două state durează până în 1676, ceea ce îi obligă pe otomani să rămână pe poziţii de forţă timp de patru ani. În sfârşit, noul rege polonez Ian Sobieski (1674-1696) semnează, la Zorawno, un acord (27 august 1676) care plasa Ucraina şi Polonia sub control otoman. Sobieski jură că îşi va lua revaşa: şi o va lua destul de repede.

Considerându-se liniştiţi în privinţa Poloniei, otomanii se întorc împotriva Austriei care, în opinia lor, îl ameninţa pe Tekely (Tokoly), suveranul pe care îl instalaseră în 1682 în Ungaria de Sus, o ţară vlăguită de răscoalele din perioada 1667-1681. Pregătesc o ofensivă ambiţioasă pentru a-şi apăra protejatul şi, dintr-o singură lovitură, obţin un succes decisiv în Europa. Nu mai sperau să cucerească vreodată Viena. Dar se trezesc deodată acoperiţi de glorie, stăpâni pe capitala vechilor duşmani, practic imposibil să fie respinşi de o eventuală intervenţie militară a Occidentului. La începutul anului 1683, îşi regrupează forţele – 30000 de călăreţi, 40000 de infanterişti, 300 de tunuri – şi mărşăluiesc fără să întâmpine dificultăţi majore spre capitală, de unde împăratul fugise şi pe care o încercuiesc la 13 iulie. Oraşul

este apărat de Starhemberg, care nu dispune decât de vreo 20000 de oameni, dar primeşte ajutorul populaţiei şi al unor grupuri de bavarezi, saxoni, loreni. Austria se temea că Ludovic al XIV-lea va profita de invazia turcilor şi o va prinde la înghesuială, dar regele Franţei, care îi încuraja pe ascuns pe inamicii inamicilor, nu se putea compromite într-o alianţă pe faţă cu musulmanii; mai mult chiar, se angajeajă să trimită 30000 de soldaţi în Germania, dar Leopold refuză, intuind că oferta nu este dezinteresată, ci mai degrabă o bună ocazie pentru francezi de a se infiltra în Imperiu.

Viena e aşadar complet singură. Va rezista? Părea îndoielnic. Bombardamentele şi atacurile se succed unele după altele. Pentru Ian Sobieski sosise momentul revanşei. Refuzând să dea ascultare sfaturilor primite de la Versailles, care îl îndemnau să rămână în afara conflictului, încheie o alianţă cu Leopold, la 31 mai 1683, şi, la 12 septembrie, se năpusteşte asupra asediatorilor cu 15000 de oameni, o forţă mult inferioară inamicilor, pe care îi împrăştie totuşi ca pe frunzele purtate de furtună. Turcii o iau la fugă, abandonând arme şi materiale. Prada este imensă. Magnificul cort de gală, păstrat în muzeul Wawel din Cracovia, este, dacă nu cea mai preţioasă mărturie, în orice caz, cea mai spectaculoasă. Se spune că din ziua aceea vienezii au prins gustul cafelei (cunoscută deja în Europa) şi au început să fabrice produsele de patiserie numite croasante, cornuri, în chip de caricatură a semilunii turceşti...

Marele vizir este învins din nou la Gran, suferă pierderi enorme şi se retrage la Belgrad. După un timp, este executat pentru incompetenţă şi înaltă trădare. Războiul va continua până în 1699.

Entuziasmaţi de victorie, austriecii şi polonezii formează, la sugestia papei, Liga Sfântă, la care aderă apoi ruşii, şi trec la ofensivă. Veneţienii, al căror cântec de lebădă se auzea, nu au profitat, după cum am văzut deja, de existenţa ligii când au atacat Moreea. La 14 august 1686, ducele Carol de Lorena îi învinge pe turci la Mohacs, pe acelaşi câmp de luptă de pe malul Dunării unde obţinuseră odinioară o victorie atât de strălucită, iar la 2 septembrie austriecii intră în Buda. În 1687, turcii sunt obligaţi să se retragă la sud de Dunăre şi de Sava; în 1688, pierd Belgradul, ceea ce declanşează o reacţie puternică în rândul creştinilor din Balcani, şi mai ales în rândul sârbilor. În 1689, Imperialii traversează râul Sava, ocupă Smederevo (Semerdir) şi împing câmpul de bătaie până la Niş, Priştina, Urkub (Skopjie). Ascensiunea unui alt membru al familiei Koprulu, Mustafa, împiedică prăbuşirea otomanilor. În 1690, marele vizir îi respinge

pe austrieci dincolo de Dunăre şi Sava, reocupă Banatul, Nişul, Smederevo şi Belgradul, în timp ce vasalul său Tekely, cel care fusese la originea conflictului, îi alungă pe turci din Transilvania. Din nefericire, în bătălia de la Szalankamer (1691), Tekely este împuşcat în cap de un glonţ rătăcit. După ce obţinuse câteva succese, între care cucerirea insulei Chios, în 1695-1696, care îi adusese titlul de *ghazi*, în 1697, sultanul suferă înfrângere după înfrângere în faţa lui Eugen de Savoia, aflat în slujba împăratului. La 11 septembrie 1697, austriecii îl zdrobesc la Zenta, pe graniţa dintre Ungaria şi Serbia.

În iulie 1698, încep negocierile de pace, care se încheie la 26 ianuarie cu tratatul de la Karlowitz, semnat de turci, pe de o parte, de austieci, veneţieni, polonezi, pe de alta, iar, mai târziu, în iulie 1700, şi de ruşi. Acest tratat marchează prima retragere a otomanilor întrucât, chiar dacă păstrau Banatul, restul Ungariei, Croaţiei şi Transilvaniei reveneau Habsburgilor.

Pacea era prevăzută pentru douăzeci şi cinci de ani. Durează mai puţin. După cum a remarcat colonelul Lamouche, „specificul duratei tratatelor [...] dovedeşte că, până în secolul al XVIII-lea, războiul între Turcia şi ţările vecine era considerat o stare normală, întreruptă numai de armistiţii". Colonelul uită să amintească faptul că, potrivit *chariat*-ului, cu necredincioşii nu se puteau încheia decât armistiţii temporare, nicidecum o pace permanentă.

Ostilităţile reîncep cu Veneţia, căreia otomanii îi smulg efectiv Moreea (1715), şi continuă cu Austria (1716). Turcii speră să-şi ia înapoi vechile posesiuni ungureşti, dar imperialii, după ce îi resping în câteva rânduri şi le aplică o corecţie fermă în bătălia de la Petrovaradin (5 august 1716), le iau şi Timişoara, în octombie 1716, apoi din nou Belgradul, în august 1717, obligându-i să semneze, la Passarovitz (21 iulie 1718), o pace mult mai puţin favorabilă decât precedenta: pierd Banatul, pe care reuşiseră să-l salveze în 1699, vestul Valahiei şi nordul Serbiei.

După încheierea celor două conflicte între Istanbul şi Ispahan (1723 şi 1736), austriecii profită de războiul ruso-turc pentru a ataca Bosnia şi Bulgaria (1737) dar, printr-un miracol, otomanii îşi revin. Înving Austria la Gratzker şi, în iulie, asediază Belgradul. Datorită bunelor oficii ale Franţei, este semnat un nou acord, la 18 septembrie 1739, chiar în faţa oraşului şi austriecii renunţă la toate achiziţiile stabilite prin tratatul de la Passarovitz. În următorii cincizeci de ani nu mai sunt războaie între cele două imperii. Pacea de la Belgrad marchează aşadar redresarea neaşteptată a otomanilor,

dar nu le readuce măreţia de altădată. Este momentul să evoc rolul Franţei. Trebuie să subliniez că vechea complicitate franco-turcă s-a dovedit benefică. În preambulul tratatului este specificat faptul că a fost încheiat datorită intervenţiei „ilustrissimului şi excelentissimului marchiz de Villeneuve, mediator, şi sub protecţia Regelui Prea Creştin" [Ludovic al XV-lea] (citat din Lamouche). Vom vedea mai departe clauzele referitoare la Rusia. Cât despre Veneţia, care nu a obţinut nimic la Passarovitz, ea nu mai contează de-acum înainte în rândul marilor puteri.

ÎNAINTAREA RUŞILOR

Ruşii suportaseră multă vreme jugul tătarilor, mongoli şi „păgâni" la origine, dar turcizaţi rapid şi islamizaţi. Sfârşiseră prin a se elibera şi a se răzbuna anexând două din cele trei hanate desprinse din imperiul Hoardei de Aur (imperiul kiptşak), hanatele Kazan şi Astrahan. Într-o oarecare măsură, era firesc ca ruşii să-i confunde pe turcii din Turcia, adică pe otomani, cu turcii din Ucraina, adică tătarii, şi să-i considere inamici atât pe unii cât şi pe alţii. Era un prim motiv de conflict.

Dealtfel, turcii din hanatul Crimeea, al treilea stat desprins din Hoarda de Aur, trecuseră sub protectorat otoman, în 1475, aşa încât orice război împotriva lor devenea un război împotriva imperiului care îi proteja. Din pricina acestui regat vasal, ruşii deveniseră vecini cu otomanii, iar curând vor fi vecini şi cu alţi vasali ai otomanilor: românii din Valahia, georgienii, armenii şi alţi caucazieni. În 1654, Ucraina, bineînţeles Kievul şi tot malul stâng al Niprului, acceptaseră suveranitatea moscovită, oficializată după războiul ruso-polonez din 1654-1657. Mai la est, Transcaucazia şi Georgia se plasaseră sub protecţia Moscovei, în 1527, protecţie cam lipsită de vlagă la început, revigorată progresiv, din 1581 până pe la jumătatea secolului al XVII-lea, când ajunge foarte riguroasă. Ca urmare, mulţi musulmani care trăiau la câmpie sunt forţaţi să se refugieze în munţi, fiind înlocuiţi de coloni. Această apropiere este a doua sursă de conflict.

Conflictul propriu-zis apare în momentul în care Biserica rusă ortodoxă devine independentă sub conducerea unui patriarh. Primul patriarh este, din 1589, mitropolitul Moscovei. Ruşii apar astfel în postura de apărători ai ortodoxiei şi, în consecinţă, ai numeroşilor credincioşi ortodocşi din Imperiul Otoman. Vechea lor fervoare religioasă, care îi ajutase să supravieţuiască sub

dominaţia tătară, se putea manifesta în deplină libertate. Rusia devine Sfânta Rusie iar lupta contra tătarilor şi turcilor care, împotriva imboldurilor pioase, părea să fi fost înainte mai mult etnică decât confesională, aşa cum va fi mai târziu lupta împotriva persanilor, se transformă în luptă religioasă şi se înscrie din plin în războiul dintre islam şi creştinătate. Noţiunea de război sfânt se redeştepta în Europa de Est chiar în momentul în care adormea în Europa apuseană ce nu mai acorda prioritate absolută credinţei sale ancestrale. Acesta este al treilea motiv de conflict.

În sfârşit, ruşii nu aveau acces liber la mare, ceea ce constituia un handicap serios pentru ei, mai ales că erau obsedaţi de dorinţa de a-l obţine. Ivan al IV-lea întemeiase portul Arhanghelsk (1584) pe rîul Dvina, aproape de vărsarea în Marea Albă, dar locul era inospitalier iar ruşii căutau zone mai plăcute pe malul Mării Baltice, unde râvneau demult să le dobândească, ori în sud, pe malurile râurilor calde. În lipsa Mediteranei, care va rămâne obiectivului esenţial niciodată atins, s-ar fi mulţumit cu Marea Neagră, ale cărei ţărmuri aparţineau Crimeei. Au ajuns şi-acolo.

Relaţiile oficiale dintre Rusia şi Imperiul Otoman încep în secolul al XVII-lea, puţin după incursiunile cazacilor din anii 1620, când Moscova trimite mai multe ambasade la Constantinopol, în 1640, 1666, 1668..., dar ele erau mult mai vechi. Spre deosebire de occidentali, ruşii nu aveau nici agenţii nici organizaţii comerciale pe teritoriile ocupare de otomani, ceea ce nu însemană că nu aveau acolo oamenii lor, agenţi de informaţii, aventurieri reali sau falşi, apostaţi în slujba sultanului, cum aveau şi în alte părţi, mai ales în Persia. În această ţară, unul din oamenii ruşilor, Gurguin, guvernatorul oraşului strategic Kandahar (astăzi în Afganistan), va juca un rol esenţial, oferind pretextul revoltei afgane din în 1707, când îşi va pierde viaţa(5).

Crimeea îi fascina pe ruşi întrucât deţinea costele Mării Negre, dar putea să fie şi periculoasă pentru ei: în 1571, crimeenii incendiaseră Moscova. Nu părea să o ia de la capăt cu asemenea isprăvi, dar ruşii nu puteau să aibă încredere în ei, ştiind ce ajutor substanţial ofereau Imperiului Otoman aceşti tătari. Ruşilor le va trebui totuşi multă răbdare pentru a cuceri Crimeea. Au încercat prima dată în 1687-1689, cu prinţul Goliţîn, favoritul Sofiei, sora vitregă a lui Petru I-ul (1682-1726). Au fost două campanii dezastruoase care au avut ca rezultat indirect constrângerea prinţesei rebele de a se supune fratelui ei (1689). Ţarul a luat acţiunea pe cont propriu, în 1695-1696. A construit la Voronej o flotă care i-a permis, în a doua campanie, să cucerească Azovul (în turcă Azak) în 1696. Această cucerire, prin care ţarul obţinea

acces la Marea Neagră, a fost recunoscută de otomani în tratatele de pace de la Karlovitz (1699) şi Constantinopol (1700). Pentru Petru I-ul nu era decât un semi-succes ori mai degrabă o opţiune de viitor, dar a preferat să semneze pacea cu turcii pentru a se consacra operaţiunilor în Marea Neagră.

De fapt, războiul între Rusia şi Turcia se declanşase înainte de campaniile ruseşti din Crimeea. Între 1667 şi 1680, turcii încercaseră de câteva ori să-i scoată pe ruşi din Ucraina. Erau iritaţi şi de alianţa încheiată de Rusia cu Moldova (1656), vasală a Porţii. Până la urmă, tratatul de pace semnat la Radzin, în 1681, îi obligă să recunoască alipirea Ucrainei la Rusia şi frontiera stabilită pe Nipru şi Bug, aşa cum îi recunoscuseră lui Alexei titlul de ţar – care trebuia considerat împărat, deşi Parlamentul nu i-a decernat acest titlu decât lui Petru I-ul, în 1721, după „războiul Nordului" (1700-1721) – iar Bisericii ortodoxe dreptul de a proteja Ierusalimul.

Pentru a duce la bun sfârşit politica sa militară, economică şi culturală, Petru îi împovărează cu impozite pe supuşi – ceea ce determină izbucnirea multor revolte, între care, bineînţeles, revoltele musulmanilor. La originea acestora din urmă se afla exasperarea provocată de sentimentul religios rusesc şi persecuţiile Bisericii, persecuţii care nu vor înceta decât sub domnia împărătesei Ecaterina cea Mare. Notăm insurecţia din Astrahan, în 1707; răscoalele başchirilor(6) din regiunea Ufa, repetate neobosit, din 1705 până în 1711, apoi, din nou, în 1716, 1735-1737, 1740, 1758, ca şi „războiul ţărănesc" al lui Pugaciv, în 1773, la care s-a aliat şi liderul musulman Salavet Iulaiev.

Învins la Poltava, în 1709, regele Suediei, Carol al XII-lea, se refugiază în Turcia şi se străduieşte să-i convingă pe turci să declare război ruşilor, singura posibilitate, credea el, de a-şi recăpăta tronul. Nu reuşeşete să-i înduplece. Neliniştit de aceste intrigi, ţarul preia iniţiativa, dar, încercuit pe Prut (18/28 iulie 1711) de otomanii şi tătarii mult superiori ca număr, este obligat să semneze pacea – o pace confirmată, după alte câteva dispute, de tratatul de la Constantinopol, în aprilie 1712, şi de tratatul de la Adrianopol (Edirne), în iunie 1715. Petru păstrează Ucraina, dar retrocedează cetatea Azov şi se angajează să dărâme zidurile cetăţilor Taganrog, Kamenka, Samara.

După numeroase incidente survenite în sudul Rusiei şi în Caucaz, ruşii reiau atacul asupra Crimeei, iar în aprilie 1736 recuceresc cetăţile Azov, Hotin, Otşakov, Pericop şi capitala tătarilor. După cum am văzut, austriecii profită de acest conflict pentru a intra ei înşişi în război împotriva Turciei.

Redresarea neaşteptată a Imperiului Otoman, pe care mulţi îl considerau piedut, ca şi conflictele din Suedia, care îi acaparau foarte serios pe ruşi, au condus la încheierea tratatului de la Belgrad (1739). Rusia renunţa la navigaţia militară sau comercială pe Marea Neagră şi se angaja să dărâme zidurile cetăţii Azov. Între sultan şi ţar urmează trei decenii de pace.

PRIMELE DEZASTRE ALE TURCILOR

Relaţiile turcilor cu Occidentul, ocupat cu războiul pentru succesiune din Austria (1740-1748) şi cu Războiul de Şapte Ani (1756-1763), rămân paşnice de la mijlocul secolului al XVIII-lea până în 1788, dar cele cu Rusia se deteriorează destul de repede şi îi împing pe turci spre primul lor dezastru. În 1764, ruşii invadează Polonia, a cărei independenţă fusese garantată de turci, în 1713 şi 1720, şi, lucru extraordinar, aceasta fusese respectată. Războiul este provocat mai degrabă de un incident, de o incursiune a cazacilor care au jefuit Balta. În octombrie 1768, guvernul otoman adresează un ultimatum Ecaterinei, împărăteasa Rusiei (1762-1796), cerându-i să-şi retragă trupele. Ultimatumul este, bineînţeles, respins. Armata rusă era bine antrenată şi mai mult decât pregătită de confruntare; armata turcă nu era pregătită deloc. Ruşii, care abia aşteptau să le aplice otomanilor lovitura de graţie, atacă pe toate fronturile, din Podolia până în Georgia, şi nu au nicio problemă să le vină de hac adversarilor. La sfîrşitul anului 1769, Goliţîn îi învinge la Hotin, ocupă această cetate stategică de pe Nistru, la frontiera dintre Ucraina şi Basarabia, apoi, în 1770, ocupă o mare parte din Moldova şi Valahia.

În acelaşi timp, împărăteasa, care nu avea nicio navă în Mediterana, înaintează, uluind o lume întreagă, cu flota pe care o pregătise în Marea Baltică şi pe care o încredinţează amiralului Orlov. Conta pe faptul că simpla prezenţă a acestei flote le va insufla curaj creştinilor ortodocşi din Turcia. Escadra, plecată în iulie 1769, face escală la Livorno, ajunge în Moreea, asediază Modon, apoi, cum se întâmplă adesea în bătăliile pe mare, este împrăştiată de furtună. Grecii i-au sărit în ajutor, e drept, dar în număr mult prea mic. Flota i-a abandonat dealtfel în voia sorţii, adică a masacrului turcilor şi albanezilor, în aprilie-mai 1770. Apoi, regrupată, atacă şi nimiceşte, la 7 iulie, escadra otomană aproape de Smirna (Izmir) Ne putem întreba de ce nu a exploatat bătaia pe care le-a aplicat-o otomanilor, una din cele mai severe din câte se cunosc. După o demonstraţie de forţă pe ţărmurile

egiptene, s-a întors în Marea Baltică şi nu s-a mai vorbit despre ea.

În 1770-1771, ruşii înaintează atât în Basarabia cât şi în Crimeea; în 1772, trec Dunărea, invadează Bulgaria, se pregătesc să ajungă la Constantinopol, dar sunt opriţi la Silistra şi în faţa altor câtorva fortificaţii plasate la sud de Dunăre. Semnează un armistiţiu la Giurgiu (Giurgevo) în vederea negocierilor de pace. Dar acesta nu se concretizează şi lupta se reia. Ruşii îi bat pe duşmanii lor la Kozludja, îl asediază pe marele vizir la Şumen şi, cum ambele părţi voiau să pună capăt conflictului – turcii pentru că erau epuizaţi, ruşii pentru că erau solicitaţi de problemele din Polonia - la 21 iulie 1774 este semnat tratatul de la Kuciuk-Kainargi. Este un act dezastruos pentru otomani, nu numai fiindcă îi face să piardă locuri importante, gurile Niprului, Terek, Kerci, Azov, îi obligă să evacueze Basarabia şi principatele române şi să permită navigaţia liberă în Marea Neagră prin strâmtori, ci mai ales întrucât îi determină să recunoască independenţa totală a Crimeei, unde nu mai păstrează decât o singură cetate, Otşakov.

Când au acceptat independenţa Crimeei, turcii n-au făcut altceva decât să o ofere pe tavă ruşilor. În 1777, aceştia îl dau la o parte pe suveranul Crimeei, hanul Devlat Girey, şi pun în loc un om de-al lor, pe Şahin Girey. Noul suveran se consideră ameninţat şi face apel la protectorii lui, care se grăbesc să răspundă (ianuarie 1779), anexează ţara şi construiesc câteva fortăreţe, între care Sevastopol. În ianuarie 1784, în tratatul de la Aynali-Kavak, turcii recunosc faptul împlinit, dar, în realitate, nu îl acceptă, ci păstrează speranţa şi dorinţa de a recuceri pământul pe care trăiau oameni care aveau acelaşi sânge şi vorbeau aceeaşi limbă ca turcii din Turcia, ceea ce era rar în imperiu(7). Cât despre ruşi, ei considerau că Imperiul Otoman, ajuns la capătul puterilor, intrase în agonie şi avea să dispară, dar ştiau foarte bine că rămăşiţele lui trebuie împărţite între marile puteri europene şi că soarta Istanbulului trebuie rezolvată. Ei plănuiau să creeze un regat grec a cărui fostă capitală, Constantinopol, să fie şi noua capitală. Astfel apare ceea ce va deveni una din marile probleme ale secolului al XIX-lea, Problema Orientului, adică destinul pe care îl vor rezerva „bolnavului Europei".

În vara anului 1787, turcii, încă plini de iluzii, cred că a venit momentul să recucerească Crimeea. Somează Moscova să o evacueze odată cu Georgia. Rusia declară război Turciei la 16 septembrie. În februarie 1788, Austria intră în război alături de Rusia, înaintează în Serbia şi Bosnia, se luptă în două reprize, reia ofensiva în 1789, cucereşte Belgradul şi invadează provinciile româneşti. Dar situaţia din Europa Centrală, revoluţiile din

Belgia şi Ungaria impun totuşi pacea de la Sviştov (Sistova), la 4 august 1791, care nu aduce nimic nou. Mai relaxaţi ori mai puţin copleşiţi de griji, ruşii cuceresc Otşakov, în decembrie 1788, ocupă Dunărea de jos şi obţin o victorie importantă la Măcin, în Dobrogea, la 9 iulie 1791. Turcii sunt obligaţi să încheie un armistiţiu, apoi un tratat de pace la Iaşi, la 9 ianuarie 1792, care confirmă aproape tot ce se stabilise în acordurile anterioare, fixează graniţele pe Nistru şi Kuban, dar acesta nu este decât un episod dintr-o luptă încă departe de sfârşit.

Revoluţia franceză şi Napoleon se vor plasa de-acum în prim-planul Istoriei şi restul va fi dat uitării.

CAPITOLUL XIV

Războaie în Asia

RĂZBOAIELE RUSO-IRANIENE

În pofida eforturilor de colonizare şi creştinare, insistente şi greu de suportat, în pofida fortăreţelor ridicate de ruşi în provinciile din sud şi din est, unde rămăsese un considerabil număr de musulmani, graniţele cu aceste provincii erau ameninţate. Această situaţie îl determină pe Petru cel Mare să se lanseze într-un prim război împotriva Persiei. Deşi se confrunta de multă vreme cu pretenţiile englezilor şi portughezilor, Persia nu practicase niciodată *jihad*-ul împotriva creştinilor. Încearcă de data aceasta şi nu prea reuşeşte. Este obligată să cedeze ruşilor Derbent, Baku şi regiunile din sudul şi vestul Mării Caspice, Daghestan, Gilan, Mazanderan. Rusia e în sărbătoare! Va coborî destul de repede steagurile în bernă. În 1724, va trebui să cedeze Turciei o patre din achiziţii, Azerbaidjanul de nord, Armenia şi Georgia orientală, iar în 1739, provinciile caspice se vor întoarce la Iran. După câţiva ani, un aventurier de geniu, ultimul mare cuceritor asiatic, Imam Kuli Nadir, care va deveni Nadir Şah, se avântă într-o escapadă nebună până la Bagdad, Buhara, Delhi (1736-1747) şi mai departe, până în Armenia şi Azerbaidjan (1739).

Războiul între Rusia şi Iran se reia sub domnia lui Aga Muhammad, un castrat care nu era lipsit de potenţă, fondatorul dinastiei Qadjar (1787-1925). După masacrul cu care iranianul a îngrozit capitala Georgiei, Tiflis (Tbilisi), ruşii vin în grabă, ocupă Georgia şi Şirvan, le plasează sub protetoratul lor (1797), apoi le anexează (1801).

RUŞII ÎN SIBERIA ŞI ÎN ASIA CENTRALĂ MUSULMANĂ

Unul din nepoţii lui Genghis Han, Şaiban, primise ţinuturile situate la est de Ural, iar uramşii lui se extinseseră pe teritorii imense care alcătuiesc astăzi republica Kazahstan, până la ţărmul drept al fluviului Sîr-Daria (Iaxarte). La mijlocul secolului al XV-lea, triburile lor, conduse atunci de Abul Khair (1428-1468), care fusese înscăunat la Tura, în regiunea Tobolsk, erau islamizate şi turcite, precum majoritatea mongolilor apuseni (mai puţin cei din China). Aceste triburi şi-au luat numele de Ozbek, „Domni curaţi", devenit uzbek, formă păstrată şi pentru viitoarea lor ţară, Uzbekistan. Abul Khair intră în conflict cu descendenţii lui Tamerlan, timurizii, şi poate ar fi reuşit să-i biruiască definitiv dacă n-ar fi fost atacat, la rândul său, de mongolii orientali, oiraţii, mai bine cunoscuţi sub numele de kalmuki, în faţa cărora n-a reuşit să reziste. Eforturile costisitoare şi inutile de a respinge raidurile oiraţilor au iscat o asemnea nemulţumire în rândul oamenilor săi încât mulţi l-au abandonat şi „au luat-o la fugă". Au fost numiţi „fugari" – în turcă kazak sau kazakh(1). Abul Khair va pieri încercând să-i aducă înapoi. Moştenitorul său, Muhammad Şaibani, mai cunoscut sub numele de Şaibani Han (1451-1510), se va afla într-o poziţie dificilă şi nimeni nu va paria pe viitorul supuşilor săi. Dar Şaibani Han se dovedeşte un geniu. Reuşeşte să redreseze situaţia, să profite de neînţelegerile dintre timurizi şi de rivalităţile dintre hanii Asiei Centrale şi să întemeieze un regat puternic, punând stăpânire pe antica Sogdiana, cu prestigioasele ei oraşe Buhara, Samarkand, Hiva, Urgenth. Întemeiază Uzbekistanul (1500).

Stepele din nordul fluviului Sîr-Daria sunt abandonate aşadar de uzbeci în favoarea kazahilor care se răspândesc în deplină libertate, formând trei hoarde principale: Ulu Djuz (cea Mare), în est, Kutchuk Djuz (cea Mică), între Caspica, Aral şi Ural, Orta Djuz (cea Mijlocie), între celelalte două – păstrându-şi obiceiurile nomade, împărţirea în triburi şi clanuri şi, sub spoiala musulmană, o bună parte din vechile lor credinţe şamanice. Versiunea potrivit căreia fuseseră islamizaţi de molahii trimişi din Kazan chiar de ruşi, pe care am acceptat-o cândva, mi se pare astăzi puţin verosimilă, întrucât tătarii din Kazan, ca şi ceilalţi musulmani supuşi ruşilor erau persecutaţi de creştini(2). Se vorbeşte despre măsurile cumplite de convertire forţată la creştinism în Siberia, pe timpul lui Petru cel Mare, şi mai ales despre ordinul ţarului de a fi decapitaţi la Tara, în apropierea

ţinutului kazah cei „şapte sute de indigeni care au refuzat să-i jure credinţă" (Louis Hambis). Asta înseamnă că islamizarea kazahilor, aşa superficială cum a fost, s-a petrecut mai demult, fără îndoială în secolul al XIV-lea.

Cât despre ruşi, aceştia traversează munţii Ural, îl înfrâng pe suveranul din Sibir şi cuceresc capitala hanatului, Isker, în apropierea actualului Tobolsk (1581) şi încep în Siberia o expansiune care îi va conduce până la Oceanul Pacific. Pe măsura înaintării, înfiinţează oraş după oraş, lăsând în fiecare câte o garnizoană: Tiumen, în 1586, Tobolsk, în 1587, Tara, în 1594, Tomsk, în 1604, Ienisei, în 1620, Kransnoiarsk, în 1628, Irkuţk, în 1632. Îi supun pe indigeni, ca şi pe tătarii lui Barrabas, care rătăceau prin stepa cu acelaşi nume, se extind la est de Omsk şi la nord de Semipalatinsk. Era inevitabil să privească spre sud, spre ţinutul kazahilor – şi dincolo de el – unde au fost chemaţi dealtfel chiar de indigeni.

Kazahii, cărora nu le lipsea totuşi forţa, dacă ţinem seama de faptul că un informator atât de avizat precum Babur Şah estima că unul din şefii lor, hanul Kasim (1509-1518), dispunea de 300000 de soldaţi(3), nu reuşesc să reziste presiunii exercitate, pe de o parte, de acei kalmuki sau oiraţi de pe Volga, pe care i-am întâlnit deja în secolul al XV-lea şi, pe de altă parte, de ţungarii din est. Această dublă presiune, care se manifesta din 1616, devine atât de puternică prin anii 1690, încât hanul Tiawka trebuie să facă apel la ruşi şi să le recunoască acestora dreptul de control. Ruşii înaintează repede construind oraşe, după cum făcuseră în Siberia: Omsk, în 1715, Semipalatinsk, în 1718, Ust Kamenogorsk, în 1720, Petropavlovsk, în 1725. Ajung astfel în vecinătatea imediată a stepelor kazahe şi în relaţii cu kazahii. Se poate vorbi despre un veritabil protectorat, cu atât mai mult cu cât kalmukii îşi înteţesc atacurile între 1730 şi 1742. Pentru a scăpa de ei, Hoarda cea Mică se declară vasală a Moscovei, în 1730. Celelalte hoarde îi urmează exemplul, iar ruşilor le trebuie mai puţin de un secol pentru a lichida hanatele (1822-1844).

EUROPENII ÎN INDIA

Cu toate că intervenţia europenilor în India a determinat dispariţia unuia din cele mai puternice şi grandioase imperii construite de islam, imperiul Marilor Moguli – a cărui decadenţă l-ar fi condus oricum la pieire – ea nu se înscrie propriu-zis în lupta dintre lumea musulmană şi creştinătate şi poate n-ar fi fost menţionată în acest context dacă musulmanii n-ar fi

considerat-o un episod esenţial şi dacă n-ar fi antrenat într-adevăr, direct sau indirect, şi alte conflicte.

Portughezii acostaseră deja în India pe care Babur o cucerise (1526-1530) şi unde întemeiase Imperiul timurid cunoscut sub numele de Imperiul Marilor Moguli(4). Departe de a fi rău văzuţi, portughezii s-au bucurat mai degrabă de simpatie. Indienii nu prea se interesau de comerţul internaţional, mulţumindu-se cu beneficiile obţinute din vânzări şi cumpărări, mai ales din vânzări, şi erau încântaţi că pot lăsa în seama altora rolul de intermediari. Nu aveau o flotă mare, iar navele lor, atâtea câte erau, străbăteau fluviile, se mulţumeau cu navigaţia de coastă şi asigurau transportul pelerinilor la Mecca. Cine s-ar fi gândit, în India, că pericolul va veni de la o mână de occidentali pe care îi ignorau cu totul, care trăiau atât de departe, a căror cultură şi ale căror obiceiuri erau atât de grosolane? Când, sub domnia lui Aurengzeb (1658-1710), un guru clarvăzător a rostit, înainte de a pieri în chinuri, neverosimila previziune „Împărate, nu privesc acum spre tine, ci în direcţia de unde vor veni de dincolo de mări acei europeni care îţi vor distruge imperiul" (citat de Andre Clot), era prea târziu. Care european, înaintea lui Dupleix, ar fi avut vreodată ideea că acel teritoriu imens care se întindea în faţa lui, suprapopulat (relativ suprapopulat în comparaţie cu situaţia actuală), atât de bogat, atât de puternic, poate fi cucerit? Acesta este şi motivul pentru care portughezii decretaseră, lucru nemaipomenit, că niciun vapor nu poate intra în porturile indiene fără autorizaţia lor. Iar englezii au primit autorizaţie pentru a-şi instala Compania Indiilor Orientale, fondată în 1600, într-unul din principalele porturi ale Mogulilor, Surat (1608), şi de a construi un fort (1612), iar Akbar (1556-1605) a invitat la curte misionari catolici(5)... Între noii veniţi, pe de o parte, şi indieni, autorităţi provinciale sau imperiale, pe de alta, existau mai mult relaţii de curtoazie decât neînţelegeri. S-a înregistrat un singur incident major, în 1631-1632, la Hugli, pe coasta orientală a subcontinetului. Portughezii care ţineau această agenţie comercială se dovedesc odioşi, „nu fac alteceva decât să hoinărească pe mare, să pătrundă pe râurile, canalele şi braţele Gangelui [...] să ia prin surprindere şi să jefuiască sate întregi [...], să ducă în sclavie bărbaţi, femei, bătrâni şi copii cu o cruzime îngrozitoare, apoi să ardă tot ce nu puteau lua cu ei" (Francois Bernier). Din interes ori din slăbiciune, Djahangir (1605-1627) i-a suportat, dar Şah Djahan (1628-1658), nu. A strâns o armată puternică, a lansat un prim atac zadarnic, apoi a pus stăpânire pe oraş, din care n-au reuşit să fugă decât vreo 5000 de oameni; cei rămaşi, inclusiv copii, preoţi şi credincioşi, au fost vânduţi ca

sclavi la Agra. A urmat o scurtă dar violentă criză de fanatism, în timpul căreia s-a dat foc bisericii din Lahore şi mai multor temple ale hinduşilor, complet străini de această întâmplare nefericită.

Când portughezii şi olandezii care au încercat să vină după ei au fost alungaţi, comerţul indian a căzut în mâinile englezilor şi francezilor. Aceştia din urmă, care şi-au făcut cap de pod la Pondichery (1701), intraseră târziu în competiţie - Compania Franceză a Indiilor Orientale fiind înfiinţată abia în 1661, de Colbert – dar încercau totuşi să joace, pe cât posibil, rolul principal.

Ca şi pe portughezi, ca şi pe olandezi, ca şi pe englezi, pe francezi îi interesa, în primul rând, comerţul şi beneficiile fabuloase de pe urma acestuia. Pentru a cumpăra şi a vinde în Europa, dar şi în Asia, era suficient să se înţeleagă cu prinţii atât în privinţa exportului de produse din statele lor cât şi în privinţa tranzitului de mărfuri. Era suficient, dar nu întotdeuna simplu. Dupleix, numit guvernator general al Companiei Indiilor Franceze în 1712, a priceput – ceea ce s-a dovedit a fi prima lui intuiţie de geniu – că nu va reuşi să rămână un cavaler singuratic ci, pătrându-şi independenţa, să se recunoască vasal al Marilor Moguli şi să se amestece în jocul politic indian. A observat de asemenea – iar aceasta fost o intuiţie superioară celei dintâi, considerată adesea „ o viziune de profet" – că India era un colos cu picioare de lut(6), că putea fi cucerită, că toată Asia putea fi cucerită, chiar cu mai puţin efort decât fusese cucerită America, şi că lumea întreagă era menită să se supună legilor Europei. Ce-i trebuia pentru asta? O flotă care să asigure legăturile cu patria mamă şi câţiva soldaţi europeni, francezi bineînţeles, care să-i încadreze pe indienii recrutaţi la faţa locului (cipai). Nu era un mare efort pentru metropolă. Ajungeau câteva mii de luptători bine instruiţi şi bine înarmaţi pentru a veni de hac hoardelor indiene care nu valorau mai nimic sau, în orice caz, nu cine ştie ce. Occidentalii aveau dovezi frecvente şi clare despre ineficienţa lor. Pondichery nu fusese apărată, în 1748, de 1400 de francezi şi 2000 de cipai, felicitaţi atunci de împăratul mogul? Nu reuşiseră 800 de francezi şi 3000 de cipai să atace 100000 de oameni în decembrie 1750? Cât despre recunoaşterea supremaţiei Imperiului Mogul, ea se dovedise eficientă atât pentru francezi cât şi, mai târziu, pentru englezi care, cel puţin în această privinţă, i-au imitat pe cei dintâi. Un împărat mogul îl numeşte pe Dupleix nabab al tuturor ţinuturilor din sudul fluviului Krishna şi cere mîna celei mai mici dintre fiicele acestuia. Un alt împărat mogul îi acordă lui Robert Clive dreptul de a percepe impozite în Bengal, în Bihar şi în Orissa, cu condiţia să i se recunoască suveranitatea (1765).

Cele mai violente conflicte izbucnesc între cele două puteri coloniale rivale. Victoriile sunt ridicate în slăvi, înfrângerile sunt dramatice. Câte nu s-au spus, în 1744, când La Bourdonnais a smuls englezilor Madras (şi a rezistat în faţa nababului de Carnatia care încerca să-l hăituiască)? Câţe acuzaţii nu i s-au adus lui Lally de Tollendal, în 1760, când a fost zdrobit la Vandavachy? Dar nu se băteau numai între ei, ci şi cu indigenii, fie pentru a susţine cauza unui prinţ împortiva altuia, fie pentru a înlătura amestecul vreunui rajah în afacerile Companiei. Inamicul putea să fie musulman, iar de multe ori chiar era musulman, deşi, de obicei, era hindus.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, prin succesele lui militare şi mai ales diplomatice, datorate în mare parte legăturilor pe care soţia sa le stabilise cu diverşi prinţi indieni, Dupleix este pe cale să se impună. Este stăpân pe Dekkan. Are spioni peste tot. Într-o bună zi va fi stăpânul Indiei. India va fi franceză.

Dar India va fi engleză. La Bourdonnais este rechemat şi întemniţat. Dupleix este rechemat (1754), ca şi Bussy, succesorul său (1763). Deşi supremaţia navală este o condiţie *sine qua non* a existenţei imperiilor coloniale, guvernul regal nu are o politică maritimă adecvată. Ţinuturile îndepărtate nu îl interesează. Nu îşi susţine guvernatorii şi, când aceştia revin în patria mamă, sunt acuzaţi, la întâmplare, de belicism, de pacifism, de trădare. Franţa pierde războiul în Europa şi plăteşte cu teritoriile de peste mări. Nu vorbim numai despre tratatul de la Aix-la-Chapelle (1748), în urma căruia este obligată să dea înapoi britanicilor Madras, ci mai ales despre tratatul de la Paris, care încheie Războiul de Şapte Ani (1761), actul prin care Franţa renunţă la orice ambiţie legată de India. Cât timp guvernatorul englez Warren Hasting s-a luptat cu Haidar Ali, uzurpatorul tronului din Mysore şi cu urmaşul acestuia, Tipu Sahip (1780), a mai existat o speranţă. În realitate însă, englezii aveau cale liberă şi, după Robert Clive, au decis că trebuie să guverneze fără restricţii, intrând în război deschis cu indienii. Bătălia de la Plassey împotriva nababului de Bengal, o simplă canonadă (1757), este urmată de bătălia de la Buxar, purtată împotriva unei coaliţii în fruntea căreia se plasase însuşi Marele Mogul (1764), bătălie pe care o câştigă , punând astfel stăpânire pe Bengal. În acelaşi deceniu este cucerit Pondichery, lamentabil apărat de Lally Tollendal. Franţa rămâne în afara jocului. Tratatul de la Vesailles (1783) va confirma această realitate. Începând cu anul 1798, lordul Wellesley se va ocupa de cucerirea sistematică a Indiei.

ISLAMUL ŞI EUROPENII AJUNG ÎN INDONEZIA

Instalarea europenilor în Indonezia, motivată atât de preocupări mercantile cât şi de dorinţa de apostolat, îmbracă, mult mai mult decât India, caracterul unui război între islam şi occidentali. Religia musulmană ajunsese târziu în imensul arhipelag, adusă de călători şi misionari indieni. Totul pare să indice faptul că islamul şi-a făcut apariţia în această zonă spre sfârşitul secolului al XIII-lea şi a cunoscut adevărata înflorire abia după convertirea suveranului de Malacca, în 1419. În secolul al XV-lea, Malacca va fi agenţia comercială a sud-estului asiatic şi centrul propagandistic islamic. Dar nu trec o sută de ani şi apare Albuquerque (1511)! Portughezii vor fi necruţători cu musulmanii din Malacca şi din împrejurimi. Mulţi vor fugi pentru a scăpa de persecuţii, luând cu ei ura şi resentimentele faţă de creştini. Suntem îndreptăţiţi să credem că sosirea ibericilor, ca şi sosirea ulterioară a olandezilor, a stimulat islamul, contribuind atât la răspândirea acestei religii cât şi la apariţia numeroaselor sultanate, singurele capabile să reziste în confruntările cu invadatorii. În secolul al XVI-lea s-au remarcat, în Java, sultanatul Pajang, care atinge apogeul între 1568 şi 1586, sultanatele Demark şi Banten, întemeiate după 1540, şi mai ales sultanatul Aceh, multă vreme cel mai puternic; în Moluce, sultanatul Ternat va ţine piept portughezilor în 1570.

Sultanatul Aceh a intervenit pe scena internaţională în 1563, când a trimis la Constantinpol o corespondenţă pentru a solicita alianţa otomanilor împotriva invadatorilor occidentali, reuşind, chiar fără sprijinul acestora, să susţină aproape optzeci de ani o luptă neîntreruptă cu portughezii din Malacca. Sultanatul va rămâne puternic în secolul al XVII-lea, extinzându-şi posesiunile şi gloria sub domnia lui Iskandar Muda (1607-1636), care va ocupa nu numai nordul insulei, ci şi o parte din peninsula malaieziană.

În secolul al XVII-lea, apar ori se afirmă şi alte sultanate: în insula Celebes, Macassar, unde islamizarea nu începe decât în 1605; în insula Java, Mataram, provenit din sultanatul Pajang, care anexează Madura şi Bali, ajungând prima putere indoneziană sub domnia lui Agung (1613-1645). În fiecare din aceste sultanate, olandezii întâlnesc inamici activi şi motivaţi.

Compania Indiilor Olandeze, fondată în 1602, şi-a propus de la început să-i submineze pe portughezi, să aţâţe rivalitatea dintre englezi şi francezi şi pe cea dintre marinarii chinezi şi malaiezieni care deţineau un cvasi monopol al comerţului în regiune şi nu voiau să-l piardă. A reuşit treptat, începând

prin a pune stăpânire pe Amboin, la sud de Ceram, în Moluce (1604), insulă portugheză din 1521. În 1615, s-a instalat în Batavia pe ruinele unei foste agenţii comerciale musulmane, Djakarta, apoi i-a eliminat de peste tot pe portughezi. În 1630, aceştia nu mai păstrau decât Malacca, pe care o pierd în 1641. În 1663, Compania Olandeză pune piciorul pe ţărmul de nord al Sumatrei (tratatul de la Painan). În 1668, ocupă Macassar (Ujungpandang), al cărei suveran, Hassan al-Din, îi opune o demnă rezistenţă şi unde trebuie să se bată cu o flotă portugheză (tratatul de la Bongaya). Peste tot se înmulţeau represaliile împotriva musulmanilor. În 1646, a fost interzisă circumcizia; în 1716, navele Companiei Olandeze primesc interdicţia de a-i transporta pe pelerinii de la Mecca. Totuşi rezistenţa nu slăbeşte, iar suveranii şi supuşii lor trec la ofensivă: în 1628 şi 1629, olandezii au respins două atacuri ale sultanatului Mataram împotriva Bataviei; în 1750, au fost obligaţi să reprime revolta din Banten, la vest de Java şi sud-est de Sumatra.

Războaiele pentru succesiune, care izbucnesc în Mataram în secolul al XVIII-lea, le vor permite olandezilor să se instaleze mai bine în Java şi să intervină în disputele dintre prinţii moştenitori. După ce olandezii ies victorioşi în mai multe bătălii, asigurându-şi câteva avantaje teritoriale, regatul este obligat să se împartă în două şi să accepte un fel de protectorat (pacea de la Giyanti, 1758). Când, sub Napoleon, Olanda va fi anexată, împăratului îi vor rămâne multe de făcut în Indonezia. Ocupată în parte de englezi, Indonezia va fi înapoiată olandezilor în 1816. Indiile Olandeze nu vor fi complet olandeze înainte de afârşitul secolului al XIX-lea.

EŞEC MUSULMAN ÎN FILIPINE

Mai la est, spaniolii, care descoperiseră Filipinele în 1521 şi se stabiliseră aici după 1565, au avut surpriza să-i regăsească, în aceste ţinuturi ce reprezentau pentru ei capătul lumii, pe vechii inamici musulmani pe care abia îi alungaseră din Peninsula Iberică. Islamul ajunsese puţin înaintea lor în insulele Sulu, în 1450, dar era deja violent. Întemeiase un sultanat de unde, peste cincizeci de ani, misionarii vor porni spre celelalte insule. Au început islamizarea cu Mindanao şi regiunea Lucon din Manilla. Dar, în competiţia dintre cele două religii, islamul a fost, cel puţin deocamdată, învins. A fost învins în parte pentru că era prea proaspăt implantat în ţară, în parte pentru că mişcarea catolicilor a fost rapidă şi stimulată, se pare, de o credinţă sinceră

şi de un spirit apostolic desăvârşit. Rapidă? Deja Magelan, între 1521, când a debacat, şi 1522, când a murit în luptă, botezase câteva persoane, între care pe regele şi pe regina din Cebu, iar din 1565 se începuse evanghelizarea sistematică. Cu credinţă şi devotament total? Misionarii din toate congregaţiile veneau aici unii după alţii, iar autorităţile ecleziastice, arhiepiscopia şi Institutul pontifical, fondat în 1619, vegheau ca militarii şi politicienii să nu facă excese, să-i respecte pe cei proaspăt convertiţi, pe catehizaţi, pe păgâni. Nimic nu-i oprea şi au ajuns, în 1688, să-l dea pe mâna Inchiziţiei pe guvernatorul general pentru nedreptăţile comise. Musulmanii, pe care spaniolii îi numeau tot mauri, au luptat totuşi cu energia lor proverbială. S-au revoltat de multe ori. În 1576, după un război de guerilă încăpăţânat, au fost aspru pedepsiţi. Cu toate acestea, nu au depus armele niciodată, aşa încât, în 1898, când americanii au smuls Filipinele de la spanioli, au continuat să lupte împotriva noilor stăpâni până în 1907. Sultanatul Sulu va fi integrat în Filipine abia în 1914. Chiar dacă arhipelagul este un ţinut în majoritate catolic, musulmanii menţin o minoritate agitată. Astăzi, creştinii reprezintă 92 la sută din populaţie, iar musulmanii numai 5 la sută.

CAPITOLUL XV

Insurecţiile naţionale

La sfârşitul secolului al XVIII-lea nu mai exista nicio ţară musulmană cu statut de mare putere, capabilă să se opună direct expansiunii economice, politice şi militare a Europei.

Indonezia, care nu a mai format un stat în adevăratul sens al cuvântului după dispariţia regatelor Srivijaya (secolul al VII-lea) şi Sailendra, creat de Borobudur (secolul al IX-lea), era împărţită în câteva sultanate mici, deja slăbite de prezenţa olandezilor.

India Marilor Moguli nu mai era decât un mic regat concentrat în jurul oraşului Delhi, în care stăruia încă amintirea sau poate chiar prestigiul unei dominaţii ce fusese cândva atât de strălucită. Radjahii şi maharadjahii îşi păstrau independenţa, chiar atunci când recunoşteau suzeranitatea imperială. Maraţii, singurii capabili să stăpânească ţara, fuseseră nimiciţi în bătălia de la Panipat (1761) de afganî, care nu le-au luat locul şi nu au construit nimic în acest subcontinent. După ce îi eliminaseră pe francezi, englezii erau omniprezenţi.

În pofida secesiunii kazahilor, plasaţi de atunci sub dominaţia directă, apoi indirectă, a ruşilor şi a faptului că Serinda (Xianjiang) fusese ocupată de chinezi (1757), Asia Centrală a mai cunoscut câteva momente bune în timpul regatelor uzbece dar, lipsită de unitate politică, s-a trezit izolată, pradă rivalităţilor interne şi ameninţată de ocupaţia străină.

După multele revolte ale afganilor sunniţi împotriva puterii şiite (1722 şi anii următori), după raidurile devastatoare ale aventurierului de geniu care a fost Nadir Şah (1734-1757), ultimul mare cuceritor din Asia, Iranul a pierdut regiunile estice care au dat naştere Afganistanului (1747), a suportat puterea dinastiei decadente a Qadjarsilor (1787) şi presiunea celor doi vecini,

din fericire rivali între ei, Rusia şi Anglia, care controlau comerţul şi politica externă a ţării şi începuseră să intervină serios în politica internă.

Datorită extinderii sale, mai ales în Asia şi în Africa, Imperiul Otoman putea să-şi mai facă iluzii, dar era un „bolnav" care ar fi trebuit să fie mort dacă n-ar fi supravieţuit doar pentru că statele europene se temeau demult ca dispariţia lui să nu prejudicieze echilibrul fragil pe care îl stabiliseră între ele. Dominaţia în Africa de Nord era cel puţin iluzorie. Oraşele corsarilor, în care viaţa Maghrebului fusese atât de frumosă, erau în plină decadenţă.

Cu toate că încheiase un tratat de *statu quo* cu Spania, în 1775, Marocul era măcinat de dispute succesorale, revolte puternice în provincii (încă puternice în 1818-1820), de falimentul total, de sechestrul Europei asupra economiei, slăbiciunea lui fiind evidentă.

RĂZBOIUL RELIGIOS CONTINUĂ?

Dacă în secolul al XIX-lea sunt două mari războaie între turci şi ruşi care, în aspiraţiile şi desfăşurarea lor, nu se deosebesc de cele precedente, în care sentimentele religioase rămân puternice chiar dacă nu sunt nici singurele nici principalele motoare ale confruntării, este greu de admis că celelalte conflicte dintre puterile occidentale şi Imperiul Otoman, puţine la număr dealtfel, se înscriu în lupta dintre islam şi creştinătate. Într-o oarecare măsură, Europa este pe cale să se descreştineze, fiind animată de cu totul alte pasiuni. Ne aflăm încă în secolul al XVII-lea, când secretarul de stat al afacerilor externe, Arnauld de Pomponne, i-a declarat lui Ludovic al XIV-lea că „după Ludovic cel Sfânt, războiul sfânt a încetat să mai fie la modă". Lupta împotriva islamului nu va avea niciun rol în campania lui Bonaparte în Egipt sau în războiul franco-turc din 1798-1802, iar principalul conflict al secolului în care vor intra musulmanii, războiul Crimeei, va propune o alianţă între Franţa, Marea Britanie şi Turcia împotriva Rusiei. Această alianţă ce pare revoluţionară, deşi se cunosc precedente de-a lungul istoriei, nu va fi de altfel un fapt singular în epocă întrucât, dăm doar un exemplu, în 1828, francezii vor debarca în Moreea cu acordul vice-regelui Egiptului, Mehmed Ali. Abia în cotitura marcată de secolul al XX-lea şi în preajma războiului din 1914-1918, primul război balcanic poate părea, în pofida ideologiilor naţionaliste, un război al creştinilor împotriva musulmanilor.

Putem spune aşadar că războiul îndelungat dintre islam şi creştinătate a încetat, că, în conflictele secolului, sentimentul religios este absent? Sigur, nu, pentru că, peste tot, creştinii atacă şi adesea ocupă ţinuturi musulmane. Englezii atacă Afganistanul; englezii şi ruşii atacă Iranul; francezii ocupă Algeria, Tunisul, Marocul; englezii ocupă India, implicit provinciile musulmane Sind, Caşmir, Pendjab, răstoarnă dinastia Marilor Moguli; olandezii pun stăpânire pe Indonezia după lupte dure în Sumatra (1817-1837) şi Java (1873-1903) şi abia în secolul al XX-lea se va declanşa „politica musulmană indoneziană" legată de numele lui Snuck-Hurgronje (Hadjdi Abd al-Ghaffari).

De cele mai multe ori, totul se petrece ca şi cum statele musulmane nu ar avea nimic de spus, de fapt, fără să fie întrebate, ca şi cum ar trebui să suporte ceea ce vor europenii. Turcia va mai fi ea însăşi ori va deveni o marionetă la dispoziţia cancelariilor? În iulie 1839, înainte de apariţia lui Mehmed Ali în Siria şi Anatolia, marile puteri – Franţa, Anglia, Austria, Prusia, Rusia – care nu vor să-l vadă pe albanezul din Cairo în postura sultanului din Istanbul şi un Imperiu Otoman înlocuit de un Imperiu egiptean, îl declară pe cel otoman sub protecţie comună. Lor le datorează aşadar supravieţuirea: ar fi putut să fie într-o situaţie mai umilitoare? Poate că da, pentru că, în 1841, Convenţia Strâmtorilor, semnată la Londra (în iulie), va reglementa trecerea prin Bosfor şi Dardanele, aflate totuşi pe teritoriul turc, şi va decide cine, când şi cum are dreptul să le folosească.

Războiul islamo-creştin se va exprima în mod egal, pe de o parte, în islam, prin apelurile la *jihad*, din 1827, 1843, 1858, 1914, prin masacrarea populaţiei creştine în Balcani, în Orientul Apropiat, în Egipt; pe de altă parte, în Europa, prin declaraţiile francezilor după cucerirea Algeriei, prin mărturiile sârbilor, grecilor şi bulgarilor revoltaţi, prin interesul şi entuziasmul pe care îl vor suscita mişcările naţionalităţilor creştine, în timp ce *mişcările* musulmanilor, la fel de numeroase şi violente, vor avea puţin ecou. Cine să fi fost într-adevăr preocupat de faptul că wahabiţii au pus stăpânire pe oraşele sfinte Mecca şi Medina, în 1803-1804 (şi, din nou, în 1812), oraşe care se vor răzvrăti şi ele în 1816-1818? Am fi dat atenţie revoltei lui Mehmed Ali (1832) dacă, după cum am spus, n-ar fi existat riscul ca această revoltă să conducă la înlocuirea Imperiului otoman cu unul egiptean şi dacă acest paşă al Egiptului n-ar fi intervenit în războiul de independenţă al Greciei (1824-1827)? Cine l-ar fi cunoscut pe Pazvanoglu din Vidin (1799-1807)? Iar Ali de Tepelen (Tepedelen), paşa din Janina

(1803-1822) nu îşi datorează oare celebritatea *Contelui de Monte-Cristo* al lui Alexandre Dumas (1846)?

INSURECŢIA SÂRBILOR

După pacea de la Sviştov (1791), sârbii obţinuseră o foarte relativă autonomie, dar sub ocupaţia mai mult decât apăsătoare şi insuportabilă a ienicerilor. Din ordinul acestora au fost executaţi, la sfârşitul anului 1803, câţiva fruntaşi ai mişcării de eliberare. Execuţia, al cărei scop fusese prevenirea oricărei răzmeriţe, declanşează o revoltă generală, condusă de Gheorghe Petrovici, zis Kara Gheorghe. Ajutaţi cu arme şi muniţii de fraţii lor din Austria, care trecuseră frontiera pentru a intra şi ei în luptă, insurgenţii obţin repede câteva succese, mai ales în mai şi iunie 1804, când ocupă mai multe oraşe, ameninţând Belgradul. Otomanii, care nu i-au luat în serios la început, trimit armata – ceea ce nu-i va împiedica pe sârbi să cucerească Belgradul, la 30 noiembrie 1806. Ruşii ardeau de dorinţa de a interveni, dar ezitau din pricina lui Napoleon. Când s-au decis, în sfârşit, în iunie 1807, tratatul de la Tilsit i-a obligat să înceteze orice operaţiune militară, iar armistiţiul de la Slobozia (12 august) a pus capăt, cel puţin provizoriu, confruntărilor. În 1809, ruşii reiau ostilităţile, ceea ce îi constrânge pe otomani să-şi reducă trupele din Serbia şi, în final, să semneze tratatul de la Bucureşti (28 mai 1812). Sârbilor le era recunoscută, în termeni vagi însă, o anumită autonomie. Ei cer otomanilor mai mult decât prevedea tratatul, dar aceştia le acordă mai puţin. Reîncepe lupta. Turcii mărşăluiesc spre Belgrad. Kara Gheorghe se refugiază în Austria (21 septembrie 1813), abandonându-şi semenii în voia necruţătoarelor represalii turceşti. Această violenţă a fost o greşeală: decât să fii executat, mai bine să mori pe câmpul de luptă. Insurecţia generală a fost proclamată în Duminica Floriilor (1815) în biserica din Takova. Se mai poate spune că nu a fost un război religios? Data şi locul oferă un răspuns absolut convingător.

Sub conducerea lui Miloş Obrenovici, luptătorii din rezistenţă îi hărţuiesc pe turci şi par de neînvins. Situaţia trebuia să aibă un deznodământ. La 7 octombrie 1826, la Akkerman, se încheie o convenţie care confirmă şi precizează tratatul de la Bucureşti. Între timp, insurecţia greacă provocase un mare război între Rusia şi Turcia (26 aprilie 1828) care, după cum am văzut, se termină lamentabil pentru aceasta din urmă, în 1829 (tratatul de la

Adrianopol). La 29 august 1830, Serbia este recunoscută ca principat autonom sub suzeranitate turcă, iar Miloş Obrenovici – un ţăran analfabet - ce carieră! - este confirmat ca prinţ ereditar (*kniaz*). Pentru prima dată o mişcare cu caracter naţional obţinea rezultatul scontat. Serbia va trebui să aştepte totuşi până în 1878 când, după Congresul de la Berlin, îşi va proclama independenţa. Va deveni regat în 1882.

INSURECŢIA GREACĂ

Două mişcări ale intelectualilor au pregătit şi susţinut independenţa Greciei: idealul patriotic şi naţionalist al Revoluţiei Franceze, care a pătruns în rândurile inteligheţiei greceşti, şi mai ales admiraţia extraordinară faţă de civilizaţia antică, prin care Europa, traversând Grecia, îşi putea exprima gustul pentru orientalism(1). În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, aceşti atât de îndepărtaţi descendenţi ai lui Platon şi Praxiteles înfiinţează primul partid patriotic, Eteria. În 1820, planurile insurecţiei erau stabilite. Se preconizase la început ca revolta să pornească din România, unde un aghiotant al ţarului trebuia să mobilizeze populaţia creştină. Dar acesta este învins şi, părăsit de suveranul său, trebuie să se refugieze în Ungaria. La 25 martie 1821, în ziua de Înălţare a Domnului, arhiepiscopul de Patras, Germanos, declară războiul de eliberare. Ca şi în 1815 în Serbia, atât rolul prelatului cât şi ziua aleasă oferă insurecţiei un caracter eminamente religios. La 5 octombrie este ocupat Tripolitas, apoi alte câteva oraşe, scăldate în sângele a peste 8000 de turci masacraţi. Grecia este cuprinsă de entuziasm şi, la 12 ianuarie 1822, îşi proclamă independenţa. Nu primise niciun ajutor oficial din afară, dar din toată Europa veniseră partizani să lupte alături de greci sau, pur şi simplu, să fie acolo. Se ştie că Lord Byron, deja bolnav, s-a întors la Missolonghi din pur romantism şi a murit acolo (1824). Se cunosc de asemenea câteva capodopere inspirate de rezistenţa din Missolonghi, ca şi de masacrul din insula Chios: tabloul lui Delacroix, *Masacrul din Chios* (1824, Louvru), poemul lui Hugo, în stilul său de un patetism exagerat, *Copilul grec* din ciclul *Orientalele* (1829): „Turcii au trecut pe-aici, totul e doliu şi ruină..."

În lipsa unor forţe suficiente, sultanul a făcut apel la egiptenii lui Mehmed Ali, care au debarcat întâi în Creta (1822), apoi, după măcelul îngrozitor de la Chios (aprilie 1822), în care au fost ucişi 23000 de oameni iar aproape 50000 de femei şi copii au fost luaţi în sclavie, şi după victoria

obţinută de greci la Karpenitsi (20 august 1823), Mehmed Ali s-a întors cu forţe sporite, circa 30000 de omeni şi 55 de nave de război, totul sub comanda fiului său Ibrahim (februarie-martie 1825). Într-un an, egiptenii au pus stăpânire pe aproape toate oraşele pierdute de turci. Diplomaţii din Marea Britanie, Franţa şi Rusia, reuniţi la Londra, au propus să medieze conflictul, dar sultanul a refuzat. Fără declaraţie de război, o escadră a aliaţilor a intrat în rada portului Navarin unde se aflau navele turceşti şi egiptene. Escadra şi-a propus să rămână acolo, dar să evite orice conflict. Accidental, la 2 noiembrie 1827, a izbucnit totuşi un conflict care a dus la nimicirea flotei musulmane. La 20 decembrie, sultanul a lansat un manifest în care îşi îndemna coreligionarii să apere islamul împotriva necredincioşilor care voiau să-i elimine pe musulmani din ţinuturile lor pentru a le lua locul. Acest manifest motivează declaraţia de război a ţarului Nicolae I-ul (26 aprilie 1828). Mai mult decât intervenţia francezilor din noiembrie 1828 în Moreea, mai mult decât eroismul insurgenţilor, ruşii vor fi aceia care îl vor determina pe sultan să negocieze, în pofida victoriilor obţinute de acesta, între care cucerirea oraşului Missolonghi (22 aprilie 1826) al cărui asediu a durat un an întreg. În ianuarie 1830, Grecia obţine nu doar autonomia internă, ci şi independenţa. Dintr-o singură lovitură! Othon de Bavier devine rege în 1832.

Creta rămâne totuşi sub dominaţie otomană. Se revoltă, la rândul ei, în 1866, şi cere unirea cu noul regat, din care se consideră îndreptăţită să facă parte. Dorinţa i se va îndeplini abia în 1913, după războaiele balcanice. Până atunci, la intervenţia marilor puteri, sultanul îi va oferi, în ianuarie 1868, un regulament interior destul de favorabil, pe care îl va reconfirma în 1889, dar violenţele intercomunitare vor continua. Grecia va provoca un nou război cu Turcia (18 aprilie 1897) din care va ieşi înfrântă dar fără pierderi teritoriale, graţie încă o dată intervenţiei marilor puteri. Şi când te gândeşti că s-a spus (dealtfel încă se mai spune) că după războiul Crimeei, Imperiul Otoman a redevenit una din marile puteri! Conflictul ruso-turc, războaiele balcanice, ca şi tot ce s-a întâmplat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea demonstrează că din Imperiul Otoman nu rămăsese mai nimic.

RĂZBOAIELE RUSO-TURCE

În martie 1826, Nicolae I-ul adresează Sublimei Porţi un ultimatum; apoi, după bătălia de la Navarin, unde francezii, englezii şi ruşii au distrus

flota turco-egipteană, în replică la proclamarea *jihad*-ului lansată de sultan, ţarul îi declară război, în aprilie 1828, şi înaintează atât în Anatolia estică, unde cucereşte Erzurum, aproape de Trebizond, cât şi în Europa, unde ocupă Adrianopol (Edirne). În august 1829, porneşte spre Constantinopol. Sultanul, obligat să cedeze, este salvat de intervenţia diplomatică a Franţei şi Marii Britanii. Prin semnarea tratatului de la Adrianopol(14 septembrie 1829), acceptă acordurile de la Londra (protocoalele din noiembrie 1828 şi din martie 1829) care fixau graniţa ruso-turcă pe Prut şi Nistru şi recunoşteau autonomia Serbiei, Moldovei şi Valahiei.

Fără să fi reprezentat principala cauză a războiului Crimeei, disputa între catolici şi ortodocşi în legătură cu paza locurilor sfinte de la Ierusalim (1850) a fost scânteia care a aprins butoiul cu pulbere. Cu aceeaşi dezinvoltură cu care Occidentul trata Imperiul Otoman, Nicolae a propus Marii Britanii un plan pentru împărţirea acestuia: Marea Britanie să intre în Egipt şi Creta, Rusia să ia Valahia, Moldova, Serbia şi Bulgaria. Cât despre Constantinopol, acesta să devină port liber. Englezii sunt entuziasmaţi. Nicolae se pregăteşte aşadar să acţioneze de unul singur şi îi cere sultanului nişte drepturi. Este refuzat. Flotele francezilor şi englezilor, care susţineau rezistenţa guvernului otoman, ajung, la 13 iunie 1853, în strâmtoarea Dardanele. La 26 iunie, ruşii trec Prutul. Se negociază îndelung şi în zadar. La 12 martie 1854, Franţa, Marea Britanie şi Turcia semnează un tratat de alianţă şi urmează războiul Crimeei. Conflictul va fi reglementat, după cucerirea Sevastopolului, în septembrie 1855, la Viena, apoi la Paris (martie 1856). (Nu am înţeles niciodată de ce au acceptat ruşii să înceteze războiul numai pentru că pierduseră un port – mare, este adevărat, dar unul singur!). Rezultatul cel mai evident este garanţia integrităţii teritoriului otoman acordată, odată în plus, de semnatari – Franţa, Marea Britanie, Turcia, Austria, Rusia, Prusia, Sardinia – şi recurgerea la arbitrajul altora în cazul în care unul din semnatari prejudiciază înţelegerea. Părea că Turcia se află din nou în tabăra învingătorilor, că a revenit în concertul marilor puteri. Era, bineînţeles, o iluzie!

Al treilea conflict izbucneşte în 1877. În faţa problemelor grave din Balcani, unde Bulgaria se răsculase la 20 aprilie 1876, ţarul, care se considera protectorul ortodocşilor şi spera, fără îndoială, ca prin intermediul răzvrătiţilor să aibă acces, cel puţin indirect, la Marea Egee, declară război Porţii în august. Pătrunde în România, trece Dunărea, este oprit cinci luni (iulie-noiembrie) la Plevna şi ajunge lângă Edirne, unde, la 31 ianuarie 1878,

este încheiat un armistiţiu. Pacea va fi semnată la San Stefano, la periferia Istanbulului, unde sosise avangarda rusă (3 martie 1878). Este recunosută independenţa României, a Serbiei şi a Muntenegrului, ca şi înfiinţarea Bulgariei Mari care îngloba Dobrogea, Macedonia orientală şi Tracia, dar vasală şi tributară Porţii. Englezii şi austriecii sunt neliniştiţi, pe bună dreptate, de ceea ce considerau a fi un succes prea mare pentru Moscova. Marea Britanie şi Turcia semnează un tratat de alianţă defensivă, plătit prin abandonarea Ciprului în favoarea Angliei. Congresul de la Berlin (iunie 1878) amendează puţin tratatul precedent reducând dimensiunea Bulgariei: Macedonia este înapoiată Turcei, care pierde, în schimb, în Asia, Kars, Batum şi Ardahan.

RĂZBOAIELE BALCANICE

În 1908, în timp ce Austria anexează Bosnia şi Herţegovina, Bulgaria rupe ultimele legături cu Istanbulul şi îşi proclamă independenţa totală. Bulgarii, sârbii şi grecii se aliază şi declară război Turciei la 18 octombrie 1912. Grecii, sârbii, bulgarii, fiecare în felul lor, învinq forţele turceşti şi ajung aproape de porţile Istanbulului, care nu a fost niciodată mai aproape de a redeveni Constantinopol (19 noiembrie). La 3 decembrie, luptele încetează. La 30 mai 1913, este semnată pacea de la Londra: Turcia nu păstreaă decât o fâşie de pământ în Europa, împrejurul capitalei. Dar învingătorii îşi dispută ceea ce mai rămăsese. Şi, într-o clipă, izbucneşte al doilea război balcanic. Turcii profită pentru a lua înapoi Adrianopolul (scuzaţi: Edirne) şi pentru a-şi rotunji puţin teritoriul (tratatul de la Bucureşti, 10 august 1913). Trebuie să aştepte până la 16 decembrie pentru ca statutul insulelor din Marea Egee să fie reglementat de marile puteri. Numai Imbros, Tenedos şi Castellerizo (Meis) sunt acordate otomanilor. Aruncată aproape cu totul din Europa, din care dorise atât de mult să facă parte, Turcia redevine în esenţă un stat asiatic. Nu se resemnează. Crede în puterea de a-şi relua locul pe continet când izbucneşte Marele Război, dar alege greşit tabăra Puterilor Centrale. Însă graţie geniului unui bărbat şi tenacităţii unui popor, Turcia va renaşte. Imperiul Otoman pierise. Posesiunile lui asiatice trec sub control european, ca şi majoritatea celorlalte ţări musulmane. De acestea din urmă trebuie să ne ocupăm acum.

CAPITOLUL XVI

Cuceririle coloniale

CAMPANIA DIN EGIPT

Cucerirea Egiptului rămânea ca un vis în inima latinilor pe vremea lui Ludovic cel Sfânt, iar din secolul al XVIII-lea, cel puţin, părea o chestiune simplă şi avantajoasă. În 1672, arhiepiscopul-elector de Mayenţa, pentru a devia atenţia lui Ludovic al XIV-lea de la Olanda, nu i-l trimisese pe Leibniz cu un memoriu care demonstra utilitatea şi simplitatea acestei afaceri? Regele îl primise pe filosof la Saint-Germain, îl ascultase, dar, în parte sub influenţa lui Pomponne, refuzase proiectul. Lui Bonaparte nu-i lipseau aşadar motivele pentru a organiza expediţia în Egipt, unele utopice, altele realiste, motivul principal fiind de fapt propria lui ambiţie pe care, după campania din Italia, nu prea mai avea cu ce să o hrănească. Se gândea, ca întotdeauna, mai mult la interesul personal decât la cel al naţiunii: era încă atât de puţin francez! Visa probabil să cucerească tot Orientul, să fie un nou Alexandru. Mai interesant pentru subiectul nostru este că, în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, un stat european putea, fără declaraţie de război, fără un conflict prealabil, fără niciun diferend cu un stat musulman, să atace una din provinciile acestuia, deşi - culmea! - întreţinea relaţii cordiale cu statul respectiv. Fără îndoială, nu era cu totul falsă declaraţia viitorului Napoleon cum că el nu luptă împotriva Imperiului Otoman, ci în beneficiul acestuia, pentru a-l scăpa de mamelucii care tiranizau Egiptul şi erau atât de recalcitranţi în faţa suveranilor legitimi. Nu se sfieşte chiar să se consulte cu Sublima Poartă. Directoratul îi dă mână liberă lui Bonaparte. Acesta porneşte cu 30000 de soldaţi din elita armatei, cu 280 de nave de transport, 55 de nave de război şi, ceea ce a fost o dovadă a genialităţii sale, cu o echipă de savanţi şi artişti care vor pune bazele

egiptologiei(1). Flota pleacă din Toulon, la 19 mai 1798, smulge Malta din mâinile cavalerilor Sfântului Ioan, scapă de escadra engleză, debarcă la Abukir, la 1 iulie, şi intră imediat în Alexandria. Apoi se îndreaptă spre Cairo. Întâlneşte armata mamelucilor la 21 iulie în bătălia numită a Piramidelor, o împinge spre Egiptul Superior şi îl trimite pe Desaix s-o urmărească. La 1 august, amiralul Nelson distruge flota franceză la Abukir, unde rămăsese la apă. Armata franceză era prizonieră în teritoriul cucerit, ceea ce îi permite lui Bonaparte să se ocupe de organizarea ei.

Generalul nu se încurcă în scrupule. După cum încercase să-i convingă pe otomani că nu luptă împotriva lor, merge şi mai departe acreditând ideea că este un prieten al islamului. La 22 iulie ţine un discurs în calitate de învingător: „Egipteni, vi s-a spus că am venit să distrug religia voastră. Să nu credeţi aşa ceva. Eu îl respect pe Dumnezeu, pe Profetul său şi Coranul mai mult decât îl respectă mamelucii"(2). La 24 iulie, când intră în Cairo, ţine un alt discurs: „Cetăţeni ai oraşului, sunt mulţumit de conduita voastră [...] Să nu vă temeţi pentru familiile, casele şi proprietăţile voastre şi mai ales să nu vă temeţi pentru religia Profetului care-i aproape de sufletul meu" (citat de Henri Deherain). Încercând să-i câştige pe muslmani, Bonaparte adoptă o atitudine severă faţă de creştinii din Egipt, copţii – „nişte pungaşi care fac ţara de ruşine", după cum îi numeşte într-o srisoare din 10 septembrie 1799. Le restrânge acestora libertatea în măsura în care, crede el, poate să protejeze sensibilitatea musulmanilor. Speră să devină popular, dar egiptenii care nu erau obişnuiţi cu discursurile grandilocvente ce se rosteau la Paris după Revoluţie, care ignorau demagogia, nu vor fi păcăliţi, iar generalul nu va reuşi decât să unească împotriva lui şi pe adepţii celor două religii, pentru care Bonaparte „rămânea un ateu în fruntea unei armate de necredincioşi" (Alain Brissaud).

Între englezi şi ruşi, otomanii declară război Franţei, la 9 septembrie. Bonaparte, cu spiritul său ofensiv, nu vrea să aştepte armata turcă pregătită în Siria şi îi iese în întâmpinare. După ce traversează muntele Sinai, ocupă Gaza şi Jaffa, îi învinge pe inamici la Thabor (16 august 1799) şi asediază Sfântul Ioan de Acra. Rămâne în faţa oraşului două luni (martie-mai), apoi, cu trupele decimate de ciumă, este nevoit să se retragă pe valea Nilului. Ajutaţi de englezi, turcii debarcă, la rândul lor, la Abukir şi sunt zdrobiţi la 25 iulie.

Fiind la curent cu formarea celei de a doua coaliţii şi cu încercările prin care trecea Franţa, Bonaparé hotărăşte să părăsească Egiptul, cu toate că era atât de preocupat să se facă iubit.

Se îmbarcă, la 22 august 1799, lăsând armata în grija lui Kleber. Încă o dovadă că era mult interesat de propria lui soartă. Debarcă în Franţa, la 9 octombrie şi, la 9 noiembrie, dă lovitura de stat din 18 brumar! Rănit, Kleber începe tratativele cu englezii şi semnează la el-Arich o convenţie de reconciliere, care nu va fi ratificată de guvernul britanic. În faţa acestui refuz, generalul francez răspunde: „În acest caz, vom învinge". Şi obţine o victorie asupra turcilor, la 18 martie 1800, la Heliopolis. Ar fi obţinut poate şi altele, dacă n-ar fi fost asasinat de un fanatic la 14 iunie. Urmaşul său, Menou, vrea să se împace cu populaţia şi, împingând spre limita extremă politica pro-musulmană promovată de Bonaparte, se converteşte la islam. Pierde încrederea soldaţilor care se luptă fără tragere de inimă. În martie 1801, capitulează. Ca ultimă umilinţă, rămăşiţele armatei au fost repatriate pe corăbiile engleze. Despre această campanie nu se va scrie o pagină prea frumoasă în istoria Franţei, dar va da şi ea roadele ei. Egiptul va scăpa de mameluci, se va deschide spre modernitate, va începe să cunoască influenţa franceză – iar vechea lui civilizaţie va fascina o lume întreagă. În această conjunctură, un ofiţer albanez în slujba Porţii, pe care l-am numit deja de câteva ori, Mehmed Ali, este confirmat, în 1805, ca paşă al Egiptului. Va face figură de suveran independent. Va reface armata şi administraţia. Va interveni în treburile otomane şi, într-o bună zi, va fi pe punctul de a înlocui Imperiul turc printr-un Imperiu egiptean. Cât despre relaţiile franco-turce, atît de garv compromise, ele nu vor întârzia să se restabilească şi să devină mai apropiate ca niciodată. Aceste raporturi excelente între Istanbul şi Paris explică, după cum sublinia Robert Mantran, de ce luptătorii sârbi animaţi de ideile de libertate şi naţionalism n-au primit ajutorul Franţei, care le inspirase totuşi asemenea idei. Sârbii au beneficiat în schimb de sprijinul Austriei şi Rusiei, ceea ce demontsrează că, de cele mai multe ori, sentimentele frumoase cedează locul intereselor economice şi politice.

CUCERIREA ALGERIEI

Teoretic, Algeria era subordonată sultanului de la Constantinopol, dar practic era autonomă şi nu forma un stat unitar. Regenţa Algerului, susţinută de un dey(3) mai mult sau mai puţin dependent de o nobilime recalcitrantă şi de ieniceri, era împărţită în patru regiuni (beilicate) conduse de bei. Prima, Alger, le coordona pe celelalte trei: Titteri, aşezată pe Medeia; regiunea de

vest, cu capitale succesive Mazuna, Mascara şi Oran (recucerită de spanioli în 1792); şi Constantine, la est. Patru cincimi din „bled"(4) – ţară – se aflau în afara oricărei autorităţi. Algerul decăzuse mult faţă de secolul al XVIII-lea, când oraşul putea să respingă o expediţie spaniolă de câteva corăbii cu 22000 de oameni (1775). Populaţia scăzuse vertiginos; temniţele, odinioară suprapopulate, erau aproape goale. Atacurile repetate distruseseră marina într-un asemenea hal, încât, în 1827, nu mai avea decât vreo zece nave. În 1816, fusese bombardat de o escadră anglo-olandeză care cerea abolirea sclaviei; în 1819, o flotă franco-britanică scufundase flota algeriană, iar navele scăpate din dezastru pieriseră în bătălia de la Navarin. Marile puteri se amestecau în politica internă a ţării, iar în 1824, Franţa nu ezitase să susţină o rebeliune în Kabylia. Chiar Statele Unite, care nu apăruseră încă pe scena mondială, interveniseră, în 1816, pentru ca „Algerul să nu mai plătească tribut anual" (Robert Mantran).

Franţa întreţinea de multă vreme relaţii comerciale cu ţinuturile algeriene; avea în zonă consuli şi agenţii comerciale numite concesiuni dar, când devenise imperiu, relaţiile luaseră o întorsătură delicată. Directoratul cumpărase grâu pe credit, iar Napoleon refuzase să plătească. Creanţele creşteau, negocierile trenau, situaţie în care dey-ul, pe atunci un oarecare Husain, îl trage la răspundere pe consulul Franţei din Alger, Duval. Într-o bună zi (30 aprilie 1827), în cursul întrevederii, Husain se înfurie şi, anecdotă bine cunoscută, îl loveşte pe diplomat cu evantaiul (sau cu apărătoarea de muşte). Carol al X-lea pretinde scuze. Este refuzat. Era un *casus belli*. Dar guvernul regal nu se grăbeşte deloc să se angajeze într-o asemenea aventură. Abia în momentul în care îşi dă seama că Restauraţia este ameninţată, se decide totuşi, cu speranţa că, în felul acesta, va da satisfacţie opiniei publice sau cel puţin îi va abate atenţia de la problemele interne. Un nou incident, survenit la 3 august 1829, îi oferă pretextul să intervină. O navă franceză de război, care ieşea din rada portului Alger, este lovită de o ghiulea de tun. Momentul debarcării e hotărât. Forţa de invazie – 37000 de soldaţi, fără a-i socoti pe nenumăraţii marinari care formau echipajul unei flote de peste 450 de nave – pleacă din Toulon la 25, 26 şi 27 mai 1830. Începe debarcare la 14 iunie în golful Sidi Ferruch, la vest de Alger. Împrăştie repede trupele dey-ului la Staueli şi pune stăpânire pe Fortul Împăratului care apăra capitala, ceea ce îl obligă pe dey să capituleze la 5 iulie. Imediat, comandamentul corpului expediţionar organizează un *Te Deum* în palatul beilical şi le spune soldaţilor: „Veniţi să redeschideţi poarta creştinismului în Africa". Cu câteva

zile mai devreme, înainte de debarcare, îşi luase angajamentul, sub cuvânt de onoare, în faţa dey-ului, că religia mahomedană va rămâne liberă, că nici credinţele nici bunurile locuitorilor nu vor suferi vreo atingere. Această contradicţie demonstrează că Franţa continua să improvizeze, că nu era pregătită să-şi asume responsabilităţile cuceririi. Să spunem numaidecât că autorităţile nu vor ataca niciodată frontul islamului ca atare, însă laicismul pe care îl afişau va fi considerat o măsură împotriva musulmanilor.

Între timp, la Paris se schimba regimul. Carol al X-lea a fost răsturnat iar monarhia din Iulie a moştenit „dispoziţiile oneroase ale Restauraţiei". Noua guvernare s-a trezit angajată într-o operaţiune de care nu era nicicum responsabilă, care o înspăimânta, dar la care nu putea să renunţe decât riscând să-şi piardă autoritatea, întrucât era în joc orgoliul naţional. Decide astfel să ocupe principalele porturi pentru a pune capăt, odată pentru totdeauna, unor astfel de expediţii. Beilicatele Oran şi Titteri se supun fără întârziere. Beilicatul Constantine refuză. Nu va fi pus în situaţia să cedeze pe câmpul de luptă. Fidel politicii lui Ludovic Filip, generalul Desmichel nu păstrează în vestul algerian decât oraşele Mostaganem, Oran, Arzew, iar, în 1834, abandonează restul ţării în favoarea unui şef în vârstă de 26 de ani, Abd el-Kader (1807-1883), un personaj excepţional, „un bărbat genial", afirma generalul Bugeaud (pe care îl citează Michel Chodkiewicz), un războinic eminent, un credincios autentic, un adversar loial... A fost într-adevăr un suflet nobil şi generos. A dovedit-o în 1860 când, exilat în Liban, a sărit în ajutorul creştinilor ameninţaţi cu moartea în timpul unei revolte a druzilor, fără niciun resentiment faţă de Franţa care îi promisese că, atunci când va capitula, îl va lăsa să plece imediat în Orient, dar l-a ţinut cinci ani în captivitate.

Emirul Abd el-Kader declanşează ostilităţile atacând o coloană franceză în defileul Melta (1835). Blochează tabăra şi nu-i lasă să treacă decât pe cei care îl recunosc pe el ca stăpân al locului. În aceste condiţii, porturile franceze nu mai au legătură unul cu altul decât pe mare, drumul pe uscat prin beilicatul Constantine fiind închis. Trebuia deschis cu orice preţ. În sfârşit, expediţia se termină cu un dezastru şi Franţa trebuie să semneze cu Abd el-Kader, la 30 mai 1837, tratatul de la Tafna. Dar, în octombrie 1837, oraşul Constantine este asediat şi ocupat după o rezistenţă înverşunată. Beiul cere în zadar ajutorul suzeranului său, sultanul din Constantinopol.

După aproape doi ani, războiul reîncepe când emirul atacă Mitidja (1839). Era evident că Franţa avea de ales între două posibilităţi: să fie

evacuată din Algeria sau să o cucerească în întregime. Alege a doua soluţie şi-l încredinţează pe generalul Bugeaud cu realizarea ei. Intrase într-o acţiune care solicita eforturi considerabile şi ale cărei câştiguri nu se întrezăreau. În 1839, armata franceză din Algeria conta pe 54000 de oameni. În 1840, efectivele urcă la 63000; în 1844, la 90000; în 1847, la 107000... Nu toţi erau francezi, întrucât recrutările se făceau la faţa locului, dar încărcătura financiară era de-a dreptul apăsătoare. Cât despre colonizare, aceasta n-a avut succes deloc. Puţini metropolitani erau tentaţi să se stabilească dincolo de mare şi a trecut multă vreme până când au apărut amatorii. După războiul din 1870, când Germania a anexat Alsacia şi Lorena, mulţi locuitori din aceste provincii au ales ţinutul algerian doar pentru că nu voiau să se transforme în nemţi. În 1831, în Algeria erau 3282 de europeni; în 1870, 272000; în 1886, 396000, dintre care 230000 de sorginte franceză, 142000 de spanioli, 44000 de italieni, 15000 de maltezi (li s-au adăugat 40000 de evrei localnici care primiseră naţionalitate franceză prin decretul Crémieux, din octombrie 1870, ceea ce i-a iritat pe otomani). În 1911, europenii ajunseseră la 681000.

Abd el-Kader lupta foarte bine (victoria de la Sidi Brahim, în 1845), dar era obligat să cedeze teren. Se afla peste tot în defensivă când ducele d'Aumale, la 16 mai 1843, la Taguin, a pus stăpânire chiar pe smala (curtea şi aşezările) emirului. Acesta a fost obligat să caute refugiu în Maroc, de unde l-a convins pe sultanul Abd al-Rahman să proclame *jihad*-ul. Războiul franco-marocan a fost scurt. O escală franceză a bombardat Tangerul şi Magadorul. Bugeaud a forţat graniţele şi, la 14 august 1844, a obţinut o victorie decisivă la Isly. În tratatul de la Tanger, constrâns de împrejurări, Marocul îl declară pe Abd el-Kader în afara legii, dar emirul continuă să lupte timp de trei ani. În august 1847, este obligat în sfârşit să depună armele. Este încarcerat la Toulon, Pau şi Amboise şi eliberat de Ludovic-Napoleon Bonaparte abia în 1852.

Cu toate acestea, Algeria nu era nici pacificată nici cucerită: graniţa algero-marocană n-a fost stabilită decât după războiul din 1870. Deşi cincizeci şi patru de triburi kabile au fost supuse în 1847, Kabilia Mare, mobilizată de o femeie, a rezistat până în 1857. Răzmeriţe eu fost şi mai târziu, din martie până la sfârşitul anului 1871, insurecţia lui Muhammad al-Mokrani; în 1881, insurecţia lui Bu Amama, care a însângerat sudul oranez... Prima, care a fost şi cea mai serioasă, a izbucnit după înfrângerea suferită de Franţa în războiul cu Prusia. Circa 100000-150000 de oameni au pus mâna pe arme în estul Algeriei, iar 20000 de kabili şi 2500 de soldaţi au

fost uciși. Confruntarea a durat șapte luni, iar represiunea, chiar dacă n-a fost sângeroasă, a fost totuși brutală: s-au confiscat 50000 de hectare de pământ ale căror proprietari au fost obligați să se refugieze în munți.

Bătălia purtată de Abd el-Kader s-a bucurat de răsunet în lumea islamului, iar emirul a avut emuli. Comparat adesea cu Șamil, eroul cerchez, se pare că senegalezul El-Hadj Omar, care a vrut să creeze un regat musulman în Africa neagră, a fost profund influențat de exemplul emirului. Din nefericire pentru senegalez, inițiativa lui s-a izbit de Faidherbe, guvernatorul francez al unei localități care nu era pe atunci decât agenție comercială. Acest guvernator, numit în 1882, a tăiat avântul senegalezului al cărui „imperiu" s-a împărțit repede în două, nordul revenindu-i fiului său Ahmadu, sudul lui Samory. Primul a fost eliminat în 1890, al doilea în 1898. Dealtfel, la negri(5), ca și în alte părți, islamul și creștinătatea se aflau într-o permanentă dispută.

PROTECTORATELE ASUPRA AFRICII DE NORD

Algeria fusese cucerită fără un plan de ansamblu, la voia întâmplării. Stabilirea protectoratelor asupra Tunisului și Marocului răspundea unei politici deliberate și îndelung pregătite. Cu ocazia congresului de la Berlin, din 1878, Franța ceruse și obținuse dreptul de a se instala în Tunisia. Numai Italia se arătase potrivnică. Cât despre Imperiul Otoman, acesta nu a avut niciun cuvânt de spus și a tăcut mâlc. Franța trebuia să găsească un pretext. L-a găsit în razia kumirșilor asupra departamentului Constantine. În consecință, o armată franceză a debarcat la Bizerta, în aprilie 1881, alta a pătruns în valea Medjerdei. Nu au întâmpinat niciun fel de rezistență iar beyul a semnat fără dificultate tratatul de la Bardo (12 mai 1881) care îl plasa sub protectotatul Franței. Doar câțiva indigeni au încercat să se împotrivească. Sfaxul a fost bombardat (14 iulie), iar răzvrătiții, împrăștiați.

Marocul suscita demult interesul puterilor europene, care dețineau o parte destul de consistentă din comerțul țării (convenția de la Madrid din 1880). Franța, căreia i se recunoscuse dreptul de a menține ordine la granița algero-marocană, se străduia să-și descurajeze concurenții, în 1900 Italia, în 1904 Marea Britanie și Spania, lăsându-i să întrezărească posibilitatea de a împărți regatul marocan, dar se izbea de opoziția încăpățânată a Germaniei, exprimată și prin călătoria spectaculoasă a lui Guillaume al II-lea în Tanger,

în 1905, iar conferinţa de la Algesira, din 1906, plasa practic Marocul sub control internaţional.

Cu toate acestea, Lyautey ocupă, în 1907, Oudjda şi masivul Beni Snassen, în timp ce generalul Drude debarcă 6000 de oameni la Casablanca. Din aceste puncte de pornire, cucerirea se extinde progresiv dar lent, facilitată de disputele interne. În aprilie 1911, asediat de rebeli în Fes, solicită ajutorul francezilor, care profită pentru a ocupa întâi oraşul asediat, apoi Meknes şi Rabat. După acordul încheiat cu Germania, la 4 noiembrie 1911, Franţa impune suveranului o convenţie de protectorat (30 martie 1912) şi abandonează, în favoarea Spaniei, Riful, în nordul ţării, Ifni şi Tartaya, în sud (noiembrie 1913). Pentru a pacifica ţara în întregime, se vor mai război totuşi până în 1934.

Italia, care avea propriile interese în Tripolitania şi Cirenaica, râvnea la aceste provincii. Faptul că francezii se instalaseră în Tunis şi Maroc îi determină pe italieni să se considere, la rândul lor, stăpâni pe provinciile amintite. Numai că situaţia nu era asemănătoare. Otomanii puseseră stăpânire pe aceste ţinuturi din 1835 şi îşi întăriseră poziţia în 1881. Cucerirea lor implica un inevitabil război cu sultanul. Italia îl declară, la 29 septembrie 1911, debarcă la Tripoli, pe 4 octombrie, atacă, în acelaşi timp, Rodos, insulele Dodecaneze şi bombardează strâmtoarea Dardanele (aprilie 1912). Preia foarte repede controlul coastelor dar, în interiorul ţării, arabii şi forţele otomane conduse de un bărbat care va deveni celebru, Enver(6), opun o rezistenţă înverşunată din octombrie 1912 până în august 1914, dată la care confruntările încetează şi în Fezzan, situat în sud-vest. Totuşi, angajată în conflictele balcanice, mai ameninţătoare pentru ea, Turcia semnează, la 15 octombrie 1912 tratatul de pace de la Ouchy, prin care recunoaşte dreptul Italiei de a anexa Tripolitania şi Cirenaica, pe care era cât pe ce să le piardă în Primul Război Mondial din pricina răscoalei care o va obliga să se retragă în Tripoli şi Homs (1915).

Deschiderea Canalului de Suez, inaugurat cu mare pompă la 17 noiembrie 1869, după zece ani de muncă, şi a cărui concesiune fusese acordată de vice-regele Egiptului lui Ferdinand de Lesseps încă din 1856, a fost un şoc pentru Anglia, care privea cu nelinişte poziţia extrem de avantajoasă a Franţei în Egipt. Devansată de iniţiativa şi îndrăzneala tehnică a rivalei, Anglia îşi ia revanşa prin mijloace financiare înainte de a pune mâna pe arme. În 1875, cumpără pe nimica toată acţiunile Societăţii Canalului deţinute de khediv (titlu acordat de sultan vice-regelui, în 1867), acţiuni care

vor fi, peste câţiva ani, de zece ori mai scumpe – şi devine acţionar principal. Odată cu Suezul, ca şi cu multe alte societăţi, economia egipteană trece aproape în întregime în mâinile străinilor, fapt ce va provoca furia populaţiei. Un incident, grav, la urma urmelor, provoacă scânteia care va aprinde focul. La începutul anului 1882, creştinii din Alexandria sunt masacraţi.

La 26 mai, ca măsură de intimidare, o flotă franco-britanică – douăsprezece nave – se prezintă în marele port. Întrucât Franţa nu avea niciun motiv să se certe cu vechii prieteni egipteni, englezii bombardează singuri oraşul, la 11 iulie, şi debarcă în Suez, la 20 august. Pe 13 septembrie, îi învinge pe egipteni la Tell el-Kebir şi, pe 15, intră în Cairo. Instalează aici un comisar pentru a-l seconda pe khediv – de fapt, pentru a-l dirija. Devin, astfel, pentru multă vreme, stăpânii Egiptului. În 1887, Turciei nu-i rămâne decât să recunoască faptul împlinit. Ocupanţii îl trimit pe lordul Kitchener, care va reorganiza armata egipteană şi va pune stăpânire pe Sudanul revoltat sub conducerea unui iluminat care se autoproclamase şi fusese recunoscut mahdi (1881). „În condominionul anglo-egiptean din Sudan, Anglia este, în mod evident, cea care impune regulile" (Elie Kedourie). În 1914, intrarea Imperiului Otoman în război alături de Puterile Centrale îi va determina pe englezi să proclame sfârşitul suveranităţii turceşti şi să stabilească oficial protectoratul său în Egipt.

Odată cu Egiptul, Franţa pierdea una din cele mai bune poziţii în Orientul Apropiat. Poziţia pe care o păstra în Liban avea o valoare strategică mult mai mică. Ca toate provinciile Imperiului Otoman, mai ales cele în care coabitau diferite comunităţi, Libanul şi, în mai mică măsură, Siria erau zdruncinate de crize violente. În 1840-1841 au izbucnit confruntări sângeroase între maroniţi şi druzi, iar situaţia a rămas încordată timp de douăzeci de ani. Această tensiune va conduce, în 1860-1861, la un adevărat război civil la care participă catolici şi musulmani sunniţi. S-au înregistrat mii de morţi, sute de oraşe distruse (360 maronite), 560 de biserici şi 42 de mănăstiri incendiate. Exilul creştinilor începuse. Şi va continua...

Marile puteri decid să intervină. Sarcina revine Franţei, care debarcă trupe (vor rămâne până în 1871). La Istanbul se organizează o conferinţă internaţională. Se decide ca Libanul să devină regiune autonomă a Imperiului Otoman şi să fie condus de un guvernator catolic numit de Sublima Poartă (9 iunie 1861). Acordul este confirmat de ţările europene la 6 septembrie 1864. Datorită lui Napoleon al III-lea, Franţa îşi reia rolul de protectoare a creştinilor din Orient.

SUPUNEREA CAUCAZULUI

Sfârşitul războiului Crimeei, în 1856, şi pacificarea Caucazului, în 1859, permit ţarului să reia vechiul său proiect de cucerire a hanatelor din Asia Centrală. Ruşii rezolvaseră, cu destule dificultăţi, problema imensului Kazahstan. În 1731 şi 1740, două dintre hoarde, cea Mică şi cea Mijlocie, acceptaseră statutul de vasale, dar suportau cu greu presiunea care continua să crească la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi se răzvrătiseră – ceea ce a determinat eliminarea hanilor, cel al Hoardei Mijlocii, în 1822, cel al Hoardei Mici, în 1827 şi, în final, încorporarea lor în imperiul ţarist, prin 1840-1848. Vecini, din acel moment, cu antica Sogdiana, devenită Uzbekistan, ruşii plănuiesc să pună stăpânire pe această ţară şi încep cu întemeierea Aralskului (Raimsk) în estuarul fluviului Sîr-Daria şi cu ocuparea localităţii Ak Mestdjid după lupte grele (1852-1853). Cu toate că prezentau atunci bătălia împotriva musulmanilor ca prioritară, războiul Crimeei pune capăt proiectului.

Rusia avea demult conflicte în Caucaz. Cu toate că fusese islamizată relativ recent, populaţia din regiunile nordice accepta cu greu dominaţia rusă, cu atât mai mult cu cât era supusă unei politici de creştinare şi de aşezare aici a colonilor. După perioada confuză cuprinsă între sosirea lui Petru cel Mare (care cucerise Derbentul, în 1722, şi fusese obligat să-l înapoieze Persiei în 1735) şi ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, mişcarea insurecţională se organizase în anii 1780 (răscoala cecenilor din 1788-1791, condusă de şeicul Mansur) şi se amplificase la începutul secolului al XIX-lea. Prin 1828, congregaţia religioasă a Naqshbandienilor(7) a provocat răscoala ce a rămas legată de numele lui cerkezului Şamil, eroul dar nu şi iniţiatorul revoltei. Născut în 1797, Şamil îşi începuse cariera de locotenent al lui Ghazi Muhammad (mort în 1832), primul imam al războiului sfânt împotriva ruşilor, apoi al lui Hamza Beg, dar moartea acestuia din urmă, în 1834, îl aşează pe Şamil în fruntea mişcării, el devenind astfel al treilea imam al unui stat teocratic format din Daghestan şi Cecenia, stat la a cărui organizare a contribuit din plin (1834-1859). În conflict deschis cu trupele ruseşti care încercau să-i blocheze şi să-i înfometeze pe munteni, Şamil reuşeşte să-i ţină în şah multă vreme şi să obţină câteva victorii, mai ales între 1841 şi 1844; dar, în timp, forţele lui se epuizează şi, când, în sfârşit, se predă, la 26 august 1859, nu mai avea, se spune, decât 400 de combatanţi. Presa din lumea întreagă celebra (sau deplângea) isprăvile lui.

Un mare grup de ceceni, estimat de unele surse între 400000 şi un milion, s-au refugiat în Imperiul Otoman, care i-a instalat în diferite provincii, mai cu seamă în Siria şi în Balcani. Cei care nu au emigrat au continuat să se menţină într-o opoziţie mai mult sau mai puţin clandestină, dar deosebit de tenace, care s-a manifestat apoi în mişcări naţionale şi sociale atât la sfârşitul secolului al XIX-lea cât şi mai târziu, după revoluţia sovietică (răscoalele lui Gotsinaski şi Uzun Hadji, în 1920-1923). Se cunosc problemele pe care Cecenia le pune încă la acest început de secol XXI.

CUCERIREA ASIEI CENTRALE

După ce au pacificat Caucazul, ruşii au putut să revină la planurile lor împotriva Asiei Centrale.

Era un teritoriu vast, de peste un milion de kilometri pătraţi, cel pe care voiau să-l cucerească, unul din ţinuturile binecuvântate ale civilizaţiei care asistase poate la naşterea lui Zarathustra (Zoroastru), cu trei milenii în urmă, care dăduse astronomi ca Abu Machar (Albumasar, prin 780-886) şi Ulu Beg, prinţul timurid (1394-1445), matematicieni ca al-Khawarizmi (al-Choarismi, mort prin 843), pe cel mai mare savant al islamului, al-Biruni (Aliboron, 973-1037), un filosof de talia lui Ibn Sina (Avicenna, 980-1037) şi mulţi alţii; ţinutul unde al-Bukhari (810-870) compusese cea mai cunoscută culegere de *hadith*, una din lucrările fundamentale ale sunnismului; un pământ pe care înfloriseră două din cele mai frumoase oraşe ale lumii, Buhara şi Samarkand. Cu toate că decăzuse între timp, nu era o ţară de barbari, barbarii fiind, mai degrabă, ruşii al căror trecut nu fusese nici pe departe atât de prestigios. Este adevărat că se aflau în marele lor secol, în care au scris Dostoievski şi Tolstoi, au compus Rimski-Korsakov şi Musorgski...

Uzbekistanul nu era unificat. Fusese împărţit în trei hanate: Hiva, la vest, în Horezm, fondat în 1512; Buhara, în Sogdiana propriu-zisă; şi Kokand, la est, acesta din urmă înfiinţat în 1730-1732, dar cel mai puternic. În sfârşit, la sud-vest se întindea ţinutul turcilor rămaşi aproape în totalitate nomazi, turkmenii, care gravitau în jurul oraşului Merv. Toţi se invidiau şi îşi petreceau o mare parte din timp în război. Aşa se face că, prin 1770, Hiva este ocupată şi rasă în întregime de turcmeni. Am spus bine *rasă*. Admirabilul oraş medieval pe care îl vedem astăzi a fost ridicat după această

catastrofă, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Total izolate, în pofida agenţilor britanici care încercau să contrabalanseze influenţa rusească, dar fără cine ştie ce mare succes datorită binecunoscutei lor politici colonialiste, cele trei hanate păreau incapabile să se apere, iar cucerirea lor părea uşor de înfăptuit. Chiar aşa a fost.

În 1864, o coloană sub comanda generalului Cernaiev pleacă din Vernij (Alma Ata), oraş fondat în 1854, atacă hanatul Kokand care, datorită extinderii lui, era atunci stăpânul oraşelor Timshkent (Cimkent) şi Yassi (Turkestan), cucereşte cele două oraşe, apoi, în iunie 1865, după două zile de confruntări de stradă sângeroase, Taşkentul. Emirul din Buhara, Muzaffar al-Din (1860-1885), decide să intervină şi încearcă să ia înapoi Taşkentul, deja un mare oraş cu peste 100000 de suflete. Nu reuşeşte decât să piardă Samarkandul, în mai 1868, şi să fie învins, în iunie, în bătălia de la Zerolubak. Cere pace, este forţat să abandoneze o mare parte din posesiuni – între care Samakand şi Khodjent, ataşate guvernoratului Turkestanului, organizat în 1867, încredinţat generalului von Kauffmann (1838-1882) – şi să intre într-o semi vasalitate. După cinci ani – fiul lui proclamase deja războiul sfânt – cade oraşul Buhara (1837), iar emirul este obligat să accepte un protectorat *de facto* nu numai *de jure*: îşi păstrează tronul, o anumită autonomie internă, dar renunţă la oricare alt semn de suveranitate. În vara lui 1873, Kauffmann trimite o coloană împotriva hanatului Hiva, ocupă capitala acestuia, la 2 iunie, o supune şi îi aplică un statut identic celui al oraşului Buhara.

Cucerirea hanatului Kokand solicită un efort militar mai mare, întrucât, cu toate că se consideră – pe bună dreptate – pierdut, vrea să lupte eroic. Intrat în *jihad*, în 1860, poartă o nouă campanie, în 1865, iar ruşilor le mai trebuie un an pentru a-i veni de hac. În înverşunarea lui, acest hanat reuşeşte, spre deosebire de celelalte două, să-şi piardă şi emirul, şi suveranitatea, şi toate drepturile: este pur şi simplu anexat la Rusia (1876).

Pornind din Krasnovodsk, pe Marea Caspică, armata rusă începe, în 1877, să efectueze raiduri asupra turkmenilor, apoi, în 1880, lansează ofensiva generală împotriva lor. La 15 ianuarie 1881, după patruzeci şi cinci de zile de rezistenţă, cade principala fortăreaţă, Gok Tepe. În februarie 1884, ruşii ocupă oraşele Murghab şi Merv şi ajung la frontiera afgană. Era în logica lucrurilor ca ruşii să ocupe atunci Afganistanul. Dar englezi sunt hotărâţi să-i împiedice cu orice preţ.

INDIA ŞI RUTA AFGANĂ

Stat fondat de Ahmed Khan Durrani (1747-1773) prin separarea de Iran, locuit de tot felul de naţii, iranieni, turci, mongoli şi altele, lipsit de unitate geografică şi politică, dar drum de trecere obligatoriu între India şi ţările situate la nord şi la vest de aceasta, şi poate de aceea moştenitor al vechilor civilizaţii cărora le datorează monumentele marilor Budha de la Bamian (secolele IV-VI) distruse recent de fanatici, strălucirea unor metropole ca Ghazni, între secolele al X-lea şi al XII-lea, unde a trăit Firdusi (832-1020), autorul nemuritor al *Cărţii Regilor* (*Chah-name*), Avicenna şi al-Biruni, născuţi în Sogdiana, sau ca Herat, de unde au ieşit poate cele mai frumoase miniaturi persane (secolul al XV-lea), Afganistanul se afla prins ca în cleşte între două imperii europene: cel al ruşilor, care ocupaseră hanatele Uzbekistanului şi stepele Turkestanului, şi cel al englezilor, care puseseră stăpânire pe India.

După eliminarea francezilor şi a maraţilor, britanicii nu se mai confruntă cu forţe capabile să-i oprească. Îl omorâseră, pe câmpul de luptă de la Seringapatam, pe duşmanul lor sălbatic din Mysore, Tipu Sahib (1799), anexaseră Carnatic, Rohilkhand şi Djobul inferior (1801), îl determinaseră pe unul dintre prinţii din dinastia maraţilor pe care îl detronaseră pentru a le oferi teritoriile care aparţinuseră puternicei confederaţii al cărei membru fusese (tratatul de la Bassein, 1802) şi îşi impuseseră dominaţia printr-o victorie zdrobitoare (1803). În sfârşit, în 1813, câştigaseră războiul împotriva gurkhaţilor. Astfel, în 1818, ei dominau direct sau indirect (prin statele princiare vasale) întregul subcontinent, cu excepţia Caşmirului, Pendjabului şi Sindului. Dar devin stăpânii Sindului, în 1843, ai Caşmirului, în 1846, ai Pendjabului, în 1848. Dacă, în 1857, *Indian Mutiny*, pe care noi o numim revolta cipailor, i-a pus în alertă pe englezi, până la urmă au profitat de ea pentru a proclama destrămarea Imperiului Marilor Moguli (1858), a cărui moştenire au revendicat-o în momentul în care au luat coroana căzută de pe capul lor şi au aşezat-o pe capul reginei Victoria (1887). În acelaşi an, au înlocuit venerabila Companie cu un vice-regat. Imperiul Indiilor devenise cea mai frumoasă perlă a coroanei britanice şi era normal să se afle în centrul preocupărilor, cu atât mai mult cu cât se ştia că este râvnită şi ameninţată din toate părţile. Expediţia lui Napoleon în Egipt nu intenţionase, cel puţin în parte, să taie drumul care lega India de metropolă? Nu avusese Franţa acel

proiect nebun de a trimite o armată de invazie prin Iran şi Afganistan (misiunea Gardane, 1807)? Anglia nu ignora faptul că, de la invazia arienilor din preistorie, cel care stăpânea Afganistanul stăpânea şi valea indo-gangelică. Darius, Alexandru, Mahmud de Ghazni, Tamerlan, Babur şi mulţi alţii au dovedit-o. Dintre toţi prădătorii potenţiali, cei mai periculoşi erau ruşii pentru că se dovedeau cei mai lacomi şi cei mai bine plasaţi din punct de vedere geografic. Demult îşi arătaseră colţii, dar după ce se instalaseră la nord de Amu-Daria, se vedea mai bine cât sunt de ascuţiţi.

Relaţiile dintre Afganistan, pe de o parte, englezi şi ruşi, pe de altă parte, apăruseră, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în momentul în care suveranii afgani prinseseră obiceiul, pe care nu l-au mai pierdut, de a-şi disputa tronul, aşa încât cel instalat să se găsească în situaţia de a fi răsturnat de un concurent pe care îl răsturna la rândul său: Mahmud Khan (1799-1803), l-a detronat pe Zaman Şah (1793-1799), a fost detronat de unchiul său Şah Chudja (1803-1809), alungat imediat de revenirea lui Mahmud (1809-1825), obligat să-i cedeze locul lui Dost Muhammad (1825-1839), care îl cedează, la rândul său, lui Şah Chudja (1839-1842) şi îl recuperează (1842-1863). În asemenea situaţie, în pofida xenofobiei afganilor, era normal ca unii sau alţii să facă apel la străini, evident la puternicii lor vecini.

Prima intervenţie a avut loc în 1809, când, înainte de a fi detronat, Şah Chudja a primit vizita lordului Elphinstone şi au semnat împreună tratatul de la Calcutta prin care Afganistanul se angaja să împiedice trecerea francezilor prin ţară, iar Anglia să garanteze integritatea teritoriului. Întrucât şahul nu prea avea încredere în prietenia engleză, după detronare s-a refugiat în India. S-a ocupat de intrigi? Fără îndoială. În orice caz, reprezenta pentru englezi asul din mânecă. Dost Muhammad înţelege cum stau lucrurile, intră în panică şi ia legătura cu vecinii ruşi. Această mişcare îi determină pe englezi să joace riscant: plasează pe tron un om de-al lor. În august 1839, lordul Auckland invadează Afganistanul şi ocupă oraşul Kabul. Atunci s-a văzut pentru prima dată că afganii preferă să moară decât să suporte ocupaţia necredincioşilor. Toată ţara a luat foc. În capitală, guvernatorul britanic Burnes şi ofiţerii de stat-major au fost asasinaţi. Armata de ocupaţie a fost nevoită să se întoarcă în India. În timp ce se retrăgea, a fost încercuită şi exterminată de munteni. Numai douăzeci de oameni au scăpat cu viaţă (1841).

A fost pentru englezi una din cele mai grele pierderi în războiul lor colonial. Trebuia răzbunată. Anul următor, o expediţie de represalii a intrat

în Kabul, a distrus oraşul în lung şi-n lat, dar nu a rămas pe loc. S-a instalat dincolo de cheile munţilor, la Peshawar, care fusese capitala hibernală a afganilor (anexată în 1845), închizând astfel trecătoarea Khyber şi, dintr-o lovitură, accesul principal spre Asia Centrală. În 1855, tratatul încheiat la Peshawar pecetluieşte prietenia durabilă între Compania Indiilor şi regatul afgan. După câţiva ani, englezii l-au ajutat pe Dost Muhammad, care se îndepărtase de ruşi, să pună stăpânire pe Kunduz şi, în sfârşit, pe Herat (1863). La 9 iunie 1863, pe patul de moarte, regele îi recomanda fiului său Şir Ali Khan (1863-1879) să păstreze totdeauna relaţii bune cu Anglia, dar să nu lase niciodată un englez să pătrundă în Afganistan.

Şir Ali, care a domnit pe vremea când ruşii cucereau hanatele, a luat legătura cu ei. Noile relaţii între Moscova şi Kabul sporesc neliniştea care îi cuprinsese pe englezi odată cu înaintarea ruşilor. Se grăbesc să încheie cu ţarul un acord prin care Amu-Daria, vechiul Oxus, să rămână frontieră inviolabilă între Rusia şi Afganistan (1873). Se pare totuşi că, în 1878, Şir Ali îşi alege tabăra din care să facă parte. Îl primeşte pe ambasadorul rus Stobietov, dar îl refuză pe englezul Chamberlain. Marea Britanie reacţionează imediat, trimiţând trei corpuri de armată în Afganistan. La 21 noiembrie 1878, primul străbate trecătoarea Khyber şi se îndreaptă spre Kabul de unde îl alungă pe rege care dealtfel şi moare când soseşte în Bactriana. Al doilea corp de armată urcă valea Kuram. Al treilea ocupă Kandaharul, la 8 ianuarie 1879. Fiul defunctului rege se vede obligat să semneze tratatul de la Gandamak (1879), prin care renunţă la teritoriile din estul munţilor Sulayman şi acceptă un semiprotectorat britanic în Afganistan. Până la intrarea în vigoare a tratatului, la Kabul soseşte o misiune diplomatică (24 iulie) ce va fi masacrată la 3 septembrie. Forţele britanice din India, de la celebra frontieră de nord-vest, revin, ocupă oraşul rebel, pe 7 octombrie, îl arestează pe suveran şi îl înlocuiesc cu Abd al-Rahman Khan (1880-1901). După îndelungate negocieri, în 1893 se decide: nu rămâne niciun rezident englez în Kabul, iar comisia Mortimer-Durand fixează graniţa dintre cele două ţări pe „linia Durand". Abd al-Rahman este complet izolat şi primeşte în schimb o pensie anuală. Urmează o lungă perioadă de pace de care Afganistanul profită pentru a-i supune pe mongolii hazara şi pe locuitorii din Ţara Necredincioşilor (kafirilor), Kafiristan(8), care, convertită cu forţa la islam, devine Ţara Luminii, Nuristan. În 1905, victoria japonezilor asupra ruşilor determină Moscova să caute alianţe în Europa. Englezii şi ruşii se înţeleg oficial ca Afganistanul să fie ceea ce era deja, adică un stat

tampon. Va trebui un an treilea război, declanşat într-un moment în care lumea era sătulă de război (1919), pentru ca Afganistanul să devină stăpân pe propriile relaţii diplomatice şi să se bucure de o suveranitate deplină.

VASALITATEA DEGHIZATĂ A IRANULUI

Ca şi Afganistanul, Iranul, numit atunci Persia, moştenitorul a două milenii şi jumătate de istorie, una din cele mai vechi naţiuni de pe pământ, era presat între imperialismul rus şi cel britanic şi, în plus, ameninţat de duşmanul de veacuri, Imperiul Otoman. Ca şi Afganistanul, va forma un stat tampon între cele două puteri, dar în condiţii destul de diferite. Va ajunge, ca şi vecinul său oriental, să fie invadat total sau parţial, dar nu va opune rezistenţă. În schimb, va suferi, spre deosebire de primul, o dominaţie economică totală, ceea ce îi va permite să cunoască o relativă dezvoltare şi deschidere spre lumea modernă. Dacă a fost una din puţinele ţări musulmane care a rămas necolonizată, dacă şi-a păstrat, cel puţin teoretic, independenţa – întrucât nu a fost deloc stăpân la el acasă – faptul se datorează ruşilor care nu le-au permis englezilor să-l aservească şi, în egală măsură, englezilor care nu le-au permis ruşilor nici atât.

După eşecul proiectului napoleonian de a ataca India trecând prin Siria, Iran şi Afganistan, chiar în anul în care a fost adoptat tratatul de la Tilsit (1807) între împărat şi ţar, suveranul persan este obligat de englezi să închidă porţile ţării pentru Franţa (1809), primind, în schimb, semn al revirimentului alianţei, garanţia integrităţii teritoriale. Acest angajament nu-i împiedică pe ruşi să apară în chip de învingători la capătul unui război îndelungat (1804-1813) şi să-l oblige pe Fath Ali Şah să semneze tratatul de la Gulistan, prin care Persia renunţa la toate pretenţiile asupra provinciilor creştine Georgia şi Mingrelia ca şi asupra provinciilor musulmane Daghestan şi Şirvan. Această renunţare este rostită doar în vârful buzelor şi, în 1826, iranienii încearcă în zadar recucerirea Caucazului. Generalul rus Paskievici îi alungă, traversează Arax, ocupă Tabrizul şi Azerbaidjanul. Confruntarea se sfârşeşte cu un tratat şi mai catastrofal, cel de la Turkmentchai (2 aprilie 1828), prin care Iranul cedează toată Armenia persană, adică regiunile Erevan şi Nakhitchevan. După aproape un secol, armenii creştini, scăpaţi în sfârşit de stăpânii musulmani, devin supuşi ai ruşilor, pe care îi consideră eliberatori. Această situaţie va avea un rol în declanşarea „genocidului" sau „masacrului" din 1915.

În 1834, Moscova se alătură viziunii engleze din 1809 asupra neutralităţii Iranului şi, preocupaţi de propriul progres, englezii şi ruşii încheie un acord prin care recunoasc independenţa Iranului. Lucrurile se complică după venirea lui Muhammad Şah (1834-1847), care încearcă să ocupe Heratul(9) (1837), atacat deja, în 1816, de unul din predecesorii săi şi chiar de el, în 1833, pe când nu era decât prinţ moştenitor. Un locotenent englez apără oraşul; nu are un grad înalt, dar reprezintă Anglia care l-a învăţat să nu accepte nicio intruziune străină în Afganistan. Îşi conduce flota în golful Persic şi debarcă o companie de ciapi la Fars; suveranul, speriat, ridică asediul. În 1852 şi în 1856, Herat este încercuit din nou, iar englezii reacţionează ca şi în 1837. Totuşi, cu ocazia ultimei intervenţii, lucrurile iau o întorsătură neaşteptată. Rusia încurajează Persia pe ascuns. La 1 noiembrie, englezii declară război acesteia din urmă şi, conform obişnuinţei, trupele intră în Golful Persic şi debarcă la Buchir. Ruşii sunt pe picior de război. Conflictul între cele două puteri pare inevitabil, dar Napoleon al III-lea intervine ca arbitru şi împiedică declanşarea războiului. Ruşii nu mai mişcă; englezii evacuează – în principiu – Golful; persanii renunţă la Herat.

Între timp, englezii ocupaseră Kalat, capitala principatului Belucistan (1839), fosta Gedrosia, odinioară posesiune persană, dar independentă la mijlocul secolului al XVII-lea. Era primul pas către stabilirea unui protectorat asupra provinciei (1854), apoi către anexarea ei la imperiul Indiilor, realizată parţial în 1879, prin tratatul de la Gandamak, şi, total, în 1887. Această avansare încercuieşte şi mai mult Afganistanul, smulge din lumea iraniană unul din cele mai vechi ţinuturi, făcând prezenţa britanică şi mai apăsătoare. Dacă Persia, marcată de marea criză provocată de babism(10), cu violenţele şi masacrele ei din anii 1847-1850, rămâne, după 1822, în relaţii paşnice cu vecinii săi englezi şi ruşi, preţul plătit pentru liniştea este însăşi economia ţării, subordonată de-acum Angliei, care îşi consolidează poziţia în Golf printr-o reţea de alianţe cu prinţii arabi, ocupând cu intermitenţe puncte stategice, precum Bahreim, din 1870 până în 1888 (înainte de anexarea din 1914). Anglia concesionase dreptul la comerţ liber încă din 1801, întâi pe coastele persane, apoi în interiorul ţării, continuând să-şi sporească dominaţia. În 1863, a instalat telegraful şi a realizat monopolul comunicaţiilor. În 1872, unul din bancheri, baronul Reuter, a obţinut un contract fantastic care, dacă s-ar fi realizat, i-ar fi oferit pe tavă toată economia iraniană; dar ruşii, lipsa de fonduri şi propriul guvern care nu l-a susţinut l-au obligat să renunţe. Anglia controla economia iraniană prin

băncile omniprezente, singurele dealtfel (1859). Curtea persană nu reacţiona. În schimb, creştea ura populaţiei umilite împotriva străinilor. Deşi nonviolentă, ura se manifesta cu atâta vehemenţă, încât, în 1892, când au vrut să preia monopolul tutunului, englezii au fost obligaţi să renunţe. A fost o renunţare lipsită de importanţă, pentru ca, în 1909, prin Anglo-Iranian Oil Company (devenită British Company în 1954) să pună mâna pe petrol şi să facă din Iran primul producător mondial. Inutil să spunem că beneficiile intrau mai mult în bursa englezilor decât în sertarul persanilor: roialităţile vărsate reprezentau mai puţin de jumătate din impozitul pe care compania îl plătea trezoreriei britanice...

După lungi tratative, ruşii şi englezii se pun în sfârşit de acord, la 30 august 1907, să recunoască independenţa Iranului şi să-şi delimiteze zonele de influenţă printr-o fâşie neutră, una la nord, pentru ruşi, alta la sud, pentru britanici. La 23 iunie 1908, şahul, revoltat, provoacă o lovitură de stat şi dizolvă Parlamentul. Ţara se prăbuşeşte într-o anarhie totală. Încă o dată, flota engleză pătrunde în Golf, ruşii ocupă Tabrizul; până şi otomanii trec graniţa. Nu mai era nimic de făcut. Persia se dovedea total neputincioasă în faţa europenilor; trebuia să se încline în faţa lor. Suveranul abdică şi lasă puterea - dacă o putem numi astfel – fiului său, un băiat de doisprezece ani, Sultan Ahmed Şah (1909-1925). Însemna recunoaşterea faptului că străinii sunt cei care conduc jocul.

CAPITOLUL XVII

Războiul din 1914-1918 şi consecinţele lui

În 1914, cu toate că nu mai era o mare putere, Imperiul Otoman putea să-şi facă totuşi iluzii. Avea încă destule cărţi în joc pentru ca cele două forţe care vor intra în război să încerce să-l atragă de partea lor. Posesiunile otomane din Asia erau încă imense; imperiul controla Strâmtorile şi se bucura de prestigiul naval pe care îl asigura califatul al cărui rol în lumea musulmană(1) era greu de estimat; armata era încă demnă de luat în seamă. Aşa se face că, până şi-a fixat linia de conduită, demersurile diplomatice, oficiale sau secrete, menite să-i influenţeze poziţia se înmulţeau. Poate fiindcă Rusia rămânea, în ochii otomanilor, inamicul numărul unu, s-au aliat în final cu Puterile Centrale. La 29 octombrie, flota turcă a bombardat oraşele Odessa, Sevastopol şi Novosibirsk, ceea ce a determinat Rusia, pe 2 noiembrie, Franţa şi Marea Britanie, pe 5, să declare război Sublimei Porţi. La 23 noiembrie, califul cheamă la *jihad*. Nu prea a fost auzit în interiorul frontierelor şi, cu atât mai puţin, în afara lor. Algerienii, tunisienii, negrii din Africa au rămas fideli Franţei, ca şi musulmanii indieni Regatului Unit, cei din Asia Centrală şi din Caucaz Rusiei, iar Egiptul nu s-a mişcat decât atunci când turcii au lansat atacurile asupra Canalului de Suez. Numai libienii au luptat împotriva italienilor. Indonezienii nu au fost înrolaţi. Iranul, inamic tradiţional al turcilor, şi pe deasupra şiit, a suportat pasiv efectele războiului. A fost invadat din toate părţile: turcii au ocupat Hamadan, Kermanchah, Qazvin; ruşii au pus stăpânire pe Teheran şi Qum (la sfârşizul lui1916), apoi i-au izgonit pe otomani (1917); englezii au înfiinţat o jandarmerie naţională care a avut grijă de Yazd, Şiraz şi Ispahan şi care, după izbucnirea revoluţiei sovietice, i-a obligat pe ruşi să se retragă şi a ocupat toată ţara, din Golf până la Marea Caspică. Epuizată, vlăguită, Persia îşi recâştigase independenţa (19 august 1919), iar Anglia se

declarase protectorul ei (încă o dată, pentru totdeauna!). Chiar în interiorul Imperiului Otoman, arabii din Siria, Palestina şi Arabia s-au răsculat împotriva acestuia cu ajutorul Angliei care a ştiut să-i încânte cu promisiuni, antrenându-i în mişcarea insurecţională pe adevăraţi inamici ai turcilor, precum şeriful Meccăi, Huseim, şi wahhabitul Hedjazului, Ibn Saud (iunie 1916).

Nu se poate spune aşadar că marele conflict din 1914-1918 se înscrie în cadrul războiului milenar dintre islam şi creştinătate, pentru că musulmanii s-au aflat în ambele tabere. În schimb, conflictul în desfăşurare, cu turci masacraţi de creştini la Van, Erzurum, Trabzon (Trebizonda) şi cu incomparabil mai numeroşii creştini masacraţi de turci şi de kurzi, ca şi încheierea conflictului, cu avertismentul dat de englezi şi francezi arabilor din Orientul Apropiat, se înscriu în parametri războiului milenar.

DISPARIŢIA CREŞTINILOR DIN TURCIA

Faptul că în 1915 a fost genocid – după cum afirmă mulţi, alături de armeni – sau masacru – după cum susţin alţii, alături de turci – este un subiect asupra căruia istoricii nu s-au pus de acord; dar, în mod cert, tragedia armeană este una din cele mai cumplite din câte s-au înregistrat în confruntarea milenară dintre islam şi creştinătate. La sfârşitul ostilităţilor, dintr-un popor care fusese atât de numeros nu mai rămăseseră în Turcia decât 70000 de suflete: câţi au murit, câţi au emigrat? Unii avansează cifra de 1500000 de victime, alţii nu recunosc mai mult de 300000. Chiar dacă adevărul, cum se întâmplă de cele mai multe ori, se află undeva la mijloc, faptul este intolerabil.

Timp de secole, relaţiile între comunităţile armene, turceşti şi kurde fuseseră acceptabile, dar au început să se deterioreze în secolul al XIX-lea, odată cu deşteptarea sentimentului naţional şi accesul la independenţă al grecilor, sârbilor şi bulgarilor. Dacă toate naţiunile creştine erau libere, Armenia n-ar putea să fie? Gândul încolţise în minţile armenilor. Aveau şi oameni în străinătate care îi încurajau. De la războiul ruso-turc din 1877-1878, armata rusă, în care slujeau generali armeni, eliberase Kars, Hakkari, Batum. În 1894-1896, în Anatolia orientală izbucniseră mişcări insurecţionale cu consecinţe în tot Imperiul Otoman. Turcii le reprimaseră fără milă, omorând de la 100000 la 200000 de oameni; aproape tot atâţia au fugit în străinătate. Pentru a atrage atenţia lumii care privise cu o indiferenţă totală această dramă, un comando armean ocupase sediul central al Băncii otomane din Istanbul.

Este aproape sigur că turcii, care, în 1915, traversau momente dificile pe frontul oriental, au avut sentimentul că supuşii lor creştini nu prezintă încredere, că mulţi dintre ei trădează. Ataturk – care nu poate fi acuzat de fanatism musulman în 1927, când încerca să înscrie Turcia în rândul civilizaţiilor europene – referindu-se la vremea războiului, declara în *Discursul*-fluviu (*Nutuk*): „În toată ţara, elementele creştine acţionau pe faţă sau pe ascuns în favoarea propriilor interese". Este adevărat că ruşii afirmaseră că îi vor vor primi cu braţele deschise pe armenii din Anatolia. Este adevărat că armenii trecuseră de partea ruşilor, mai ales la Van, unde luptele fuseseră foarte violente – oraşe distruse, ale căror monumente n-au mai fost reconstruite – şi unde omorâseră zeci de mii de locuitori.

În mai 1915, turcii hotărăsc să-i deporteze pe armeni, mai întâi pe cei din vecinătatea frontului, apoi pe toţi ceilalţi. Voiau doar să-i deplaseze spre Siria? Cu siguranţă, aceasta fusese intenţia unor conducători. Voiau să-i elimine pentru a regla astfel, odată pentru totdeauna, problema armeană? Se poate să fi fost câţiva responsabili cu un asemenea proiect. Se ştie precis că deportaţii au suportat cele mai grele condiţii, că au traversat un ţinut ostil, că a fost un masacru.

Această dramă nu va fi uitată. Va reveni mereu în memoria colectivă. Armenii vor cere cu perseverenţă ca genocidul să fie recunoscut. Vor ajunge până la violenţe teroriste, cu speranţa nebună că vor obţine vechea lor patrie în care nu mai trăieşte niciunul de-al lor. Între 1973 (primele asasinate în California) şi 1984, Armenian Secret Army of Liberation of Armenia (ASALA) a ameninţat viaţa şi interesele turcilor în lume, chiar a reprezentanţilor NATO. Se poate spune că masacrarea armenilor în Azerbaidjanul turcofon (la Sumgait, în 1988, la Baku, în 1990), ca şi războiul care a izbucnit în 1991 între Azerbaidjan şi Armenia desovietizată, n-au fost ultimele amintiri ale ostilităţii apărute între cele două popoare cu o sută de ani în urmă?

Armenii odată dispăruţi, pe teritoriul tinerei Republici turce nu mai rămânea decât o minoritate creştină, cea a grecilor. Aceştia au plecat în patria-mamă, fără violenţă, după semnarea unui acord între Turcia şi Grecia, la 30 ianuarie 1923. Un milion şi jumătate de greci şi-au părăsit ţara natală, în care stămoşii lor au trăit de pe vremea lui Esop şi Herodot, pentru a se stabili în regatul grec; un milion şi jumătate de turci au venit din Grecia în Anatolia pentru a le lua locul. Nu au rămas decât cei care locuiau în marile oraşe, mai ales în Istanbul. Dintre aceştia, cea mai mare parte, aproximativ 100000, au plecat, la rândul lor, în 1955, de frică (?), din patriotism (?), sau pur şi simplu păcăliţi, în momentul în care s-a pus problema cipriotă: insula

va fi independentă sau ataşată Greciei şi, în orice caz, care va fi statutul populaţiei de origine turcă? Mă aflam la Istanbul puţin înainte de emigraţia din 1955 şi am revenit după: pot să depun mărturie despre schimbarea radicală a atmosferei, aşa cum am simţit-o mai ales în cartierul stanbuliot Pera; mi-am dat seama că se sfârşeau, sub ochii mei, milenii de istorie, că ceea ce fusese unul din cele mai fertile ţinuturi pentru sămânţa creştină nu mai era considerat al creştinilor. Naţionalismul reuşise ceea ce nu reuşiseră să facă treisprezece secole de război. În tot Orientul, doar Turcia laică nu mai are creştini – sau are atât de puţini: sub unu la sută din populaţie.

După douăzeci de ani, când forţele armate ale Ankarei vor debarca în Cipru (20 iulie 1974) se va înregistra încă un exod masiv al populaţiei greceşti spre sudul insulei. Să ne amintim că, în 1951, aproximativ 160000 de turci fuseseră expulzaţi din Bulgaria.

Aceste masacre, aceste schimbări, aceste migraţii, aceste expulzări nu demonstrează că în secolul al XX-lea, ca şi în al XVII-lea, când maurii au fost alungaţi din Spania, creştinii şi musulmanii nu pot trăi împreună? Ne-ar plăcea să răspundem, fără ezitare, nu.

PROMISIUNI NERESPECTATE

Turcii au luptat bine împotriva englezilor pe toate fronturile (atacul Suezului, în ianuarie 1915, capitularea lui Townsend la Kut al-Amara, la 28 apriie 1916), din faţa ruşilor au fost însă obligaţi să se retragă (înfrângerea suferită la Sarikamiş, în decembrie 1914), s-au acoperit de glorie în Dardanele, când au oprit debarcarea francezilor şi britanicilor (aprilie 1915 – ianuarie 1916), dar au sfârşit prin a ceda, puţin după ce Bulgaria ceruse armistiţiul (26 septembrie), puţin înainte ca Puterile să depună armele (11 noiembrie 1918), şi au semnat, la 30 octombrie, armistiţiul de la Mudros. La 13 noeimbrie, învingătorii preiau controlul asupra Istanbulului unde, la 8 februarie 1919, genralul Franchet d'Esperey intra călare pe un cal alb „aclamat de creştini" (Paul Dumont şi François Georgeon), încercând să ofere acestei ceremonii strălucirea pe care o avusese în 1453 intrarea lui Mehmed al II-lea în Constantinopol. Aclamaţiile merită a fi subliniate. Ele demonstrează că cetăţenii turci îi considerau pe învingători aliaţi, că, pentru ei, războiul avusese un caracter religios.

În timpul conflictului s-au făcut sute de promisiuni, fără să se ţină seama în ce măsură pot fi respectate, s-au imaginat zeci de planuri măreţe, fără ca cineva să se întrebe dacă nu erau cumva contradictorii. S-a admis ca

ruşii să anexeze provinciile Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Much, Siirt. Li s-a oferit francezilor Cilicia, italienilor Pamfilia, grecilor provinciile anatoliene de pe ţărmul Mării Egee, englezilor toată regiunea Mesopotamiei dintre Bagdad şi Golf... S-a proiectat înfiinţarea unui regat al Pontului, crearea Armeniei Mari anatoliene şi a Kurdistanului independent. Evreilor li s-a promis un centru naţional în Ţara Sfântă (declaraţia Balfour din 2 noiembrie 1917) şi arabilor un stat unificat care să se întindă din nordul Siriei până în Golf, fără să se ţină seama de faptul că, cel puţin ultimele două realizări erau, într-o oarecare măsură, incompatibile. Dintre aceste promisiuni unele nu sunt respectate, altele se modifică. Nu se mai punea problema să li se ofere sovieticilor ceea ce li se oferise ruşilor. Kurdisatnul(2) este uitat: pentru el se smulge din Iran o provincie care nu-i interesează, dar va fi foarte greu să nu-i dea Mossulul cu petrolul lui, râvnit de Anglia.

În locul Armeniei Mari anatoliene, „pentru care puterile occidentale n-au făcut nimic" (Jean Pierre Valognes), se mulţumesc să creeze o mică Armenie caucaziană de 29000 de kilometri pătraţi (proclamată la 28 mai 1918), sovietizată imediat (3 decembrie 1920). Marele stat arab se transformă în patru entităţi plasate sub mandate. În schimb, centrul pentru evrei rămâne în faza de proiect, francezii debarcă în Cilicia (decembrie 1918), italienii în Antalia (martie 1919) de unde ajung până la Konya, englezii ocupă imedit un numai Irakul meridional, ci şi, după negocieri îndelungate, Kurdistanul irakian cu acel Mossul atât de râvnit (1925), iar în mai 1919, Lloyd George, Clemenceau şi Wilson admit ca grecii să ocupe Smirna şi, în consecinţă, să-şi croiască un regat pe ţărmul asiatic al Mării Egee.

La 10 august 1920, când se semna tratatul de la Sèvres, soarta kurzilor şi armenilor, dimensiunile statului grec, statutul teritoriilor ocupate în Asia Mică de italieni şi francezi rămâneau în suspensie, dar dezmembrarea Imperiului Otoman, despre care se vorbea de peste un secol, era un fapt împlinit. Ce să mai spun? Imperiul nu era doar dezmembrat. El dispăruse. Era mort.

Ştiu că dispariţia Imperiului Otoman şi dispariţia ulterioară a califatului nu se datorează învingătorilor, ci lui Ataturk care le aboleşte, pe unul în 1922 şi pe celălalt în mai 1924, dar n-ar fi putut să ia asemenea măsuri decât în urma loviturilor pe care atât imperiul cât şi califatul le primiseră din partea Aliaţilor şi pentru că se dovediseră, atât unul cât şi celălalt, neputincioase în timpul războiului şi după război.

În 1920, nu numai imperiul era ameninţat, ci Turcia însăşi, instituţiile, independenţa, chiar existenţa ei. Sfârşitul tragic al unui popor mare (în acel moment nu mai număra decât 10-12 milioane de suflete) nu este neverosimil,

dar naţionaliştii, patrioţii, turcii pur şi simplu nu pot să-l accepte. Şi nu-l acceptă. „Pentru că nu aveau altă soluţie decât să se bată, se vor bate" (Paul Dumont şi François Georgeon). Poate părea dur, dar beneficiau de faptul că, după patru ani de război, popoarele implicate în conflict erau vlăguite şi nu mai voiau decât să trăiască în pace. Începând cu 20 noiambrie 1920, francezii cedează şi se reîmbarcă, abandonând şi centrul armean organizat la Cilicia. Imediat după ei, pleacă italienii (12 mai 1921). Tratatul de la Alexandropol, din 2 decembrie 1920, atestă faptul că Armenia pierduse partida. Numai grecii rămân pe baricade. Mustafa Kemal îi învinge (bătăliile de la Inönü, din 10 ianuarie şi 31 martie 1921, bătălia de la Sakarya, din 23 august-14 septembrie 1921) şi îi obligă să se retragă pe mare (ocuparea Smirmei, la 9 septembrie 1922). Armistiţiul de la Mudanya, din 11 octombrie 1922, pune capăt conflictului.

După războiul de independenţă şi revoluţia naţională conduse de Mustafa Kemal, care va fi numit de-acum înainte Ataturk(3), ia fiinţă Turcia modernă recunoscută la sfârşitul conferinţei de la Lausanne (20 noiembrie 1922 – 29 iulie 1923).

LUMEA ARABĂ

Ridicându-se împotriva Imperiului Otoman, arabii i-au sprijinit pe Aliaţi. Ajutorul acordat justifica pretenţia lor de a trăi într-o ţară mare şi independentă, dar această ţară n-a mai luat fiinţă. Teritoriile lor se împart într-o mulţime de state – care nu întotdeauna se vor înţelege între ele, dar vor încerca să se apropie, să menţină legăturile şi, în acelaşi timp, să stabilească relaţii cu fraţii din Africa, ceea ce vor reuşi în oarecare măsură, destul de târziu de fapt (înfiinţarea Ligii Arabe în 1945); în mijlocul lor este plantat, ca un ghimpe menit să dezmembreze, Centrul evreu, embrion al viitorului stat Israel (care va fi fondat la 14 mai 1948, după genocidul naziştilor asupra evreilor). Spre el se îndreaptă sute de mii de coloni obligându-i pe autohtoni să plece pentru a se stabili în locul lor; în plus, statelor arabe li se refuză libertatea, fiind puse sub protectorat (Egiptul, Kuwait şi alte emirate) sau sub mandat (Liban, Siria, Irak, Iordania). Plătim şi astăzi această lipsă de loialitate, această politică iresponsabilă şi incoerentă, ale cărei consecinţe trebuie să le suportăm.

Asia de vest – cea care, din punct de vedere istoric, era reprezentată de Siria – este împărţită în câteva ţări cu graniţe artificiale: Libanul şi Siria sunt separate şi plasate sub mandat francez, în 1920, confirmat de Liga Naţiunilor în 1922. Libanul este creat cu scopul de a constitui o naţiune creştină, dar i

se atribuie, aproape ca divertisment, o minoritate musulmană puternică. Devine republică în 1926 şi, după zece ani, reclamă în zadar independenţa. Teritoriul numit de atunci Siria este amputat nu numai de Liban, ci şi de Transiordania şi de partea vestică a Irakului care, istoric vorbind, era parte integrantă a acestui teritoriu. Francezii intră în Damasc, în iulie 1920, de unde îl alungă pe Faysal – prinţul haşemit, fiul lui Husain, rege al Hedjazului, pe care englezii îl întronaseră şi care se va refugia în Irak – şi înlocuiesc monarhia cu o republică. Sunt primiţi cu sentimente amestecate, uneori direct ostile. Astfel, în iulie 1925, în Djebel Druz izbucneşte o răscoală care se întinde repede în cea mai mare parte a ţării până la Damasc (august) şi durează până în 1927. În 1936, este anunţată independenţa ţării, asortată cu un tratat de alianţă cu Franţa pe o perioadă de douăzeci şi cinci de ani.

Transiordania, numită Iordania, în 1949, devine o monarhie ereditară condusă de regele Abdallah, fratele lui Faysal, alungat din Damasc şi viitor rege al Irakului, şi este plasată sub mandat britanic. Va deveni teoretic independentă în 1932, iar de fapt, în mai 1946.

Irakul, care l-a primit pe Faysal şi l-a instalat pe tron, este încredinţat Regatului Unit (mandat) prin tratatul semnat la San Remo în aprilie 1920. Va fi tulburat şi el de revolte, mai ales în sudul beduinilor şiiţi. Când mandatul britanic va lua sfârşit, el va rămâne legat de Anglia printr-un tratat de alianţă, încheiat pe douăzeci şi cinci de ani, şi va fi ocupat practic de Regatul Unit.

Observăm că Republica Franceză a fondat două republici arabe, iar monarhia britanică două regate. Este suficient pentru a ne da seama ce fel de autonomie aveau aceste ţări.

În pofida fuziunii celor patru entităţi – Hedjaz, Nadjd, Ahsa şi Asir – realizată de Ibn Saud, la 18 septembrie 1932, Peninsula Arabică este departe de a fi unificată. Ea cuprinde Yemenul, vechea Arabie Fericită, sau mai degrabă Yemenurile, pentru că vor fi două, rivale, care vor intra în război (în 1979) înainte de a se reunifica (Constituţia din 1994). La nord, se afla principatul (imamat), care devine regatul Yemenului de Nord (1962); la sud, vechiul protectorat, apoi colonia engleză Aden (din 1839 până în 1967), care devine Republica Democratică şi Populară a Yemenului Meridional la 28 noiembrie 1967. Peninsula Arabică mai cuprinde: micul dar bogatul emirat Kuwait, fondat în 1956, supus Marii Britanii din 1889 până în iunie 1961, teritoriu revendicat de Irak şi invadat în 1990, ceea ce va provoca războiul din Golf; Omanul, protectorat britanic din 1891, răzvrătit în 1971 şi care, în 1980, va semna un acord de cooperare cu Statele Unite; Quatarul şi insulele Bahrein, sub protectorat britanic din 1888, revendicate de Iran încă din 1829

şi, din ce în ce mai insistent, în 1927-1930, în 1940, în 1948...; Emiratele Arabe Unite, şapte principate mici pe coasta numită a piraţilor, între care Dubai şi Abu-Dhabi, născute din dominaţia britanică în 1853, protejate de Marea Britanie până în 1971-1972, federalizate şi fabulos de bogate.

La înfiinţarea sa, cel mai mare dintre aceste state, Arabia Saudită, avea deja în mână atuuri sigure; le-a păstrat şi le-a înmulţit: pe teritoriul ei se află oraşele sfinte ale islamului, Mecca şi Medina, şi imense zăcăminte de petrol exploatate de ARAMCO (Arab American Oil Company), fondată în 1933 şi al cărei control de capital îl preia în 1980. Este o ţară strâns legată de Statele Unite şi, în acelaşi timp, foarte ataşată de *chariat*, practicând un islam pur şi dur. Interzice, bineînţeles, în spiritul şi litera tradiţiei, prezenţa nonmusulmanilor în oraşele sfinte, dar şi exercitarea cultului creştin şi ridicarea bisericilor pe teritoriul său(4), cu toate că subvenţionează cu generozitate maximă construirea moscheilor pe pământ creştin şi acceptă, făcându-se că nu bagă de seamă, o sumedenie de creştini ca mână de lucru.

În Africa, musulmanii îşi păstrează statutul de supuşi pe care îl aveau şi înainte. Din 17 decembrie 1914, Marea Britanie a oficializat protectoratul asupra Egiptului (pe care îl ocupa deja), iar la sfârşitul ostilităţilor Egiptul şi-a reclamat în zadar independenţa. Va trebui să aştepte până în 1922 pentru a-i fi recunoscută, doar cu numele, întrucât Regatul Unit va păstra apărarea, comunicaţiile, administraţia Sudanului şi va veghea protecţia străinilor. Abia în august 1936 independenţa devine reală, dar englezii păstrează încă dreptul de a ocupa zona Canalului de Suez şi împart cu Egiptul suveranitatea asupra Sudanului.

Italienii, care au fost obligaţi să se retragă în timpul războiului, râvnesc să reia controlul asupra Libiei, cu toate că, în 1919-1920, încheiaseră un acord cu senussienii, membrii unui ordin religios recent (înfiinţat la începutul secolului al XIX-lea) care, în 1915-1916, luptaseră în Egipt împotriva englezilor, iar în Sahara împotriva francezilor. Pacificarea acestui ţinut s-a terminat în 1913 cu ocuparea Kufrei.

Colonia şi protectoratele franceze din Africa de Nord nu pun probleme majore în timpul războiului; mulţi supuşi africani înrolaţi în armata franceză au pierit pe frontul european.

DE LA IMPERIUL RUS LA IMPERIUL SOVIETIC

Colonizarea rusă în Asia Centrală a fost sprijinită de abolirea iobăgiei în Rusia (1861), care favorizase migraţia ţăranilor în căutare de pământ.

Aceştia au năvălit, la început, mai ales în Kazahstan, unde, între 1891 şi 1914, s-au stabilit aproape două milioane. Ei au ocupat şi au cultivat suprafeţele nomazilor. Această situaţie a condus la scăderea nivelului de viaţă al indigenilor şi deteriorarea relaţiilor dintre ei şi ruşi. În celelalte provincii, moştenitoare ale unei civilizaţii vechi, strălucite, colonizarea nu s-a realizat decât mult mai tîrziu, a fost mult mai superficială, iar populaţia turcofonă şi iranofonă a continuat să trăiască potrivit propriilor tradiţii. Spre deosebire de ceea ce se întâmplase în ţările musulmane cucerite anterior, mai ales în hanatele Kazan şi Astrahan, mult mai deschise spre lumea din afară şi în mai mică măsură la caucazieni şi tătarii din Crimeea (unde Ismail Bei Gaspinski, 1851-1916, apare ca principal personaj al islamului din acest loc), lumea şi ideologiile moderne, precum naţionalismul şi marxismul, pe care turcofonii din Kazan încercau să le pună în practică în agitaţia socială şi politică din jurul anilor 1900, au pătruns foarte puţin în ţările musulmane din Asia Centrală şi nu prea au avut succes. După revoluţia rusă din 1905, începe să se audă totuşi glasul naţionalităţilor. Şefii lor, *djadid*, reclamă egalitatea între supuşii musulmani şi stăpânii creştini, şi înfiinţează o Ligă Islamică (congresul din 1906). Cu toate acestea, când izbucneşte revoluţia sovietică, musulmanii din Imperiul ţarist nu sunt deloc pregătiţi să participe. După ce aplaudă prăbuşirea ţarismului, în februarie 1917, considerând-o momentul eliberării, în noiembrie 1917, Consiliul Poporului Musulman proclamă autonomia Turkestanului. În ianuarie 1918, sovietul din Taşkent trimite miliţiile ruse împotriva oraşului Kokand unde se afla reşedinţa consiliului. Acestea ocupă oraşul, îl jefuiesc, îl incendiază, masacrează populaţia. La Orenburg, guvernul naţional başkir, format în 1917, dispare în februarie 1918. În stepa kazahă, partidul Alach Orda, a cărui putere insurecţională era oricum neînsemnată, este doborât imediat. La 13 ianuarie 1918, un detaşament de marinari din Sevastopol întâlneşte armata tătarilor din Crimeea, o împrăştie, intră în Simferopol şi răstoarnă puterea musulmană abia instalată. Republica Independentă Azerbaidjan nu durează decât din 1918 până în 1920. Nici celelalte nu rezistă mai mult. Marea majoritate a musulmanilor acceptă faptul împlinit, în timp ce Marile Puteri, al căror punct de vedere este exprimat de englezul Pipes, nu văd în ei decât „populaţii coloniale străine", lăsându-i în voia sorţii. Mulţi se aliază, de voie de nevoie, cu „roşii", încearcă să colaboreze cu ei, dar îşi dau repede seama că nici aceştia nu au pentru ei mai multă consideraţie decât „albii". Sunt acuzaţi de deviaţionism, elitele lor „burgheze" sunt eliminate. Însuşi „prietenul" lui Stalin, Sultan Galiev, care ajunsese într-o poziţie foarte înaltă, sfârşeşte în faţa plutonului de execuţie ca „duşman al proletariatului"

(1937). Unii vor rezista până prin 1928-1930, poate chiar până la începutul celui de al Doilea Război Mondial. Erau numiţi *bastmatki*, tîlhari.

Departe de a-i lăsa pe musulmani sau măcar pe turcofoni să se unească, sovieticii îi împart - potrivit principiului numit „al naţionalităţilor" - în republici socialiste (în URSS erau şaisprezece) şi în regiuni şi republici autonome în interiorul acestora, între care principala republică era Rusia. Şi unora şi altora li se trasează frontiere artificiale care nu ţin cont nici de geografie, nici de istorie, nici măcar de apartenenţă etnică(5). Aşa au fost, în Asia Centrală, republicile Kazahstan, Kîrghîzstan, Tadjikistan, Turkmenistan şi Uzbekistan, iar în Caucaz, republica Azerbaidjan. Principalele teritorii musulmane federale în republica Rusia au fost ale tătarilor din Kazan, ale başkirilor din Ufa, ale ciuvaşilor şi altor tătari din Crimeea, ale cecenilor, ale daghestanezilor...

În epoca sovietică, nivelul economic şi cultural a crescut peste tot, dar într-o servitute totală şi într-o mare inegalitate, în pofida propagandei care voia să prezinte altfel situaţia. Europenii şi asiaticii trăiau rareori împreună, primii mai ales în oraşe, ceilalţi mai mult la ţară. (În Alma Ata şi Frunze, colonii depăşeau 80 la sută din populaţie). Se amestecau foarte puţin unii cu alţii: modurile de viaţă, gusturile, activităţile, tradiţiile - care au supravieţuit în pofida restricţiilor - erau foarte diferite, iar între ei rămăsese prea multă suspiciune, poate chiar prea multă animozitate. Foarte puţini musulmani erau membri ai Partidului Comunist. Veniturile, posibilităţile de şcolarizare, speranţa de viaţă erau mai mici la muslmanii decât la europenii sovietici(6). Iar propaganda atee şi măsurile antireligioase vizau islamul poate mai mult decât creştinismul. În 1912 - făcând abstracţie de cele două vechi hanate din Asia Centrală - în Imperiul ţarist erau 26279 de moschei, din care, în anul 1941, nu mai rămăseseră în toată Uniunea Sovietică decât 1312. Dealtfel, colonizarea se va accelera considerabil odată cu sovietizarea şi va creşte în timpul celui de al Doilea Război Mondial, atât ca urmare a exodului populaţiei în ritmul înaintării trupelor germane, cât şi prin retragerea industriilor în regiunile mai puţin ameninţate. Dacă, în 1926, în Kazahstan erau 30 la sută ruşi şi ucrainieni, în 1970 au ajuns să fie 60 la sută. În Uzbekistan, de la 5,6 la sută, în 1926, au ajuns la 20 la sută, în 1970, iar în celelalte republici, proporţia a crescut de la 10 la 20 la sută. În unanimitate, rapoartele prospective anunţau dispariţia kazahilor şi rusificarea completă a stepei lor. Retragerea colonilor şi dezmembrarea URSS demonstrează că s-au înşelat. Islamul, care suferise o înfrângere dureroasă, va obţine o nouă victorie.

CAPITOLUL XVIII

Perioada contemporană

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

În pofida câtorva mişcări separatiste, în timpul celui de al Doilea Război Mondial, ţările musulmane au rămas fidele celor care le dirijau, furnizându-le un număr mare de soldaţi. Mai mult chiar, când au devenit suverane, au declarat ele însele război Axei, târziu, este adevărat, adică atunci când era clar că va fi înfrântă (Iranul şi Irakul, în 1943). Multe ţări musulmane au servit drept câmp de luptă într-un război care nu le privea, ori au fost ocupate: Indonezia, Iranul, Egiptul, Libia şi Tunisia. Ca oameni, musulmanii şi-au vărsat sângele sub drapel străin; ca naţiuni, au rămas în esenţă pasivi.

Indonezia a fost atacată de Japonia în decembrie 1941, ocupată din 1942 până în 1945, dar eliberarea şefilor naţionalişti ostili Olandei nu va împiedica apariţia mişcării de rezistenţă. Partizanii care au luptat împotriva japonezilor n-au depus armele după capitularea acestora, la 2 septembrie 1945, dimpotrivă, aşa încât, la întoarcere, olandezii au constatat că Indonezia îşi proclamase independenţa (13 august 1945) şi statutul de republică. După o scurtă ocupaţie britanică, debarcarea soldaţilor fostei puteri coloniale îi stimulează pe răzvrătiţi, iar anunţul unei viitoare Uniuni olandezo-indoneziene, din 15 noiembrie 1946, nu îi demobilizează. Se vor lupta până când Naţiunile Unite le vor impune, la 3 august 1949, încetarea focului şi vor recunoaşte independenţa celor şaisprezece State Unite ale Indoneziei, a căror unire cu metropola va fi anulată în 1954. La sfârşitul anului 1957, bunurile olandezilor sunt sechestrate, iar colonii rămaşi, expulzaţi (în 1939, în Indonezia erau circa 300000 de europeni şi eurasieni). Noul stat intră într-o dispută îndelungată cu Olanda pentru provincia Irian,

Noua Guinee de Vest, acordată, în final, de ONU, la 1 mai 1963, Indoneziei.

India - revenim la ea – îşi câştigă independenţa în 1947 şi se scindează în două state, Uniunea Indiană şi Pakistanul, apoi, în 1971, în trei state, al treilea fiind Bangladesh, format prin desprinderea provinciilor din estul Pakistanului.

Iranul a fost, ca şi în Primul Război Mondial, o jucărie în mâinile ruşilor şi englezilor, care l-au ocuapt, la 16 mai 1941, l-au răsturnat pe şah(1), la 15 decembrie, şi au transportat pe teritoriul acestuia tone de materiale menite să ajute URSS în efortul de război. În ianuarie 1942, noul suveran şi guvernul său au pus ţara la dispoziţia Aliaţilor şi, din 28 noiembrie până la 1 decembrie 1942, au găzduit Conferinţa de la Teheran, la care au participat Churchill, Roosevelt şi Stalin. Strălucirea pe care această întâlnire o dă Iranului, nu compensează umilinţa la care este supus. Mai târziu, după plecarea Aliaţilor, va încerca să-şi refacă prestigiul, cum încercase şi după Primul Război Mondial fondatorul dinastiei Pahlavi, Riza Şah, încoronat în 1925. A organizat, în special la Persepolis, ceremonii grandioase la aniversarea celui de al douăzeci şi cincilea centenar al Imperiului iranian (1971). În acel moment, puteai să rămâi cu impresia că lumea întreagă era la picioarele şahului – petrolul, pentru care Iranul înghiţise atâtea umilinţe, tâşnea din belşug – dar, după opt ani, suveranul va fi părăsit de toţi, mai puţin de Egipt, cu o rară laşitate.

În timpul celui de al Doilea Război Mondial, Egiptul constiuia o bază esenţială pentru Marea Britanie. Invadat prin vest de forţele Axei venite din Libia italiană, cu toate că suveranul râmâne în rezervă şi o parte a opiniei publice afişează sentimente germanofile, Egiptul alege, cu simţul onoarei şi al respectului faţă de cuvântul dat, care îl caracterizează şi pe care îl dovedise şi în timpul conflictului din 1914, să-i ajute pe asediatorii care voiau să pară eliberatori. După război, Egiptul obţine, în sfârşit (tratatul din octombrie 1954), evacuarea trupelor care păzeau Canalul de Suez, de unde ultimul soldat britanic pleacă în 1956, ca şi abolirea condominionului asupra Sudanului. Îi mai rămânea să-şi dobândească autonomia economică şi, la 26 iulie 1956, naţionalizează Suezul. Reacţia nu întârzie. La 29 octombrie, Israelul, la 5 noiembrie, Anglia şi Franţa consideră necesară intervenţia militară. Totuşi, în faţa ostilităţilor şi a presiunii internaţionale, cu SUA şi URSS în frunte, atacatorii sunt obligaţi să pună capăt operaţiunii şi să se retragă. Se va întâmpla la 22 decembrie 1956.

Sudanul, de unde porniseră forţele britanice cu intenţia de a cuceri

coloniile italiene din Cornul Africii, după ce recunoscuse un timp suveranitatea regelui Egiptului, devenit rege al Egiptului şi Sudanului, se desprinsese şi se proclamase republică în ianuarie 1960. S-a prăbuşit curând într-un cumplit război civil care nu s-a terminat, care continuă să renască din cenuşă.

Războiul eliberează şi alte ţări din Orientul Apropiat care se aflau încă sub mandat şi în care mandatarii concesionaseră toate resursele, toate drepturile. Nu demonstrează Franţa însăşi cum stăteau lucrurile când, în 1939, din proprie iniţiativă şi pentru a deturna Turcia de la o improbabilă dar posibilă alianţă cu Reichul, îi face cadou acesteia sangeacul Iskenderun (Alexandrette), cu prestigiosul oraş Antiohia, atât de legat de istoria siriană, ceea ce provoacă – pe bună dreptate – furia Siriei?

În timpul războiului, una din primele acţiuni ale trupelor franceze libere este ocuparea Siriei şi Libanului (iunie 1941). Delegat de generalul de Gaulle, generalul Catroux proclamă independenţa Siriei, în septembrie, şi a Libanului, în noiembrie. La 17 decembrie 1943, francezii transferă toate prerogativele autorităţilor din cele două ţări, dar, după capitularea Germaniei, forţele militare franceze nu se grăbesc să se retragă, ceea ce provoacă multă agitaţie şi incidente sângeroase. Pentru a riposta, sunt debarcate noi trupe, în mai-iunie 1945. Naivă manifestare de forţă! La 21 decembrie se decide evacuarea trupelor. Necazurile Libanului abia încep şi vor fi nenumărate.

Ceva mai târziu, Regatul Unit, care devansase Franţa în Irak, recunoaşte, la rândul său, în 1946, independenţa Transiordaniei, viitoarea Iordanie, liberă oficial din 1932, dar numai relativ liberă întrucât Legiunea Arabă rămâne, până în martie 1956, sub comandamentul unui englez, Glubb Pacha, iar ţara este legată de foştii ei stăpâni printr-un tratat de alianţă pe o perioadă de douăzeci de ani. Se ştie ce însemană un asemnea tratat! Regatul cunoaşte atunci o primă imigraţie masivă a palestinienilor care fug din Israel, urmată de încă una, după Războiul de Şase Zile (5-10 iunie 1967), aşa încât va primi circa 800000 de refugiaţi, bieţi oameni nenorociţi şi disperaţi care vor apăsa greu asupra economiei şi relaţiilor internaţionale iordaniene.

În chip firesc, în această epocă a decolonizării, imperiul african al Italiei învinse este desprins de metropolă. Suportase destul povara războiului. La 18 septembrie 1940, italienii atacaseră fără succes, la retragerea din Libia, puţinele efective britanice care staţionau în Egipt, apoi germanii le săriseră în ajutor. Mareşalul Rommel debarcase cu Afrikakorps, ocupase Tobruk,

dar, în octombrie 1942, fusese oprit pe drumul dinspre Nil spre El-Alamein. O contraofensivă fulgerătoare l-a obligat să se retragă. Englezii au intrat, la 23 ianuarie 1943, în Tripoli, unde s-au întâlnit cu coloana franceză a generalului Leclerc, şi au administrat ţara împreună până la sfârşitul ostilităţilor. În februarie 1947, Italia renunţa la orice pretenţie asupra Libiei, a cărei independenţă a fost confirmată de ONU, în 1949, şi a devenit efectivă la 24 decembrie 1951. Cu toate acestea, englezii şi americanii şi-au păstrat bazele în Libia până în 1967. Circa 40000 de coloni au plecat atunci din Cirenaica, în timp ce colonii din Tripolitania (aproximativ 50000, în 1952) încercau să rămână. Cele trei regiuni care compun Libia – Fezzan, Cirenaica şi Tripolitania – au fost reunite în 1963, monarhia a fost răsturnată în 1969, când puterea a fost preluată de colonelul Ghaddafi. Acesta este acuzat mai târziu că susţine terorismul internaţional şi, ca represalii pentru actele de care îl considerau responsabil, americanii bombardează, la 1 aprilie 1986, Tripoli şi Benghazi (37 de civili ucişi, o sută de răniţi), şi plasează ţara sub embargo (1990-1999).

Soarta Africii orientale italiene a fost decisă, ceva mai târziu, în aceeaşi manieră. Eritreea, care fusese subjugată progresiv de italieni, din 1882 până în 1890 (au pus stăpânire pe Assab, în 1882, şi, pe Massawa, în 1885), a fost ocupată, din 1941 până în septembrie 1952, de forţele engleze venite din Sudan. La această dată, Eritreea este integrată ca regiune autonomă în Etiopia, pe care Italia o cucerise în 1935-1936 şi care fusese eliberată în 1941, apoi, în 1969, transformată într-o simplă provincie a statului etiopian. Vecină cu Somaliland (Somalia devenită britanică în 1887), Somalia italiană, care fusese cucerită în 1889 şi primise statut de colonie în 1905, intră sub influenţa britanică din 1941 până în 1948. După ce a fost încredinţată spre administrare fostei metropole din 1950 până în 1960, a fost declarată republică independentă.

DECOLONIZAREA AFRICII DE NORD FRANCEZE

Pe toată durata celui de al Doilea Război Mondial, musulmanii supuşi Franţei i-au rămas fideli şi foarte mulţi au luptat în armata franceză. La semnarea armistiţiului, colonia şi protectoratele s-au întâlnit, mai întâi la Vichy, cu mareşalul Petain, apoi, după debarcarea americanilor, cu de Gaulle şi cu Franţa liberă.

În 1944, la conferinţa de la Brazzaville, Franţa promisese independenţa teritoriilor de peste mare în cadrul unei Uniuni franceze, însă respectarea angajamentelor a întârziat. Au început protestele. Treptat, rebeliunea s-a înteţit. Fără să vrea, metropola a încurajat rebeliunea ridicându-i în slăvi pe cei care rezistaseră în faţa nemţilor, pedepsindu-i şi condamnându-i pe cei care colaboraseră cu aceştia. Nu fuseseră şi ei ocupaţi cum fusese şi Franţa? Nu aveau colaboraţioniştii lor sau luptătorii lor în mişcarea de rezistenţă? De ce adevărul de la nordul Mediteranei să nu fie valabil şi la sud?

Pentru prima dată, în 1944, sultanul Marocului refuză să ratifice o decizie a rezidentului general. Nu este foarte grav, dar este un semn, iar prinţul încarnează de atunci ideea de rezistenţă. Într-un discurs pronunţat la Tanger, în aprilie 1947, el reclamă independenţa. În 1951, este obligat să cedeze şi să se despartă de câţiva colaboratori acuzaţi că încurajează revendicările naţionaliste. La 20 august 1953, este destituit. Urmează răscoale, masacre, o emoţie puternică în toată lumea. Marea universitate al-Alzar din Cairo, una din cele mai ascultate în islam, lansează o declaraţie solemnă: „Franţa este duşmanul islamului, al cărui adevărat protector este regele" (citat de Alain Brissaud). În final, autorităţile tutelare nu văd altă soluţie decât să-l aducă înapoi pe suveranul mazilit şi, cu aceeaşi ocazie, să acorde ţării independenţa, recunoscută la 2 martie 1956 de Franţa şi, la 7 aprilie, de Spania, care le-o promisese dealtfel când forţele naţionaliste ale generalului Franco plecaseră din nordul Marocului pentru a răsturna regimul republican (iulie 1937). La 21 octombrie, Mohammed al V-lea desăvârşeşte opera prin abolirea statutului internaţional al Tangerului.

Tunisia îşi proclamă independenţa tot în 1956. Mişcarea naţională se înfiripase de prin 1911. În 1917, declaraţia preşedintelui american Wilson asupra dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, intensificase revendicările care, din 1920, s-au afirmat deschis odată cu înfiinţarea Partidului Liberal Constituţional, Destur, devenit, în 1933, mai radical sub numele de Neo-Destur. Incidentele sângeroase din 1937-1938 au culminat cu lupte de stradă, când poliţia a tras în manifestanţi, după ce Franţa decretase stare de asediu (9 aprilie 1938). Războiul şi intervenţia forţelor armate italo-germane au trecut pe planul doi revendicările tunisiene. Când americanii au debarcat în Africa de Nord, Germania a încercat să reacţioneze ocupând Tunisia (noiembrie 1942), dar a fost izgonită în 1943, de forţele franco-britanice care puseseră stăpânire şi se Libia. La sfârşitul ostilităţilor, ţara se mişcă din nou, iar atentatele se înmulţesc. Sperând să calmeze spiritele, guvernul Mendes

France promite Tunisiei, la 31 iulie 1954, autonomia. Într-un climat de război civil, Franţa recunoaşte independenţa ţării la 30 martie 1956, dar trupele sale părăsesc baza pe care o păstrau, Bizerta, în octombrie 1963.

RĂZBOIUL DIN ALGERIA

Anul 1956 este cel în care Franţa recunoaşte independenţa Marocului şi Tunisiei şi în care expediţia franco-britanică în Egipt eşuează. Pentru algerienii revoltaţi este o dublă dovadă a slăbiciunii de care suferă Europa colonialistă şi un motiv în plus să se angajeze pe drumul spre independenţă, pe care făcuseră primii paşi cu doi ani în urmă. În primii ani de război, ţara rămăsese fidelă guvernului de la Vichy, fără să profite de dezastrul francez pentru a provoca tulburări, apoi se aliase cu Franţa liberă după debarcarea americană din 8 noiembrie, în Alger şi Oran (şi, în acelaşi timp, în Casablanca). Circa 250000 de algerieni se înrolaseră în armata franceză care continua războiul împotriva Axei, iar Algerul devenise treptat, din septembrie 1943 până în iunie 1945, capitala Imperiului francez. Dar, după sărbătoarea din 8 mai 1945, la Setif şi Guelma izbucniseră incidente care fuseseră dur reprimate: circa 5000 de victime (cel puţin), primele dintr-o lungă serie.

Situaţia Franţei în Algeria era deosebit de delicată şi problemele greu de rezolvat întrucât aici trăiau un milion de coloni europeni (alături de cei opt milioane de indigeni), dintre care 80 la sută erau născuţi în această ţară şi o considerau patria lor, în care deţineau dealtfel o pătrime din domeniul exploatabil şi furnizau imensa majoritate a cadrelor superioare şi medii. Deşi colonizarea – ca orice colonizare, ca orice ocupaţie, chiar provizorie, şi cu atât mai mult când este una de durată – adusese mult ţării (igienă, medici şi medicamente, echipament tehnic etc.) - se gândise mai mult la ea decât la cei pe care îi administra, neglijând, în primul rând, învăţământul, singurul care oferea acces la funcţiile de conducere: în şcolile necoranice nu erau decât 20000 de copii algerieni musulmani dintr-un efectiv potenţial de câteva milioane, întrucât populaţia era tânără.

În aceste condiţii, la 10 octombrie 1954, şefii Frontului de Eliberare Naţională (FLN) fixează data insurecţiei generale la 1 noiembrie. Aceasta izbucneşte, după cum fusese prevăzută, în noaptea de 31 octombrie spre 1 noiembrie, peste tot, simultan, iar autorităţile, se spune, sunt luate prin

surprindere. Greu de crezut.. Parisul este obligat astfel să ia măsuri militare: starea de asediu este proclamată la 28 august 1955 şi 400000 de oameni sunt trimişi pentru a curăţa terenul (19 martie-11 aprilie 1956). Se vor lupta şase ani într-un război de gherilă epuizant şi plin de atrocităţi datorate ambelor tabere – atentate, masacre, execuţii sumare, torturi... Vor ajunge treptat să restabilească ordinea în oraşe (bătălia de la Alger, din ianuarie-februarie 1957) şi în principalele zone în care trăiesc coloni, dar se dovedesc în schimb incapabili să controleze satele.

De-a lungul anilor, devine din ce în ce mai clar că un asemenea conflict nu se poate stinge prin forţă, ci prin negociere. Este dificil totuşi să se găsească o posibilitate de înţelegere: rezistenţa algeriană pretinde independenţă totală; colonii, o Algerie franceză. Guvernul speră să ajungă la un acord, dar măsurile sale – legea-cadru din 3 septembrie 1957, statutul federativ din 30 ianuarie 1958 – sunt zadarnice, iar dacă îi dezarmează pe cei moderaţi, care se pot mulţumi cu nişte rezultate parţiale, nu fac altceva decât să-i stârnească pe extremişti care văd în ele semne ale slăbiciunii şi descurajării. Atunci este chemat la guvernare (2 iunie 1958) generalul de Gaulle, considerat singurul om capabil să facă faţă situaţiei, şi i se încredinţează puteri depline. La 23 octombrie 1958, generalul lansează un apel inutil la pace către cei „viteji", apoi trebuie să recunoasdcă, la 15 septembrie 1959, dreptul algerienilor la autodeterminare. După câteva săptămâni, la sfârşitul anului 1959, foarte agitaţi, colonii îşi dau seama că ţin în propriile mâini viitorul, bunurile şi chiar vieţile lor: înfiinţează Adunarea pentru Algeria Franceză. Furia lor izbucneşte la 24 ianuarie 1960 (săptămâna baricadelor). Trece un an plin de incertitudini, apoi, după anunţul că se vor începe tratativele cu rebelii, convinşi de viitoarea dezangajare a Franţei, la 23 aprilie 1961, patru generali, Challe, Jouhaud, Zeller şi Salan, se revoltă. Întrucât nu sunt urmaţi nici de populaţia metropolitană nici de întregul contingent aflat la faţa locului, partizanii Algeriei franceze sunt obligaţi să se retragă în clandestinitate şi să continue lupta armată. Înfiinţează OAS, Organizaţia Armată Secretă, care încearcă să se impună prin violenţă şi atentate(2). Totuşi, jocurile sunt făcute. Franţa cea mare, „de la Dunkerque la Tamanrasset", despre care vorbise de Gaulle, nu va vedea lumina zilei. Prin acordurile de la Evian, din 19 martie 1962, Algeria se desparte de metropolă, ceea ce provoacă izbucniri de violenţă: răscoala din Bab el-Oued, la 23 martie 1962, schimbul de focuri pe strada Isly din Alger, la 26 martie.

Independenţa ţării devine efectivă la 5 iulie 1962. Francezii se vor reîmbarca, aşa cum s-au reîmbarcat colonii din Maroc, mai puţini la număr (circa 360000), şi din Tunisia (aproape 230000). Odată cu ei se vor reîmbarca aşa-nimiţii harkis, soldaţii indigeni care slujiseră Franţa. Acest jalnic exod al unor oameni profund ataşaţi de locul în care au trăit şi condamnaţi să piardă totul, exod ce aminteşte de evenimentele petrecute în Turcia, în 1923 şi 1935, este, printre altele, o ilustrare a refuzului alterităţii, al coabitării musulmanilor cu nonmusulmanii. Poate părea paradoxal - dar este vorba despre o consecinţă a colonizării şi decolonizării - faptul că plecarea francezilor din Africa anunţă şi precede instalarea paşnică a musulmanilor în Europa(3). Coabitarea, imposibilă pe terenul islamului, va fi posibilă în Occident?

Odată cu independenţa Algeriei, aproape toate ţările musulmane sunt libere - cel puţin oficial, întrucât economia lor se dovedeşte adesea tributară foştilor stăpâni. Rămân subjugate numai ţările care fac parte din URSS şi uigurii din Turkestanul chinez, Sin-kiang (Xinjiang), provincie în care colonizarea chineză se va înteţi din ce în ce mai mult. În ceea ce priveşte ţările din fosta URSS, în marea lor majoritate îşi dobândesc independenţa cu adevărat - şi fără conflicte majore, ceea ce este remarcabil - când se destramă Uniunea Sovietică, în 1991. Ca şi Ucraina sau Bielorusia, republicile musulmane sunt admise în ONU, în 1992: în Caucaz, Azerbaidjanul; în Asia Centrală, Kazahstanul, Uzbekistanul, Tadjikistanul şi Kîrgîzstanul. În schimb, fostele hanate ale Hoardei de Aur, cu tătarii din Kazan, Astrahan, Crimeea, ca şi ţinuturile başkirilor sau ale ciuvaşilor rămân legate de Rusia ca regiuni federale. Nu e sigur că au primit cu bucurie acest statut; unii din ei ar fi vrut să-şi dobândească libertatea pe care Moscova refuza să le-o acorde pentru că, aşezate fiind în inima Rusiei, independenţa lor ar fi putut provoca destrămarea totală a ţării: tătarii din Crimeea se proclamă independenţi la 5 mai 1992, dar se răzgândesc la 21 mai: tătarii din Kazan organizează, în martie 1992, un referendum rămas fără urmări. Cecenia preferă însă războiul.

MIGRAŢIILE

Exodul colonilor francezi din Africa de Nord n-a fost nici primul nici ultimul în secolul al XX-lea. I-am văzut deja pe grecii din Turcia şi pe turcii

din Grecia plecând din ţările lor; vom vedea cazuri şi mai grave în India, în ţările arabe, în URSS. Cea mai mare migraţie din epoca modernă a avut loc după 1947, când India a obţinut independenţa pe care a cerut-o fără încetare în timpul războiului, făcând un lait-motiv din cuvântul de ordine *Quit Indio* pronunţat de Ghandi. Provinciile majoritar musulmane – Sind, Pendjab, Belucistan, la vest, şi Bengalul de Est – s-au desprins pentru a crea Pakistanul şi a urmat un exod imens. De la şase până la şapte milioane de musulmani – doar o fracţiune totuşi din această comunitate – au părăsit Uniunea Indiană, circa şase milioane de hinduşi au emigrat din Pakistan dar, mai târziu, în 1971, se vor înregistra noi mişcări migratoare după desprinderea provinciei Bengal care va deveni Bangladesh. Dacă mulţi musulmani nu voiau sau nu puteau accepta să trăiască sub dominaţia creştinilor, ei nu voiau sau nu puteau să trăiască nici sub dominaţia „politeiştilor", iar hinduşii se temeau de violenţa musulmanilor care le cuceriseră cândva ţara. Împărţirea Indiei a provocat un lung şir de masacre care nu au legătură cu subiectul nostru.

Conflictele pe care le-am evocat şi în decursul cărora zeci de mii de oameni au fost deplasaţi sau constrânşi să fugă, nesiguranţa generală, statutul de inferioritate, persecuţiile, ostilitatea surdă şi actele frecvente de violenţă îi determină pe creştinii din Orientul Apropiat arab să emigreze în Europa Occidentală, în cele două Americi şi în Australia, unde sunt atraşi de formaţia lor adesea occidentală, unde nu există suspiciune că, fiind creştini, i-ar putea lovi pe musulmani. Ei pleacă întrucât peste tot, indiferent de sistemul politic, după cum subliniază Jean-Pierre Valognes, „viaţa lor stă din ce în ce mai mult sub semnul hărţuielii, al spaimei, al angoasei". Este acceptabilă o asemenea viaţă?(4)

Un alt exod, realizat într-o atmosferă surprinzător de calmă, va avea loc, mai târziu, în teritoriile URSS. În anii 1966-1970, numărul noilor imigranţi europeni în Asia Centrală şi în Caucaz scade vertiginos: în Kazahstan, de la 407000, între 1961-1966, la numai 24300 în 1970, de când se constată o răsturnare bruscă a fluxului migrator. Europenii nu mai vin în Asia Centrală, ci pleacă „anticipând procesul politic de independenţă" (Alain Blum). S-au dat sute de explicaţii acestui fenomen, dar niciuna nu este suficient de convingătoare, ceea ce ne obligă să spunem că adevăratele cauze rămân învăluite în mister. Legătura cu viitoarea destrămare a Imperiului sovietic pare totuşi dificil de negat. Trebuie să admitem cel puţin că acest fenomen va facilita destrămarea URSS, că va evita dramele psihologice şi economice pe care le provoacă aproape inevitabil accesul la independenţă şi

exilurile forţate precum cele din India sau din Algeria, că va reduce riscul conflictelor inter-religioase care, într-adevăr, nu vor izbucni între musulmani şi creştini (cu toate că, în 1992, va fi un război sângeros între musulmani în Tadjikistan). Europenii pleacă aşadar în masă. Din 1971 până în 1976, 261000 părăsesc Kazahstanul, iar 37500 Kîrgîzstanul. Din 1976 până în 1988, numărul europenilor scade la 1200000 în Kazahstan, la 697000 în Uzbekistan, la 220000 în Kîrgîzstan, la 110000 în Turkmenistan. Între 1989 şi 1991, 38 la sută dintre europeni (138000) părăsesc Azerbaidjanul. În Uzbekistan, unde reprezentau, în 1947, 20 la sută din populaţia totală, rămân 7,6 la sută în 1995 şi 5,5 la sută în 2000. Sigur – cifrele demonstrează – mulţi au ales statele islamice, acolo unde făceau figură de stăpâni şi, cel puţin în aparenţă, nu regretă – în ceea ce mă priveşte, pe parcursul călătoriilor mele nu i-am auzit niciodată plângându-se – încercând probabil să se apropie de indigenii cu care, am mai spus, nu s-au amestecat niciodată(5). Situaţia celor din urmă se consolidează prin aceste plecări cu atât mai mult cu cât fertilitatea lor este superioară fertilităţii europenilor: în medie 2,5 la sută pe an, faţă de 0,6 la sută.

COABITAREA

Populaţia musulmană rămâne foarte numeroasă în ţările nemusulmane, mai ales în Uniunea Indiană unde este evaluată la circa o sută patruzeci de milioane, ceea ce înseamnă cam 14 la sută, dar şi în Rusia unde reprezenta, la recensământul din 1989, 8,5 la sută din locuitori, adică 11 până la 12 milioane de persoane, în special turcofoni, adesea moştenitori ai unui trecut strălucit, care fac parte din elita intelectuală, artistică şi economică. Şi în multe alte locuri trăiesc minorităţi musulmane, mai mult sau mai puţin puternice, în Balcani, în Asia de Sud-Est (5 la sută în Filipine, 4 la sută în Myanmar, 3 la sută în Thailanda, în Africa neagră (35 la sută în Tanzania, 20 la sută în Zimbabve şi în Mozambic, 16 la sută în Uganda, 15 la sută în Camerun, 10 la sută în Republica Democrată Congo, 6 la sută în Kenya...), fără să mai vorbim bineînţeles de toţi cei care au ales să trăiască în ţările creştine(6).

Fără îndoială, cei din urmă nu se bucură întotdeauna de consideraţie. Integrarea lor, ce pare în general susţinută acolo unde sunt minoritari, se realizează mai mult sau mai puţin, dar în orice caz, nu suferă de pe urma actelor de violenţă, care se manifestă rar şi sunt reprimate. Adevărul este

acesta: creştinii fug din ţările islamice, iar musulmanii se năpustesc în ţările care au fost – sau care mai sunt – creştine.

În Asia Centrală şi în Caucaz, europenii nu par a fi în situaţii dificile (dar până când?). În ţările în care credincioşii celor două religii sunt aproximativ egali ca număr, precum Nigeria, cu 50 la sută musulmani şi 40 la sută creştini, violenţele sunt sporadice.

Cât despre arabii creştini care au rămas în Orientul Apropiat, despre indonezienii creştini care reprezintă circa 10 la sută din populaţia arhipelagului, pe lângă 85 la sută musulmani - după cum am spus, ei nu au întotdeauna o viaţă uşoară. Sunt adesea victime ale atentatelor, ale pogromurilor (este adevărat că autorii sunt uneori, dar foarte rar, creştini); desigur, acest fenomen nu este nou, protectoratele şi mandatele nu l-au împiedicat, dar frecvenţa lui a crescut în secolul al XX-lea. Întâmplări vechi? Le-am descris pe larg. Întâmplări din timpul ocupaţiei? În august 1933, de pildă, în Irak „asirienii" (creştini ortodocşi) au fost hăituiţi în Districtul Mossul: zece sate rase, 3000 de persoane ucise, dintre care unele arse de vii în biserici. Întâmplări contemporane? Confruntările, masacrele, asasinatele sunt nenumărate(7). S-au înregistrat foarte multe în Egipt, după 1947, iar, după o perioadă de acalmie, au devenit aproape întâmplări de rutină (în 1978, bătălia purtată la Assiout; agresarea credincioşilor de Vinerea Sfântă, în două bisericuţe din Manufiah; în 1979, vechea biserică coptă a Fecioarei incendiată la Cairo). Au fost în Turcia (atacul asupra patriarhului grec al Constantinopolului, în 1991; bomba care a explodat în faţa bisericii Sfânta Maria din Istanbul, în 1993). S-au înregistrat chiar în Indonezia, pe care o considerăm mai puţin fanatică, dar unde, după 1980, „fundamentalismul" e tot mai agresiv (în insula Celebes, multe mii de morţi între 1997 şi 2001; în Java şi Sumatra, biserici profanate, în 1992; în Timor, atacul asupra unui centru cultural musulman în 2001, soldat cu circa 200 de victime şi ai cărui pretinşi instigatori sunt împuşcaţi în 2006, în pofida protestelor internaţionale). Adăugăm că, în ultimele decenii, teroriştii, fără îndoială mai mult pentru a destabiliza guvernele decât pentru a-i masacra pe creştini, au făcut victime printre turişti la Istanbul, la Cairo, în Antalia, la Luxor, unde a avut loc cea mai spectaculoasă acţiune, soldată cu moartea a 58 de vizitatori străini, la 17 octombrie 1997.

Creştinii suportă adeseori, repet, un statut legal de inferioritate. Adeseori, dar nu întotdeauna! În 1992, în Parlamentul egiptean erau şapte creştini, cu toate că, raportat la numărul lor, ar fi avut dreptul să fie cincizeci; în schimb,

în Iran le sunt garantate trei locuri, adică mai mult decât li s-ar cuveni în raport cu ponderea demografică. Uneori, pentru a scăpa de aceste inechităţi, ori din interes, pentru a obţine un loc de muncă sau o promovare, din dragoste, pentru a se căsători cu un musulman sau o cu musulmană, anumiţi creştini se convertesc. Dar se convertesc şi pentru că sunt captivaţi de islam, pentru că nu rezistă la omniprezenţa lui – pe stradă, în media – şi la atmosfera de pietate pe care o impune. Aceste convertiri sunt foarte numeroase în Egipt: câteva mii în fiecare an, unii vorbesc chiar despre câteva zeci de mii (Didier Rance).

În ţările arabe din Orientul Apropiat, numărul creştinilor creşte în cifre absolute ca urmare a fertilităţii – în Siria, de pildă, sunt de trei ori mai mulţi, în 1990, decât în 1960 – dar scade ca proporţie. Creştinii reprezentau 20 la sută din populaţie în 1939, 14 la sută în 1950, 10 la sută în 1990. În patruzeci de ani, din 1950 până în 1990, au ajuns la 9 la sută în Iordania şi de la 6 la sută la 3 la sută în Irak. Şi în Liban, unde creştinii erau majoritari în 1939 (51,3 la sută faţă de 48 la sută musulmani), numărul lor este în scădere şi devin minoritari: 36,5 la sută în 1990, 30 la sută în 2000. Acelaşi procers se derulează în Israel, unde arabii creştini au emigrat odată cu musulmanii. În Ierusalim, unde trăiau 31000 de creştini, în 1948, au mai rămas 14000 în 1967. Câţi au mai rămas astăzi? Informaţiile sunt mult prea inexacte pentru a fi luate în consideraţie, dar în tot statul evreu creştinii nu reprezintă mai mult de 2 la sută din populaţie. Fiecare poate afla *de visu* ce spun statisticile, iar dacă în unele regiuni creştinismul este încă viu, în altele, mai ales în zonele rurale izolate, este muribund(8). Într-o anumită mănăstire care, cu cincizeci de ani în urmă, mişuna de călugări, au rămas cinci sau şase; cutare biserică este închisă, cealaltă – pustie.

AŞA-NUMIŢII ANI DE PACE

Ţările musulmane, care, la sfârşitul celui de al Doilea Război Mondial, sunt eliberate şi mândre de libertatea redobândită, se confruntă cu asemenea probleme politice, economice şi sociale încât am fi îndreptăţiţi să credem că nu aveau altceva de făcut decât să muncească pentru că erau obligate să le rezolve şi, în acest caz, războiul dintre islam şi creştinătate va lua sfârşit. Şi, într-adevăr, niciun stat european nu s-a angajat într-un conflict armat între 1962 (sfârşitul războiului din Algeria) şi 1979 (invazia sovietică în Afganistan). Înseamnă că domnea pacea? Nicidecum. Nevoia de a se construi şi lipsa

coeziunii naţionale sunt seminţe ale războiului. Pe de o parte, ţările musulmane au acumulat prea multă ranchiună, se simt încă prea dependente, sunt tulburate de prea multe pasiuni; pe de altă parte, ţările „creştine" râvnesc prea mult la bogăţiile ţărilor musulmane, le ţin prea mult sub tutelă, le propun un model de societate şi un mod de viaţă, în special pentru femei(9), prea îndepărtate de tradiţiile lor pentru a reuşi să le atragă. Să adăugăm că monarhiile – care erau în general favorabile modernizării şi deschiderii spre Occident, temperând fanatismul – au căzut una după alta, în Egipt, în Iran, în Afganistan, în Irak, în Libia, în Tunisia şi că ici-colo, nu peste tot, regimurile care le-au succedat au considerat că tot ce se făcuse înainte era greşit, adoptând o poziţie naţională şi anti-occidentală fermă şi, în acelaşi timp, anti-israeliană.

Domneşte pacea?

Din anul 1958, creştinii şi animiştii din Sudanul meridional, care reprezintă aproape 30 la sută din noua republică, încep o rebeliune care se calmează odată cu acordurile de pace de la Addis-Abeba, din 1972, apoi se reia, renaşte tot timpul din propria cenuşă, ajungând la paroxism în 1983, când guvernul de la Khartum se aliază cu *chariat*-ul şi cere ca nemusulmanii să cedeze. Poate niciodată o dramă umană atât de cumplită nu s-a desfăşurat într-o atât de desăvârşită indiferenţă. S-a evaluat la un milion şi jumătate numărul morţilor în tabăra rebelilor şi la trei milioane numărul persoanelor refugiate. Au existat voci care au vorbit de genocid, cum s-a vorbit şi în timpul masacrului populaţiei tutsi de către populaţia hutu în Rwanda şi Burundi (campania de exterminare din aprilie 1994), când s-au înregistrat 500000 de victime în decursul unei confruntări etnice, nonreligioase şi în care musulmanii (1 la sută din populaţie) nu au avut niciun rol. Genocid în Sudan? Război religios? Poate, dar nu pare să demonstreze că musulmanii, arabi nomazi din nord, voiau să-i nimicească pe negri, sedentari şi animişti, sau pe creştinii din sud. Se schimbă ceva dacă populaţiile sunt nimicite, dacă nimeni nu intervine? În loc să se domolească, lupta se extinde în ţările vecine: Ciad, unde musulmanii reprezintă 50 la sută din populaţie, Republica Centrafricană unde sunt 15 la sută. Asociaţia pentru copiii lumii declara, încă în noiembrie 2006, că, la Darfur, „în fiecare an continuă să moară 10000 de fiinţe umane".

În Eritreea, devenită provincie a Etiopiei în 1960, Frontul de Eliberare, încurajat şi susţinut de mai multe ţări arabe care îl priveau cu ochi răi pe negus (detronat în 1974), se instalează pe ţărmul Mării Roşii, de unde declanşează o insurecţie interminabilă, cu cortegiul ei de victime şi atrocităţi.

Însurecţia ia sfârşit în 1993, odată cu independenţa ţării, dar problema delimitării frontierei declanşează un conflict între cel mai recent stat musulman contemporan şi statul din care s-a desprins.

Un alt conflict ia naştere între Etiopia şi Somalia, reunificată prin alipirea ex-coloniei italiene de ex-Somaliland (britanic după 1889). Chiar de la înfiinţare, la 26 iunie 1960, Somalia refuză frontiera moştenită din perioada sa colonială, reclamă provincia Ogaden şi încearcă să pună stăpânire pe ea. Cu toate că populaţia este în proporţie de aproape 50 la sută musulmană, Etiopia este percepută tot ca stat creştin, cu care, potrivit tradiţiei, islamul trebuie să lupte. Se va lupta în 1960, 1962, 1964, 1977-1978, 1982, 1988; în vara lui 2006, islamiştii din Mogadiscio dezvăluie adevărata faţă a acestui război neîntrerupt proclamând *jihad*-ul.

Când Timorul de Est, majoritar creştin şi rămas portughez până în 1975, devine independent, indonezienii, care voiau toată insula, trec la atac. Se izbesc de o rezistenţă neaşteptată şi exercită o represiune teribilă, soldată, se spune, cu circa 200000 de morţi, fără să provoace în lume mai multă emoţie decât provocase drama sudaneză, ca şi cum creştinătatea nu ar fi deloc impresionată de masacrarea creştinilor – fără să atragă atenţia, spun eu, decât după vizita papei, în 1989, şi a lui Bill Clinton, în 1994. În sfârşit, în august 1999, este organizat un referendum sub egida ONU şi, în pofida terorii pe care o răspândeşte armata de ocupaţie, ţara se pronunţă, în proporţie de 78,5 la sută, pentru independenţă. Acest rezultat nu face decât să sporească represiunea şi violenţele – deplasarea populaţiei spre Timorul de Vest, violuri, distrugeri – cu toate că ONU trimite o forţă internaţională de intervenţie. Independenţa Timorului de Est este recunoscută în sfârşit în 2001.

Pentru a încheia evocarea celor şaptesprezece ani de „pace" între islam şi creştinătate, adăugăm că, în 1975, începe în Liban războiul civil care va dura până în 1990, nefiind cu nimic mai prejos decât războaiele care l-au precedat în Sudan, Etiopia, Timor sau decât cele care continuă şi astăzi. Va atinge punctul culminant în anii 1983-1985, când ţinuturile creştine vor fi devastate sistematic. Bilanţul este greu de stabilit. Într-un raport apar 4500 de morţi (ceea ce mi se pare o subevaluare), 447000 de locuitori izgoniţi din căminele lor, 387 de biserici, mănăstiri şi spitale distruse. Acest război s-a terminat? Mai ieri a fost împuşcat Pierre Gemayel – întâmplător, un ministru creştin.

REAPARIŢIA CONFLICTELOR INTERNAŢIONALE

Anul 1979 marchează o nouă implicare directă – politică şi militară, nu numai diplomatică şi economică – a marilor puteri în afacerile lumii musulmane, care are în vedere atât luarea de ostatici în Iran cât şi invazia sovietică în Afganistan.

După criza provocată în Iran de naţionalizarea industriei petroliere, înfăptuită de doctorul Mossadegh, la 30 aprilie 1951, şahul Mohammed Reza îşi manifestă din ce în ce mai evident autoritatea, iar din 1963 exercită o adevărată dictatură. Vrea ca ţara sa să-şi găsească forţa şi strălucirea de altădată. Vrea să o modernizeze şi, pentru a spulbera orice opoziţie, organizează o redutabilă poliţie secretă care arestează, întemniţează, execută şi... stimulează rezistenţa. Reforma agrară, alfabetizarea, emanciparea femeii, occidentalizarea societăţii, „americanizarea", subliniată printr-o colaborare strânsă cu Statele Unite, sunt elementele unei revoluţii care, oricât de „albă" s-ar fi numit, nu scapă de tulburările inerente oricărei revoluţii şi provoacă multe nemulţumiri: mase de ţărani năvălesc în oraşe unde, în lipsa unor structuri capabile să le faciliteze adaptarea rătăcesc în mizerie, apleacă urechea la preoţii care mişunau peste tot (180000 de molahi) şi a căror influenţă, până atunci cu totul neînsemnată, creşte până la cote pe care, în lume sau în Iran, nimeni nu le-ar fi bănuit. Totul se va termina cu o catastrofă. Monarhia va fi răsturnată de revoluţia islamică – ea însăşi sângeroasă când va triumfa – care va instaura republica (1 aprilie 1979) şi va face din liderul său carismatic, ayatolahul Khomeyni, un erou naţional, imamul – şi încă ce imam! Noul regim va anula toată moştenirea celui vechi, mai puţin ambiţia, dorinţa de a face din Iran, cât se poate de repede, o putere mondială. Va rupe orice legătură cu politica şahului, se va sprijini pe valorile islamice pe care şahul le tratase cu indiferenţă şi se va declara imediat împotriva Occidentului, mai ales împotriva Americii, „Marele Satan"; în chip demonstrativ, va lua ostatici pentru 444 de zile 52 de persoane de la Ambasada Statelor Unite la Teheran (4 noiembrie), va închide şcolile străine şi îi va alunga pe credincioşii latini care le serveau (1979-1980). Şiismul, care asigurase unitatea ţării pe vremea sefevizilor, va atinge măreţia în secolul al XXI-lea? În orice caz, va lansa o mare provocare pentru Occident. În chip destul de ciudat, va conduce dintru început spre un conflict sângeros şi devastator cu Irakul (1980) – un milion de morţi! Dar mâine?

Capturarea ostaticilor poate fi considerată, într-o oarecare măsură, primul act de terorism internaţional ca formă de exprimare a insatisfacţiilor naţionaliste atât la musulmani cât şi la basci, irlandezi, armeni sau corsicani, singura armă ce poate fi folosită. Atentatele musulmane sunt mai înfricoşătoare pentru că lovesc peste tot: avioane explodează în zbor deasupra Scoţiei şi Ciadului, în 1989, o discotecă din Berlin este atinsă, în aprilie 1996, ambasadele americane din Kenya şi Tanzania sunt atacate, în august 1998. Îmi cer scuze că mă opresc aici cu lista!

RĂZBOIUL DIN AFGANISTAN

Primul conflisct armat este cel dintre puternica Uniune sovietică şi bietul Afgansitan.

La sfârşitul războiului din 1914-1918, această ţară, care nu mai voia să fie controlată de Marea Britanie, îşi reclamă libertatea totală atât în politica internă cât şi în cea internaţională. Rezultatul este un nou război, „al treilea război afgan", foarte scurt (din 7 mai până în 8 august 1919); prin tratatul de la Rawalpindi, confirmat de tratatul de la Kabul, din 22 noiembrie 1921, Afganistanul pierde subvenţia din partea Regatului Unit, dar îşi câştigă în sfârşit independenţa absolută. Închis în el însuşi cum era de altfel de multă vreme, pierde orice contact cu lumea contemporană. Nu mai progresează deloc, dimpotrivă, regresează. Pare cu totul în afara timpului. Era imposibil să-ţi imaginezi că se formase pe pământul unor mari civilizaţii, că se bucurase atâta vreme de strălucire. Cu extremă prudenţă, mult mai timid decât Iranul, conştient că nu trebuie să şocheze nicicum tradiţiile, Afganistanul întreprinde totuşi câteva reforme menite să-l deschidă spre lume şi spre condiţiile moderne de viaţă, dar are grijă să ofere populaţiei conservatoare toate asigurările, interzicând vânzarea şi consumul băuturilor alcoolice, căsătoria cu o străină, construirea bisericilor, singura admisă fiind capela privată a ambasadorului Italiei la Kabul... Permite ca Delegaţia Arheologică Franceză în Afganistan să facă săpături şi să inventarieze patrimoniul (1922) - ce îndrăzneală! Permite instalarea primei ambasade, cea a Franţei (1923), permite medicilor să deschidă spitale, profesorilor să predea în licee şi, mai târziu, în facultăţile de medicină (1939) şi de litere (1944). Este catastrofal! Cei mai revoluţionari devin comunişti; cei mai conservatori, ultraşii, devin ceea ce numim astăzi „islamişti". Numai câţiva se lasă în voia schimbării şi

curând se instalează domnia hoţiei, cultura atât de rentabilă a drogurilor se dezvoltă, sosesc hipioţii şi turiştii, primii cu desfrâul lor, cerşind într-o ţară săracă şi prea mândră pentru a cerşi ea însăşi, ceilalţi cu exhibiţionismul, luxul şi neglijenţa lor; nici unii nici ceilalţi nu înfrumuseţau imaginea Occidentului. Se observă totuşi o transformare: ţara pare să se trezească. Mina bună ascunde însă o sănătate suspectă.

Tocmai atunci, în 1955, Nichita Hruşciov vine în vizită la Kabul şi totul se dă peste cap. URSS începe să împartă bani şi sprijin tehnic. Deschide şantierul unui drum care lega, ca din întâmplare, capitala afgană cu frontierele, traversând munţii Hinducuş, prin defileul şi tunelul Salang, la o înălţime de 3600 de metri, lucrare pe care Kosîghin o inaugurează solemn în 1964. Ca în vremurile de altădată, când englezii vedeau că afganii cochetează cu vecinii ruşi, americanii intră la bănuieli şi inventează, în 1963, politica „un dolar pentru o rupie". Câştigă cine dă mai mult. Asistăm imediat la o efervescenţă uluitoare. Toată ţara devine un imens şantier. Aeroporturi, electricitate, imobile, autobuze frumoase pe bulevardele în sfârşit pavate, autobuze care treceau pe lângă caravanele de cămile, hoteluri de lux...

Agricultura a fost neglijată, aşa încât, odată cu seceta din 1970-1971, asupra ţării s-a abătut o foamete cumplită. Se estimează că, în 1972, în unele provincii, o pătrime, o treime şi chiar jumătate din populaţie a murit de foame. La 17 iulie 1973, Zahir Şah (1933-1973) este răsturnat printr-o lovitură de stat şi înlocuit cu una din rudele sale, Muhammad Dawud, care proclamă republica. Orice s-ar spune, regele era singurul capabil să asigure stabilitatea în această ţară cu atât de multe etnii, o ţară în care triburile alcătuiau încă structura societăţii. Ajutorul american încetează, iar afganii se întorc încă o dată spre Moscova. În 1978, un socialist, Taraki, îl răstoarnă şi pe cel numit de americani „prinţul roşu". Se grăbeşte să semneze cu URSS un tratat de cooperare care acorda Uniunii Sovietice dreptul de a interveni dacă va fi nevoie – pentru a proteja ţara sau regimul? După un an, la 14 septembrie 1979, Taraki este asasinat.

În decembrie, trupele sovietice invadează Afganistanul. Este instalat un guvern comunist şi ţara intră în infern. Începe un război de nouă ani împotriva ocupantului. N-am spus că afganii n-au acceptat niciodată ocupaţia străină? Rezistenţa este atât de puternică, încât, în ianuarie 1989, constatând zădărnicia eforturilor făcute, armata roşie se întoarce acasă. Dar tragedia nu se sfârşeşte aici. Luptele continuă, adesea între etnii, la adăpostul ideologiilor care nu sunt adesea decât pretexte. Guvernul central

nu este recunoscut de nimeni, şefii de clan se dezlănţuie. În final, un grup de bărbaţi destul de tineri, studenţi la teologie, talibanii, cei mai mulţi formaţi după toate aparenţele în Pakistan şi finanţaţi de guvernele musulmane „integriste", talibanii aşadar, care îşi fac apariţia timid în primăvara anului 1994, încep prin a pune stăpânire pe Kandahar, apoi, treptat, pe toată ţara (au intrat în Kabul la 27 septembrie 1996), unde impun o dictatură deşănţată şi intolerantă, având ca obiectiv declarat purificarea şi moralizarea. Sătule de excesele acestora, dându-şi seama că nu vor da înapoi pentru nimic în lume (distrugerea grandioaselor statui ale lui Budha de la Bamiyan, în martie 2001, este doar un exemplu), convinse că oferă azil şi posibilităţi de antrenament teroriştilor care acţionează peste tot, în octombrie Naţiunile Unite invadează ţara. Se numesc bineînţeles forţe de eliberare. Sunt oare bine primite? Oricum, talibanii continuă să se bată. Se bat şi în clipa în care scriu aceste rânduri, iar talibanii par mai puternici şi mai hotărâţi ca niciodată(10). N-am spus că afganii au refuzat întotdeauna ocupaţia străină?

CECENIA ŞI IUGOSLAVIA

După destrămarea URSS, Cecenia a pus mâna pe arme pentru a obţine eliberarea. Este o ţară foarte mică ce părea incapabilă să reziste când, la 11 decembrie 1994, Boris Elţîn îşi trimite armata pentru a face ordine în Caucaz, într-o operaţiune care ar fi trebuit să dureze cât un foc de paie, dar nu s-a terminat nici astăzi. Operaţiunea a cunoscut momente tragice şi s-a recurs la acte de terorism (răpirea celor 1500 de civili ruşi în 1995, ocuparea oraşului Groznîi, în ianuarie 1996, dată la care numărul victimelor a fost estimat între 20000 şi 50000).

Războiul izbucneşte şi în Iugoslavia, unde se dezlănţuie din 1991 până în 1995, dar unde conflictul mocnea de cel puţin doi ani, poate chiar de la moartea lui Tito, în 1980. Suntem tentaţi să vedem în acest război o confruntare mai mult decât religioasă şi este adevărat că în Croaţia şi Slovenia, ce ies din Uniunea slavilor meridionali, în 1991, şi în care musulmanii nu depăşec unu la sută din populaţie, nu puteau să fie conflicte confesionale. Dar în Macedonia, unde musulmanii reprezintă 30 la sută, şi mai ales în Bosnia-Herţegovina, unde numărul lor atinge 40 la sută, şi una şi cealaltă independente în acelaşi an 1991, creştinii şi musulmanii se omoară

unii pe alţii patru ani la rând. Cât despre Kosovo, populat în cea mai mare parte de albanezi, acesta a fost liniştit la început, dar, în 1999, războiul a izbucnit cu o asemenea violenţă încât NATO a fost obligată să intervină şi să plaseze provincia sub administraţie internaţională. Mostarul, acest orăşel din Bosnia de pe malul Neretvei, cu celebrul său pod otoman din 1566, care a fost distrus (apoi reconstruit), un orăşel în care populaţia musulmană şi cea creştină încă despărţite prin ceea ce a fost linia de front a luptelor din 1993, îmi pare a fi simbolul perfect al refuzului de a trăi împreună.

IRAKUL

A urmat invazia Irakului. Toate au contribuit la ruinarea acestei ţări nefericite: răscoala kurdă de la Barzani, atât de dur reprimată (1961-1970), războiul împotriva Iranului, început în august 1980 şi mai mult decât încurajat de occidentali, invadarea Kuwaitului (2 august 1990) şi războiul din Golf. Primul conflict l-a sleit de puteri, al doilea l-a pus în genunchi. Pe teritoriul său au fost create zone de securitate şi de excludere aeriană; i s-a impus un embargo care a provocat moartea zilnică a sute de copii, după cum sublinia un apel remis Vaticanului în mai 1991. Irakul a comis crime. Ceea ce se întâmplă acum nu este tot o crimă? Cei douăzeci şi cinci de ani de guvernare a partidului Baas (Schimbarea), socialist şi naţionalist, puţin suspectat de ideologii „islamiste" s-au terminat cu distrugerea totală a potenţialului industrial şi militar, care ceruse atâtea eforturi, şi cu sărăcia ţării. Bineînţeles că Saddam Hussein dusese o politică externă aventuroasă, bineînţeles că, în această ţară ce moştenise un trecut atât de grandios – începând cu cel al Mesopotamiei antice, al Assurului şi Sumerului, şi continuând cu trecutul Bagdadului califilor abbasizi şi al celor *O mie şi una de nopţi* – în această ţară neguvernabilă compusă din etnii şi confesiuni antagoniste (arabi şi kurzi, sunniţi şi şiiţi), dictatorul se dovedise nemilos şi fusese responsabil pentru restricţiile, majoritatea nejustificate, impuse libertăţii, ca şi pentru sângele vărsat. Ar fi putut să procedeze altfel pentru a menţine coeziunea, pentru a evita anarhia? Oare, în caz contrar, n-ar fi avut parte de ingerinţe străine care să aţâţe focul? Purta el singur această responsabilitate? Eu pun doar întrebarea. Nu ştiu ce să spun. Ceea ce ştiu şi ceea ce are legătură cu subiectul pe care îl abordez, este că Saddam Hussein era un laic pe care împrejurările l-au determinat să devină „islamist".

Constituţia din 1970 afirma egalitatea tuturor „fără deosebire de sex, rasă, limbă, origine socială sau religie". Constituţia era aplicată, iar dictatorul însuşi nu era ostil faţă de creştini şi nu le îngrădea libertatea cultului. Toată lumea ştie că invadarea unei ţări, sub orice pretext, este o agresiune, că răsturnarea regimului într-un stat străin este o intervenţie în afacerile interne. Saddam Hussein a fost acuzat de toate crimele, de cele pe care cu siguranţă le-a comis, de cele care i-au fost atribuite fără dovezi convingătoare (întreţinerea sau protecţia terorismului internaţional, intenţia de a achiziţiona arma nucleară), şi nu lipsesc voci care pun la îndoială sau neagă asemenea acuzaţii. Mai mult decât oricărui tribunal, Istoriei îi va reveni datoria de a judeca, de a scoate la lumină aspecte învăluite astăzi în mister. Deocamdată, ştim precis că Irakul a primit un ultimatum din partea Statelor Unite, la 17 martie 2003, a fost bombardat după două zile şi ocupat în aprilie, cu toate că preşedintele Bush a declarat starea de război la 1 mai.

Căderea lui Saddam Hussein şi ocuparea ţării de Statele Unite şi aliaţii lor nu s-au dovedit până acum benefice pentru Irak. În această ţară oamenii suferă, tremură şi mor mai mult decât înainte. Numeroşi irakieni nu acceptă prezenţa trupelor străine. Şi mulţi soldaţi din forţele de intervenţie îşi pierd viaţa. Şi prăpastia dintre comunităţile care trăiau pe pământul Irakului se adânceşte din ce în ce mai mult, riscând să devină de netrecut. Execuţia fostului dictator, în decembrie 2006, n-a reuşit să domolească tensiunile.

Distrugerea turnurilor din World Trade Center, la 11 septembrie 2001, este primul act al războiului dintre islam şi creştinătate în secolul XXI, un război care, ni se spune, nu face decât să înceapă. Irakul şi Afganistanul au fost aşadar ocupate, dar actele teroriste n-au încetat. Să ne gândim, pentru a nu aminti decât două, la atentatele de la Madrid (11 martie 2004) şi Londra (7 iulie 2005)! Să ne gândim că, în fiecare zi, media ne vorbeşte despre cei care se pregătesc, despre cei cărora poliţia le dejoacă planurile! Războiul continuă (10). Chiar dacă nu vrem să credem, America are grijă să ne amintească. Un război care durează de 1345 de ani. De ce s-ar sfârşi?

ÎN LOC DE CONCLUZII

Nu există concluzie într-o asemenea carte, iar fiecare dintre cititorii mei ar putea s-o completeze de-a lungul anilor. Se poate stabili cel mult un bilanţ provizoriu, se poate recunoaşte că, până acum, creştinii au pierdut mai multe bătălii decât au câştigat, că au dat înapoi de mai multe ori, că războiul continuă şi nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că va înceta curând, că se va tremina într-o bună zi. Se bat peste tot, după cum tot vedem, în Irak, în Afganistan, în Somalia, în Cecenia. America şi Europa, cu sau fără acoperire ONU, instalează baze militare în ţările musulmane ameninţându-le pe altele – şi nu vorbim despre războaiele purtate de Israel în 1948-1949, în 1956, în 1967, în 1973, în 1982... dintre care cel mai recent, în Liban, loveşte această ţară nefericită chiar acum când scriu rândurile de faţă (2006). Acest război permanent n-ar trebui să privească subiectul nostru dacă musulmanii nu ar vedea în statul evreu o reacţie a anglo-americanilor, un centiron pentru sabia Occidentului.

Deschid un ziar luat la întâmplare şi citesc: „Treisprezece talibani au fost ucişi ieri în provincia Helmand (în sudul Afganistanului), când forţele afgane şi ale coaliţiei au ripostat la un atac al forţelor rebele. Ieri, un grup de talibani atacase cartierul general al districtului Nauzad declanşând o luptă care a durat câteva ore". Două pagini mai departe: „Poliţia declară că a ucis ieri treisprezece separatişti ceceni" (*Le Figaro*, 14 iulie 2006). Ieri am citit ştiri asemănătoare şi mâine voi citi altele la fel.

Într-o vreme în care – cel puţin aşa ne place să credem – înspăimântată de spectrul suprapopulării, poate – mă tem – din egoism, lumea creştină a renunţat la familiile numeroase, fertilitatea fantastică a căminelor musulmane a determinat creşterea ponderii musulmanilor pe glob(1). Dacă resursele petroliere aduc bogăţii fabuloase unor ţări islamice, masele de oameni, majoritatea foarte tineri, care nu profită de această mană, alungaţi de sărăcie, se instalează paşnic în ţările supradezvoltate(2). Chiar atunci când se integrează armonios, chiar atunci când se topesc în populaţiile indigene,

renunţă într-adevăr la ei înşişi, devin belgieni, englezi, germani, francezi?

Civilizaţia islamului a fost strălucită. Civilizaţia creştină a fost la fel. Cu toate că au provenit din aceeaşi rădăcină vetero-testamentară şi au fost hrănite de elenism, sunt prea deferite pentru a se topi una în alta. Prima, de pildă, refuză împrumutul cu camătă, interzice anumite alimente şi băuturile alcoolice, întemeiază familia pe principiul poligamiei şi al repudierii soţiei de către soţ; cea de-a doua acceptă faptul că banul dă roade, consideră că orice hrană este permisă, că cele două sexe pot trăi împreună, căsătoria fiind înţeleasă ca o legătură de nezdrucinat. În asemenea condiţii, înţelegerea celor care moşteneasc aceste mari tradiţii nu se poate realiza decât prin abandonarea acestora, decât într-o nouă cultură, cea pe care o promovează Occidentul distrugându-şi rădăcinile. Nu este exclus ca aşa ceva să se întâmple. Încă nu s-a întâmplat. Dacă lumea creştină a intrat din plin în epoca post-creştină, lumea islamică nu a intrat deloc în epoca post-islamică.

La ei şi la noi, ce contrast, ce spectacol oferă credinţa intensă a musulmanilor, practicile lor religioase, atât de vizibil etalate şi care impun o atenţie constantă (cele cinci rugăciuni zilnice), adesea un efort extrem (postul de ramadan)! Ce imagini oferă sentimentul lor de comunitate, de fraternitate, de ospitalitate, de generozitate, convingerea lor că viaţa pământeană valorează mult mai puţin decât cea de dincolo, capacitatea lor de a sacrifica viaţa, murind sau omorând, întrucât cred că pot dobândi astfel viaţă în ceruri! Câtă grandoare în mistica lor, care îi seduce pe ai noştri, transformându-i în primii agenţi ai propriei convertiri.

În primii ani ai secolului al XX-lea, un mare creştin, părintele Charles de Foucauld, scria: „Islamul a produs în mine o mare tulburare. Întâlnirea cu această credinţă, cu aceste suflete care trăiesc în prezenţa permanentă a Domnului m-a făcut să văd ceva mult mai înalt şi mult mai adevărat decât ocupaţiile mondene". Ce ar spune el astăzi când, printr-o evoluţie accelerată, s-a mărit distanţa între societatea musulmană şi societatea noastră, mult mai puţin creştină decât acum o sută de ani?

Creştinătatea e în declin. Cea mai mare parte a celor care au moştenit credinţa creştină nu mai cred în Dumnezeu, abandonează religia părinţilor, bisericile se golesc. Preoţii sunt din ce în ce mai puţini. Credincioşii se împărtăşesc, dar nu se mai spovedesc. Printr-o curioasă greşeală, sperând să-i atragă pe practicanţi, reuşind însă doar să-i alunge şi mai mult, autorităţile ecleziastice au redus la minim postul euharistic, au redus postul Paştelui, zilele de abstinenţă, numărul slujbelor, fastul liturgic, au neglijat învăţarea catehismului, dar cer în schimb credincioşilor pregătiri

îndelungate pentru a primi taina botezului şi a căsătoriei, descurajându-i pe aspiranţi. Practica religioasă se rezumă adesea la simpla prezenţă la slujba duminicală.

Aceia dintre noi care nu mai sunt creştini sau care sunt doar cu numele au pierdut, odată cu credinţa, majoritatea reperelor strămoşilor. De altfel, ei nici nu mai au aceeaşi dragoste de ţară, iar Europa serveşte adesea ca alibi pentru indiferenţa lor faţă de ţară. Se mândresc cu faptul că vor construi o lume mai bună. Vor să se distreze şi să consume, ceea ce înseamnă riscuri majore pentru mediul înconjurător. Refuză suferinţa nu atât pentru a alina suferinţele altora – ceea ce fac, din fericire, mai bine ca niciodată – ci pentru a suprima suferinţa proprie, uitând că ea este mântuitoare, că este şi o mare şcoală. („Nimeni nu se cunoaşte pe sine dacă nu suferă", spunea Alfred de Musset.) Ei îi ajută pe cei săraci – adesea cu mare generozitate – dar îi exploatează pe cei slabi. Lasă să se adâncească prăpastia între bogaţi şi săraci. Au grijă să protejeze copilăria, dar îi duc la creşe pe cei mici, lipsindu-i de minunea prezenţei şi tandreţii materne sau inventează mono-parentalitatea. Ei eliberează femeia, dar continuă să vadă în ea un obiect sexual; în loc s-o ridice în slăvi – recunoscând, precum Ioan Paul al II-lea, că dacă „bărbatul este o fiinţă divină, femeia este şi mai mult", sau, şi mai simplu, ascultând acea „înflăcărare pură într-un glas suav care nu vine decât din tine", cum scria Vigny, într-unul din cele mai frumoase versuri – ei vor să şteargă diferenţele sexuale (în comportament, îmbrăcăminte, activităţi), atât de evidente şi atât de interesante. Ei pornesc la război împotriva morilor de vânt (fleacuri în cortegiul dramelor contemporane, tabagismul, consumul vinului – acel vin care face parte din cultura noastră şi căruia Franţa cel puţin îi datorează poate o parte din geniul său - am putea crede că musulmanii subvenţionează campaniile antialcoolice, pentru că ei au tot repetat că rodul viţei de vie este un obstacol esenţial în calea islamizării noastre...) – dar legiferează moravuri considerate distructive pentru ordinea socială. Ei construiesc o lume nouă înainte de a-i răsădi rădăcinile, o lume care nu mai are nimic creştin, o lume seducătoare, probabil, dar periculoasă cu siguranţă.

Se poate, repetăm, ca acest univers încă necunoscut să-i amăgească pe musulmani, care să facă, la rândul lor, ceea ce am făcut noi, să-şi piardă credinţa, să renunţe la tradiţii şi, pentru a folosi o imagine grăitoare, femeile lor să prefere barurile şi expunerea trupurilor pe plajă în locul vălului şi al separării.

Dacă se va întîmpla aşa ceva, ei vor pierde oarecum războiul, dar nici creştinătatea nu-l va câştiga; va câştiga modernitatea atât de promovată. În contextul actual, nimic nu ne-ar determina să credem că slujitorii Coranului

acceptă mesajul Evangheliei. Pentru ca aşa ceva să se întâmple într-o zi, creştinii ar trebui să se prezinte nu ca moştenitori ai unui trecut muribund, ci ca părţi ale unui corp viu, dinamic, cu faţa spre viitor, ar trebui să-şi regăsească speranţa, credinţa, caritatea şi morala, ca şi practicile religioase, ar trebui să ceară mai mult de la ei înşişi, întrucât omul are nevoie de ceva care să-l oblige să se autodepăşească; ar trebui să se afirme cu putere ca purtători ai unui mesaj transcendent, ai iubirii de Dumnezeu care trece prin iubirea pentru creaţiile Sale.

S-ar putea ca islamul să aibă câştig de cauză asupra creştinătăţii, să culeagă de pe câmpul maselor lipsite de lege şi credinţă, iar convertirile, încă rare, să se înmulţească; s-ar putea ca, prin imigraţie şi fertilitate, musulmanii să facă din islam cea mai practicată religie din Occident, copleşind creştinătatea şi câştigând în definitiv acest război îndelungat. În cazul în care curbele ascendente ale descreştinării, imigraţiei, fertilităţii musulmanilor rămân aşa cum sunt acum – de fapt, avem motive să credem că vor creşte – în puţine decenii, în Europa vor fi mai mulţi credincioşi în moschei decât în temple şi biserici.

Aceasta nu înseamnă că refuzăm dialogul cu islamul, că nu-l tratăm cu deplină consideraţie, ci că suntem conştienţi de ceea ce este în această religie incompatibil cu moştenirea noastră, de pericolul pe care îl reprezintă pentru ceea ce noi suntem încă. Aceasta nu înseamnă că nu-l vedem aşa cum este, cu violenţele şi defectele lui, că ne este interzis să ne imaginăm două islamuri - unul deschis, paşnic, tolerant, luminos, modern, celălalt închis, războinic, fanatic, obscurantist, arhaic – atunci când nu este decât unul singur cu multiple feţe.

De-a lungul istoriei, imensa expansiune musulmană s-a înfăptuit prin războiul sfânt, masacre, intoleranţă, dorinţă de a cuceri, de a conduce, de a se impune, prin colonizare, ca şi prin toleranţă, prin răspândirea credinţei şi a misticii sale, prin atracţia pe care o exercită calităţile umane ale celor mai modeşti practicanţi. Toate acestea au deschis simultan drumuri diferite, care au condus spre acelaşi scop.

Cât despre musulmani, ei speră – ei cred – că vor instala domnia *clariat*-ului asupra vechilor ţinuturi occidentale ale lui Cristos, asupra acelor pământuri pe care creştinii le-au apărat, de unde au fost uneori alungaţi; musulmanii speră şi cred că le vor cuceri aşa cum au cucerit vechile ţinuturi orientale care au fost tot ale lui Isus, şi unde ei au câştigat războiul. Cu patruzeci şi şase de ani în urmă, un jurnalist algerian care îmi lua un intreviu despre primele mele cărţi mi-a spus: „Ne vom lua revanşa pentru bătălia de la Poitiers. În anul 2000, Franţa va fi musulmană". A păcătuit prin optimism. Încă nu este cazul, dar putem crede orbeşte că mâine nu va fi aşa?

NOTE

CUVÂNT ÎNAINTE

1. A.-M. Delcambre scrie: „Mahomed, cu numeroasele lui căsătorii şi expediţii militare, se ciocneşte în inconştientul colectiv non musulman de un Isus cast şi non violent" (*L'Islam des interdits* [Islamul interdicţiilor], p. 17-18).

2. Vezi *infra*, capitolul întâi. În secolul al IX-lea, s-au făcut multe comparaţii şi confruntări între textele tradiţiilor care datează din vremea Profetului, *hadith*. Cele mai multe sunt datorate iranienilor estici, dintre care cel mai cunoscut este al-Bukhari. Vezi al-Bukhari, *L'Auhtentique Tradition mulsulmane* (*Adevărata tradiţie musulmană*).

3. Despre Isus Cristos şi Sfânta Fecioară vezi Coranul, II, 42 şi 45-55, 151-152 şi 171; IX, 79; XXI, 91; LVII, 47.

4. Părere emisă pentru prima dată, dacă nu mă înşel, de sfântul Ioan Damaschinul, în secolul al VIII-lea.

5. O „traducere" a rugăciunii *Tatăl nostru*, care apare într-un *hadith* din secolul al VII-lea, reprodusă frecvent, sună astfel: „Tatăl nostru care eşti în ceruri, facă-se voia Ta, precum în cer aşa şi pe pământ. Ne iartă nouă greşelile noastre. Pogoară, Doamne, mila Ta asupra noastră..." Vezi L. Massignon, *Opera minora*, I, p. 93.

6. „Care au trei Dumnezei": aşa înţelege islamul dogma Treimii! Criza iconoclastă declanşată în Bizanţ de proclamaţia lui Leon al III-lea, în 730, întreruptă prima dată în 737, reluată şi încheiată, în sfârşit, în 849, şi care coincide cu extinderea islamului, nu are nicio legătură cu noua credinţă?

7. Despre evreii care au uitat şi au falsificat înţelegerea cu Dumnezeu, vezi Coranul, II, 70 şi 78; V, 17; LVII, 5: Despre consideraţiile lui binevoitoare faţă de ei, vezi Coranul, II, 40-41; XLII, 5; XLV, 15, XIXC, 263.

8. În Iran, nu se poate intra în sanctuarele şiite Qum şi Mechhed, dar în moschei se poate intra. La Mazar-i Charif, în Afganistan, pe timpul monarhiei, într-un an am avut acces la sanctuar, anul următor n-am mai avut. În Turcia, în Siria, în Iordania, în Irak, în

Egipt, în Asia Centrală, în Pakistan şi în India, accesul este autorizat peste tot (dar o dată sau de două ori am fost îndepărtat în momentul rugăciunii). În Maghreb, unde moscheile sunt interzise necredincioşilor, potrivit unei informaţii pe care n-am putu s-o verific, această măsură decurge dintr-o decizie a Franţei, atentă să le protejeze intimitatea. În cele mai multe moschei n-am putut să intru nici în calitate de „specialist".

CAPITOLUL I
Înainte de război

1. Aramaica este o limbă semitică apropiată de ebraică şi care a cunoscut o extindere fantastică în epoca ahemenizilor, când a devenit limba cancelariei în Egipt şi India (marele edict al lui Ashoka, prin 269-132, găsit în Afgansitan, în 1958, este scris în greacă şi în aramaică). Succesul acestei limbi se datorează, în parte, caracterelor grafice mai simple decât cuneiformele. Limba pe care o vorbea Cristos nu a dispărut în totalitate, fiind folosită şi astăzi de câteva comunităţi creştine mici.

2. Mazdeismul va provoca în Iran o mare agitaţie care va duce la executarea fondatorului său, Mazdak, şi a principalilor colaboratori prin anul 531. Cu toate acestea, el n-a dispărut imediat. Era o doctrină foarte revoluţionară, care propovăduia abolirea proprietăţii private în favoarea proprietăţii comune asupra tuturor bunurilor, inclusiv asupra femeilor şi copiilor.

3. Cel mai frumos poem care ilustrează povestea de dragoste a lui Khosrau şi a prinţesei Chirin, poem pe care persanul Nizami (prin 1149-1205) îl va insera în *Khamsa* (*Cinci poeme*). Miniaturiştii iranieni, dar şi cei otomani – vezi un manuscris de la BN din 1561 – au creat adevăratele capodopere pornind de la acest poem.

4. Marcionismul este o doctrină al cărei nume provine de la Marcion (prin 85-110). Aceasta face o comparaţie între Dumnezeul dreptăţii din Vechiul Testament şi Dumnezeului Iubirii din Evanghelie. Luther l-a considerat pe Marcion „primul protestant".

5. Războiul între iranieni şi greci bântuia deja din vremea parţilor arsacizi, care au intrat în conflict cu seleucizii (marele raid seleucid în Iran, 212-205). A continuat între iranieni şi romani: campania lui Antonius (38-34), campania lui Traian care a cucerit Ctesiphonul (116-117), victoria lui Artaban, în 218, şi înfrângerea lui Valerian, în 260, sunt punctele culminante ale acestui război.

6. La Damasc, Marea Moschee a omeyyazilor are trei naosuri, dar în majoritatea moscheilor considerate arabe, numărul naosurilor este mult mai mare: şaptesprezece la Kairuan, nouăsprezece la Cordoba. Interdicţia de a reprezenta oameni şi animale în sanctuare, deşi aproape generalizată, nu a fost respectată întotdeauna cu scrupulozitate; se cunosc câteva moschei împodobite cu figuri, mai ales în perioada selgiucidă. În schimb, începând cu perioada omeyyadă, apoi în perioada abbassidă şi mai târziu, până în zile

noastre, palatele sunt pline de picturi, mozaicuri şi sculpturi figurative. Iconografia s-a prezentat de regulă în miniaturi şi obiecte de artă (ceramică, fildeş, metale, ţesături).

7. Paradisul musulman este descris de Coran ca fiind o grădină minunată în care „curg izvoare" (IX, 73; XIV, 23), plină „de livezi, de viţă de vie şi fecioare superbe, cu sâni rotunzi şi tari" (LXXVIII, 31).

8. Cuvântul *chaikh* (şeic – nota trad.) înseamnă „bătrân", dar numele este purtat de şefii de trib şi de conducătorii congregaţiilor religioase. Între ei au fost şi unii foarte tineri.

9. Fără idoli, dar păstrând Piatra Neagră, Ka'aba rămâne marele sanctuar al islamului, centrul lumii. Fiecare musulman, cu excepţia celor aflaţi în imposibilitate majoră, este dator să se încline în sanctuar, cel puţin o dată în viaţă: acest pelerinaj reprezintă, alături de profesiunea de credinţă, rugăciunea, postul şi milostenia, una din cele cinci obligaţii rituale. Spre Ka'aba se întoarce credinciosul pentru rugăciune (qibla).

10. Cuvântul *imam* înseamnă „ghid", dar are două accepţiuni: desemnează, pe de o parte, „călăuza" rugăciunii (care se aşează în faţa credincioşilor, aproape de *mihrab* într-o moschee); pe de altă parte, la şiiţi, îl desemnează pe conducătorul comunităţii.

11. *Hadith*-ele, oricât de multe ar fi, nu spun totul, nu rezolvă toate problemele omului sau ale societăţii. Când răspunsul la o întrebare nu se găseşte nici în ele nici în Coran, musulmanul recurge la analogie (*qiyas*) şi, în ultimă instanţă, la decizia unanimă a învăţaţilor legii (idjma). *Fiqh*-ul, „dreptul", are ca obiect interpretarea *chariat*-ului.

12. Ismaeliţii sau septimanienii (*sabiyya*) constituie una din ramurile şiismului. Vezi *infra*, capitolul II, nota 4.

13. Emigranţii din Mecca sunt *muhadjirun*-ii, cei „care au făcut Hegira". Medinezii şi ceilalţi arabi raliaţi Profetului sunt *ansar*, „auxiliarii". În pofida dorinţei de a crea o comunitate de oameni egali în drepturi, germenele inegalităţii a existat.

14. Ierusalimul rămâne al treilea oraş sfânt al islamului. Faptul are o importanţă capitală. Aşa se explică în parte înverşunarea credincioşilor şi animozitatea musulmanilor faţă de Israel.

CAPITOLUL II
Inavazia arabă

1. *Miradj*-ul sau Urcarea lui Mahomed la Cer, s-a întâmplat la Mecca, în 619, în starea dintre somn şi veghe. Profetul, călare pe un animal cu cap de femeie, a vizitat cele şapte ceruri, unde s-a întâlnit cu profeţii dinaintea lui şi apoi a ajuns în faţa lui Dumnezeu. A revenit la Ierusalim (de unde, potrivit altor versiuni, plecase). Musulmanii celebrează cu mare fast ziua de 27 a lunii radjab.

2. Sunt multe crime în primele perioade ale islamului. Califul Omar este asasinat în 644 de un sclav persan; califul Othman este ucis de un arab, în 656; Ali este asasinat de kharedjiţi, în 661. Cei doi fii ai acestuia din urmă, Hasan şi Husain, pier şi ei de moarte violentă.

3. Înainte de ridicarea moscheilor, arabii se rugau în nişte locuri împrejmuite, în aer liber (*musalla*), sau în diverse edificii religioase existente. La Damasc, ei împărţeau catedrala cu creştinii. Este posibil ca, în lumea iraniană, să fi folosit sălile hipostile de tip ahemenid, binecunoscute datorită ruinelor de la Persepolis (oraş care exercita asupra lor un soi de fascinaţie). Moscheile hipostile pe plan pătrat trebuie să fi avut la bază acest prototip.

4. Şiiţi nu rămân uniţi. Ei formează două ramuri principale: cea care se raportează la şapte imami ismaelieni sau septimanişti (*sabiyya*), separaţi, din 762; cea care se raportează la doisprezece imami, duodecimeniţii (*ithana achariya*) sau imamiţii (care domină astăzi în Iran şi sunt cei mai moderaţi). Şi unii şi alţii cred că, după dispariţia lui, imamul, după unii al şaptelea, după alţii al doisprezecelea, continuă să trăiască în acoperirea trecătoare a unui astru. Ismaelienii înşişi sunt împărţiţi în protoismaieliţi şi neoismaeliţi. Există dealtfel şi alte şcoli considerate şiite care, de cele mai multe ori, sunt aberante, iar prin extremele lor se află la limita apartenenţei la islam.

5. Mardaiţii erau munteni din lanţul Amamus, situat între Siria şi Anatolia. În mod tradiţional, ei furnizau mercenari Bizanţului, fără să-i fie aserviţi. Califii pun capăt acestei situaţii prin 690. În lumea musulmană munţii reprezintă locul de refugiu pentru rebeli.

6. Copţii sunt acei egipteni care s-au arabizat, dar au rămas creştini. Ei reprezintă şi astăzi cel mai mare efectiv de creştini care trăiesc într-o ţară musulmană.

7. Marea Moschee din Kairuan, ridicată în 836-909 poartă numele lui Sidi Oqba, dar n-a fost construită de el, chiar dacă acest cuceritor pusese temelia unui sanctuar în acelaşi amplasament.

8. Islamul, care nu este rasist (deşi unii musulmani au fost: vezi, de pildă, reacţiile marelui călător Ibn Battuta faţă de negri), proclamă unitatea tuturor credinţelor în sânul comunităţii (*Umma*). Aceasta transcende rasele şi naţiunile. Dar, de fapt, după cum am văzut în relaţia cu berberii, egalitatea nu domneşte întotdeauna şi, cel puţin în primele secole după Hegira, cei proaspăt convertiţi nu se puteau integra în colectivitate decât dacă deveneau „clienţii" (mawali) ai triburilor arabe.

9. Se întâmplă destul de frecvent ca musulmanii să fie chemaţi de nemusulmani. Se poate să fie adevărat, dar nu în orice împrejurare aceste chemări sunt folosite pentru a justifica intervenţia lor şi pentru a-i îndreptăţi să pozeze în eliberatori: nu este greu să cumperi un complice care să strige după ajutor. Ruşii se vor folosi foarte bine de acest sistem.

10. Această situaţie poate acredita ideea că Maghrebul a fost devastat de războaiele din vremea cuceririi arabe, în special de războiul împotriva Kahinei. Această pustiire, reală –

transformarea în deşert a regiunilor odinioară forestiere este o mărturie în acest sens – este atribuită adesea năvălirii triburilor oprite în Egipt, pe care indisciplina le făcea indezirabile şi care se năpustesc în Maghreb, în 1050-1052, mânate de Banu Hilal.

11. *Ribat*-urile, locuite la început de călugări-soldaţi, *murabitum* (murabiţi), erau oraşe fortificate, de unde proveneau invaziile, dar aveau mai ales rol defensiv. Au rămas două foarte frumoase în Tunis, la Monastir (796) şi Soussa (prin 844).

CAPITOLUL III
Ultimele atacuri arabe şi începutul contraofensivei

1. Buizii fac parte din acele familii iraniene care au întemeiat principatele aproape independenteale abbassizilor: tahirizii (820-873), safarizii (860-902), samanizii (prin 875-999) şi cărora Sogdiana (Uzbekistanul) le datorează atât de mult. Această familie a jucat un rol deosebit de important pentru că, şiită fiind, a dominat califatul sunnit de la Bagdad. Strămoşii lor se refugiaseră pe ţărmurile Mării Caspice, la Guilan (Gilan).

2. Turcii întemeiaseră deja imperii puternice înainte de a se converti la islam, pe care René Grousset le-a numit atât de bine „imperii de stepă". Primul care a purta numele lor, „turc", este numit astfel prin transcrierea chinezescului Tu-kiu (552-744); imperiul se întinsese până la stepele Ucrainei şi întreţinuse relaţii cu Iranul şi Bizanţul. Fusese înlocuit de Imperiul uigurilor (prin 744-840), apoi de cel al kirghizilor (940-924). Chiar înainte de întemeierea Imperiului tu-kiu, este posibil ca turcii să fi participat la fondarea imperiului Hiong-nu, cel al hunilor, apoi al imperiului proto-mongolilor, juan-juan sau avari („adevăraţii „ avari, adică cei pe care îi numim astfel, sunt, de fapt, cei care le-au uzurpat numele).

3. Se consideră adesea că doctrina filosofico-religioasă a mu'tazilismului, apărută în secolul al VIII-lea, care refuză predestinarea şi nu crede în eternitatea Coranului, a fost cauza emigrării din capitala abbasidă, Bagdad, la Samara. După cum se ştie, Samarra, fondată în 833 şi abandonată deşertului în 892, adăpostea un mare număr de mercenari turci. Un turc din Samarra, Ibn Tulun, a fost cel care a guvernat Egiptul şi a construit, după model mesopotamian, moscheea care îi poartă numele şi minaretul Malwiya, moştenitor îndepărtat al ziguratelor mesopotamiene.

4. Turcii kazari ajunseseră în preajma Mării Caspice prin secolul al II-lea - al III-lea ale erei nostre, dar n-au intrat cu adevărat în Istorie decât odată cu acest angajament alături de Heraclius, în secolul al VII-lea. Vezi *infra*, capitolul VI, nota 2. Pecenegii, citaţi ceva mai jos, cu care ne vom mai întâlni, par să fi ajuns în nordul Mării Negre în ultimele decenii ale secolului al IX-lea. Ei au fost în culmea gloriei după distrugerea kazarilor, în 1016.

5. Textele care prevesteau cucerirea Constantinopolului sunt numeroase. Ele au fost studiate de Louis Massignon, *Opera minora*, I, p. 142, *sq.*

6. Paulicienii, sectă dualistă care se raportează la Sfântul Pavel, dar foarte influenţată de maniheism, au fost foarte activi din secolul al VII-lea până în secolul al X-lea.

7. Dinastia aghlabidă, provenită din rândul conducătorilor Maghrebului, din 765 până în 767, va domni în Tunisia din 800 până în 909, perioadă ce coincide cu vârsta de aur a acestei ţări.

8. Această istorie aminteşte în chip ciudat debarcarea în Spania. Vezi *supra*, capitolul II, nota 9.

9. Păstrez cuvântul *Reconquista*, intrat în obişnuinţă, cu toate că l-am retras cu câţiva ani în urmă, după ce l-am folosit într-o conferinţă: mi s-a atras atenţia că trebuia să spun *conquista*, Spania nefiind decât foarte puţin timp creştină, pe vremea vizigoţilor, şi foarte mult timp musulmană.

10. Nu se referă bineînţeles la creştinism, ci la vechea religie a germanilor sau chiar la cea anterioară sosirii germanilor.

CAPITOLUL IV
Retragerea arabilor

1. Diyarbakir are o moschee superbă ridicată la o dată nesigură, la care au lucrat probabil selgiucizii, dar care trebuie să fi fost anterioară acestora. Ea reproduce planul cu trei naosuri al Marii Moschei a omeyyazilor din Damasc. Pridvorul şi curtea au reliefuri animaliere, între care o compoziţie magistrală cu un leu care doboară un taur, moscheea numărându-se aşadar printre cele cu decor figurativ pe care le-am evocat mai sus (capitolul I, nota 6).

2. Convertirea triburilor sau a popoarelor odată cu şefii lor este destul de frecventă. Toată lumea cunoaşte convertirea Franţei odată cu Clovis. Se pot cita multe altele, de pildă convertirea normandului Harold, în 826, care este botezat împreună cu suita sa, ori convertirea bulgarilor preslavi: vezi *infra*, capitolul VI, nota 3.

3. Califul fatimid al-Hakim s-a declarat de origine divină, ceea ce reprezintă o îndrăzneală unică în islam. Divinitatea lui a fost recunoscută de Darazi, fondatorul religiei druzilor. Cu toate că avea mamă creştină, acesta a fost unul din cei mai sălbatici persecutanţi ai creştinilor din câţi a cunoscut Istoria.

4. Ungurii sau maghiarii, popor din familia fino-ugrică, sosesc în Europa în secolul al IX-lea, împinşi de pecenegi. Îşi înmulţesc raidurile până la înfrângerea suferită la Lechfeld. În 995, regele lor, Geza (979-997), se converteşte la creştinism.

5. Fatimizii sunt şiiţi, iar numele lor este interesant prin aceea că se referă la fiica Profetului, Fatima, şi nu la soţul ei Ali. Acest fapt ne obligă să reflectăm asupra locului femeii în islam, mai ales în şiism.

CAPITOLUL V
Spaniolii şi normanzii

1. Să ne amintim că normanzii (vikingii) sunt în Anglia prin 795 şi în Valea Seinei în 841.

2. Casa de Anjou, apoi, după vecerniile siciliene din 1282, Casa de Aragon sunt cele care vor da lovitura de graţie islamului sicilian şi culturii sale.

CAPITOLUL VI
Sosirea turcilor

1. Expresia mea „monoteism cu mai mulţi zei" poate să surprindă, dar eu nu cred deloc în politeim (la Delhi, o mare personalitate hindusă a împărtăşit punctul meu de vedere pe parcursul conversaţiei pe care am purtat-o). „Zeii" păgânismului nu sunt decât diverse manifestări ale puterii Unuia. În ceea ce îi priveşte pe turci sau pe mongoli, a căror religie este aceeaşi, marele zeu este Cerul (*Tengri*), iar dovezile care atestă unicitatea acestuia nu lipsesc. Îmi permit să fac trimitere la lucrarea mea *Religia turcilor şi mongolilor*. Şamanismul – „o tehnică arhaică a extazului", cum bine l-a definit Mircea Eliade – nu este o religie, dar se grefează pe religie. Este în esenţă un fenomen siberian care a fost importat în stepele din Asia Centrală odată cu sosirea turcilor, în preajma erei creştine. În zilele noastre există tentaţia de a vorbi despre şamanism aproape oriunde în lume, cu toate că se pot evoca cel mult fapte şamanice.

2. Clasa conducătoare a khazarilor adoptase iudaismul, ceea ce a făcut ca multă vreme acest popor să fie considerat evreu (vezi D.M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*). Islamul şi creştinismul pătrunseseră şi la ei şi îşi disputau audienţa în rândul maselor. Sfântul Chiril (827-869) a fost un misionar activ printre ei; i se atribuie chiar convertirea unui han.

3. Bulgarii, slavizaţi în Balcani, sunt la origine turcofoni al căror nume înseamnă „amestecaţi". Au apărut în Istorie în 480. În a doua jumătate a secolului al VII-lea, s-au împărţit în două ramuri: una a mers în Balcani, unde s-a slavizat şi s-a creştinat când hanul Boris I-ul s-a convertit, în 864-865; cealaltă a urcat pe cursul Volgăi până la confluenţa cu Kama, unde a trecut la islam la o dată necunoscută din secolul al X-lea.

4. Tradiţiile pre-islamice sunt încă vii la yoruk-i care au sfârşit prin a se sedentariza, dar erau încă nomazi acum patruzeci de ani. Aceste tradiţii sunt mai putrenice la alevis care constituie un procentaj deloc neglijabil din populaţia turcă (între 20 şi 40 la sută, după estimările unora sau altora). La ei am găsit tot ce am putut să adun în cartea mea *Tradiţiile nomazilor din Turcia meridională* şi în diverse articole.

5. Se vorbeşte cu mult repect despre cel care a fost animalul totem al turcilor, lupul („Faţa lupului este o binecuvântare"). Despre lupta ritualică şi iniţiatică a tânărului cu taurul, găsim aici cel puţin o aluzie la marele ciclu siberian al Lacului Lebedelor, pe care ruşii l-au făcut celebru mai târziu.

6. Titlul de sultan (plural *salatinu*) nu este nou, dar nu pare să fi fost dat unui şef de stat înainte de selgiucizi. Cu toate că noi îl desemnăm pe suveranul otoman cu titlul de sultan, titlul său oficial este padişah („împărat"), iar el însuşi se prezintă cu o succesiune de epitete emfatice. Fără să le reluăm pe acestea, dealtfel variabile, să spunem că turcii refuzau titlurile suveranilor în formule prescurtate: pentru a da un exemplu, să amintim pe Soliman Magnificul care era „Sultan Kanuni Sulaiman, Padişah, Ghazi", ceea ce s-ar traduce prin „Alteţa Sa Soliman Legislatorul, împărat şi victorios".

7. Şiiţii ismaelieni intraseră într-un fel de clandestinitate şi, pentru triumful cauzei lor, s-au dedat unei serii de atentate. Se spune că îi îmbătau pe atentatori cu haşiş, apoi îi trimiteau să comită asasinate în care îşi pierdeau viaţa ei înşişi. Aceşti kamikaze au fost numiţi haşişini, „fumători de haşiş", de unde provine cuvântul „asasin". Bârlogurile lor din munţi (în Iran, cuibul principal este Alamut) erau inexpugnabile şi a fost nevoie de mongoli pentru a le veni de hac în secolul al XIII-lea.

8. Vezi *infra*, paragraful „Pregătirea şi plecarea în cruciadă".

9. Secolul al XIII-lera este incontestabil marele secol francez, nu numai datorită lui Ludovic cel Sfânt şi cruciaţilor, ci şi pentru că este secolul în care frumosul nostru grai domneşte mai mult sau mai puţin peste tot, secolul în care s-au ridicat catedralele.

10. Toate aceste cifre, aici sau în altă parte, trebuie luate în consideraţie cu anumită prudenţă. Am remarcat, ca şi cititorul meu, fără îndoială, că 150000 era una din cifrele ce reveneau cel mai des.

CAPITOLUL VII
Reconquista

1. Africa de Nord, ca multe alte regiuni musulmane, păstrează o mulţime de tradiţii preislamice. Despre ele este vorba în studiul mai vechi, dar excelent, al lui Edouard Westermack, *Supravieţuirea elementelor păgâne în civilizaţia mahomedană.*

2. Musulmanii credeau în apariţia unui personaj care, la sfârşitul lumii, va stabili dreptatea, în termeni creştini: „Împărăţia lui Dumnezeu". Acesta este mahdi. Mulţi cred că va fi Isus şi exprimă această credinţă printr-o frază categorică: *La mahdi ila Isa* (Nu este mahdi dacă nu este Isus). Un minaret din Marea Moschee din Damasc se numeşte „minaretul lui Isus" şi se crede, cel puţin în acea zonă, că este locul în care se va întoarce Isus. Bineînţeles, şiiţii aşteaptă întoarcerea imamului ascuns. Alţii cred că mahdi trebuie să fie unul din descendenţii lui Madomed. De-a lungul vremii, n-au lipsit personajele care s-au proclamat ele însele mahdi. Cel mai cunoscut este omul care a ridicat Sudanul în 1881-1898.

CAPITOLUL VIII
Cruciada

1. Maroniţii, creştini aliaţi cu Roma, care au trăit multă vreme ca refugiaţi în munţii Libanului şi alcătuiesc şi astăzi o minoritate importantă, se trag din Sfântul Maron (mort prin 470?).

2. Păstrez această împărţire tradiţională a cruciadelor, cu toate că este destul de artificială.

3. Cu excepţia momentului în care cruciaţii traversează Anatolia, selgiucizii nu iau parte la cruciade şi nu intervin în Siria. Poate părea surprinzător că n-au profitat de împrejurările favorabile create de anarhia ce a urmat după ce latinii au cucerit Constantinopolul.

4. La Damietta şi în oraşele de pe litoralul egiptean nu a rămas nimic din monumentele construite de musulmani înaintea fortului Qaitbay din Alexandria (sfârşitul secolului al XV-lea).

5. Sfântul Francisc (prin 1182-1226) apare aici ca predecesorul lui Raymond Lule (1223-1315). Ordinul franciscanilor a fost înfiinţat în 1209-1210.

6. Califul abbasid a fost executat, dar un membru al familiei sale s-a refugiat în Egipt, unde descendenţii săi au continuat să fie califi de paie până la cucerirea otomană din secolul al XVI-lea. Din acel moment, familia lui Osman va pretinde acest titlul şi îl va căpăta definitiv.

7. Garda imperială a mongolilor din China, la Pekin, era formată preponderent din alani. Pe vremea lui Kubilai, erau vreo 30000 şi au avut un rol important în rândul comunităţii creştine din Extremul Orient.

8. Foarte curând, regele Hethum va pleca în Mongolia pentru a-l întâlni pe Marele Han (1254). Armenii vor lupta mai târziu alături de mongoli, vor participa la cucerirea Bagdadului şi vor fi mândri de contribuţia lor: „Au trecut 515 ani (în realitate 496 - nota autorului) de când a fost întemeiat acest oraş [...] care a înghiţit lumea întreagă precum o lipitoare [...], a fost pedepsit pentru tot răul pe care l-a făcut", spune istoricul armean Kiragos.

9. Contemporanii erau perfect conştienţi de înrudirea dintre turci şi mongoli: „Este un fapt remarcabil că tătarii au fost distruşi de oameni din aceeaşi rasă cu ei", notează un istoric din Damasc.

10. Acest nume de animal purtat de un mameluc demonstrează că tradiţiile totemice sau para-totemice ale turcilor nu fuseseră uitate în Egiptul secolului al XIII-lea. Bay Bars îşi împodobea monumentele cu steme grăitoare în care apărea un animal sălbatic, fără îndoială un leoprad.

CAPITOLUL IX
Creştinii de departe

1. Meroe, capitala regatului Kuş (secolul VI î. e.n.), a lăsat urmele unei civilizaţii strălucite, numite meroitică. Aceasta a dispărut prin anul 350 al erei noastre (palate, temple, necropole din cărămidă în formă de piramide, sculpturi, ceramică, bijuterii).

2. Legenda Părintelui Ioan este una din cele mai importante ale Evului Mediu. Ea s-a născut, fără îndoială, odată cu invazia kara kitailor budhişti, care practicau aşadar o religie necunoscută, la graniţa de răsărit a lumii musulmane, de unde islamul a fost obligat să se retragă. Când au apărut, la rândul lor, mongolii şi, cum se ştie că printre ei se aflau mulţi creştini, legenda a renăscut. O mai bună apreciere a situaţiei în Imperiul mongol îl fixează definitiv pe Părintele Ioan într-un regat efectiv creştin, cel al Etiopiei (unde fusese deja localizat mai înainte).

3. Islamul interzice în principiu arta funerară: mortul trebuie să fie înhumat „în deşert" sub o dală fără inscripţie. Această interdicţie nu a împiedicat dezvoltarea fantastică şi splendoarea artei funerare. Unele din cele mai frumoase monumente (şi prin cele mai frumoase din lume, precum Taj-Mahal din Agra) sunt mausoleele. Se consideră uneori că primul monument funerar, cel din Samarra, a fost inspirat de mama creştină a califului, dar avem mai multe motive să credem că introducerea artei funerare se datorează turcilor, mercenari, apoi cuceritori.

4. Aceşti evrei din Etiopia sunt faimoşii falaci din care, prin 1950, nu mai rămăseseră decât câteva zeci de mii, şi care au emigrat în Israel. Vorbind amharica (limbă semită vorbită în Abisinia – nota trad.) şi rugându-se în gueză, ei au promovat o cultură originală, remarcată mai ales în scolul al XVI-lea, când s-au aliat cu musulmanii împotriva creştinilor, dar au decăzut rapid la sfârşitul acestui secol.

5. Despre relaţiile între Mahomed şi Etiopia, vezi M. Hamidullah, *Profetul islamului*, p. 185-205.

CAPITOLUL X
Hegemonia turcilor

1. Să ne amintim că mongolii au invadat Asia Mică, i-au înfrânt şi i-au suspus pe selgiucizii din Rum ,după lupta de la Kose Dagh, la 25 iunie 1243.

2. Ienicerii erau recrutaţi prin metoda *devchirme*, „culesul" copiilor din familiile creştine ale imperiului, ceea ce apare adesea ca o măsură odioasă. Dar nu trebuie să uităm că ienicerii ajungeau uneori în cele mai înalte funcţii şi că aproape toţi îşi făceau cariere onorabile. Genialul arhitect Sinan era un ienicer de origine greacă sau armeană (toată lumea îl revendică). Câteva documente lasă să se întrevadă că multe familii creştine de condiţie modestă erau fericite când li se luau copiii care scăpau astfel de mizerie, ba chiar solicitau o asemenea alegere.

3. Continuăm să oferim citate în sprijinul ideii că nu trebuie să existe decât un singur stăpân pe pământ, aşa cum există un singur Dumnezeu în Cer. Cu toate că nu era turc, Ibrahim, marele vizir al lui Soliman Magnificul, a pronunţat fraza: „Nu poate fi decât un singur împărat pe pământ, întrucât nu este decât un singur Dumnezeu în Cer". Marele călător franciscan printre mongoli, Jean de Plan Carpin, vorbind despre monarhia universală la tătari, a folosit expresia *omnium hominum imperator.*

4. Tamerlan era convins că se prezenta ca un bun musulman, că acţiona în numele Domnului. El avea un părinte spiritual şi se lăsa adesea în voia elanurilor religioase. Dar Jean Aubin a subliniat faptul că substratul păgân din fiinţa cuceritorului ieşea la suprafaţă, făcându-l inconsecvent: intrezicea vinul dar se deda la nişte beţii cumplite; pretindea că participă la *jihad* dar opera lui de căpetenie constă în distrugerea tuturor puterilor musulmane ale epocii, a celor din India, a Hoardei de Aur sau a Imperiului Otoman.

5. Tătarii formau în Mongolia o confederaţie tribală barbară care a luptat împotriva lui Genghis Han. Când au fost supuşi, Marele Han i-a folosit în avangardă, iar invazia lor semăna teroare. Cu timpul, numele lor a fost întrebuinţat peste tot pentru a-i desemna pe mongolii înşişi. Cuvântul a fost deformat în „tartar" printr-o confuzie cu fluviul infernului din Antichitate sau printr-un joc de cuvinte şi a rămas astfel pentru a-i desemna pe toţi turcii neotomani, ca şi pe alte câteva popoare din stepă.

6. Ibn Rusteh şi Gardizi afirmă că locuitorii de pe Volga se capturau unii pe alţii şi se vindeau străinilor. Al-Umari scrie: „În perioadele de secetă şi foamete, turcii şi kiptacii îşi vindeau fiii. În anii bogaţi, îşi vindeau fiicele". După ce au fost învinse, hoardele nogai au fost foarte rău tratate: „Femeile şi copiii lor au fost luaţi în captivitate în ţări străine", relatează un autor anonim.

7. Marea ciumă a fost atât de cumplită încât Ibn Khaldum scria: „Faţa lumii s-a schimbat". Credincioşii creştini care i-au îngrijit pe bolnavi au suferit cel mai mult. La Motpellier, de pildă, într-o mănăstire dominicană cu 140 de călugări, n-au supravieţuit decât opt. Vlăguirea lor a avut drept consecinţă periclitarea misiunilor în Orient, atît de active până atunci.

CAPITOLUL XI
De la căderea Constantinopolului la cucerirea Granadei

1. În 1478, o bombardă experimentală franceză a explodat vrând să lanseze un proiectil de 250 de kilograme. Maximilian de Austria spunea, la începutul secolului al XVI-lea, că „trebuie să vorbim cu mult respect despre tunurile Marelui Turc".

2. Sub Soliman, Istanbulul era locuit de aproximativ 700000 de persoane, dintre care 40 la sută creştini şi 10 la sută evrei. Oraşul îşi întreţinea zidurile, se împodobea cu numeroase moschei, dintre care multe foarte frumoase, şi cu marele palat Top Kapî.

3. Iaurtul, care deţine astăzi un asemenea loc în alimentaţia Europei, n-a ajuns aici decât tîrziu, în mare parte datorită emigranţilor din Caucaz, după revoluţia sovietică. Cuvântul turcesc este format din verbul *yoghurtmak* (a îngrăşa). Acesta nu este singurul împrumutat de la turci: le mai datorăm chioşcul (fr. „kiosque" – nota trad.) pentru fanfară sau pentru ziare (în turcă *kochk*), tulipa (în turcă *tulbend*), jiletca (fr. „gilet" – nota trad.), în turcă *yelek* etc.

4. Să ne amintim o anecdotă foarte cunoscută: când Boabdil a părăsit Granada înlăcrimat, mama lui i-a spus: „Plângi ca o femeie regatul pe care n-ai ştiut să-l aperi ca un bărbat".

CAPITOLUL XII
Începutul dominaţiei europene

1. Marea cultură a Veneţiei nu va rezista la falimentul imperiului şi al economiei sale. Pictura care a contribuit la gloria ei demonstrează această decădere. În secolul al XVII-lea, au mai fost un Canaletto, un Tiepolo şi, cântec de lebădă, în secolul al XVIII-lea, un Guradi (1712-1793), dar unde sunt Tizian, Tintoreto, Veronese?

2. Sub Şah Abbas cel Mare (1588-1620), dinastia sefevidă din Iran se află la zenit dar, după cum scrie Chardin „când a început să trăiască, Persia a încetat să prospere". Arhitectura şi arta decorativă sunt mărturiile acestei decadenţe. A mai avut câteva realizări frumoase, între care singurele cu adevărat remarcabile sunt pod-barajul Khwadju, în 1650, şi madrasa Madar-i Şah (1706-1714), care îl va încânta pe Pierre Loti şi nu numai pe el. Raidul afgan din 1722, apoi Nadir Şah în perioada lui de cuceriri din 1730 până în 1746 au dat Iranului lovitura de graţie.

3. Printre mongoli erau mulţi creştini, iar suveranii se căsătoreau adesea cu creştine. Convertirea lor a fost un vis care s-ar fi putut realiza. S-a vorbit mult timp despre această posibilitate la conciliul din Lyon, în 1277. Suveranul iranian Arghun şi-a botezat fiul cu numele de Nicolae în onoarea papei, dar fiul va deveni prinţ musulman sub numele de Oldjaitu. Un alt suveran, Sartaq, s-a botezat în 1250 sau 1251 şi a trimis un mesaj la Anagni pentru a-i duce vestea papei. Se pot cita şi alte exemple.

4. Sinan îşi va relua căutările, va crea tipuri arhitectonice foarte variate şi va construi capodopera, unul din cele mai frumoase sanctuare din lume, moscheea Selimiye din Edirne (1596-1571), la vârsta de de optzeci de ani.

5. Citărn, printre creştinii şi europenii care au servit imperiul, pe lângă arhitectul Sinan, pe amiralul Barbaros, pe marii viziri Sokollu Mehmed Paşa, bosniac, Rueten Paşa, ungur, Ibrahim, grec, Koprulu şi Mehmed Ali din Egipt, albanezi. Niciunul din miniştri lui Soliman Magnificul nu era turc.

6. Capitulaţiile şi-au propus să ofere Franţei protecţia creştinilor din Orient, rol pe care l-au păstrat în pofida câtorva momente pasagere de neglijenţă.

7. Veneţienii şi englezii aveau propriile lor privilegii. Mai târziu, capitulaţiile au fost acordate Austriei, apoi Rusiei iar, în final, Imperiul Otoman n-a mai fost deloc stăpân la el acasă.

8. Amintesc faptul că supravieţuierea creştinilor în Spania este un caz special în lumea musulmană întrucât peste tot, sub dominaţia arabă, creştinii au fost arabizaţi şi, în cea mai mare parte, islamizaţi.

9. În 1958, în Algeria erau două milioane de berberofoni (cam o treime din populaţie), dar rămăseseră foarte puţini în Tunisia. Nicio statistică nu este sigură.

CAPITOLUL XIII
Echilibrul de forţe în Europa

1. Războiul între iranienii şiiţi şi otomanii sunniţi a fost aproape neîntrerupt după campania purtată de Selim I-ul, devastând regiunile aflate la graniţa dintre cele două imperii, mai ales estul anatolian care nu şi-a mai revenit niciodată. Principalele războaie s-au desfăşurat în 1533-1534, 1545-1549, 1603-1604, 1624-1639, 1723-1726, 1732-1736.

2. Druzii au provenit din darazi care, în secolul al XI-lea, au recunoscut divinitatea califului al-Hakim. Ei trăiesc în munţii sirieni care le poartă numele, Djebel Druze. Originea etnică este controversată şi a lăsat loc celor mai incredibile ipoteze (că ar fi descendenţii cruciaţilor etc.). Doctrina lor, care nu prea are legătură cu islamul, pare impregnată de filosofia greacă şi indiană, iar textele lor au rămas secrete.

3. Termenul „barbaresc" se foloseşte în special pentru nord-africani. Europenii întrebuinţează adesea cuvintele maur, sarazin şi barbaresc în acelaşi sens, dar ultimul rămâne legat de Maghreb, în timp ce primele două sunt folosite în sens mai larg.

4. Ludovic al XIV-lea a primit o ambasadă otomană în 1670, puţin înainte ca Molière să scrie *Burghezul gentilom*, ambasadă care a produs o impresie puternică în opinia publică. Molière a reuşit să demonstreze cât de bine cunoaştea lumea turcă, în special limba vorbită, din care citează multe cuvinte (aprope de jargonul levantin). Îşi dovedeşte perspicacitatea şi când spune că exprimă multe lucruri în puţine cuvinte, turca fiind o limbă aglutinantă în care o mulţime de termeni independenţi în limbile indo-europene sunt sufixaţi.

5. Rolul pe care îl joacă rusul Gurghin dovedeşte că, fără să intre în război direct, creştinii trag sforile marionetelor care sunt pe cale să devină musulmanii, că pot provoca evenimente importante lăsând impresia că nu sunt deloc implicaţi. Vezi lucrarea mea *Istoria Iranului şi a iranienilor*.

6. Republica başkirilor, al cărei teritoriu este stabilit în 1920, acoperea 145000 de kilometri pătraţi şi avea, în 1939, 3145000 de locuitori, dintre care numai o treime başkiri, în timp ce mulţi başkiri trăiesc în Kazan şi în diverse alte provincii ale Rusiei.

7. Între 1650 şi 1900, nu se ştie cum, tătarii din Crimeea au fost practic eliminaţi. Mai erau încă 1200000 în 1783, dar numai 100000 în 1862. Din cauza acuzaţiilor de colaborare cu nemţii, după al Doilea Război Mondial au fost dispersaţi pe tot teritoriul Uniunii Sovietice. După un timp, au fost reabilitaţi, dar în 1992 erau tot 100000.

CAPITOLUL XIV
Războaie în Asia

1. Oiraţii („Federaţii"), numiţi de turci kalmuki, nume sub sub care au rămas, n-au participat la epopeea genghishanidă. Ei au fondat, prin 1434, efemerul imperiu *djun-gar*, „oameni de mâna stângă", şi care a luptat mult mai ales împotriva Chinei. A dispărut destul de repede. Ei s-au convertit la budhism în 1620. Cuvântul „kazak" a dat în rusă „cazac". Originea cazacilor este controversată. La început, erau nomazi, printre ei numărându-se mulţi tătari. Se vor organiza, iar în secolele al XVI-lea – al XVII-lea vor fi numai slavi, în regiunea Donului şi a Niprului.

2. Se poate totuşi ca ruşii care îi persecutau pe musulmanii din Kazan să se fi folosit de ei pentru a se infiltra printre kazaki sub pretextul islamizării.

3. Am văzut că un han al nogailor (hoardă turcească din nordul Mării Caspice, pe ţărmul Uralului), în 1551, dispunea de forţe identice. Dar situaţia din secolul al XVII-lea nu mai este cea din secolul al XVI-lea şi, chiar dacă şefii unor triburi puternice puteau să adune oameni, ei nu mai aveau arme la fel de bune ca ruşii.

4. Babur descindea, prin tatăl său, din Tamerlan, la a cincea generaţie, iar, prin mamă, din Genghis Han. Era nepotul marelui prinţ timurid Husain-i Baiqara (sultan Husain Mirza). Numele de Mare Mogul („mogul" este scrierea corectî a numelui din care noi am făcut „mongol") este o referire la marele imperiu genghishanid pe care toţi moştenitorii visau să-l reconstituie.

5. Akbar a întâlnit un preot portughez, Antonio Cabral, care nu a ştiut să răspundă la întrebările lui, şi a trimis un mesaj la Goa cerând preoţi capabili să-i satisfacă dorinţa de cunoaştere. La curtea sa a ajuns o primă misiune condusă de Aquaviva (1580-1583), apoi a doua, în 1595, cu Jerome Xavier şi Benoît de Goes (acesta din urmă a plecat în 1605 în China). Jerome Xavier l-a însoţit pe suveran în campania din Deccan şi a rămas la curte până în 1615, sub domnia lui Djahangir. Vezi A. Camps, *Jerome Xavier and the Muslims of the Mogul Empire*.

6. În 1707, când a murit Aurengzeb, imperiul Marilor Moguli se întindea considerabil în Deccan şi atinsese cele mai mari dimesiuni, dar pământurile erau părăsite, resursele finaciare epuizate, iar toţi vasalii începuseră să devină independenţi.

CAPITOLUL XV
Insurecţiile naţionale

1. Pregătită, precum multe alte lucruri, de geniul lui Goethe (care a scris, în 1773, *Cântecul lui Mahomed)*, moda orientalistică se exprimă şi în *Divanul* aceluiaşi Goethe (*Westostlicher Divan*, 1819, puternic influenţat de poetul persan Hafiz), în opera lui Shelley (*Revolta islamului, 1816-1818),* în poemele scrise de Byron, între 1813 şi 1815 (precum *Ghiaurul* sau *Asediul Corintului*), în *Orientalele* lui Hugo (1820), în *Drumul de la Paris la Ierusalim* de Chateaubriand (1811), ca şi în picturile lui Gros (*Bătălia de la Abukir*, 1806), Ingres şi Delacrois sau în muzică (*Italianca în Alger* de Rossini, 1819). Trebuie să subliniem că, mult înaintea acestei mode, Orientul i-a inspirat adesea pe artiştii şi scriitorii europeni (de exemplu, *Othello* de Shakespeare, *Scrisorile persane* de Montesquieu, picturile lui Rembrandt, *Răpirea din Serai* de Mozart şi alte câteva sute de opere importante).

CAPITOLUL XVI
Cuceririle coloniale

1. Bonaparte înfiinţează, în 1798, Institutul Egiptului cu Monge, Bethollet şi Saint-Hilaire. În 1799, este descoperită celebra piatră Rosette. În 1803 apare magistrala *Descriere a Egiptului.*

2. Bonaparte a ştiut să aprecieze calităţile militare ale mamelucilor. Menou i-a recrutat pe cei care, ajunşi în Franţa, au format regimentul mameluc al Gărzii imperiale. Acesta se va acoperi de glorie la Austerlitz şi aproape toţi membri săi vor fi exterminaţi la Marsilia în timpul terorii albe.

3. „Dey" (deformare a cuvântului *dahi*, „unchi") este un titlu purtat de şefii ienicerilor (a nu se confunda cu *bei*, în turca veche *beg*, care însemană, la origine, „domnitor" şi, prin devalorizare, astăzi are doar sensul de „domn").

4. „Bled" (ţinut) este, în arabă, clasicul *bilad* (ţară). Este unul din numeroasele cuvinte aduse din Africa de soldaţii francezi, precum „barda", „cleb" şi „toubib".

5. Întrebuinţez intenţionat cuvântul „negru", care nu are niciun motiv să fie ocolit întrucât nu este deloc peiorativ. Îmi aduc aminte că Leopold Sedar Sengor a promovat termenul „negritud" pentru a slăvi civilizaţia africană şi că a folosit cuvântul în cartea sa *Antologia poeziei negre şi malgaşe de limbă franceză.*

6. Enver Paşa, mort în 1922, la patruzeci şi patru de ani, consecvent visului său de a da viaţă unui mare Turan care să-i reunească pe toţi turcii, a fost unul din şefii Comitetului Unitate şi Progres al „revoluţiei turce" din 1908-1909, apoi ministru de război şi, în 1914, comandant şef adjunct al armatei otomane.

7. Ordinele religioase sau congregaţiile sunt numeroase în lumea musulmană, începând cu Evul Mediu. Ele au avut şi au încă un rol important. Primele reguli pentru călugării care trăiau în comunităţi au fost stabilite de Abu Said, la începutul secolului al XI-lea. Ordinul Naqshbandiya a fost înfiinţat de Naqshband (1317-1369).

8. Nu se ştie precis dacă hazarii mongolofoni au rămas din vremea invaziei lui Genghis Han sau au ajuns în Afganistan într-o perioadă recentă. Ei trăiesc mai mult în munţi. În 1950, erau puţin peste un milion. Kafirii, „necredicioşii", sunt un popor dotat cu o personalitate puternică şi un simţ artistic deosebit care se exprimă în prelucrarea lemnului: porţi, ferestre, cufere, mobilă şi idoli de talie mare. Originea lor este controversată, iar eu mă întreb dacă n-ar putea să provină dintr-un popor care a făcut destul zgomot la vremea lui şi a dipărut în chip misterior, poporul khalacilor.

9. Herat este unul din marile oraşe ale Iranului istoric şi a fost unul din cele mai importante centre culturale. Populaţia din Herat vorbeşte persana, o limbă destul de diferită de dialectele iraniene folosite în Afganistan.

10. Babismul este o religie sincretică, fondată în 1844, în Iran, de Sayyd Ali Mehmed, zis Bab („Poarta"). A avut un mare succes, dar a fost foarte repede persecutat, iar fondatorul şi principalii săi colaboratori au fost împuşcaţi, în 1850. Succesorul său s-a exilat în Imperiul Otoman. În 1863, Baba Ullah (mort în 1892) a proclamat behaismul, un fel de remodelaj al babismului. După ce a murit, în 1892, fiul său a preluat succesiunea şi a călătorit în toată lumea pentru a-şi expune doctrina. Unele din spusele sale au fost adunate de Laura Clifford Barney într-o cărticică pasionantă, *Lecţiile Sfântului Ioan de Acra*, tradusă din persană în 1907.

CAPITOLUL XVII
Războiul din 1914-1918 şi consecinţele lui

1. Se pare că, în 1914, nimeni nu-şi făcea iluzii în ceea ce priveşte rolul califatului. Când Ataturk îl va aboli – deşi nu avea nicio autoritate pentru a proceda astfel întrucât acesta depăşea graniţa Turciei – nu vor protesta decât indienii şi nimeni nu s-a gândit să-l recheme pe califul decăzut sau să refacă instituţia. Din 1922, islamul nu mai dispune de o autoritate spirituală concentrată în mâinile unui singure persoane.

2. Kurzii, care n-au avut niciodată un stat al lor, aparţin lumii iraniene şi trăiesc astăzi în trei state diferite: în Iran, Turcia şi Irak. Destul de puţini locuiesc în Caucaz şi în Siria. Sunt estimaţi la 12 sau 15 milioane în Turcia, 4 sau 5 milioane în Irak şi cam tot atâţia în Iran.

3. În general, Ataturk se traduce prin Tatăl turcilor, cu înţelesul de „Turc cum erau strămoşii noştri".

4. Pare de necrezut că Europa şi America nu au reuşit să influenţeze Arabia Saudită şi că o situaţie atât de puţin egalitară se perpetuează.

5. Astfel, Uzbekistanul are un număr de tadjici (iranieni) estimat uneori, împotriva oricărei evidenţe, la 5 la sută din populaţia totală, deşi numărul lor este mult mai mare – cel puţin 20 la sută. În Tadjikistan, 25 la sută din populaţie sunt uzbecii.

6. Cu toate că uzbecii reprezentau 2,9 la sută din populaţia URSS, numai 1,5 la sută dintre membrii Partidului Comunist erau uzbeci. Mortalitatea la uzbeci era de 3,4 la sută în 1990 şi de 2,2 la sută în ansamblul Uniunii Sovietice. Aceleaşi diferenţe se remarcă în ceea ce priveşte şcolarizarea, speranţa de viaţă etc.

CAPITOLUL XVIII
Perioada contemporană

1. Şahul Iranului, urcat pe tron în 1925, fondatorul dinastiei pehlevi şi emul nefericit al lui Ataturk, a fost obligat să demisioneze în favoarea fiului său Mohammed Reza, la 15 septembrie 1941. Exilat în Africa de Sud, el a murit în 1944.

2. În primul rând, atentatul împotriva lui de Gaulle la Petit-Clamart, pe 22 august 1962, şi schimbul de focuri din metroul Charron-Paris din 8 februarie 1962.

3. Să nu uităm că turismul aduce în ţările musulmane milioane de europeni care invadează staţiunile balneare din Tunisia sau Turcia, care se grăbesc să achiziţioneze proprietăţi în oraşele din Maroc etc.

4. Trebuie subliniată marea diferenţă de comportament între lumea creştină şi cea musulmană. Sunt omorâţi creştini şi sunt distruse biserici pe pământul islamului, fără ca aceste fapte să provoace multe reacţii. Cea mai neînsemnată agresiune împotriva unui cetăţean musulman, cea mai superficială profanare a unei moschei în Europa trezesc indignare, autorii fiind taxaţi imediat ca rasişti.

5. Ruşii se „tătarizează". Pentru a nu trăi foarte izolaţi, ei frecventează cu plăcere cafenelele musulmane, cu toate că indigenii sunt reticenţi faţă de europeni. Pentru a-ţi da seama de asta, este suficient să mergi la Opera din Taşkent unde spectatorii, ca şi actorii sau muzicienii, sunt 99 la sută europeni.

6. Fără să mai vorbim despre europenii sau americanii convertiţi, între care unii reprezintă elita (ca filosoful Roger Garaudy sau regretatul Maurice Béjart) sau sunt staruri (Casius Clay, devenit Mohammed Ali, sau cosmonautul Neil Armstrong). Minoritatea musulmană din Statele Unite se ridică la şase milioane, cei mai mulţi fiind negri americani, *Black Muslims*, al căror patriotism pare destul de incert uneori.

7. Aici, ca şi mai jos, nu dau decât câteva exemple extrase dintr-o lungă listă de fapte.

8. Dispariţia creştinismului este evidentă îndeosebi într-o provincie ca Mardin din Turcia, unde se poate datora neînţelegerii care domneşte între diverse Biserici, izolării unei

comunităţi foarte solicitate de Occident, nesiguranţei provocate de insurecţia kurdă. Totuşi, în decembrie 2006, hirotonisirea unui episcop siriac în această provincie poate fi considerată un semn de redeşteptare în sud-estul anatolian. Se vorbeşte despre reveniri din exil, despre convertiri. Ceremonia a oferit cel puţin spectacolul credincioşilor care au venit atât din ţările vecine cât şi de la capătul lumii.

9. Problema statutului femeii în ţările musulmane nu va fi abordată aici, dar vreau să-mi exprim convingerea profundă că o asemenea problemă nu poate fi înţeleasă cu adevărat dacă nu se ţine seama de un element esenţial: înainte de a vorbi despre inferioritate sau superioritate, musulmanii subliniază apăsat diferenţierea sexuală (poate din această pricină, între altele, bărbaţii îşi lasă barbă) bazându-se pe faptul că tot ce se află pe pământ este în opoziţie, aşadar în complementaritate – ziua şi noaptea, căldura şi frigul, zgomotul şi tăcerea, viaţa şi moartea, bărbatul şi femeia.

10. În septembrie 2006, se aflau în Afganistan 19000 de soldaţi NATO, ceea ce reprezintă extrem de puţin pentru a controla un teritoriu atât de greu accesibil.

ÎN LOC DE CONCLUZII

1. Trei ţări musulmane, Egiptul, Turcia şi Iranul, au depăşit 61 de milioane de locuitori, cu toate că, în 1850, aveau 19,12 şi, respectiv, între 15 şi 18 milioane. Aproape peste tot, indicele de fertilitate variază între 3 şi 5, în timp ce în Franţa este de 1,75, iar în Germania 1,35.

2. Numărul imigranţilor musulmani în Europa Occidentală este estimat la peste 10 milioane. În fiecare zi vin alţii, în fiecare zi ei dau naştere câtorva copii.

CRONOLOGIE

Războiul dintre islam şi creştinătate se poate împărţi în perioade inegale ca durată, marcate de impulsuri ofensive, de relativă stabilitate sau de calm aparent, perioade care în general nu încep nici nu se sfârşesc la o dată exactă - deşi uneori se întâmplă şi atfel – şi în care evenimentele intră în contradicţie cu ceea ce pretinde epoca. Sper că tabloul pe care îl oferim aici va permite cititorului să aibă o mai bună viziune de ansamblu. Pentru claritatea expunerii, capitolele nu corespund acestei clasificări.

1. Între 570 şi 632. Apariţia islamului în Arabia

Mahomed are revelaţia Coranului. Unificarea popoarelor arabe din Peninsula Arabică prin predici şi război.

2. Între 632 şi 732. Invazia arabă

Arabii cuceresc Palestina, Siria, Irakul, Egiptul, întreaga Africă de Nord, Spania. Ajung în Caucaz (Georgia şi Armenia) şi lansează mai multe atacuri asupra Constantinopolului. Pătrund în Franţa, unde sunt opriţi la Poitiers (732). În acelaşi timp, ocupă toată lumea iraniană până la Indus şi Sîr-Daria. Încep islamizarea şi arabizarea popoarelor cucerite.

3. Între 732 şi 902. Relativă stabilitate

Arabii ocupă Creta (825-828) şi Sicilia (827-902), dar sunt alungaţi din Franţa, unde revin în 889 pentru a fi izgoniţi definitiv. Lansează atacuri împotriva Italiei continentale. Bizantinii reuşesc nu numai să stăvilească înaintarea musulmanilor, ci şi să recupereze o mare parte din Asia Mică. Creştinii refugiaţi în nordul Spaniei formează state puternice, de unde va porni recucerirea.

4. Între 902 şi 1030. Retragerea arabilor

În pofida marii ofensive a lui al-Mansur, creştinii spanioli îşi extind teritoriile, reuşind să domine un sfert din Peninsula Iberică. Dispariţia califatului Cordobei (1031) duce la apariţia unor regate mici şi lipsite de forţă. Arabii sunt alungaţi definitiv din Franţa în 975. Ultimele atacuri împotriva Italiei continentale încetează (1016). Bizantinii împing frontierele spre est şi lansează mai multe atacuri în Siria.

5. Între 1030 şi 1095. Intervenţia turcilor şi a normanzilor

Proveniţi din stepele Asiei Centrale, turcii selgiucizi devin stăpânii Iranului şi ai tuturor provinciilor arabe din Asia. Ei smulg din Bizanţ aproape toată Asia Mică (1071). Această înaintare a islamului în Orient este compensată de reculul său în Occident. Normanzii cuceresc Sicilia (1061 – 1091). Creştinii spanioli împulsionează Reconquista şi ocupă fosta capitală a vizigoţilor, Toledo.

6. Între 1096 şi 1291. Vremea cruciadelor

În timp ce occidentalii sunt ocupaţi cu cruciadele, se instalează în Orientul Apropiat, de la Cairo până la Constantinopol, înfiinţează câteva state efemere, între care regatul Ierusalimului, iar turcii îşi consolidează poziţiile în Anatolia, mongolii invadează lumea şi îi subjugă pe ruşi (Hanatul Hoardei de Aur). În Occident, micile principate musulmane fac apel de două ori la africani, la almoravizi, în 1096, şi almohazi, în 1147, ceea ce nu îi împiedică pe creştinii spanioli să obţină marea victorie de la Las Navas de Tolosa (1212) şi să ocupe Cordoba (1236). Arabii nu mai păstrează în Spania decât Granada, regatul Nasrizilor. Francii sunt alungaţi din Orientul Apropiat în 1291.

7. Între 1291 şi 1402. Apariţia otomanilor

Micul principat turc al otomanilor, întemeiat în 1299, îşi începe uluitoarea carieră instalându-se cu toată forţa în Anatolia, trecând apoi în Balcani. Înregistrează mari succese şi pare pe punctul de a cuceri Constantinopolul, când este învins de Tamerlan, în 1402. Mongolii din stepe (Hoarda de Aur) se turcizează şi se islamizează, situaţie care îi plasează pe ruşi sub stăpânire musulmană. Aceştia încep să protesteze.

8. Între 1402 şi 1492. Victoriile şi înfrângerile musulmanilor

Imperiul Otoman se redresează repede şi reia atacul. Provoacă prăbuşirea Constantinopolului (1453), îşi asigură supremaţia pe coastele Mării Negre şi avansează în Europa. În Africa orientală, islamul ajunge până în Nubia şi încearcă zadarnic să ocupe Etiopia. În Spania, Reconquista ia sfârşit prin cucerirea Granadei (1492). Hoarda de Aur se destramă dând naştere hanatelor Crimeea, Astrahan şi Kazan.

9. Între 1492 şi 1606. Expansiunea europeană

Otomanii continuă campaniile în Europa până la pacea de la Szitvatorok, care marchează punctul culminant al expansiunii lor. Etiopia este victima campaniilor lui Gragne (1523-1543), care o epuizează şi o lasă pradă convertirii la islam. Ibericii încearcă să se instaleze în Africa de Nord, dar sunt opriţi de musulmani. Portughezii, care au deschis drumul spre Extremul Orient prin Capul Bunei-Speranţe (1498), apoi olandezii, spaniolii, englezii şi francezii încep să controleze golful Arabo-Persic şi accesul la Marea Roşie, se instalează în India şi în Asia de Sud-Est. Spaniolii ajung în Filipine şi împiedică islamizarea acestora. Ruşii scapă de jugul tătarilor, cuceresc Kazanul şi Astrahanul (1552-1555) şi înaintează în Caucaz. În Mediterana, corsarii sunt mai activi ca niciodată.

10. Între 1606 şi 1695. Decăderea musulmană

Antrepriza colonială îşi urmează cursul, nu fără ca puterile europene să se confrunte în India şi Indonezia, nu fără ca ruşii şi englezii să se împiedice unii pe alţii în încercările de a pune stăpânire pe Iran şi Afganistan. Otomanii cuceresc Creta, controlează Maghrebul, dar atacurile lor în Europa eşuează – asediul zadarnic al Vienei în 1683 – în timp ce creşte puterea noilor duşmani, ruşii. Tratatul de la Karlowitz marchează primul recul otoman. Maurii sunt expulzaţi din Spania.

11. Între 1700 şi 1790. Europenii conduc jocul

În Rusia, secolul începe cu revolte musulmane care nu împiedică anexarea Crimeei (1771). Slabiciunea Imperiului Otoman se accentuează.

Apar primele semne ale dezastrului care fac din acest imperiu „bolnavul Europei". Englezii pun stăpânire pe India (Plassey, 1718). Secolul se termină cu expediţia lui Bonaparte în Egipt.

12. Între 1790 şi 1919. Colonialismul

Popoarele din Imperiul Otoman se ridică peste tot, cei mai activi fiind sârbii si grecii (1815 -1830). Franţa desăvârşeşte cucerirea Algeriei (1830-1847) şi stabileşte protectoratul asupra Tunisiei şi Marocului. Anglia ocupă Egiptul (1882), pune stăpânire pe Sudan (condominium anglo-egiptean), încheie cucerirea Indiei, ocupând Belucistanul, Sindul, Pendjabul şi Caşmirul, dar lansează în zadar expediţii asupra Afganistanului (1835 şi 1878). Olandezii se instalează în Indonezia. Italia pune stăpânire pe Eritreea (1838), Somalia (1839) şi Libia (1911). Ruşii au treizeci de ani de război în Caucaz împotriva lui Şamil (1832-1859), cuceresc hanatele din Asia Centrală (1873-1881) şi încearcă să smulgă Iranului provinciile din nord. Imperiul Otoman pierde şi puţinul pe care îl mai avea în Europa.

13. Între 1914 şi 1945. Apariţia statelor musulmane moderne

Angajaţi alături de Puterile Centrale, otomanii se scufundă; imperiul lor dispare, dând naştere republicii turce, unificată prin masacrarea armenilor (1915) şi plecarea grecilor (1923). Lumea arabă din Orientul Apropiat este împărţită în câteva state, majoritatea plasate sub mandate sau protectorate, în timp ce se înfiinţează un centru evreu la Ierusalim. Imperiul rus devine un Imperiu sovietic, în care musulmanii formează state federale.

14. Între 1945 şi 1962. Decolonizarea

Puterile europene abandonează mandatele, protectoratele şi coloniile. De aici decurg multe crize, între care cele datorate împărţirii Indiei, formării Uniunii Indoneziene, naţionalizării Canalului de Suez (1956) şi războiului din Algeria.

15. Între 1962 şi 2001. Trezirea musulmanilor

În 1970, europenii încep să părăsească republicile sovietice din Asia Centrală şi din Caucaz. Destrămarea URSS dă naştere unui număr de şase

republici musulmane – Azerbaidjan, Kazahstan, Kîrgîzstan, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan – şi duce la izbucnirea războiului cu Cecenia. Din 1979 până în 1989, ruşii au ocupat Afganistanul. Retragerea lor a provocat un război civil care, în 2001, aduce forţele internaţionale pe teritorilul ţării. Dezintegrarea Iugoslaviei antrenează şi ea un război civil (1991-1994) şi intervenţia forţelor NATO. Invadarea Kuwaitului de către Irak provoacă intervenţia Statelor Unite şi a aliaţilor săi în războiul din Golf.

16. Între 2001 şi 2006. Zorii noului secol

Distrugerea World Trade Center din New York determină Statele Unite şi pe aliaţii lor să ocupe Afganistanul şi Irakul (2001). Atentatele comise de musulmani se înmulţesc.

Consemnez aici evenimentele importante, ca şi alte câteva evenimente minore, survenite în aşa-zisele perioade de pace. Pentru a fi exhaustiv, sau cel puţin pentru a cita tot ce ar meita să fie citat, ar trebui să întocmesc o listă pe care o evaluez, cu modestie, la circa 750 de date, cam 50 în fiecare secol. Astfel, din 1375 până în 1399, vom avea: 1375, cucerirea Nişului – 1378, bătălia de la La Voja – 1380, bătălia de la Kulikovo – 1382, devastarea Moscovei – 1383, ocuparea Serresei – 1385, ocuparea Sofiei –1386, ocuparea Larissei – 1387, ocuparea Salonicului – 1388, bătălia de la Plochnik – 1389, bătălia din Kosovo – 1392, asediul Vienei – 1394, victoria Nasrizilor asupra cavalerilor de Alcantara şi asediul Constantinopolului – 1396, bătălia de la Nicopole – 1397, ocuparea Atenei – 1399, bătălia de la Vorskla.

Marchez cu caractere italice evenimentele care nu au legătură directă cu războiul islamo-creştin.

622	*Hegira. Începutul oficial al erei musulmane.*
632	*Moartea lui Mahomed.*
634	Bizantinii sunt învinşi la Adjnadain. Arabii cuceresc Palestina.
636	Bizantinii sunt învinşi la Yarmuk. Cucerirea Siriei de către arabi.
636-655	*Arabii cuceresc întregul Iran.*
637	Arabii dobândesc Antiohia şi Alep.

638 Arabii cuceresc Ierusalimul.
639 Intrarea arabilor în Egipt.
642 Cucerirea Alexandriei. Primele atacuri arabe asupra Armeniei. (Cucerirea Dwinului.)
647 Intrarea arabilor în Ifriqiya. Bătălia de la Sufettulah. (Sbeitla).
652 Primul atac musulman în Sicilia. Arabii ajung la Assuan.
655 Lupta de la Mats: nimicirea flotei bizantine.
673-678 Raiduri arabe în Anatolia. Asediul Constantinopolului.
681-683 Berberii rezistă în faţa arabilor. Moartea lui Sidi Uqba.
692-693 Arabii în Armenia. Raiduri în Asia Mică. Înfrângerea grecilor la Sebastopolis.
693-694 Ocuparea Maghrebului de către arabi.
698 Căderea Cartagenei.
702 Execuţia de la Kahina (Maghreb).
705 *Califatul omeiazilor la Damasc.*
711 Trecerea lui Tariq în Spania. Bătălia de la Guadalate (Rio Barbate).
715 Arabii trec Pirineii.
717-718 Asediul Constantinopolului.
718 Bătălia de la Cavendonga, lângă Oviedo.
719 Arabii intră în Narbonne şi încep ocuparea Septimaniei.
720 Nubienii atacă în Egipt.
721 Eudes de Aquitania învinge arabii lângă Toulouse.
725-726 Campanii arabe în Galia meridională, Dauphine, valea Ronului, Burgundia, jafuri la Autun şi Luxeuil (Vorges).
732 Carol Martel îi opreşte pe arabi la Poitiers.
734-735 Provensalii se aliază cu musulmanii. Arabii cuceresc Arles şi Avignon.
737 Bătălia de la La Berre. Carol Martel eliberează, cu ajutorul lombarzilor, întreaga Provence.
740 Înfrângerea arabă la Akroinon (Frygia).
750 *Califatul abbasid la Bagdad.*
756 *Fondarea emiratului Cordoba.*
759 Narbonne este recucerit de creştini.
778 Raid bizantin în Siria. Campania lui Carol cel Mare în Spania. Roncevaux.
782 Arabii atacă Constantinopolul.
785-811 Carol cel Mare organizează marşul francilor în Spania, ceea ce

însemană dominaţia directă sau indirectă a Franţei până la Ebru.

791 Oviedo jefuit. Francii în Gerone.

791-795 Ofensiva bizantină contra arabilor.

793 Atacuri arabe în Galia. Bătălia de la Villadaigne şi retragerea musulmanilor.

796-811 Campaniile lui Carol cel Mare în Spania

805-809 Atacuri arabe în Sardinia, Corsica, Cipru şi Rodos.

810-811 Francii ocupă Tortosa. Răscoala copţilor.

825-826 Arabii cuceresc Creta.

827 Raidul corsarilor arabi în Bretania. Campania emirului Cordobei în Catalonia.

827-902 Cucerirea Siciliei de către arabi.

831 Cucerirea Rodosului. Cucerirea Palermoului. Jefuirea Marsiliei.

838 Arabii lui al-Mamun ocupă Ancyr. Înfrângerea bizantinilor la Anzan, în Frygia.

838-840 Arabii în Calabria.

842 Arabii în Marsilia şi Pamplona. Arabii intră în Messina.

843 Eşecul unei expediţii bizantine în Creta.

846 Raid arab asupra Romei.

847-871 Emirat arab la Bari.

849 Arabii ocupă Ragusa. Atac maritim arab asupra Ostiei.

851-852 Luptă pentru acapararea Barcelonei.

854 Revolta Nubiei.

861 Ofensiva lui Ordono I-ul în Spania.

863 Victoria generalului Patronos împotriva emirului de Melitene.

864 Campanie musulmană în Egiptul de Sus şi Nubia.

866-910 Ofensiva lui Alfons al III-lea în Asturia.

870 Arabii intră în Malta.

871-883 Războiul Asturiei.

878 Campanii bizantine în Cappadocia şi Cilicia.

881 Bătălia de la Caltavuturo (Sicilia).

889 Debarcare arabă în golful Saint-Tropez.

901-902 Atacuri ale arabilor în Calabria.

912-913 Campanie la Montaleone: maurii cuceresc vreo 70 de forturi.

915 Bătălia de la Garagliano.

917 Bătălia indecisă de la San Esteban de Gormaz.

920	Abd al-Rahman al III-lea îi învinge pe creştini la Valde Junquera.
922-944	Ofensive bizantino -armeană în Asia Mică.
924	Flota arabă a renegatului Leon de Tripoli distrusă de Bizanţ.
929	*Fondarea califatului Cordoba.*
933	Ramir al II-lea îi bate pe musulmani la Burgo de Osma.
935	Fatimizii jefuiesc Genes.
939	Ramir al II-lea de Asturia îl învinge pe Abd al-Rahman la Simanea
942-948	Ofensivă bizantină (Taurus, Edessa, Diyarbakir).
944-947	Campanii victorioase ale lui Saif al-Daula.
958-960	Ofensive arabe în Spania.
960-961	Bizantinii recuceresc Creta. Expulzarea musulmanilor.
962	Bizantinii ocupă Alepul într-o săptămână. Eşec bizantin la Messina.
965	Musulmanii evacuează Grenoble şi Gresivaudan.
969	Bizanţul recucereşte Ciprul şi Antiohia.
970	Musulmanii evacuează Savoia.
973	Bătălia de la Tourtour. Expulzarea arabilor din Provence.
973-976	Distrugerea Fraxinetumului.
975	Al-Hakim îi învinge pe castilieni la Gormaz.
974-975	Bizanţul cucereşte o parte din Palestina şi Siria.
978-1002	Campaniile din Almanzor.
982	Victoria musulmanilor în Calabria (Campo Colonne) sub Othon al II-lea.
995-999	Campanii bizantine în Siria.
997	Distrugerea oraşului Santiago de Compostella.
1000	Victoria lui Almanzor împotriva Castiliei la Pena Cervera.
1002	Arabii jefuiesc Pisa.
1009-1010	Califul al-Hakim distruge Saint-Sepulcre.
1015-1016	Pentru o scurtă perioadă Sardinia este ocupată de mauri.
1019	Arabii atacă Narbonne, Maguelone şi insulele Lerin.
1031	*Sfârşitul califatului Cordoba.* Bizanţul ocupă Edessa până în 1144.
1038-1046	Campania lui Ferinand I-ul de Castilia.
1040	Primele raiduri ale turcilor selgiucizi în Asia Mică.
1061-1091	Cucerirea Siciliei de către normanzi. Bătălia de la Castrogiovani.
1063-1065	Marea expediţie în valea Ebrului, numită „cruciada Spaniei".

1064	Ferdinand I-ul de Castillia eliberează Portugalia între Duro şi Mandegu. Turcii cuceresc Ani.
1068	Victorie normandă la Misilmeri în Sicilia.
1071	Înfrângerea bizantinilor la Mentzi Kert.
1077	Selgiucizii la Niceea.
1085	Creştinii ocupă Toledo.
1086	Sosirea almoravizilor. Victoria lor la Zalaqa.(Sagrejos).
1091	Roger de Sicilia ocupă Malta.
1094	Cidul la Valencia (până în 1099).
1095	Conciliul de la Clermont decide pornirea cruciadei.
1096	Plecarea cruciaţilor. Petru I-ul de Aragon cucereşte Huesca.
1097	Înfrângerea cruciaţilor la Dorylee.
1098	Cruciaţii cuceresc Antiohia şi Edessa.
1099	Cucerirea Ierusalimului. Victoria francilor la Ascalon.
1104	Francii ocupă Giblet şi Acra.
1108	Victoria almoravizilor asupra Castilliei la Ucles (Vales).
1116	Instalarea cruciaţilor la Ayla în golful Aqaba.
1118	Gelase II propovăduieşte „marea cruciadă a Spaniei". Alfons I-ul de Aragon recucereşte Saragossa.
1120	Alfons I-ul îi bate pe almoravizi la Cutanda
1124	Odată cu ocuparea Tyrului, cruciaţii duc la bun sfârşit stabilirea pe coasta siriană.
1125	Campania lui Alfons I-ul străbate toată Europa.
1134	Roger II de Sicilia încearcă să cucerească Tunisia. Zengi pune stăpânire pe ţinutul de dincolo de Iordan. Înfrângerea lui Alfons I-ul la Fraga.
1135-1160	Normanzii încearcă să cucerească Maghrebul.
1139	Alfons I-ul Henriques îi învinge pe mauri la Urique.
1144-1146	Arabii pun stăpânire pe comitatul Edessa.
1145	Sosirea almohazilor.
1146	Bătălia de la Albaceta (Chingila). Raid portughez.
1148	Cruciaţii asediază Damascul (a doua cruciadă). Ludovic VII la Acra.
1152	Portughezii cuceresc Beja.
1154	Nur al-Din smulge posesiunile Antiohiei.
1163	Bătălia de la Boquee.
1164-1167	Ofensiva francilor în Egipt.
1174	Campania arabă contra Nubiei.

1176	Myriokephalon. Bizantinii sunt înfrânţi de selgiucizi.
1177	Victoria lui Baldovin asupra lui Saladin la Montgisard.
1182	Atacul lui Renaud de Chantillon împotriva Meccăi şi Medinei.
1184	Alfons I-ul al Portugaliei îi opreşte pe almohazi la Santarem.
1187	Bătălia de la Hattin (Tiberiada). Saladin recucereşte Acra, Jaffa, Beirut, Ascalon şi Ierusalim.
1189-1191	Luptele pentru Silves.
1189-1191	A treia cruciadă. Cruciaţii asediază şi cuceresc Acra. Frederic Barbarossa intră în Konia.
1191-1192	Richard Inimă de Leu îl învinge pe Saladin la Arsuf şi începe recucerirea oraşelor de coastă.
1195	Victoria almohazilor asupra Castilliei la Alarcos.
1202	Plecarea în cea de a patra cruciadă.
1204	*Latinii cuceresc Constantinopolul.* Atacul francilor asupra Damiettei.
1207	Selgiucizii pun stăpânire pe Antalia alungându-i pe veneţieni.
1212	Las Navas de Tolosa.
1214	Turcii pun stăpânire pe Sinope alungându-i pe greci.
1218-1221	Atacurile lui Jean de Brienne în Egipt.
1220	Turcii pun stăpânire pe Alania alungându-i pe armeni.
1222	*Mongolii îi învimg pe ruşi la Kalka.*
1229	Debarcarea spaniolă în Baleare. Frederic redobândeşte Ierusalimul.
1230	În Maroc, Ferdinad III cel Sfânt îl ajută pe sultan să cucerească Marrakech.
1233	Victoria creştinilor la rio Guadalete.
1236	Grigore IX propovăduieşte cruciada în Spania. Cucerirea Cordobei.
1238	Aragonezii cuceresc Valencia.
1244	Musulmanii recuceresc Ierusalimul.
1248	Ferdinand III cucereşte Sevilla.
1250	Bătălia de la Mansurah.Ludovic cel Sfânt este învins şi capturat.
1260	*Mongolii sunt învinşi de mameluci la Ain Djalut.* Primele cuceriri ale lui Baybars.
1261	*Sfârşitul Imperiului latin al Constantinopolului.*
1262	Alfons X cel Înţelept cucereşte Cadix.
1266-1271	Victoriile repetate ale mamelucului Baybars.

1270	Ludovic cel Sfânt în faţa Tunisului. Moartea regelui.
1271	Nubienii atacă Asuan.
1275	Debarcarea marinidă în Tarifa.
1275-1313	Aservirea şi islamizarea Nubiei.
1285-1289	Victoriile mameelucului Qalaun.
1291	Cucerirea Acrei. Sfârşitul cruciadei.
1299	*Data de naştere oficială a Imperiului otoman.*
1303	Victoria lui Osman la Baphaeus, aproape de Nicomedia.
1309	„Cruciaţii" ocupă insula Rodos. Ferdinand IV de Castilia ocupă Gibraltarul.
1318-1344	Campania etiopienilor împotriva vecinilor musulmani.
1319	Nasrizii îi bat pe castilieni în La Vega.
1320	Convertirea Hoardei de Aur la islam îi face pe ruşi vasali ai musulmanilor.
1326	Otomanii ocupă Brussa.
1329	Otomanii învingători la Pelekanon.
1331	Cuceririrea Niceei de către otomani.
1332-1345	Atacuri pe mare şi în Europa ale emiratului Aydin.
1339	Masacrul creştinilor la Almalik (Asia Centrală).
1340	Castilia îi învinge pe marinizi la rio Salado.
1344	Cucerirea Smirnei de către cruciaţi. Alfons XI de Castilia cucereşte Algezira.
1348	*Marea ciumă.*
1354	Turcii cuceresc Gallipoli.
1363	Victorie otomană pe râul Mariţa.
1371	Ruşii devin independenţi faţă de Hoarda de Aur.
1371-1375	Otomanii invadează Serbia.
1378	Victoria lui Dimitri Donskoi împotriva tătarilor la La Voja.
1380	Victoria ruşilor asupra tătarilor mamai la Kulikovo.
1382	Togtamiş jefuieşte Moscova.
1385	Otomanii ocupă Sofia.
1389	Înfrângerea sârbilor la Kosovo.
1394-1402	Turcii asediază Constantinopolul. Ocuparea Bulgariei.
1396	Înfrângerea „cruciaţilor" la Nicopole.
1399	Hoarda de Aur îi învinge pe lituanieni la Vorskla.
1402	*Bătălia de la Ankara.* Tamerlan jefuieşte Smirna.
1408	Hoarda de Aur incendiază Nijni-Novgorod şi Gorodeţ, dar se retrage dinaintea moscoviţilor.

1414	Marea victorie a suveranului etiopian asupra musulmanului Saad al-Din.
1416-1419	Războiul între otomani şi Veneţia.
1422	Asediul zadarnic al Constantinopolului.
1426	Înfrângerea lui Sigismund al Ungariei urmată de doi ani de război.
1430	Cucerirea Salonicului. Pacea cu Veneţia.
1430-1446	Războiul otomanilor cu Albania şi Ungaria.
1431	Marea victorie a lui Juan II de Castilia la Higueruela.
1444	Cruciada condusă de unguri este zdrobită la Varna.
1445	Kazanul îl bate pe marele duce al Rusiei la Suzdal. Sultanul Adalului este învins de etiopieni.
1448	Ioan Huniade învins la Kosovo.
1453	Căderea Constantinopolului.
1454	Cucerirea Sevastopolului. Prima mare campanie otomană în Serbia.
1455-1514	Instalarea portughezilor în porturile marocane.
1461	Sfârşitul imperiului grec Trebizonda.
1462	Otomanii cuceresc Bosnia.
1463-1479	Războiul turco-veneţian.
1474	*Crimeea sub vasalitate otomană.*
1477	Atacuri otomane în nordul Italiei.
1480	Moscova respinge Hoarda de Aur. Otomanii debarcă în Calabria.
1483	Granada învinge Castilia la al-Charqiya.
1484	Otomanii cuceresc Chilia şi Akkerman.
1487	Cucerirea Malagăi.
1492	Cucerirea Granadei.
1497	*Vasco da Gama trece de Capul Bunei-Speranţe.*
1499-1503	Războiul turco-veneţian.
1500-1501	Două răscoale ale morischilor în Andaluzia.
1501	*Fondarea dinastiei sefevide (şiită) în Iran.*
1507	Albuquerque la Mascata.
1508	Spaniolii ocupă Mers el-Kebir şi Oran (până în 1708, apoi din 1732 până în 1792). Albuquerque la Socotora. Portughezii ocupă Safi şi Mazagan (până în 1769).
1513	Albuquerque în Golful Persic.
1515	Portughezii la Ormuz.

1521	Turcii cuceresc Belgradul. Hanul Crimeei îi învinge pe ruşi.
1522	Turcii cuceresc insula Rodos.
1526	Mohacs: înfrângerea ungurilor şi moartea lui Ludovic II.
1529	Războiul otomanilor împotriva Ungariei. Asediul Vienei.
1529-1543	Ofensiva lui Gragne contra Etiopiei. Bătălia de la Chambera Kourie.
1535-1569	Carol Quintul ocupă Tunisul: hafsizii îi recunosc suzeranitatea.
1541-1547 şi 1551-1552	Războiul otomanilor în Ungaria. Cucerirea Budei.
1549	Etiopienii distrug regatul Harrar.
1552	Cucerirea Kazanului de către Ivan IV.
1552-1555	Revolta başchirilor împotriva ruşilor.
1555	Cucerirea Astrahanului de către Ivan cel Groaznic.
1565	Asediul Maltei.
1566	Război între turci şi austrieci. Bătălia de la Szeged. Moartea lui Soliman.
1567-1568	Insurecţia maurilor din Granada.
1570-1571	Otomanii cuceresc Ciprul.
1571	Lepanto. Tătarii din Crimeea incendiază Moscova.
1573-1574	Don Juan de Austria ocupă Tunisul timp de un an.
1576	Răscoala musulmanilor din Filipine.
1578	Bătălia de la Alcazar Quivir (al-Kasr al-Kebir). Moartea lui Sebastian al Portugaliei.
1586-1593	Revolta tătarilor de pe Volga.
1592-1606	Război între otomani şi austrieci. Tratatul de la Sitvatorok.
1595	Anglia stabileşte relaţii cu Iranul.
1608	Englezii se instalează la Surat (India).
1609	Decretul de expulzare a musulmanilor din Spania.
1615	Marea Britanie primeşte autorizaţia Marilor Moguli de a se instala în India. Olandezii în Batavia.
1620-1621	Război între polonezi şi otomani.
1622	Marea Britanie cucereşte Ormuzul de la portughezi, îl înapoiază Iranului şi se instalează la Bander Abbas.
1627	Corsarii musulmani în Islanda.
1628-1629	Indonezienii lansează atacuri puternice împotriva olandezilor.
1631	Corsarii musulmani în Irlanda de Sud.
1631-1632	Marii Moguli distrug agenţia comercială portugheză de la Hugli.

1636-1637	Război între otomani şi polonezi.
1646-1669	Cucerirea Cretei de către otomani
1650-1656	Lupta între Veneţia şi otomani pentru supremaţia pe mare.
1661	Marocanii recuceresc Mahdia.
1662-1664	Război turco-austriac.
1663	Olandezii în Sumatra.
1664	Imperialii şi francezii îi învinq pe otomani la Saint-Gothard.
1664-1666	Operaţiuni militare franceze împotiva Maghrebului.
1672-1676	Război între Imperiul otoman şi Polonia.
1676-1681	Război ruso-otoman.
1681-1685	Campanii navale franceze împotriva Maghrebului.
1683	Otomanii asediază a doua oară Viena.
1686	Liga Sfântă. Austriecii cuceresc Buda.
1687-1689 şi 1695-1696	Campaniile ruşilor în Crimeea.
1697	Austriecii învingători la Zenta.
1699	Pacea de la Karlowitz. Primul recul al turcilor.
1705-1711	Revolta başchirilor şi tătarilor din Kazan împotriva ruşilor.
1711-1712	Război ruso-turc.
1714-1718	Războiul otomanilor cuVeneţia, apoi cu Austria (1715). Passarowitz.
1722-1724	Campania lui Petru cel Mare contra Persiei. Anexarea oraşului Baku.
1730-1742	Protectorat rusesc asupra stepelor populate de kazahi.
1736-1739	Războiul otomanilor împotriva Rusiei şi Austriei. (1737).
1737-1739	Război ruso-iranian.
1742-1775	Răscoala lui Pugaciov; revolta tătarilor împotriva ruşilor.
1750	Ridicarea Bantenului împotriva olandezilor.
1757	După Plassey, englezii se extind în India.
1758	Pacea de la Giyanti asigură dominaţia olandeză în Indonezia.
1764	Bătălia decisivă de la Buxar (Bihar) contra Marilor Moguli.
1768-1774	Război turco-rus. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi.
1770	Înfrângerea navală a otomanilor la Tchetchme.
1779-1783	Intervenţiile ruseşti în Crimeea şi anexarea peninsulei.
1787-1792	Războiul otomanilor împotriva austriecilor şi ruşilor.
1797	Ruşii în Georgia şi la Chirvan (anexate în 1801).
1798-1801	Campania lui Napoleon în Egipt.
1803	Englezii ocupă Delhi. Revolte în Serbia.

1804-1813	Război ruso-iranian.
1815-1820	Insurecţie în Serbia.
1821-1830	Războiul pentru independenţă al Greciei.
1825-1829	Război ruso-turc.
1827	Navarin.
1830	Francezii cuceresc Algerul.
1834-1859	Lupta lui Şamil. Supunerea Caucazului.
1835-1843	Lupta lui Abd el-Kader împotriva francezilor. Cucerirea Algeriei.
1839	Englezii în Aden şi în Kalat.
1839-1842	Campanii engleze în Afganistan.
1843	Englezii anexează Sindul.
1846	Anexarea Caşmirului la Imperiul Indiilor.
1847-1852	Război în Kabylia.
1848	Marea Britanie anexează Pendjabul.
1852-1853	Atacuri ruseşti în Asia Centrală.
1854	Anexarea Belucistanului la imperiul Indiilor.
1854-1893	Hadj Omar, Ahmadu şi Samory se supun Senegalului.
1858	Destituirea Marilor Moguli.
1860-1861	Intervenţia franceză în Liban.
1862-1865	Revolta Sudanului.
1864-1876	Ruşii cuceresc hanatele Uzbekistanului.
1875-1876	Insurecţia Balcanilor.
1877-1878	Război turco-rus.
1878	Expediţia engleză în Afganistan. Otomanii cedează Ciprul englezilor.
1881	Protectorat francez în Tunisia.
1882	Englezii îşi manifestă dominaţia în Egipt.
1885	Italienii ocupă Massawa, francezii ocupă Djibouti.
1887-1891	Instalarea englezilor în Marea Roşie (Somaliland,Qatar, Bahrein, Oman).
1889	Revoltă în Creta.
1894	Începe masacrul armenilor.
1898	Cucerirea Sudanului, care devine condominium anglo-egiptean. Otomanii evacuează Creta.
1907	Britanicii şi ruşii îşi delimitează zonele de influenţă în Iran.Francezii încep cucerirea Marocului.
1911-1912	Italienii în Tripolitania. Război italo-otoman.

1912	Marocul sub protectorat francez. Rif sub protectorat spaniol. Italienii cuceresc Rodosul. Război balcanic împotriva otomanilor.
1914	Protectoratul englez asupra Egiptului devine oficial. Califul otoman cheamă la *jihad*.
1915	Insurecţie în Libia. Masacrul armenilor.
1918	Mandat britanic în Irak. Zdrobirea naţionaliştilor tătari.
1919	Al treilea război anglo-afgan. Aliaţii intră în Constantinopol (Istanbul).
1920	Mandate franceze şi engleze în ţările arabe din Asia apuseană.
1921-1922	Războiul de independenţă turc.
1921-1926	Insurecţia lui Abd el-Krim.
1922-1948	Mandat britanic în Palestina.
1923	Schimburi de populaţie între greci şi turci.
1924	*Abolirea califatului.*
1925	Insurecţia druzilor.
1931	Ocupând Kufra, italienii termină cucerirea Libanului.
1936	Evacuarea englezilor din Egipt (cu excepţia zonei Canalului de Suez).
1941	Iranul este ocupat de aliaţi. Independenţa Siriei şi a Libanului. Anglia cucereşte Eritreea.
1945	Prima insurecţie în Algeria.
1946-1949	Ridicarea Indoneziei, care îşi dobândeşte independenţa.
1948	*Înfiinţarea statului Israel.*
1954-1967	Războiul din Algeria.
1956	Independenţa Tunisiei şi Marocului. Naţionalizarea Canalului de Suez. Atacul asupra Egiptului.
1970	Începutul decolonizării ruse în Asia Centrală şi în Caucaz.
1979-1989	Ruşii invadează şi ocupă Afganistanul.
1991	Embargo asupra Irakului. Războiul din Golf. Republicile musulmane ale URSS devin independente.
2001	Distrugerea World Trade Center din New York. Ocupaţie internaţională în Afganistan.
2003	Ocuparea Irakului.
2004-2005	Atentate teroriste la Madrid şi Londra.
2006	Islamiştii somalieni proclamă *jihad*-ul împotriva Etiopiei.

BIBLIOGRAFIE

Este practic imposibil să stabileşti o bibliografie pentru asemenea subiect. Toate lucrările de istorie vorbesc măcar în treacăt despre război şi, chiar dacă nu le preocupă subiectul, oferă uneori mărturii importante. Numai despre cruciadă există sute de cărţi şi articole. Mă mulţumesc aşadar să dezvălui principalele surse folosite, să menţionez operele autorilor pe care îi citez, opere care tratează relaţiile între islam şi creştinătate, şi îmi ermit să fac trimiteri la propriile mele publicaţii întrucât, deşi foarte îndepărtate de preocupările mele actuale, ele pot să aducă informaţii complementare pe care nu am crezut de cuviinţă să le repet aici şi să încarc o bibliografie oricum destul de vastă.

Pentru cititorul care nu deţine informaţii despre islam în general, despre fondatorul său, profetul Mahomed, despre traducerile în franceză ale cărţii sfinte a musulmanilor, Coranul, citez în plus şi câteva versiuni ale Coranului în limba franceză ca şi câteva lucrări generale (printre alte câteva sute).

Coranul

Pentru Coran, m-am sprijinit pe textul arab şi pe versiunea franceză a lui M. Hamidullah, savant musulman indian, care se bucură de autoritate printre musulmanii din Franţa. Traducerile sunt numeroase. Citäm: Savary (1783, retipărit frecvent, Paris, Garnier); E.Montet (Paris, 1929); R. Blachere (3 volume, Paris, 1946-1951); M. Hamidullah (Paris, Clubul francez al Cărţii, 1959); H. Boubakeur (Paris, Fayard. 1985); Kazimirski (Paris, Garnier, 1987); D. Masson (Paris, Gallimard, „Pleiade", 1990).

Vezi R. Arnaldez, *Le Coran, guide de lecture* [Coranul, ghid de lectură], Paris, Desclee et Cie, 1983.

R. Blachere, *Le Coran*, Paris, PUF, ed. din 1991.

Islamul şi profetul său

Andrae (T.), *Mahoment, sa vie, sa doctrine* [Viaţa şi doctrina lui Mahomed], (trad. din limba germană), Paris, Adrien-Maisonnevue, 1941.

Arkoun (M.), *L'Islam, morale et politique* [Islamul, morală şi politică], Paris, UNESCO, 1986.

Chabri (J.), *L'Islam de Mahomet* [Islamul lui Mahomed], Paris, Noésis, 1997.

Delcambre (A.-M.), *Mahomet, la Parole d'Allah*, [Mahomed, Cuvântul lui Allah], Paris, Gallimard,

1987

- *L'Islam*, Paris, La Découverte, 1990.

Gaudefroy-Demombynes (M.), *Mahomet*. Paris, Albin Michel, 1969.

Hamidullah (M.), *Le Prophète de l'islam* [Profetul islamului] 2 vol., Paris, Vrin, 1959.

Rodinson (M.), *Mahomet*, Paris, Seuil, 1961.

Stetie (S.), *Mahomet*, Paris, Pygmalion, 2000.

Watt (W.M.), *Mahomet à la Meque* [Mahomed la Mecca], Paris, Payot, 1958.

-, *Mahomet à Médine* [Mahomed la Medina], Paris, Payot, 1959.

Texte religioase fondatoare

Biblia (Cronicile), Evangheliile, Faptele apostolilor, Apocalipsa, Coranul.

Surse şi autori clasici

Archivum tratrum praedicatorum, Roma, 1931.

Recueil des historiens des croisades, [Culegere de relatări despre cruciade], Historiens arméniens, 2 vol.; Historiens musulmans, 3 vol.; Historiens occidentaux, 5 vol.; Paris, 1844-1906.

Augustin (sfântul), *Sur le libre arbitre* [Despre liberul arbitru].

-, *La Cité de Dieu* [Cetatea lui Dumnezeu].

Babur, *Mémoires* [Memorii], trad. Pavet de Courteille, *Le Livre de Babur* [Cartea lui Babur], Paris, 1871; trad. J.-L. Bacque-Grammont, *Le Livre de Babur*, 2 vol., Paris, 1980.

Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory Abu'l Faradj*, trad. W. Budge, Londra, 1932.

Boukhari (al-), *L'Autentique Tradition musulmană* [Adevărata tradiţie musulmană], Adrien şi Jean Maisonneuve, Paris, 1977; 4 vol., Paris, Fasquelle, 1969.

Chanson de Roland [Cântecul lui Roland].

Constantin Porfirogenetul, Rambaud, *L'Empire grec au X-e siècle: Constantin Porphyrogenete,* [Imperiul grec în secolul al X-lea: Constantin Porfirogenetul], Paris, 1870.

Dante, *La Divine Comédie* [Divina Comedie].

Dede Qorqut (Le livre de), [Cartea lui Dede Korkut], trad. Rossi, *Il Kitab-i Dede Qorqut,* Roma, 1952.

Ibn Hauqal, *The Oriental Geographhy,* trad. Ouseley, Londra, 1800.

Ibn Khaldun, *Prolégomènes historiques* [Prolegomene istorice], trad. De Slane, Paris, 1897.

Ibn Rusteh, *Les Atours précieux* [Podoabe preţioase], trad. Wiet, Cairo, 1955.

Idrisi (al-), *Géographie* [Geografia], 2 vol., Paris, 1836-1840.

Joinville, *Histoire de Saint Louis* [Istoria lui Ludovic cel Sfânt].

Kachgari (Mahmud al-), Brockelmann (C.), *Mitteltürkischer Wortschaft nach Mahmud al-Kasgaris Divan Lugat at-Türk,* Budapest-Lepzig, 1928.

Lulle (Raymond), *Opera,* Franfurt pe Main, 1962.

Machiavelli, *La Mandragor* [Mandragora].

Maqdisi (al-), *Le Livre de la création et de l'histoire* [Cartea creaţiei şi a istoriei], trad. Haut, Paris, 1899-1919, 6 vol.

Maqrizi (al-), *Histoire des sultans mamelouks du Caire* [Istoria sultanilor mameluci din Cairo], trad. Quatrèmere, 2 vol., Paris, 1837-1845.

Matthieu de Paris, *Grandes Chroniques* [Marile cronici], 9 vol., Paris, 1840-1841.

Mihail Sirianul, *Chronique* [Cronica], trad. Langlois, Venise, 1868; trad. Chabot, Paris, 1899-1904, 4 vol.

Plan Carpin (Jean du), *Histoire des Mongols* [Istoria mongolilor], trad. dom. J. Becquet şi L. Hambis, Paris, 1965.

Polo (Marco), *La Description du monde* [Descrierea lumii], trad. L. Hambis, Paris, 1955.

Rachid al-Din, Boxle (J.A.), *The Successors of Genhgis Khan,* Columbia Univ. Press, 1971.

Jahn (K.), *Die Geschichte der Oguzen des Rasid al-Din,* Viena, 1969.

Villehardouin, *La Conquête de Constantinopole* [Cucerirea Constantinopolului].

Îi mai citez pe Aristotel, Ariosto, Boccaccio, Boileau, Corneille, Goethe, Hugo, Musset, Tasso, Vigny.

Bibliografie generală

Abd al-Kader, *vezi* Chodkiewicz.

Abdu'l-Baha, *vezi* Clifford Barney.

Adler (A.), *Rendez-vous avec l'islam* [Întâlnire cu islamul], Paris, Grasset, 2005.

Arnaldez (R.), „La guerre sainte selon Ibn Hazm de Cordue" ["Războiul sfânt după Ibn Hazm de Cordoba], *Études Lévi-Proveçal*, Paris, 1962.

Balta (P.), *L'Islam dans le monde* [Islamul în lume], Paris, La Decouverte, 1986.

Barthold (V.V.), *Histoire des Turcs d'Asie centrale*[Istoria turcilor din Asia Centrală], Paris, 1945

-, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, 3e ed., Londra, 1968.

Bat Ye'or, *Les Chrétientes d'Orient entre Jihad et dhimmitude* [Creştinii din Orient între jihad şi protecţie], *VIIe-XX e siècle*, Paris, Le Cerf, 1991.

Beldiceanu (N.), *Le Monde ottoman dans les Balkans, 1502-1566* [Lumea musulmană în Balcani], Londra, 1976.

Bonet-Maury (G.), *L'Islamisme et le Chistianisme en Afrique* [Islamismul şi creştinismul în Africa], Paris, Hachette, 1906.

Bono (S.), *I Corsari barbareschi*, Turin, 1954.

Borrmans (M.), *Dialogue islamo-chrétien à temps et contre-temps* [Dialogul islamo-creştin în timp şi contratimp],Paris, Saint-Paul, 2002.

Braude (B.), et Levis (B.), *Christians and Jews in the Ottoman empire*, New York, Holmes and Meier, 1982.

Brissaud (A.), *Islam et chrétienté. Treize siècles de cohabitation* [Islamul şi creştinătatea. Treisprezece secole de coabitare], Paris, R. Laffont, 1991.

Brockelmann (K.), *Histoire des peuples et des États islamiques* [Istoria popoarelor şi statelor islamice], Paris, 1949.

Cahen (C.), *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968.

Cambridge History of Islam, 2 vol., Cambridge, 1970.

Camps (A.), *Jerome Xavier and the Muslims of the Mogul Empire*, Nouvelle Revue de sciences missionnaires, Schönecke Bekenreid, Elveţia, 1957.

Caspar (R.), *Pour un regard chrétien sur l'islam* [Pentru o viziune creştină asupra islamului], Paris, Le Cerf, 1990.

Chaunu (P.), *L'Expansion européenne du XIIIe au XVe siècle* [Expansiunea europeană din secolul al XIII-lea până în secolul al XV-lea], Paris, „Nouvelle Clio", PUF, 1969.

Chodkiewicz (M.), Émir Abd el-Kader, *Écrits spirituels* [Scrieri spirituale], Paris, Seuil, 1982.

Ciukurov (C. et R.), *Peuples d'Asie centrale* [Popoarele Asiei Centrale], Paris, Syros, 1994.

Clifford Barney (L.), Abdu'l-Baha, *Les Lecons de Saint-Jean-d'Acre*, recuillies par Laura Clifford Barney [*Lecţiile Sfântului Ioan de Acra*, culese de Laura Clifford Barney], (trad. H, Dreyfus), Paris, PUF, 1970.

Clot (A.), *Mehmed II, le conquérant de Byzance* [Mehmed II, cuceritorul Bizanţului], Paris, Perrin, 1990.-, *Les Grands Moghols. Splendeur et chaute* [Marii Moguli. Splendoare şi decădere], Paris, Plon, 1993.

Corm (G.), *L'Europe et l'Orient* [Europa şi Orientul], Paris, La Decouverte, 1989.

Coulet du Gard (R.), *La Course et la piraterie en Méditerranée* [Corsari şi piraţi în Mediterana], Paris, France-Empire, 1980.

Courbage (Y.) et Fargues (P.), *Chrétiens et juifs dans l'islam arabe et turc* [Creştini şi evrei în islamul arab şi turcesc], Paris, Fayard, 1992.

Daniel (N.), *Islam and the West. The Making of an Image*, Édimbourg, 1960.

Daniel-Rops (H.), *Historie de l'Église de Christ* [Istoria Bisericii lui Christos], II, Paris, Fayard, 1952.

Deherain (H.), *vezi* Hanotaux.

Delcambre (A.-M.), *L'Islam des interdits* [Islamul interdicţiilor], Paris, Desclee de Brouwer, 2005.

Descola (J.), *Histoire d'Espagne* [Istoria Spaniei], Paris, Fayard, 1979.

Diehl (Ch.) et Marçais (G.), *Histoire du Moyen Âge*, t. III, *Le Monde oriental de 395 à 1081* [Istoria Evului Mediu, vol. III, Lumea orientală din 395 până în 1081], Paris, PUF, 1944.

Djait (H.), *L'Europe et l'islam* [Europa şi islamul], Paris, Seuil, 1978.

Doresse (J.), *L'Empire du Prêtre Jean. L'Éthiopie médiévale* [Imperiul Părintelui Ioan. Etiopia medievală], vol 2, Paris, Plon, 1957.

-, *Histoire de l'Éthiopie* [Istoria Etiopei], Paris, PUF, 1970.

Dumont (P.), în Mantran, *Histoire de l'Empire ottoman* [Istoria Imperiului otoman].

Dunlop (D.M.), *The History of the jewisk Khazars*, Princeton, New Jersey, 1954.

Eliade (M.), *Le Chamanisme et les techniques archaiques de l'extase* [Şamanismul şi tehnicile arhaice ale extazului], Paris, Payot, 1951.

Ellul (J.), *Islam et judéo-christianisme* [Islam şi iudeo-crştinism], Paris, PUF, 2004.

Encyclopedie de l'islam [Enciclopedia islamului], 1re ed., Leyde, 1913-1943; 2e éd., Leyde, 1960 sq.

Étiene (B.), *La France et l'islam* [Franţa şi islamul], Paris, Hachette, 1989.

Fattal (A.), *Le Statut légal des non-musulmans en pays d'islam* [Statutul legal al nemusulmanilor în ţările islamului], Beirut, 1958.

Feki (M.) şi alţii, *À l'ombre de l'islam, minorités et majorités* [În umbra islamului, minorităţi şi majorităţi], Filipson, 2005.

Frieling (R.), *Christentum und Islam*, Verlag Urachhaus, 1977.

Fritsch (E.), *Islam und Christetum im Mittelalter*, Breslau, 1930.

Gabrieli (F.) (dir.), *Histoire et Civilisation de l'slam en Europe* [Istoria şi civilizaţia islamului în Europa], Paris, Bordas, 1983.

Gumiliov (L.), *Recherche d'un royaume imaginaire* (en russe) [Căutarea unui regat imaginar (în rusă)], Moscova, 1070, citat de Ciukurov.

Grecov (B.) et Iakukovski (A.), *La Horde d'Or* [Hoarda de Aur], Paris, Payot, 1939.

Grousset (R.), *L'Empire des steppes* [Imperiul stepelor], Paris, Payot, 6e ed., 1960.

-, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem* [Istoria cruciadelor şi a regatului franc al Ierusalimului], 3 vol, Paris, Plon, 1984.

Grunebaum (G.E.von), *Le dogme et la Loi de l'islam* [Dogma şi legea în islam], (trad. din germană, 1910), Paris, Payot, 1920.

-, *L'Islam médiéval. Histoire et civilisation* ([Islamul medieval. Istorie şi civilizaţie], (trad. din engleză), Paris, Payot, 1962.

Hambis (L.), *La Haute Asie* [Asia Superioară], Paris, PUF, 1953.

Hanegerg (B.), *Das muslimische Kriegsrecht*, Munchen, 1971.

Hanotaux (G.) et al., *Histoire de la nation égyptienne* [Istoria naţiunii egiptene], Paris, Plon, 1931.

Haoker (M.B.), *Islam in South-East Asia*, Londra, Brill, 1988.

Hasluck (F.W.), *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929.

Jargy (S.), *Islam et Chétiénte* [Islamul şi creştinătatea], Geneva, Labor şi Fides, 1981.

Jean-Paul II, *Mon Livre de méditations* [Cartea mea de cugetări], Paris, Ed., du Rocher, 2001.

Joseph (J.), *Muslim Christian Relations*, New York, 1983.

Julien (C.A.), *Histoire de l'Afrique du Nord* [Istoria Africii de Nord], Paris, 1956 (ediţie nouă).

Kedourie (E.), „L'islam d'aujourd'hui" ["Islamul de astăzi"], în Lewis, *Le Monde de l'islam* [Lumea islamului].

Khadduri (M.), *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore, 1955.

Lamouche (colonel), *Historie de la Turquie* [Istoria Turciei], 2e ed, revăzută şi completată de J.-P. Roux, Paris, Payot, 1953.

Lelondg (M.), *L'Islam et l'Occident* [Islamul şi Occidentul], Paris, Albin Michel, 1982.

Lévi-Provençal (E.), *La Civilisation arabe en Espagne* [Civilizaţia arabă în Spania], Cairo, IFAO, 1938.

Lewis (B.) (dir.), *Le Monde de l'slam* [Lumea islamului], Paris-Bruxelles, Elsevir-Sequoia, 1976.

-, *Comment l'islam a découvert l'Europe?* [Cum a descoperit islamul Europa?], Paris, La Decouverte, 1984.

-, *Les Assassins. Terrorisme et politique dans l'slam médiéval* [Asasinii. Terorism şi politică în islamul medieval], Paris, Complexe, 1954.

-, *Islam et laicité. La naissance de la Turquie moderne* [Islamul şi laicitatea. Apariţia Turciei moderne], Paris, Fayard, 1988.

Mantran (R.) (dir.), *Histoire de l'Empire ottoman* [Istoria Imperiului otoman], Paris, Fayard, 1989.

-, *Histoire de la Turquie* [Istoria Turciei], Paris, Puf, 1961.

-, *L'Expansion musulmane* [Expansiunea musulmană], Paris, PUF, 1969.

Martin (H.), *Histoire de France* [Istoria Franţei].

Massignon (L.), *Opera minora*, 3 vol., Liban, Dar al-Maarif, 1963.

Michelet (J.), *Histoire de France* [Istoria Franţei].

Miquel (A.), *La Géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du XIe siècle* [Geografia umană a lumii musulmane până la mijlocul secolului al XI-lea], Paris-La Haye, 2 vol., 1967-1975.

-, *L'Islam et sa civilisation* [Islamul şi civilizaţia lui], Paris, A. Colin, 1977.

-, *Usama. Un prince syrien face aux Croisés* [Usama, un prinţ sirian în faţa cruciaţilor], Paris, Fayard, 1986.

Monneret de Villard (U.), *La Pitture musulmane al soffito della Capella Palatina in Palermo*, Roma, 1950.

-, *Storia della Nubia cristiana*, Roma, 1938.

Morabia (A.), *Le Jihad dans l'islam médiéval* [Jihadul în islamul medieval], Paris, Albin Michel, 1993.

Moussali (R.P.A.), *La Croix et le Croissant* [Crucea şi Semiluna], Paris, Ed. de Paris, 1997.

-, *Judaïsme, christianisme et islam* [Iudaismul, creştinismul şi islamul], Paris, Éd. de Paris, 2000.

Norman (D.), *L'Islam et l'Occident* [Islamul şi Occidentul], Paris, Le Cerf, 1993.

Paquis şi Dochez, *Histoire d'Espagne et du Portugal* [Istoria Spaniei şi a Portugaliei], 2 vol., Paris, 1844.

Pernoud (R.), *Les Hommes de la Croisade*, [Oamenii Cruciadei], Paris, Fayard/Tallandier, 1982.

Prédication et propagande au Moyen Âge. Islam, Byzance, Occident [Predică şi propagandă în Evul Mediu. Islam, Bizanţ, Occident], Paris, PUF, 1983.

Rabbath (E.), *Les Chrétiens dans l'islam des premiers temps* [Creştinii în islamul din primele perioade], 2 vol, Université libanaise, Beirut, 1980-1981.

Rachid Rida, *La Révélation musulmane* [Revelaţia musulmană], 1933.

Rance (D.), *Chrétiens du Moyyen-Orient témoins de la Croix* [Creştini din Evul Mediu martori ai Crucii], Bib. Aide a l'Église en detresse, 1991.

Randal (J.), *La Guerre de mille ans* [Războiul de o mie de ani], Paris, Grasset, 1983.

Ricard (P.), *Pour comprendre l'art musulman dans l'Afrique du Nord et en Espagne* [Pentru înţelegerea artei musulmane în Africa de Nord şi în Spania], Paris, Hachette, 1924.

Richard (J.), *Saint Louis* [Ludovic cel Sfânt], Paris, Fayard, 1983.

-, *La Papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIIIe-XIVe siècle)* [Papalitatea şi misiunile din Orient în Evul Mediu (secolele XIII-XIV), École francaise de Rome, 1977.

-, *L'Esprit de la Croisade* [Spiritul Cruciade], Paris, Le Cerf, 1969.

-, *Le Royaume latin de Jérusalem* [Regatul latin al Ierusalimului], Paris, Le Cerf, 1653.

Rondot (G.P.), *Les Chrétiens d'Orient* [Creştinii din Orient], Paris, Peyronnet, 1955.

Roy (O.), *L'Islam mondialisé* [Islamul mondializat], Paris, Seuil, 2002.

Runciman (Sir S.), *A history of the Crusades*, Cambridge, 1951-1959.

Sivan (E.), *L'Islam et la Croisade* [Islamul şi Cruciada], Paris, Lib. D'Amérique et d'Orient, Adrien Maisonneuve, 1968.

Sourdel (J. et D.), *La Civilisation de l'islam classique* [Civilizaţia islamului clasic], Paris, Arthaud, 1968.

-(D.), *Histoires des Arabes* [Istoria arbilor], Paris, PUF, 1976.

-(J.et D.), *Dictionaire historique de l'islam* [Dicţionar istoric al islamului], Paris, PUF, 1996 (éd. de 2004).

Spuler (B.), *Die Goldene Horde. Die Mongolen im Russland, 1223-1502*, Leipzig, 1943; Ed. nouă Wiesbaden, 1968.

Toynbee (A.), *La Grande Aventure de l'humanité* [Marea aventură a omenirii], Paris, Payot, 1994.

Valognes (J.P.), *Vie et mort des chrétiens d'Orient* [Viaţa şi moartea creştinilor din Orienr], Paris, Fayard, 1994.

Vasiliev (A.A.), *Byazance et les Arabes* [Bizanţul şi arabii], 2 vol., Bruxelles, 1950-1968.

Wensinck (A.I.), *The Oriental Doctrine of the Martyrs*, Amsterdam, 1921.

Westermarck (E.), *Survivances paiennes dans la civilisation musulmane* [Supravieţuitori păgâni în civilizaţia musulmană], (trad. din engleză), Paris, Payot, 1935.

Operele citate ale autorului

Le traditions des nomandes de la Turquie méridionale [Tradiţiile nomade ale Turciei meridionale], Paris, Lib d'Amérique et d'Orient, Maisonneuve, 1970.

La Religion des Turcs et des Mongols [Religia turcilor şi a mongolilor], Paris, Payot, 1984.

L'Asie centrale. Histoire et civilisation [Asia Centrală. Istorie şi civilizaţie], Paris, Fayard, 1997.

Histoire des Turcs [Istoria turcilor], Paris, Fayard, ed. nouă, 2000.

Histoire de l'Iran et des Iraniens [Istoria Iranului şi a iranienilor], Paris, Fayard, 2006.

Les Ordres d'Allah [Ordinele lui Allah], Paris, Desclée de Brouwer, 2006.

CUPRINSUL

Cuvânt înainte ... 9
Capitolul I. Înainte de război ... 21
Creştinismul în secolul al VII-lea ... 21
Imperiul bizantin şi Imperiul persan sassanid ... 25
Arabii ... 26
Apariţia islamului ... 29
Evreii şi creştinii în Arabia ... 32
Mişcările arabe din nord ... 34

Capitolul II. Invazia arabă ... 37
Invadarea Siriei şi a Palestinei ... 37
Sciziunea comunităţii musulmane ... 40
Atacurile împotriva Constantinopolului ... 42
Cucerirea Egiptului ... 44
Cucerirea Africii de Nord ... 46
Cucerirea Spaniei ... 49
Arabii în Galia ... 53

Capitolul III. Ultimele atacuri arabe şi începutul contraofensivei ... 57
Abbasizii ... 57
Războaiele bizantino-arabe din 718 până în 867 ... 60
Frontul din Asia Mică de la Vasile I-ul la Constantin al VII-lea ... 62
Cucerirea Siciliei ... 63
După Poitiers ... 66
Marşul spre Spania ... 67
Spre Reconquista ... 68
Întoarcerea musulmanilor în Franţa ... 72
Ameninţări arabe în Italia continentală ... 73

Capitolul IV. Retragerea arabilor 75
Noua grandoare a Bizanţului 75
Lupta îndelungată pentru Creta 78
Califatul Cordobei 79
Din nou în Franţa 82
Operaţiuni în Italia continentală 82

Capitolul V. Spaniolii şi normanzii 85
Începuturile Reconquistei 85
Almoravizii 88
Normanzii în Sicilia 92
Atacuri asupra Africii de Nord 95

Capitolul VI. Venirea turcilor 97
Selgiucizii 97
Stabilirea turcilor în Asia Mică 101
Pregătirea şi începutul cruciadei 104
Cucerirea Ierusalimului 108

Pauză 111

Capitolul VII. Reconquista 113
Începe recucerirea 113
Almohazii 117
Las Navas de Tolosa 118
Triumful Reconquistei 120
Nasrizii 122

Capitolul VIII. Cruciada 125
În Ţara Sfântă 125
Organizarea ţinuturilor cucerite 127
Sfârşitul Egiptului fatimid 129
Victoria selgiucizilor din Rum 130
Saladin 131
Viaţa în Ţara Sfântă 133
Abaterea spre Bizanţ 136

A cincia şi a şasea cruciadă 136
Ludovic cel Sfânt 138
Mongolii 139
Sfârşitul cruciadei 142

Capitolul IX. Creştinii de departe 145
Nubia 145
Etiopia medievală 149
Creştinii din Asia Centrală şi din Extremul Orient 151

Capitolul X. Hegemonia turcilor 155
Apariţia otomanilor 155
Venirea turcilor în Europa 157
Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman 159
Hoarda de aur 161

Capitolul XI. De la căderea Constantinopoluluila cucerirea Granadei 167
Căderea Constantinopolului 167
Reorganizarea cetăţii şi-a imperiului 169
Marea ofensivă otomană 171
Regatul Nasrizilor 174
Sfârşitul Granadei 176
Marile hanate provenite din Hoarda de Aur 177

Capitolul XII. Începutul dominaţiei europene 179
Expansiunea portugheză 179
Ofensiva islamului etiopian 182
Intervenţiile portugheze şi otomane 184
Ruşii cuceresc hanatele 185
Soliman Magnificul 187
Bătălia de la Lepanto 190
Izgonirea maurilor 191
Lupta pentru Maghreb 193
Corsarii 196

Capitolul XIII. Echilibru de forţe în Europa 199
O lungă pace 200

Expediţia pe mare continuă 201
Războiul pentru Creta 203
Ultimele asalturi asupra Europei Centrale 204
Înaintarea ruşilor 208
Primele dezastre ale turcilor 211

Capitolul XIV. Războaie în Asia 215
Războaiele ruso-iraniene 215
Ruşii în Siberia şi în Asia Centrală musulmană 216
Europenii în India 217
Islamul şi europenii ajung în Indonezia 221
Eşec musulman în Filipine 222

Capitolul XV. Insurecţiile naţionale 225
Războiul religios continuă? 226
Insurecţia sârbilor 228
Insurecţia greacă 229
Războaiele ruso-turce 230
Războaiele balcanice 232

Capitolul XVI. Cuceririle coloniale 233
Campania din Egipt 233
Cucerirea Algeriei 235
Protectoratele asupra Africii de Nord 239
Supunerea Caucazului 242
Cucerirea Asiei Centrale 243
India şi ruta afgană 245
Vasalitatea deghizată a Iranului 248

Capitolul XVII. Războiul din 1914-1918 şi consecinţele lui 251
Dispariţia creştinilor din Turcia 252
Promisiuni nerespectate 254
Lumea arabă 256
De la Imperiul rus la Imperiul sovietic 258

Capitolul XVIII. Perioada contemporană 261
Al Doilea Război Mondial 261

Decolonizarea Africii de Nord franceze 264
Războiul din Algeria 266
Migraţiile 268
Coabitarea 270
Aşa-numiţii ani de pace 272
Reapariţia conflictelor internaţionale 275
Războiul din Afganistan 276
Cecenia şi Iugoslavia 278
Irakul 279

În loc de concluzii 281

Note 285
Anexe 303
Cronologie 305
Bibliografie 321

Un teribil şoc religios

Trecutul scoate la iveală evenimente importante: bătălia de la Poitiers, cruciadele, căderea Constantinopolului, războiul din Algeria şi atâtea alte episoade. Conflict armat care a început în anul 632 şi care, din deceniu în deceniu, până în zilele noastre, a fost marcat de evenimente cărora presa mondială, de când există ea, le-a acordat prima pagină zile în şir. Nu este an, nu este lună, nu este săptămână chiar în care să nu fie vărsat sânge de creştin sau de musulman. Nu merită osteneala să le amintim, să le arătăm contemporanilor noştri că evenimentele care stăpânesc actualitatea, care îi bulversează se înscriu într-o lungă serie la fel spectaculoasă, începută cu 1375 de ani în urmă; că cele mai neînsemnate fapte, despre care se vorbeşte numai o zi sau două au avut mereu, timp de 1375 de ani, echivalentele lor? Declarat şi deschis, generator de mari confruntări – în urma cărora oraşele sunt luate de inamic, provinciile sunt cucerite, ţările sunt ocupate, populaţia este exterminată sau adusă în stare larvară – războiul între islam şi creştinătate este o realitate, în pofida prieteniei îndelung evocată şi care a fost adesea reală, în pofida relaţiilor dintre Bizanţ şi Califatul de Cordoba sau între Carol cel Mare şi Harun al-Raşid, în pofida tratatelor de alianţă precum cel dintre Francisc I şi Soliman Magnificul, în pofida perioadelor de armistiţiu pe un front sau altul, în pofida înţelegerilor mutuale între creştini şi musulmani, în pofida admiraţiei pe care ar fi putut să o aibă unii faţă de alţii. Este un război care n-a încetat cu adevărat niciodată.

Fost director de cercetări la CNRS, fost profesor la Şcoala de la Luvru – unde a predat arta islamică –, stăpânind câteva limbi orientale, Jean-Paul Roux a consacrat numeroase lucrări Orientului şi Asiei. Citãm *Istoria turcilor* (Fayard, 1984 şi 2000), *Istoria Iranului şi a iranienilor* (Fayard, 2006). A fost interesat întotdeauna, ca erudit dar şi ca un creştin loial şi respectuos faţă de alţii, de istoria religiilor (*Iisus*, Fayard, 1989; *Muntele sacru, muntele mitic*, Fayard, 1999).

ISBN 973-566-160-8